

171
ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

1978 FEB 28

A

**JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1976

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1976

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS

**A
JUHÁSZ GYULA
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

1976

ELSŐ RÉSZ

SZEGED, 1976

MOHOLI KÁROLY és SÍPOS SÁNDORNÉ
közreműködésével

szerkesztette:
GERÉB GYÖRGY

1. MARXIZMUS – LENINIZMUS, TÖRTÉNELEM

AZ ALFÖLDI MEZŐVÁROSI OLVASÓKÖRÖK SZÁZADFORDULÓ KÖRÜLI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

BEZDÁN SÁNDOR

Az egyes olvasókörok működése az alakuló gyűléstől az esetleges átalakulásig vagy a csöndes, hivatalosan ritkán kimondott feloszlásig, olykor feloszlatásig tartott. A közösségi igény jelentkezése és az első összejövetel között rendszerint rövid idő telt el. A kör életképességét azután a program, a működési feltételek, valamint a tagok és a még kívülállók érdeklődése határozta meg.

A körí élet főbb eseményei a közgyűlés, választmányi ülés, rendezvények voltak. Ezekről a jegyzőkönyvek, esetleg jubileumi visszaemlékezések és a korabeli tájékoztatásra szánt újságcikkek, hírek, hirdetések nyújtanak képet. A forráskritika általános szempontjain túl — a tendenciózus ünnepi emlékkiadványok és sajtó mellett — fokozott figyelmet érdemel a jegyzőkönyvek „hitelessége” is. Az alapszabályba foglalt feloszlatási záradék ugyanis mindenkor biztosította az ellenőrző hatósági betekintést az egyesület jegyzőkönyvébe és ügyvitelébe. Ilyenformán — a munkás- és ellenzéki körök nagy előnyére, de a kései kutató alig pótolható hátrányára — a megemlített „heves viták” és a közös elhatározások egy része „jegyzőkönyvön kívül” hangzott el. A művelődés, felvilágosító politizálás hétköznapijairól többnyire közvetett forrásaink vannak. (Pl. olvasott könyv, sajtó.)

A közgyűlés napirendje: vezetőségi (elnöki) beszámoló
indítványok
bizottságok jelentése
tisztviselők és választmány választása
(esetleg) díszelnök, tiszteletbeli tag választása
(esetleg) alapszabály- és tagdíjmódosítás.

A közgyűlések látogatottsága bizonyos mértékig kifejezi az egyesületi élet aktivitását is. Tipikusnak tekinthető Bácsalmás, ahol a századforduló több mint másfél évtizedében — a csúcs (1900: 63 fő) és a mélypont (1911: 23 fő) kivételével — mindenkori tagságnak kb. kétharmada jelent meg a közgyűlésen.

Az évi közgyűlés, néhány ünnepi rendezvény és felolvasás kiemelkedő fontossága mellett a rendszeres körí élet hétköznapijai hasonló figyelmet igényelnek.

Kulturális élet a körökben

Az olvasóköri könyvtárak művelődéstörténeti szerepének föltárásához és értékeléséhez képet kell kapnunk az állományok nagyságáról, minőségéről és a forgalomról.

Az egyesületi könyvtárak alapját gyakran néhány ajándék könyv vetette meg. A rendszeres és alkalmi bevételekből azután változatos nagyságú és összetételű könyvtárak keletkeztek.

A társadalmi-politikai és kulturális szerep együtt hatására idézhetjük az aktív körök sorát (Balmaújváros, Hódmezővásárhely, Orosháza stb.), amelyek többnyire nagy és tartalmas könyvtárral rendelkeztek, [2] vagy utalhatunk az orosháziak könyvszekrényének fölíratára: „Műveltség — szabadság”. Az összefüggést azonban nem ismerték fel mindenütt, vagy illúzióknak tartották, s így előfordult, hogy hosszú évekig tevékenykedtek könyvtár nélküli, illetve kevés könyvű olvasókörök. [3] Mindez — az egyesület neve ellenére — e művelődési funkció bizonyos háttérbe szorulását jelenti.

A könyvtárakról a könyvjegyzékek, nyomtatott katalógusok, jegyzőkönyvezett rendelések és leltárak, olykor maguk a fennmaradt könyvek szolgáltatnak adatokat. [4] Az állomány változatos nagyságát különböző városi egyesületekkel szemléltethetjük.

2. Néhány szegedi egyesület könyvállománya

Egyesület	Év	Mű	Kötet	Forrás
1. Belvárosi Kaszinó	1895	1704	4610	K
2. Olvasó Egylet	1880 (?)		3000	R
3. Iparos Ifjak Közművelődési Egylete	1895	1205	1407	K
4. Alsóvárosi Népkör	1895	690	1167	K
5. Kereskedő Ifjak Társulata	1895	627	1012	K
6. Polgári Társalgókör	1884	445	1010	T
7. Alsóvárosi Társalkodó Egylet	1900		1000	M
8. Központi Társadalmi Kör	1912	600	850	T
9. Felsővárosi Társalkodó Egylet	1878		840	Sz
10. Vasúti Olvasókör	1895	640	640	K
11. Tisztviselők Orthona	1900		600	T
12. „Egyetértés” Általános Iparmunkás Önképző és Betegsegélyező Egyesület	1891	375	561	K
13. Felsőkerületi Népkönyvtár	1895	455	542	K
14. Rókusi Népkör	1895	302	440	K
15. Szentmihálytelki Olvasókör	1895	134	182	K

Összesen:

17 861

K = KULINYI Zsigmond: Szeged újkora. Szeged, 1901. Engel ny. 465—7. p.

M = Magyar Minerva I. 1900. Bp. 1900.

R = REIZNER János: Szeged története. Szeged, 1900. Engel ny. 150—162. p.

Sz = A Szegedi szabadelvű kör könyvtárának tartalomjegyzéke. uo. 1878.

T = TROGMAYER Ottóné: Szeged könyvtárai a dualizmus alatt. Szakdolgozat. 1962. = ELTE Bölcsészettudományi Kar, Könyvtártudományi Tanszék.

3. Különböző egyesületi könyvtárak állománya [5]

Egyesület	Év	Kötet
Kecskeméten		
1. Casino Egyesület	1893	3415
2. Ipartestület (1861)	1895	1378
3. Kereskedő Ifjak Egyesülete (1882)	1910	1000
4. Polgári Kör	1903	800
5. Katona József Kör (1891)		786
6. 48-as Kör	1907	629
7. Gazdasági Egyesület (1890)	1910	496

Összesen:

8504

Mezőtúron

1. Központi Olvasóegylet (1843)	1900	2055
2. Hídszegi Olvasóegylet (1877)	1900	900
3. Felsőrényi Polgári Olvasókör (1867)	1900	720
4. Iparos Olvasókör	1886	200

Összesen: 3875

Gyulán

1. Polgári Kör	1913	745
2. Újvárosi Olvasókör	1907	410

Összesen: 1155

A szegedi egyesületek átlag 670,6 művel és 1190,7 kötetel rendelkeztek. Természetesen illusztrálják a társadalmi különbségeket az állományok is: a külvárosi-falusi szentmihálytelki olvasókör 134 műve, 182 kötete, és a Belvárosi Kaszinó 1707 műve, 4616 kötete a maguk teremtette művelődési lehetőségek szélső értékeit jelentik.

A másik táblázatban említett városi adatok hiányosak, így a kecskeméti 1243,4, a mezőtúri 968,7 és a gyulai 577,5 kötetátlag nem mérvado, inkább csak jelzésül szolgálhat.

A felsorolt egyesületek kötetátlaga a századfordulón — eltekintve az adatfelvétel nagy időeltéréseitől — 1121,2. A néhány száz kötetes olvasókörök és a több ezer kötetes kaszinók — megfelelő minőségű állomány és egyenletes bővülés esetén — legalább időlegesen kiszolgálhatták a kis közösségek olvasási igényét.

A több évtizedes állománynövekedésre kevés adatunk van. Ilyen Orosházi Független Olvasó Népköre, amely 1881-ben alakult. [6]

1883	225 kötet
1890	343
1902	447
1913	1015

Az első évtizedek egyenletesen lassú fejlődésében (évente kb. 100 kötet) a századforduló hozott változást. Az egy évtized alatti több mint kétszeres állománynövekedésnek — a belső igény emelkedése és a nagymérvű könyvkiadás mellett — esetleges oka is lehetett, például jelentősebb ajándékozás.

Az állomány nagy része szépirodalomból állt, majd a társadalomtudományi-politikai munkák következtek. A Gyula Újvárosi Olvasókör könyvtárának számszerű megoszlása 1907-ben a következő: [7]

szépirodalom	331 ebből magyar líra	18
	próza	234
	külföldi (fordítás)	79
társadalomtudomány	54	
természettudomány	4	
egyéb (vallás, gazdaság stb.)	21	
Összesen	410 kötet	

E könyvtárban — akárcsak a többi mezővárosi egyesületben — Jókai (26 kötet) és Jósika (24 kötet) volt a legnagyobb számban. [8] Petőfi, Arany, Tompa hármas, és Puskin, Dosztojevszkij, Verne — az egyebütt még olvasott Balzac, Hugó, Dickens, Dumas mellett — ugyancsak tipikus darabjai az állománynak. Azonban Beniczky, Vas Gereben, Szatmáry Károly stb., és az értéktelen fordítások jelenléte megkérdőjelezi azokat az egyoldalú megállapításokat, amelyek csak a mai mértékkel is kiemelkedő művekre hivatkozva bizonyítják e könyvtárak jelentőségét. A sikeres, de harmadrangú ponyvairodalmat (akárcsak a népies dalt, zenét és giccsbe forduló „képzőművészetet”) silányságuk miatt talán joggal mellőzhették a szakkutatók, a történészek azonban a konkrét korkép figyelembevételével vizsgálnia kell ezek tömeghatásait is. [9] Az utóbb említett szerzők jelenléte főleg a századvégi konzervatív, népies irodalom népszerűségének — előfordulásának, olvasottságának és hatásának — problémáját tűzi a „művelődéstörténeti szociológia” elé.

Az ismeretterjesztő irodalom nagyobb hányada történeti-politikai munka volt. További vizsgálatot érdemel, hogy Aldor Imre és társai „népies feldolgozásait”, az „alkotmánybölcséleti műveket” mennyiben ellensúlyozta Kossuth, Széchenyi, Szalay László, Horváth Mihály, Eötvös József és Madarász József több-kevesebb munkája.

Külön figyelmet kíván a földmunkás egyletek könyvtára. Ezekben a szépirodalom kevesebb a társadalom-politikai és egyéb ismeretterjesztő műveknél, és viszonylag több maradandó értéket tartalmaztak, mint a korabeli 48-as körök állománya. A munkásegyletekre általában, s így könyvtárakra is kevés forrásunk van. Annál értékesebb egy-egy könyvjegyzék vagy visszaemlékezés, mint pl. a hódmezővásárhelyi NAGY Sándoré. [10] A földmunkás könyvtárakkal foglalkozó közlemények [11] csak a „művelődési égtájak” megjelölésére szorítkoztak; a szépirodalom, a magyar és egyetemes történelem, különösen a korai szocialista és antiklerikális irodalom művészi, illetve eszmei tartalmának föltárása, hatásvizsgálata ismételten hangsúlyozandó feladata a munkásmozgalom- és könyvtártörténet határterületeit tanulmányozóknak.

A könyvek nyilvántartására, raktározására, állományvédelmére, a könyvtárosok személyére, a kölcsönzés idejére, módjára és egyéb fontos szakkérdésekre itt most nem térek ki.

A forgalom jelzésére két adatot idézünk Mezőtúrról az 1902. évről. [12] Hídszegi Olvasó Társaság (1877) 177 egyén kölcsönzött (állomány 900 k.) Felsőrézsi Polgári Olvasókör 2022 kötetet kölcsönzött (állomány 720 k.)

Hídszegen hetente kétszer, Felsőrézen pedig háromszor nyitott ki a könyvtár. A létszám ismerete nélkül és összehasonlítás híján csak annyit állapíthatunk meg, hogy keveset és lassan olvastak. Hídszegről nem tudjuk, hány kötetet vett ki a 177 fő — a teljes állomány egyszeri kölcsönzését tételezve egy olvasóra kb. öt kötet jutott. Felsőrézsről nem ismerjük az olvasók számát — ismét a teljes állomány kölcsönzését tételezve majdnem háromszor került kézbe minden könyv.

Az alacsony forgalom ellenére vitathatatlan azonban a mezővárosi egyesületek jelentősége elsősorban parasztságunk olvasási kultúrájának kialakításában, formálásában. Ugyanakkor az olvasókörök könyvtárai — a tagság bizonyos heterogenitása és a közkönyvtárak hiánya miatt — nem csak az alacsonyabb műveltséggel rendelkezők, a leszűkített népfogalom szerinti parasztság körében töltötték be műveltségterjesztő szerepüket, hanem a gazdagabb parasztok, kisbirtokosok, iparosok, sőt az úgynevezett népi értelmiség körében is (lelkészek, tanítók stb.). Ezen túl az olvasókörök könyvtártörténeti jelentősége még az, hogy a megjelent olvasási igényt kielégítve új, magasabb színvonalú igényeket támasztottak, s amikor ennek már nem mindenben feleltek meg, szükségessé tették — nagyobb számban éppen a századforduló körül — a városi közkönyvtárak létrehozását, fejlesztését.

Sajátos — felvilágosító-propaganda, tájékoztató és művelődési — szerepet töltött be a köri életben a sajtó. Télen több, a nyári munkák idején kevesebb lapot rendeltek, de egy-egy országos, megyei és/vagy helyi újság mindenkor járt. Az összkiadásoknak kb. harmadát fordították hírlapokra, folyóiratokra. [13]

Az országgyűlési képviselők, városi tanácstagok egy része nagy befolyással bírt a lapkiadásra, ugyanakkor tiszteletbeli vagy tényleges vezetője volt valamely társadalmi egyesületnek. Ez is magyarázza, hogy rendszerint nagy érdeklődés kísérte a körök részéről a helyi kormánypárti és függetlenségi lap éles „elvi szócseit” az ország vagy város aktuális eseményeiről. Ilyen „párosok” voltak a „Debreceni Ellenőr” és a „Debrecen” (függetlenségi), a „Kecskeméti Lapok” és a „Kecskemét” (Szerkesztői között népkörvezetők!), a „Hódmezővásárhely” kontra „Vásárhely és Vidéke” (élén az ellenzéki parlamenti képviselő, népkörelnök), a „Mezőtúri Hírlap” és a „Mezőtúr és Vidéke” stb. [14]

Az újságok nagyobb nyomtatott betűi átmenetet jelentettek a rendszeres olvasás felé. Bár az olvasókörökben az érdeklődő, értelmesebb elemek tömörültek elsősorban, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az analfabéták magas arányát (30—40%) a századfordulón. [15] Ezért esetenként felolvasták és megvitatták az érdekesebb cikkeket, amelyek tudatformáló szerepe ilyen „észmesúrlódások” által csak növekedett.

Az olvasókörök — főleg a téli hónapokban — az ismeretterjesztés otthonai is voltak. A fölolvadásokat, előadásokat elsősorban a tanítók tartották vasárnaponként, olykor hétköznap is a természet- és társadalomtudományok köréből, „s a gyakorlati élet azon vívmányairól, amelyek a földművelést, ipart fejlesztették, s ezáltal a megélhetést vannak hivatva könnyíteni”. [16]

A hódmezővásárhelyi olvasókörökben csupán 1910 első két hónapjában hatvan fölolvadás volt a mezőgazdaság, háziipar, egészségügy, társadalomtudomány (történelem), oktatás-nevelés és irodalom köréből. [17] A mezőgazdasági témák többnyire a belterjes ágazatokról és háziiparról szóltak, a társadalomtudományiak pedig a függetlenségi hagyományokról.

A művelődés és szórakozás kapcsolt formája volt a *műkedvelő művészet* is. Közösségformáló kórusok, ritkábban zenekarok alakultak; a tanítók betanításával romantikus népszínműveket adtak elő. [18] A *társas szórakozást* a bálók, vacsorák és játékok jelentették (kugli, biliárd, kártya, sakk stb.).

Politikai és gazdasági tevékenység

A különféle társadalmi egyesületek eszmei alapja az uralkodó liberalizmustól a „hivatalos ellenzéki” 48-aságon és az agrárszocializmuson keresztül a szociáldemokráciáig terjedt.

A mezővárosi olvasókörök többsége lényegét tekintve úgynevezett 48-as kör volt. A polgári forradalom és szabadságharc eszméje jelentős társadalmi mozgósító erőnek bizonyult, s ezért a Függetlenségi Párt „rájátszott” a nép, különösen a parasztság érzelmeire, látványos március 15-i, október 6-i ünnepeket rendeztek, idézték Petőfit (főleg halála 50. évfordulóján). A Függetlenségi Párt egyéb nemzeti hagyományokat is látványosan ünnepelt. (Vörösmartyt, Rákóczit, a hajdúvárosokban Bocskayt, Szegeden Pusztaszeret, Árpádot stb.) [19]

Az alföldi mezővárosokban különösen elterjedt a Kossuth-kultusz. Az emigrációban küldöttségek keresték fel Kossuthot, leveleket váltottak vele, díszpolgárrá választották, a körök pedig díszelnökké. Halála nagy elkeseredést váltott ki, temetése

demonstráció volt. A századfordulón köztereket neveztek el róla, s 1908-ig már több mint 50 szobor hirdette emlékét. [20]

A századforduló évtizedeiben több kísérlet történt a parasztság különböző rétegeinek önálló pártba való szervezésére. Az 1890-es évek közepén Várkonyi István demokratikus programmal vált népszerűvé a mezővárosi agrárszocialista körökben (Cegléd, Hódmezővásárhely, Orosháza stb.). A XX. század elején pedig Mezőfi, Achim és Nagyatádi befolyásától óvta a Függetlenségi Párt kisbirtokos híveit, olykor éppen a Kossuth iránti tiszteletlenségükre hivatkozva. [21] Jóllehet, még az agrárszocialista körök is magukénak vallották 1848 örökségét, de elutasították a hivalkodó ünnepeket.

Az országgyűlési választások idején tetőzött a politikai tevékenység az olvasókörökben, amelyek agitációs és választókerületi központok voltak. Az alföldi mezővárosokban rendre függetlenségi képviselőt választottak (pl. Szentes, Hódmezővásárhely stb.). Több mandátum esetén rendszerint úgy osztottak, hogy a külterületi népkörök ellenzékekben maradtak (Debrecen, Kecskemét, Szeged stb.). [22]

A szocialista, agrárszocialista egyletek aktivitása mellett a századfordulóra esik a szocialista képviselőjelöltek első fellépése. Hódmezővásárhelyen 1896-ban Rádi Sándor 17, 1901-ben Várkonyi 4, Csizmadia 6, 1905-ben Garbai Sándor 15 szavazatot kapott. A szerény eredmények is figyelemre méltóak, hiszen programjuk a nem választóknak szólt.

A körökben helyi közéleti kérdésekkel is foglalkoztak. A képviselőválasztások idejére felfokozott pártellentétek [23], olykor folytatódtak a városi testület választásakor [24] vagy a város és megye közötti összecsapásokban [25].

A Függetlenségi Párt a századfordulón — nem annyira a bázisszélesítés, mint inkább az osztályharc tompítása érdekében — legfelső szinten és helyileg is lépéseket tett a munkások, földmunkások felé. Főleg a függetlenségiek balszárnya — többek között a szentesi Sima képviselő — kereste a kapcsolatot a MSZDP-vel 1896—98-ban. [26] Ugyanakkor vidéken a munkások és cselédek jutalmazását határozták el a polgári körök, támogatták a gazdasági munkás- és cselédpénztárak megalakítását, városi közmunkákat szorgalmaztak, de fölléptek a sztrájkok és az agrárszocializmus ellen. [27]

Az agrárszocialista körök politikai munkáját több tanulmány, cikk taglalja, de maga a mozgalom egészében még nem megoldott problémája történetírásunknak. A társadalmi bázis, a pártkapcsolatok, a politikai agitáció és az egyesületi élet további feltárása sokban pontosíthatja az agrárszocializmusról alkotott képet. [28]

Az olvasókörök többségének gazdasági tevékenysége nem terjedt túl a költségvetésen, amelyet a közgyűlés fogadott el az előző évi számadás után. [29] A szokásos kiadások mellett olykor jótékonyagra is telt: szegény tanulók ösztöndíjára, katasztrófák és járványok áldozatainak támogatására stb. Egyes körök kiállításokat, tanfolyamokat rendeztek, eljárak a tagság érdekében, kölcsönöztek nélkülözhető készpénzükből, kísérleteztek beszerzési szövetkezéssel. A polgári körök nagyobb vállalkozásokba is kezdtek: Kecskeméten kedvezményes családiház-építést terveztek, Orosházán — a Kereskedelmi Csarnokkal közösen naponta tájékoztattak a gabona-tőzsde árfolyamáról. [30]

Az olvasókörökben jelentkező spontán művelődési igény „kielégítésére”, a tudatos mozgalom veszélyeinek elhárítására az uralkodó osztályok a századfordulón több kísérletet tettek: népkönyvtár, polgári körök összefogása, egyházi körök szervezése, haladó egyesületek feloszlása stb. Az állami és társadalmi ellenmozgalom egyik sajátos formája a népkönyvtárakció volt. „...ezek a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és a műveltségnek félelmetes különb-

ségeit a vagyonos osztályok és a polgárság között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő földadatuk ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal nem tudásukat, hanem erkölcsüket hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a lázadás szellemét öljék ki belőle — írta SZABÓ ERVIN. [31]

A Wlassics Gyula kultuszminiszter határozatára 1899-ben alakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Felügyelősege és a Földművelésügyi Minisztérium (főleg Darányi Ignác idején) több mint ezer kis (50—100 kötetes) könyvtárakat osztott szét a nemzetiségi és az agrárszocializmustól „fenyegetett” területeken. Az Alföld kisebb-nagyobb mezővárosai is részesültek az állami művelődéspolitikai javakból: Hajdú-Bihar megye 1898—1906 között 64, Hódmezővásárhely 1911-ig kb. 25, Kecskemét, Szentes, Békéscsaba bizonyítan számú népkönyvtárat kapott. [32]

A népkönyvtárak funkciójának ismeretében az elterjedtség és határfok vizsgálata a századfordulón és az Alföldre vonatkozóan külön tanulmány tárgya. [33]

Az uralkodó osztályok társadalmi összefogására számos példa van. A közművelődési egyesületek is integráló szerepet tölthettek be, ugyanakkor a polgári olvasókörök több helyütt egyesültek. Így pl. a hajdan „nemesi fészeknek” számító Nagykőrösön a kaszinó fuzionált a polgári körrel, pedig korábban már többször bezárta előtte „görög stílusú oszlopos házát”. [34]

Az egyházak közül különösen a katolikus egyház társadalmi tevékenysége élenkült meg a századforduló évtizedeiben. A 90-es években nemzetközileg erősödő szocialista ellenes egyházpolitika (XIII. Leó: *Rerum novarum*, 1891.) a magyarországi egyesületekben is megnyilvánult. A többi felekezet is alakított köröket, vagy részt vettek a polgári ifjúsági és nőegyletek vezetésében.

Az egyesületi törvény hiánya megkönnyítette a Belügyminisztérium számára, hogy az alapszabály-megtagadásától a feloszlatásig terjedő módszerekkel fékezze, üldözze a szocialista, agrárszocialista, nemzetiségi és ellenzéki köröket. Az agrárszocialista mozgalom idején az egész Alföldre elrendelt kivételes állapot visszavetette egy rövid időre az egyesületi életet. [35]

Az alföldi 48-as olvasókörök ellenzéki politikája, a munkás- és földmunkás-egyletek aktivizálódása és a velük szemben kibontakozó állami, egyházi és társadalmi ellenakciók újabb adalékul szolgálnak a dualizmus politikai válságaihoz, az uralkodó rétegek ellentéteihez és a századforduló osztályharcához.

JEGYZETEK

A dolgozat része a „Mezővárosi olvasókörök a századfordulón” c. pályamunkának. A mezővárost itt természetesen nem jogi statusként, hanem egy sajátos várostípus-funkcióként vesszük figyelembe. Legtágabban szinte minden alföldi város (sőt akkori nagyközség) számba vehető így. Bővebben erről RUZSÁCS LAJOS: A mezővárosi fejlődés XIX. század végi és a XX. századi problémái. = VI. Várostartó Konferencia. Hódmezővásárhely, 1973. október 19—20. Városi Tanulmányok V. 25—31. p.

- [1] Bács-Kiskun megyei Levéltár (továbbiakban BKml) bácsalmási Olvasó Egylet jegyzőkönyve az idézett évekből. Az 1900. évi magas jelenléti arány okát nem ismerjük.
- [2] VÖ. PAPP IVÁNNÉ: Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez. 1890—1914. = OSZK Évkönyve 1957. Bp. 1959. 283—300. p. és BEZDÁN SÁNDOR: Hódmezővásárhelyi agrárszocialista olvasókörök a századfordulón. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1973. 3—12. p.
- [3] A Nagykőrösi Gazdász Olvasóegylet 1871-ben alakult 86 taggal, 1895-ben 116 tagja volt, három lapot járatott, de könyvtárral még nem rendelkezett. VASS SAMU: Kaszinó körök, olvasóegyletek és egyéb közművelődési társulatok. = Nagykőrös monográfiája. Szerk.: GALGÓCZI KÁROLY. Bp. 1896. 474—481. p. Hódmezővásárhelyen is működtek könyvtár ill. könyv nélkül

- olvasóköri. Vö. BEZDÁN SÁNDOR: Hódmezővásárhelyi olvasóköri (1896—1900). = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1971. 61—76. p.
- [4] A Békés megyei Könyvtár (BmK) több egyesületi könyv-nyilvántartást és sok régi könyvet őriz helytörténeti különgyűjteményében.
- [5] BKM L Kecskeméti Egyesületi Iratok. A Városi Könyvtár 1897-ben 7100 kötetel rendelkezett. L. még Kecskeméti Függelenségi Újság 1903. jan. 21. 1. p. (Polgári Kör); Kecskeméti 48-as Kör könyvtárának jegyzéke. Összeáll.: ifj. SZABÓ MIHÁLY könyvtárnok. U. o. 1907. SZILÁDI LÁSZLÓ ny. 18. p. (Bács-Kiskun Megyei Könyvtárban C. 51—457. H.) Mezőtúrra: Magyar Minerva I. 1900. Bp. 1900. 225. p. és Mezőtúr és Vidéke. 1886. jan. 24. Gyulára: Gyula Újvárosi Olvasókör könyvjegyzéke (BmK A-04137) és Polgári Kör (u. o. A-04257). Hódmezővásárhelyen kisebb könyvtárak voltak az olvasókörieknek. Vö. BEZDÁN SÁNDOR, 1971. i. m. 69—70. p.
- [6] KATÓ JÓZSEF: Adalékok a népművelés történetéhez a dualizmus korában, különös tekintettel Békés vármegyére. = A Szarvasi Felsőfokú Óvónképző Intézet Évkönyve. 1962. 190. p.
- [7] BmK Gyulai Újvárosi Olvasókör idézett könyvjegyzéke. A hiányos címfelvételek alapján RICEY ÉDIT vezetése el a csoportosítást. (Békés megyei kaszinók és olvasóköri a reformkortól az első világháborúig. Pályamunka. Szegedi Tanárképző Főiskola, 1974.)
- [8] Vö. HAJDÚ GÉZA: Hódmezővásárhelyi olvasóköri és egyéb közművelődési egyesületek, különös tekintettel könyvtári tevékenységükre. Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kara Könyvtártudományi Tanszék. 1969.; BEZDÁN SÁNDOR, 1971. i. m. 70. p.; BABUCSIK PÉTER: Társadalmi egyesületek Szegeden, (1867—1900). Szakdolgozat. Szegedi Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszék. 1974. 23. p. A Felsővárosi Társalkodó Egyletben Jósika „vezetett” 74:47 arányban. A Debreceni Olvasóköri állományára Vö. SZABÓ LÁSZLÓ: Debrecen közművelődési kultúrája a XX. század első felében, különös tekintettel a dolgozó osztályokra. (1900—1944). Bölcsészdoktori értekezés ELTE Bölcsészettudományi Kara Könyvtártudományi Tanszék. 1966. 23—58. p.
- [9] Czegléd c. újság 1895. okt. 13. a ponyvairodalom (rémmregények, fércmunkák) terjesztése ellen írt és övta a köröket ezek vásárlásától. Vö. korabeli szegedi és vásárhelyi lapokkal. — Magyar vonatkozásban VÖRÖS KÁROLY, nemzetközileg MANDROU, ROBERT francia történész kutatásai emelhetők ki.
- [10] MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma. Gy.—1953—162. sz. NAGY SÁNDOR kézírata szerint a Szántó Kovács-féle földmunkás egyletnek 1908-ban 1700 könyve volt.
- [11] Vö. PAPP IVÁNNÉ I. m.; NAGY DEZSŐ: Egy földmunkásegylet könyvtára. = Magyar Könyvszemle. 1961. 321—324. p. és BEZDÁN SÁNDOR, 1973. i. m. 7—9. és 11—12. p.
- [12] Magyar Minerva i. m. 1902.
- [13] Békés megyei Levéltár X. 71. Békés-Bánati I. Függelenségi és 48-as Olvasókör jegyzőkönyve 1896—1914.; 1912. jan. 1-én megrendelték a Magyarországot (28 K), Tolnai Világlapját (12 K) és a Békési Lapot (8 K) — 1913-ban ezeken kívül a Szabad Szót és a Békés megyei Lapot.
- [14] A kormánypárti „Debreceni Ellenőr” 1900. dec. 31-én megszűnt, az 1869-től megjelenő „Debrecen” legnagyobb öröme. A Kecskeméti Lapok 1868. október 3-án indult a Deák-párt mellett, Hornyik János (monográfia-szerző!) főszerkesztésével. 1901. (szept. 8.) 1200 előfizetője volt. Baloldali ellenfele a „Kecskeméti” 1873. januárjában indult. Népkör vezető szerkesztői Horváth György és Kornis Pál voltak. Hódmezővásárhelyre és a megyei városokra I. KÁRÁSZ JÓZSEF: A Csongrád megyei Hírlapok és Folyóiratok Bibliográfiája 1843—1970. Szeged, 1974. 212 p. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 15.).
- [15] Vö. Magyar Statisztikai Közlemények 18. k. A Magyar Szentkorona Országainak 1900. évi Népszámlálása. Kilencedik rész. Bp. 1907. Athenaeum. A vásárhelyi olvasóköriekben és iskolákban a tanítók írás-olvasás és egyszerű számolás tanfolyamot hirdettek a felnőttek számára. Vásárhely és Vidéke 1910. jan. 13. és köv.
- [16] Vásárhely és Vidéke, 1910. jan. 12. 2. p. Népszerű ismeretterjesztő felolvasások. Hatvan felolvasás az olvasóköriekben.
- [17] Az alábbiakban a fenti újság 1910. január—februári számai alapján tekintjük át a témákat: Gazdasági élet: a talaj; a víz helye a természetben; időjárás; váltógazdálkodás; gyümölcsstermesztés; a szőlő ellenségei; bogárkertészet; a svájci gazdálkodás; halászat; a madarak költözése; háziipar; gazdasági termékek feldolgozása; a seprő-cirok termesztése és feldolgozása; selyemipar; iparművészet. Társadalomtudomány: a munka; a szövetkezés története; a magyar alkotmány szervezete; Magyarország; Mátyás király; a kuruc világ hősei; Mikes Kelemen és kora; a jobbágyság sorsa és felszabadítása; régi katonavilág; Lengyelország bukása. Egészségügy: általános kérdések; táplálkozás; szeszes italok;

- Oktatás-nevelés: a tankötelezettségről; az iskola nálunk és külföldön; a gyermeknevelésről; a babonákról.
Irodalom: a Himnusz és a Szózat költői.
- [18] Vásárhely és Vidéke, 1910. febr. 26. Mátyáshalmon a Falu rosszát meg kellett ismételni, és máshol is bemutatták. A divatos népszínművek repertoárja a századfordulón: Piros bugyelláris, Göre Gábor, Bugri Sándor, Tépett rózsá, Gyimesi vadrózsá, Csókos regiment. Vö. NAGY GYULA: Hagymányos paraszti élet a vásárhelyi pusztán. (kézirat)
- [19] A Függetlenségi Pártra vö. MÉREI GYULA: Magyar politikai pártprogramok 1867—1914-ig. Bp. 1934. 101—139. p.; Uő. A magyar polgári pártok programjai. 1867—1918. Bp. 1971, Akadémiai Kiadó. 191—194. p.; DOLMÁNYOS ISTVÁN: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901—1904). Bp. 1963. Akadémiai Kiadó.
- [20] ÁDÁMFY JÓZSEF ny. főorvos (Szeged, Zrínyi u. 9.) szíves közlése a Kossuth-szobrokra vonatkozó gyűjteménye alapján. Különösen sok olvasókor gyűjtött szobor-alapra, Kossuth születési centenáriuma. — A Kossuth-kultuszra vö. SZEKFÚ GYULA: Az öreg Kossuth. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulóján. Bp. 1952, Akadémiai Kiadó. 341—434. p.; ERDEI FERENC: Futóhomok. A Duna—Tisza köze. Bp. 1957. 143—144. p.; ORTUTAY GYULA: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. = Etnographia, 1952. 63. évf. 3—4. sz. 263—307. p.; ZSUFÁ TIBOR: A Kossuth-kultuszról. = Borsodi Szemle, 1963. 7. évf. 4. sz. 55—67. p.; SÁNDOR ISTVÁN: Világos és Arad a magyar néphagyományban. = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1953. 3. k. 1—2. sz. 105—186. p.
- [21] Vásárhely és Vidéke, 1910. január 20. 2. p. A kiscgazdák egyik újabb vezére címmel tudósított az orosházi választási gyűlésről, Achim föllépéséről. — Febr. 11-én Felsült hommentők címen támadta Achimot, akinek „az a nézete, hogy Kossuth Lajos meghalt, s ha jót nem mondhatunk utána, hát rosszat sem mondjunk. Erre azonban a jó Gyulaiak felszisszentek, mire Achim jónak látta leszállni a dicsőség magaslatáról.”
- [22] NAGY IMRE: Szentes monográfiája. Bp. 1928. 96. p. 1910-ig Szentes ellenzéki képviselőt küldött a parlamentbe. Hódmezővásárhely függetlenségi képviselője 1892—1910 között Endrey Gyula volt. A részletekre l. CsmLHmv. képviselőválasztási iratok. Debrecen 3, Kecskemét 2 országgyűlési képviselőt választott. Kecskeméten 1903-ban 3351 választó volt. Megoszlásuk:
felsőkerületben: 1973 (+106)	földbirtokos	1078
	háztulajdonos	230
	jövedelem után	488
	értelmiségi	174
	régi jogon	1
alsókerületben: 1378 (+133)	földbirtokos	654
	háztulajdonos	243
	jövedelem után	390
	értelmiségi	91
- Szegedre LUGOSI JÓZSEF: A Függetlenségi és 48-as Párt tevékenysége és szerepe Szeged életében az 1901—4 közötti időszakban. Bölcsészdoktori értekezés. JATE Bölcsészettudományi Kara 1972. 31—49. p.
- [23] GREGUS MÁTÉ: Gazdasági egyetünk és a kisbirtokosok. = Vásárhely és Vidéke. 1910. jan. 8. 2. p. A Gazdasági Egyet és a Szabadelvű Párt összefonódását írja le: „Vezérei egy kabátot viseltek s ugyan azon kalappal köszöntek, azon kívül mindkét csoportosulat ügyei egy és ugyanazon hely alatt intéződtek.”
- [24] CsmL 1. Közgylési jkv. 1901—524 és Szegedi Napló 1901. okt. 22. 1. p. és Nov. 29. 3. p. A belügyminiszter elfogadta a Függetlenségi Párt szegedi képviselőinek javaslatát a városi képviselők számának felemeléséről, a szabadelvű városvezetés azonban visszaütötte azt. Szentesre SCHNEIDER MIKLÓS: Szentes rendezett tanácsú város képviselőtestülete (1872—1944). = Tanulmányok a helyi önkormányzat múltjából. Bp. 1971. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 511 p. (365—395. p.).
- [25] A megye—város ellentétekre HENCZ AURÉL: Területrendezési törekvések Magyarországon. Bp. 1973, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 169. p.; NAGY IMRE: i. m. 98. és 250. p. (Szentesen volt ún. megyei párt (=urak), és 48-as ellenzék (=parasztok).
- [26] Vö. FARKAS JÓZSEF: az MSZDP kapcsolata a Függetlenségi Párt balszárnyával (1896—1898). = Párttörténeti Közlemények, 1971. 1. 71—105. p.
- [27] KÁLMÁN REZSŐ: Az Orosházi Polgári Olvasókör története 1876—1917. Uo. 1917. 42. p. és LUGOSI JÓZSEF i. m.
- [28] Az agrárszocializmus irodalmából: SIMON PÉTER: A századforduló földmunkás és szegényparaszt-mozgalmai 1891—1907. Bp. 1953, Szikra Kiadó; Földmunkás és szegényparaszt-mozgal-

- mak Magyarországon. 1848—1948. I. k. Szerk.: PÖLÖSKEI FERENC—SZAKÁCS KÁLMÁN. Bp. 1962. 201—218. p.; FARKAS JÓZSEF: Agrárszocialista mozgalmak 1890—1907. Szeged, 1968.; NAGY DEZSŐ: Szántó Kovács János. Bp. 1969. (A Magyar Munkásmozgalom Füzetei 1.); BEZDÁN SÁNDOR, 1973. i. m.
- [29] Váshely és Vidéke, 1910. jan. 13. 2. p. közli az Újvárosi Olvasókör 1909. évi számadását.
Bevétel:	1880 korona 99 fillér
Kiadás:	1622 korona 59 fillér
Maradvány:	258 korona 40 fillér
- Ezen kívül takarékbán 240 korona 33 fillér Kossuth képre
132 korona 96 fillér tartalék
készpénz 631 korona 69 fillér
- Házadosságra 1400 korona (1908-ban 1800 korona volt)
Leltár szerint vagyona 9370 korona 77 fillér.
- [30] BKmL Polgári Kör ir.; (1892—1915); KÁLMÁN REZSŐ: i. m. 34—35. p.
- [31] SZABÓ ERVIN: Általános irányelvek a népkönyvtárak könyveinek megválogatására. = SZABÓ ERVIN magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Kiadása. 88. p.
- [32] HBmL Debrecen. Népkönyvtári ir. 1906.; CsmL Hmv. Népkönyvtári ir.; Kecskeméti Függetlenségi Újság, 1903. jan. 15. Új népkönyvtárak c. felsorolja az MKOT által jutalmazott helységeket.
- [33] A népkönyvtár típusok — különböző értékű, megosztású és minőségű állományok — elemzéséhez és a vidéki elterjedtségükhöz szükséges forrásfeltárás lezárása után szükségesnek tartom a téma feldolgozását, mely a későbbi évtizedekre vonatkozóan már megtörtént. Vö.: KISS ISTVÁN: Népkönyvtárak a két világháború között. = Népművelési Értesítő, 1961. 1. sz. 89—122. p.
- [34] Mezőtúr és Vidéke, 1902. dec. 28.; VASS SAMU i. m.
- [35] OL K—150. BM. Ált. ir. A kilencvenes évek elején nemcsak munkásköröket oszlattak fel:
	Feloszlítás éve és ügyiratszám	
Szarvasi Dalkör	1890	32 862
Orosházi Társalkodó Egylet	1890	86 703
Csorvási Munkáskör	1891	34 158
	(1891)	26 134)
Békéscsabai Iparos Ifjak Önképző és Betegsegélyező
Egylete	1891	26 422
Endrődi Munkáskör	1891	40 410
Gyomai Fegyvernekrészi 48-as Kör	1892	22 655
Szentesi Iparos Ifjak Képző- és Segélyegylete	1892	85 752
Szegedi Polgári Iparos és Gazdasági Kör	1890	5 057
Makói Polgári Olvasókör	1891	31 133
Bajai Iparos Ifjak Egylete	1894	53 263

ÜBER DAS WIRKEN DER LESEGESELLSCHAFTEN IN DEN MARKTFLECKEN DER UNGARISCHEN TIEFEBENE UM DIE JAHRHUNDERTWENDE

Sándor Bezdán

Verfasser untersucht Rahmen und Typen der Betätigung der Leserkreise der Städte des Alföld in der Zeit um die Jahrhundertwende. Generalversammlungen, Ausschuss-Situngen und Veranstaltungen waren die Gelegenheiten des kulturellen und politischen Lebens. Vereinsbibliotheken unterschiedlicher Grösse und Qualität waren die Grundlagen der Bildung. Zeitungen unterschiedlicher parteilicher Einstellung dienten als Informationsquellen bzw. zur Gestaltung der gesellschaftspolitischen Anschauungen. Die Lesezirkel nahmen eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben der Städte und in der Bildung der Mitgliedschaft ein.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧИТАТЕЛЬСКИХ КРУЖКОВ АЛФЕЛЬДСКИХ СЕЛЬСКИХ ГОРОДОВ В НАЧАЛЕ СТОЛЕТИЯ

Ш. Бездан

Автор рассматривает рамки и формы деятельности читательских кружков алфельдских сельских городов в начале столетия. Общие собрания, собрания комитетов и мероприятия явились формами культурной и политической жизни. Библиотеки организации, различные по объему и качеству, были базами просвещения. Газеты, принадлежавшие к различным партиям, были средством информации и способствовали формированию общественно-политических взглядов. Читательские кружки играли значительную роль в общественной жизни городов и в просвещении их членов.

A MEZŐGAZDASÁGI INGATLANOK TAGOSÍTÁSA CSONGRÁD MEGYÉBEN ÉS HATÁSA A TERMELŐSZÖVETKEZETI MOZGALOM FEJLŐDÉSÉRE

(1949—1956)

FÓRIZS SÁNDOR

A mezőgazdasági ingatlanok tagosításával a felszabadulás után először az 1949. évi 3. sz. törvényerejű rendelet foglalkozik. A mező- és erdőgazdasági ingatlanok részleges tagosításáról intézkedik és a következőket tartalmazza: [1]

- a) A tagosítás során össze lehet vonni; a dolgozó parasztoknak a termelőszövetkezetek alakítására szánt ingatlanait, a termelőszövetkezetek és állami gazdaságok gazdálkodására szolgáló ingatlanokat.
- b) Az állam által átengedett ingatlanokat.
- c) A dolgozó parasztok ingatlanát, amennyiben a tagosítást nem kérik, csak elkerülhetetlen esetben lehet a tagosításba bevonni.
- d) A tagosítás során a táblákat általában olyan területen kell kialakítani, ahol viszonylag kevés dolgozó paraszt ingatlanának kicserélése szükséges.
- e) A tagosítást nem kérő tulajdonosnak a táblába eső ingatlanait ki lehet cserélni. Az ingatlancserénél a dolgozó paraszttal megegyezésre kell törekedni.
- f) A földműveléssel nem élethivatásszerűen foglalkozó dolgozó kisember az ingatlancserénél a dolgozó paraszttal azonos megítélés alá esik.
- g) Az olyan parasztbirtokosnak, aki földműveléssel élethivatásszerűen foglalkozik, de földművesszövetkezeti tag nem lehet, (a későbbiek során kuláknak nevezett paraszt) ingatlanáért lehetőleg azonos értékű csereingatlant kell adni.
- h) Az olyan tulajdonosnak, aki földműveléssel nem élethivatásszerűen foglalkozik, vagy élethivatásszerűen foglalkozik, de nem tekinthető parasztbirtokosnak és földművesszövetkezeti tag sem lehet, (későbbiek során úri birtokos) ingatlanáért pénzbeli kártalanítást, vagy csereingatlant kaphat.
- i) A kialakított táblákba eső épületért csereépületet vagy pénzbeli kártalanítást kell adni.

A tagosítások célja tehát, biztosítani a nagyüzemi gazdaság kialakításához elengedhetetlenül szükséges táblák kialakítását. A tagosítás célját az MDP abban is látta, hogy „megkönnyítse” a belépést a birtokos parasztok számára a tsz-ekbe.

A rendelet alapján 1949 nyarán Csongrád megyében is végrehajtották az első tagosítást, mely szept. 13-án fejeződött be. Összesen 34 önálló tagosítás történt, 32 tszcs-k, kettő pedig állami gazdaságok részére. A tagosítások során 117 nagyüzemi táblát alakítottak ki, melyből 66 egyetlen helysége, Hódmezővásárhelyre jutott, a többi 11 községre pedig 51 tábla. A kialakított táblák együttes területe 14 103 kh-t tett ki, melyből 7657 kh eredetileg is tszcs-k és állami gazdaságok tulajdonát képezte. A tagosítás alkalmával tehát az ingatlanok 50%-a az egyénileg dolgozók birtokának az összevonásával jött létre. A táblákba eső tagosítást nem kérők száma 610 fő volt, akik 6525 kh területtel rendelkeztek. A tagosítást nem kérő dolgozó parasztok száma

276 főt tett ki, 520 kh területtel, ami a tagosítás méreteihez képest elenyészőnek mondható. A kulákok száma 247 fő volt, 4498 kh birtokkal. Ezen kívül 87 úri birtokos 1101 kh területtel esett bele a tagosításba. A tagosítás során 27 úri birtokos 438 kh ingatlánáért nem kért csereterületet, pénzbeli kártalanításért folyamodott.

A tagosítások tehát a kulák és úri birtok ellen irányultak, a táblásított terület mintegy 80%-a tőlük származott. A szentesi Vörös Csillag Tszcs tábláinak kialakításánál a 286 kh tagosított területből 138 kh kulákingatlan, 138 kh úri birtok volt és csak 10 kh a tagosítást nem kérő dolgozó paraszt ingatlana. [2]

A tagosító bizottságok keresték a módját, hogy a táblákba minél kevesebb dolgozó paraszt ingatlana kerüljön be. Kiskirályságon a Lenin és Dózsa Tszcs-k tábláinak kialakítása dolgozó parasztokat egyáltalán nem érintett. Az Ifjú Gárda Tszcs 300 kh-as táblát akart kialakítani, melybe több dolgozó paraszt ingatlana is belesett. Ezért javasolták a tszcs-nek 50—60 kh-as táblák kialakítását, mert ez kevesebb dolgozó parasztot érintett. Így végül a tszcs területét egy helyett négy táblába alakították ki. Szentesen a Rákóczi és Gerő Tszcs és Fábiánsebestyén község három tszcs-je területének tagosításakor dolgozó parasztok birtoka egyáltalán nem került be a kialakított táblákba. A Hódmezővásárhelyi Állami Gazdaság 1822 kh-as táblájának kialakításakor a tagosítás csak 22 dolgozó paraszt földjét érintette. [3]

A tagosítás alkalmával kh-anként 150 Ft-ot fizettek azoknak, akik pénzbeli kártalanítást kértek. A cserebirtokok adásánál elsősorban a dolgozó parasztok számára biztosították a jobb minőségű és egy tagban levő területeket. A kulákok és úri birtokosok kapták a gyengébb minőségű szétszórt parcellákat, egyesek 10—12 darabban. Ezért igen gyakran nem akarták a csereingatlant elfogadni, vagy felajánlották az államnak megvételre.

Hódmezővásárhelyen a tagosítás által érintett 171 kulák és úri birtokos közül a csereingatlan átvételénél nem jelent meg 135 fő, ezzel akarták tudatni, hogy nem akarják azt elfogadni. A Megyei Földhivatal a meg nem jelentek részére tárgyalás nélkül kijelölte a csereingatlant, ennek jelentős részét azonban nem fogadták el, felajánlották az államnak megvételre. A Megyei Földhivatal a pénzbeli kártalanítást a gyengébb minőségű csereingatlanok után állapította meg, nem a jobb minőségű betagosított birtokok alapján. Az államnak felajánlott azon ingatlanok sorsáról, melyeket a tszcs-k nem tudtak hasznosítani, a földhivatal mellett szervezett bizottság döntött. A döntés meghozataláig a kulákokat kötelezték a cserébe kapott ingatlanok megművelésére. Hódmezővásárhelyi jelentés szerint: „Az utóbbi 3 nap alatt igen nagy érdeklődés nyilvánult meg a kulákok részéről a földfelajánlásokat illetően. A kulákok a cserébe kapott ingatlanokat azonnal hajlandók az állam részére megvételre felajánlani. Ma és a tegnapi nap folyamán (szept. 16—17.) a föld felajánlása 1400 kh-ra tehető.” Az ellenőrző bizottság jelentése szerint: „A meghallgatott úri birtokosok majdnem kivétel nélkül úgy nyilatkoztak, hogy az ingatlanokért pénzbeli megváltást kérnek.” A tszcs-k tagjai a tagosítások alkalmával a kulákok kisajátítását követelték. Fábiánsebestyén községben a tszcs-tagok a környékbeli kulákok földjét kivétel nélkül be akarták tagosítani. [4]

A tagosítások során általános jelenség volt, hogy a kulákoknak a leggyengébb minőségű földet adták csereingatlanok, amit azok általában nem fogadtak el. Ez a politika azt jelentette, hogy a kulákok korlátozásáról áttértek a kulákság felszámolására, ez pedig nem felelt meg a párt által hirdetett elveknek. Az az elképzelés, hogy a kulákságot a tagosítások során csak korlátozni szabad, szinte sehol sem érvényesült.

A dolgozó parasztság érdekeinek védelme a tagosítás során mindenütt érvényesült. A tagosító bizottságok messzemenően figyelembe vették kívánságaikat. Tápé községben 15 kisparaszt ingatlant érintette a tagosítás, valamennyien megfelelő

csereterületet kaptak és kivétel nélkül el is fogadták. A tagosítás során az ellenőrző bizottság gyakran módosította a táblák kijelölését, hogy minél kevesebb dolgozó paraszt földje és különösen építménye kerüljön bele a tagosított területbe. Sándorfalva községben 4 új földhözjuttatott nem egyezett bele az ingatlancserébe, pedig 32 kh-as földjük a tszcs táblájának közepén helyezkedett el. A tagosító bizottság hosszú ideig tárgyalta a 4 új gazdával és végül megegyezéssel elfogadható ingatlant biztosított számukra. [5]

Szentesen a tagosító bizottság jelentése szerint, az állami gazdaság részére 886 kh területet vontak össze 3 táblába. Az összevonás 10 tagosítást nem kérő tulajdonost érintett 344 kh területtel, közülük 2 dolgozó parasztot, akiknek 30 kh ingatlan területük esett tagosítás alá. A két dolgozó paraszt a rendelkezésre álló csereingatlanból helyszíni szemle után választott, az elvégzett földmunkákért megfelelő kártérítést állapítottak meg számukra. A kulákoknak járó csereterületet pedig hivatalból jelölték ki. [6]

A Megyei Pártbizottság nem helyeselte azt a törekvést, hogy a tagosítási eljárást felhasználják dolgozó parasztok beléptetésére a tsz-ekbe. A pártbizottság megállapítása szerint: „Ha a dolgozó parasztnak rossz minőségű csereföldet ajánlunk fel, ezzel a szövetkezetbe való belépésre kényszeríthetjük, ami káros, mert ingadozó elemek kerülnek oda. Ez ellen úgy védekezünk, hogy a tagosítás ideje alatt a tszcs-be való belépést felfüggesztjük. A tagosítást ott lehet végrehajtani, ahol legalább 400 kh földet kell táblába összevonni, és ahol a legkevesebb dolgozó parasztot érinti. Ügyelni kell arra, hogy ha a dolgozó paraszt földjét vesszük igénybe, megfelelő csereingatlan kapjon helyette. A tagosítást úgy kell végrehajtani, hogy az ne sértse a parasztság érdekeit, a dolgozó parasztság ne kerüljön szembe a termelőszövetkezettel. A kulák és úri birtokosoknál arra kell törekedni, hogy pénzben kapják meg a föld értékét. [7]

A tszcs-k kérésére végül is 1949-ben 32 szövetkezet kapott tagosítási engedélyt. A szövetkezetekbe való belépést felfüggesztették ugyan a tagosítás idejére, de a tagosítást megelőző számbavétel idején amikor köztudomásúvá vált, hogy a táblásítás mely területekre terjed ki, jelentősen fokozódott a parasztság tszcs-be való áramlása, különösen az utolsó napokban. Kiskiráltság község 3 tszcs-jébe aug. 30—31-én 74 új tagot vettek fel, 521 kh területtel. Hódmezővásárhelyen a birtokszámbavétel ideje alatt a tagosítás előtt 92 új tagot vettek fel. A tsz-ek taglétszáma a tagosítás ideje alatt 10%-kal növekedett és meghaladta a 2000 főt. Az állami gazdaságok és tsz-ek együttes földterületét a tagosítások majdnem 100%-kal növelték, ezzel a tsz-ek területe meghaladta a 20 000 kh-at. [8]

Tagosítások 1950-ben

Az 1949-es tagosítások tapasztalatai alapján a földművelésügyi miniszter kiegészítő rendelkezést hozott a tagosítások eredményesebb lebonyolítása érdekében. [9]

A rendelet értelmében részleges tagosítási kérelmet terjeszthetnek elő;

A tsz elnöke a közgyűlés határozata alapján.

Azok a dolgozó parasztok, akik tsz-t kívánnak alapítani.

Állami gazdaság vezetője.

Részleges tagosítást lehet engedélyezni: Termelőszövetkezet részére ha már hajtottak végre részleges tagosítást akkor, ha területe legalább 600 kh és ebből 300 kh olyan nem összefüggő terület, mely 50 kh-nál kisebb tagokból áll.

Ha a tsz részére nem hajtottak végre tagosítást, legalább 400 kh a területe, melyből 300 kh 50 kh-nál kisebb tagokból áll.

Ha a községben legalább 30 dolgozó paraszt termelőszövetkezetet akar alakítani, ingatlan területük legalább 350 kh, melyből 250 kh szétszórt terület 50 kh-nál kisebb tagokból áll.

Állami gazdaságok tagosítást kérhetnek: Ha már működik állami gazdaság és annak legalább 400 kh-at kell összevonni. Ha nem működik állami gazdaság és annak legalább 600 kh területet lehet összevonni.

Tagosítást lehet kérni abban az esetben is, ha a tagosítandó ingatlanok területe nem éri el ugyan a megállapított határt, azok összevonását azonban termelési érdekek különösen indokoltá teszik.

A beérkezett kérelmek alapján a földművelésügyi miniszter az 1950. évben is 32 helységben rendelte el a részleges tagosítást. A tagosítás méretei azonban jelentősen meghaladták az előző évit, miután 56 tsz és 16 állami gazdaság területét vonták össze a rendezés alkalmával.

A tagosítás irányítására a megyében miniszteri megbízottat neveztek ki, aki különleges jogokkal rendelkezett és biztosította a határozatok maradéktalan végrehajtását.

Az MDP politikája a tagosítás alkalmával alapvetően nem változott. A párt arra törekedett, hogy a tagosítás ne csak adminisztratív munka legyen, hanem kísérje azt politikai agitáció. A táblákat a tagosítás során elsősorban úri birtokos és kulák földjén alakítsák ki. A tagosítás vagy egyáltalán ne, vagy csak kis mértékben érintse a dolgozó parasztokat. A dolgozó parasztoknak feltétlenül azonos értékű ingatlant, azonos területűt és művelési ágút adjanak, melyet a legrövidebb időn belül telekkönyvezni kell. A tsz-ekben agitációt kell folytatni az olyan nézetek ellen, hogy azok a község legjobb és legközelebb eső földjein alakítsák ki a táblákat, mert ez szembeállítja az egyénileg dolgozó parasztokat a tsz-ekkel.

A tagosítás előtt a megyében 131 tsz működött, közülük majdnem minden második részére hajtottak végre tagosítást. Az állami gazdaságokkal együtt összesen 72 tagosítás zajlott le. A tsz-ek számára 171 táblába 22 823 kh-at, az állami gazdaságoknak 48 táblába 20 605 kh területet tagosítottak. Ezzel a tsz-ek és állami gazdaságok területe kétszeresére növekedett. A tagosítás 1855 dolgozó parasztot érintett 5898 kh-dal, 976 kulákot 13 478 kh-dal és 240 úri birtokost 3094 kh-dal. A tagosítás által érintett parasztok száma ebben az évben a múlt évihez viszonyítva jelentősen meghaladta az úri birtokosok számát. A tagosított területnek azonban csak negyedrésze esett a dolgozó parasztokra, háromnegyed része kulák és úri birtokos területe volt. A megelőző számbavételi időszak alatt a tagosítás által érintett parasztok közül 1221-en léptek be a tsz-ekbe. Ezáltal a tsz-tagok létszáma a tagosítás ideje alatt 20%-kal emelkedett a megelőző évi 10%-kal szemben. [10]

A tagosítás táblánként mintegy 25 dolgozó parasztot érintett, bár a bizottságok igyekeztek úgy megszervezni a munkát, hogy minél kevesebb ingatlant cseréljenek ki. Ezt azonban már nem sikerült olyan mértékben biztosítani, mint az előző évben. A bizottságok a kulákok érdekeit most sem vették figyelembe, de nem helyezték a tsz-ek érdekeit sem minden áron a dolgozó parasztság érdekei elé. Ez teljes egészében megfelelt a párt politikájának, a munkás-paraszt szövetség követelményeinek. A dolgozó parasztot mint a jövő tsz-tagját tekintették. Ezért a tsz-ek tábláit, ott ahol nagy számú dolgozó parasztot érintett, inkább távolabbi határrészekben alakították ki. Ennek helyességéről a tagosító bizottságok gyakran nehezen tudták meggyőzni a tsz-ek vezetőit.

Az első két tagosítást Csongrád megyében 1949–50-ben a párt parasztpolitikájának szellemében hajtották végre, a munkás-paraszt szövetség erősítését szolgálta, nem állította szembe a dolgozó parasztságot a tsz mozgalommal. A tagosítás köz-

vetlen célja a tsz-ek gazdálkodásának megkönnyítése, a nagyüzemi termelés számára elengedhetetlenül szükséges táblák kialakításával, nem pedig a tsz-ek számszerű fejlesztésének meggyorsítása. Bár a számbavételi időszakban közvetve a tagosítás hatott a szövetkezeti tagság számszerű növekedésére is, 1950-ben fokozottabban mint a megelőző évben. A második tagosítás pedig már nagyobb mértékben érintette a dolgozó parasztságot és sértette érdekeit az ingatlancserével.

A tagosítás bevallott célja szerint, csak a kulákgazdaságok korlátozását engedte meg, a gyakorlatban azonban ennél erélyesebben léptek fel velük szemben. A kulákgazdaságok érdekeit a tagosítás alkalmával olyan nagy mértékben megsértették, hogy ez egy részük felszámolását eredményezte. Ez ellenkezett az MDP Központi vezetősége politikájával, de a helytelen intézkedések felszámolására nem tettek semmit.

A tagosítás által érintett kulákgazdaságok termelésére jelentős hatást gyakorolt az ingatlancsere. A megye területén számukra juttatott csereingatlanból, amit a kényszerrendszabályok hatására elfogadtak, még 1951. máj. 17-én sem szántottak fel 700 kh területet, mert nem kívánták azt megművelni. Ennek a területnek a hasznosításáról a Mezőgazdasági Osztálynak kellett gondoskodni.

Bármennyire is figyelembe vette a tagosítás a lehetőségekhez képest a dolgozó parasztok érdekeit, egy jelentékeny részük mégsem művelte meg a számukra juttatott csereingatlant. Ebben az időben a dolgozó parasztok számára juttatott csereingatlanból is még 1400 kh terület állt bevetetlenül. A megművelésükre vállalkozók nem rendelkeztek vetőmaggal, a Mezőgazdasági Osztály támogatását kérték földjük bevetéséhez. A tagosítás tehát hozzájárult a megművelt terület csökkenéséhez, akadályozta a mezőgazdasági munka folyamatosságát. A megyében még június 1-én is 13 292 kh terület állt bevetetlenül, a megye szántóterületének majdnem 3%-a. [11]

Részleges és általános tagosítások 1951-ben

A tagosítások eddigi tapasztalatai alapján a földművelési miniszter 1951. tavaszán rendeletben foglalkozott; A betagosított évelő és kétéves pillangósvirágú takarmánynövények kártalanításával. [12]

A rendelet a következőket tartalmazza: Ha a dolgozó parasztság évelő vagy kétéves pillangósvirágú takarmánynyvetését tagosítják, vagy a dolgozó paraszt tsz-be lép vele, kártalanítási összeget kap. A kártalanítási összeg az első éves vetésű pillangósvirágú takarmányterület kh-ja után 180—400 Ft-ig terjed, a takarmánynövény fajtájától és a vetés minőségétől függően. A kártalanítás nem vonatkozik a betagosított kulákbirtokon levő takarmányvetés területre.

Az 1951. évi tagosítás végrehajtásához kiegészítő rendelkezés jelent meg, mely a következőket közli: [13]

Tagosítás végrehajtását abban a községben lehet kérni, ahol a dolgozó parasztok mezőgazdasági ingatlanainak legalább 70%-a a termelőszövetkezet használatában van. A földművelésügyi miniszter indokolt esetben olyan községben is engedélyezhet tagosítást, ahol a termelőszövetkezeti használatban levő terület a dolgozó parasztok mezőgazdasági ingatlanainak 50%-át haladja meg.

A tagosítást községenként alakított Földrendező Bizottság hajtja végre. Tagjaik: A megyei végrehajtó bizottság elnökének megbízottja, a termelőszövetkezet elnöke, az állami gazdaság vezetője, a gépállomás vezetőjének, a DÉFOSZ és FMSZ helyi vezetőségének egy-egy küldötte.

A tagosítás során a csereingatlanokat a következő rendben kell kijelölni:

Elsősorban a tsz-ek és állami gazdaságok részére.

Másodsorban az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok részére.

Harmadsorban a földművelést nem főfoglalkozásként folytató dolgozó kisemberek részére.

Végül a kulákok földterületét kell kijelölni.

A tagosításba be kell vonni a szőlőket és gyümölcsösöket is.

Az egyénileg gazdálkodó dolgozó paraszt földje helyett lehetőleg azonos minőségű és azonos nagyságú ingatlant kell cserébe adni, egyenként meg kell hallgatni őket.

A kuláknak a tényleges használatban álló ingatlanáért csereterületet kell adni, melynek azonban nem kell feltétlenül azonos nagyságúnak lenni a használatában tartott ingatlannal. A területi különbséget pénzkártalanítással kell kiegyenlíteni.

Az egyénileg dolgozó paraszt a kialakított táblába eső lakóépületét 800 négyszögöl területtel és úthasználattal megtartja. A kuláknak a kialakított táblába eső lakóháza helyett — amennyiben rokonainak lakóháza nincs — lehetőleg azonos értékű csereépületet kell adni, vagy ennek hiányában pénzkártalanítást megállapítani.

Csongrád megyében ebben az évben 26 községben részleges, 4 községben pedig általános tagosítást hajtottak végre.

A részleges tagosítás során 48 tsz-ben és állami gazdaságban 16 helyen hajtottak végre tagosítást. Az összesen kialakított 177 tábla 26 729 kh-at jelentett. Ez 1649 tagosítást nem kérő dolgozó parasztot érintett 6801 kh-dal. A tagosítás során 659 kulákgazdaság területét vonták össze a táblákba 11 057 kh-dal.

Általános tagosítást négy községben hajtottak végre; Deszk, Kübekháza, Szőreg, Újszentiván helységekben. 15 tsz és két állami gazdaság részére alakítottak ki táblákat. Az általános földrendezés a következőképpen alakította át a községek arculatát:

Községek területe:	24 413 kh
Szocialista és állami szektor:	17 465 kh
Egyénileg gazdálkodók:	6 948 kh

A szocialista szektor területi megoszlása:

tsz-ek:	12 342 kh	legelő: 1820 kh
állami gazdaságok:	1 872 kh	erdő: 131 kh
tartalék terület:	415 kh	háztáji: 885 kh

Az általános tagosítással végrehajtott földrendezés során a négy községben először Csongrád megyében a földek több mint 70%-a a szocialista gazdaságok kezelésébe került. A tagosítások során 111 tulajdonost kártalanítottak, az állami gazdaságok 4688 Ft-ot, a tsz-ek 16 300 Ft-ot fizettek ki, a pillangósvirágú takarmánynövények vetésterületét pedig 159 kg lucerna maggal váltották meg. A csereingatlant 152 fő nem fogadta el, 655 kh-dal. A számára nem megfelelő csereingatlant 68 fő ajánlotta fel az államnak, többségükben kulákok. A felajánlott terület 850 kh-at jelentett. [14]

Az 1951-es tagosítás ellen év végéig 500 dolgozó paraszt és 50 kulák élt panasszal. A tagosítások során elkövetett hibák kijavításával a minisztertanács rendelete is foglalkozott, mely a következőket állapítja meg: [15]

A tagosításokért a megye területén a VB elnöke felelős. Feladata a tagosítás után;

1. A kialakított nagyüzemi táblákon a termelés beindítása.

2. Az egyénileg gazdálkodók termelésének beindítása a csereingatlanon.
3. A tagosítás során elkövetett hibák kijavítása.

Dolgozó parasztok panaszai a tagosítás után;

1. Jó minőségű földjeik helyett gyengébb minőségűt, közeli földjük helyett távolit kaptak.
2. Nem azonos művelésű ingatlant kaptak. (Pl. szőlő helyett szántót.)
3. Nem jelöltek ki csereingatlant.
4. Ingatlanát nem tagosították be, mégis kicserélték.
5. Lakóházukból, mely a tagosított táblába esett, ki akarják telepíteni, csere-lakóházat azonban nem biztosítanak.
6. Az elvetett terményért nem kapnak kártalanítást.

A rendelet értelmében az 1—4 pontban foglalt panasz nem fogadható el. A táblába esett tanyát 800 négyszögöl területtel és úthasználattal meg kell hagyni a dolgozó parasztnak. Az elvetett terményért és egyéb földmunkákért a jogutód tsz-ek és állami gazdaságok kötelesek kártalanítást fizetni.

Az 1952-es részleges és általános tagosítások

Az 1952. évi rendelet a mező és erdőgazdasági ingatlanok tagosításáról nem tartalmaz új irányelveket, így a tagosítást az 1951. évi rendelet alapján hajtották végre.

A tagosítás vezetésével megbízottakat, a párt és állami vezetőket a megyei tagosítási értekezleten készítették fel az elvégzendő munkára. Az értekezlet megállapítása szerint a tagosítás várhatóan minden eddiginél nehezebb lesz, mert már az elmúlt évben is a dolgozó parasztok egy része igen komoly ellenállást tanúsított. Ezért a legdöntőbb feladat a dolgozó parasztok körében végzett politikai felvilágosító munka, ezzel megakadályozni az ellenség befolyásának érvényesülését. Ugyanakkor az ellenséggel szemben a tagosítást megelőző időkben különböző állami intézkedésekkel keményen fel kell lépni, hogy érezzék az államhatalom erejét, ne legyen idejük a tagosítás ellen agitálni. Az értekezlet szerint az elmúlt évek tapasztalatai alapján számolni kell azzal, hogy különösen a kulákok nem akarják elfogadni a csereingatlant, így a földek parlagon maradnak. Kötelezni kell az illetékeseket a föld megmunkálására és szükség esetén büntetést kell kiszabni rájuk. A tagosításnál arra kell törekedni, hogy az állami gazdaságok és tsz-ek földjét lehetőleg egy összefüggő táblába tagosítsák a központhoz legközelebb eső földterületen. A tagosítás által érintett dolgozó parasztokat jó politikai munkával kell megnyerni a szövetkezet számára. [16]

Részleges tagosítást 20 községben hajtottak végre minden eddiginél nagyobb méretben, 79 gazdaság részére. A táblákba összevont terület 53 tsz részére 14 734 kh-at, 26 állami gazdaság részére pedig 15 872 kh-at jelentett. A tagosítás 5330 dolgozó paraszt ingatlanát érintette. Ezek közül 635 család 741 taggal és 3832 kh földterülettel belépett a tsz-ekbe. A tagosítás alkalmával felajánlotta a földjét az államnak: [17]

Kétlaki dolgozó:	245 fő 1271 kh területet
Dolgozó paraszt:	217 fő 1305 kh területet
Kulák:	28 fő 599 kh területet
Összesen:	490 fő 3175 kh területet

A tagosítás által érintett földek többsége a megelőzőektől eltérően a dolgozó parasztság tulajdonát képezte. A földfelajánlásokat is az eddigiektől eltérően elsősorban a dolgozó parasztok és kétlaki dolgozók tették, a kulákok földfelajánlásai a harmadik helyre szorultak. A csereingatlanokat a tagosítás során mind a dolgozó parasztok, mind a kulákok jelentős számban visszautasították. A csereingatlanok birtokba adását nem lehetett végrehajtani, mert az érdekeltek nem jelentek meg. A csereingatlant visszautasítók száma községenként 10—14% között változott. [18]

A tagosításról kiadott jelentés menet közben megállapította; „Ahol a dolgozó parasztok sejtik, hogy a tagosítás ingatlanaikra kiterjed, a Földbirtokrendező Csoportnál bejelentik, nem kérnek csereingatlant. Ingatlanaikat felajánlják az állami gazdaságoknak.” Ezzel a kérdéssel foglalkozik az Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériuma egyik utasítása is a tagosítás megindulása után: „A tagosítás során több helyen előfordult, hogy a dolgozó parasztok nagy számban felajánlották birtokaikat és az állami gazdaság alkalmazásába kívántak lépni. Előfordult az is, hogy már működő tsz-ek tagsága tömegesen vagy teljes egészében az állami gazdaságnál kívánt elhelyezkedni. Ezek a káros jelenségek pártunk parasztpolitikájával ellentétesek, ellenséges megnyilvánulásokból fakadnak, akadályozzák a tsz mozgalom fejlődését. [19]

Általános tagosítást a megye négy helységében hajtottak végre 1952-ben. Kis-királtság, Ambrózfalva és Tömörkény váltak szövetkezeti községekké, Makó pedig szövetkezeti várossá. A tagosítás ezekben a helységekben is részlegesnek indult, de annak végrehajtása során a földterület több mint 70%-a a szövetkezetek birtokába került, ezért lehetővé vált a részleges tagosítás általánossá fejlesztése. Az általános földrendezés során e négy helységben 53 387 kh-at tagosítottak, vagyis községek teljes határát. Ezzel Csongrád megyében a tsz-községek száma nyolcra emelkedett.

A megyében a tagosítások alkalmával 19 813 kh tartalék területről kellett gondoskodni. Ebből az állami gazdaságok átvettek 4890 kh-at, a tsz-ek 7312 kh-at és a földművesszövetkezetek vállalták 7611 kh tartalékterület hasznosítását. [20]

Az 1952-es tagosítás alkalmával a politikai alapelvekben lényeges változás következett be, elsősorban a dolgozó parasztok irányában. A változások a következőkben foglalhatók össze; A tsz-ek földjét egy tagba kívánták összevonni. A községhez legközelebb eső területen tagosítottak. Az érintett dolgozó parasztokat be akarták szervezni a tsz-ekbe. Ennek következményeként elsősorban az ő ingatlanaikat érintette a tagosítás, melyet eddig igyekeztek elkerülni.

Az 1953. évi téli részleges tagosítás

Az 1953. évi téli részleges tagosítás február-márciusban zajlott le és a legkisebb arányú volt az eddigi tagosítások között. Öt községre terjedt ki, négy állami gazdaság és egy tsz számára alakítottak ki táblákat. Az állami gazdaságok részére 3326 kh-at alakítottak ki hat táblába, a tsz részére pedig 832 kh területet vontak össze öt táblába. A tagosítás 893 dolgozó paraszt ingatlanát érintette 2502 kh területet. Ez a tagosítás méreteit tekintve felülmúlja az eddigi arányokat. A dolgozó parasztok közül 269 nem fogadta el a számára felajánlott 679 kh csereingatlant, 31 pedig felajánlotta 114 kh területű ingatlanát az államnak, amit a legújabb rendelet értelmében nem lehetett elfogadni. [21]

A tagosítások beindulásakor a Földművelésügyi Minisztérium közölte a bizottságok vezetőivel és a megyei szervekkel, hogy az 1953. febr. 15-e utáni ingatlan-

felajánlásokat el kell utasítani. A határozat mindenféle művelési ágú ingatlanra vonatkozott, ideértve a kétlaki foglalkozású dolgozók felajánlásait is. [22]

Tsz részére tagosítottak Mórahalom községben. A tagosítás alkalmával jelentős számú parasztszalád lépett a tsz-be, melynek hatására a részleges tagosítást általánossá szélesítették. Ez azt jelentette, hogy a község parasztbirtokainak több mint 70%-a a szövetkezet kezelésébe ment át. A Földművelésügyi Minisztérium a beérkezett jelentések alapján nem fogadta el a hivatalos szervek adatait és leállította a községben folyó általános tagosítást. A minisztérium utasítása a következőképpen szólt: „Miután Mórahalom községben a megye jelentésével szemben a dolgozó paraszt családoknak nem 77%-a, hanem csak 50%-a tsz-tag és, a tagosítás elhúzódnása a tavaszi munkák elvégzését veszélyezteti, utasítom, hogy Mórahalom tagosítását azonnal szüntesse be. Egyben felhívom, hogy 24 órán belül állapítsa meg és velem közölje, személy szerint ki a felelős a Földművelésügyi Minisztérium félvezetéséért.” [23]

Ezzel az utasítással véget ért Csongrád megyében a tagosítások első szakasza, mely 1949. nyarától 1953. tavaszáig tartott. Az MDP Központi Vezetősége 1953. júniusi határozata nyomán a további tagosításokat a mezőgazdaságban leállították.

Az 1955—1956-os részleges tagosítások

A tagosítások Csongrád megyében, mint ahogy országosan is, 1953. tavaszától 1955. nyaráig szüneteltek. Az 1955. évi tsz-szervezéssel párhuzamosan újra megjelent a rendelkezés a tagosítások engedélyezéséről: [24]

Az egész község határára kiterjedő földrendezés és részleges tagosítás az 1949. évi 3. sz. törvényerejű rendelet alapján engedélyezhető.

A földrendezés végrehajtását megelőzőleg a szokásos módon a lakosság tudomására kell hozni.

A Földrendező Bizottság üléseire meg kell hívni a községi pártszervezet titkárát.

A kulákok részére a község határának legtávolabbi illetve leggyengébb minőségű részén, azonos nagyságú csereterületet kell adni.

Az állami tartalékföldeket lehetőleg egy táblában kell kijelölni.

Kulák részére kártalanítást csak akkor lehet fizetni, ha 30 napnál régebbi köztartozása nincs.

Tagosítás nem engedélyezhető olyan községekben, ahol már volt általános tagosítás.

Földrendezési és tagosítási eljárás során földfelajánlást elfogadni nem szabad.

A rendelet alapján a megyében 1955. nyarán 9 községben 15 tsz és egy állami gazdaság részére hajtottak végre tagosítást. Két községben általános földrendezés történt, ezzel a megyében 10-re emelkedett azon helységek száma, melyekben az általános tagosítás során a lakosság többsége szövetkezeti tag lett.

A tagosítás 15 350 kh területet érintett, melyből 9279 kh jutott az általános földrendezésre, 6071 kh pedig részleges tagosításra. A tagosítás érintett 1417 dolgozó parasztot 3421 kh-dal és 163 kulákot 1096 kh-dal. A dolgozó parasztok közül 547 család 2580 kh területtel belépett a tsz-ekbe. A dolgozó parasztoknak több mint 10%-a nem fogadta el a felajánlott csereingatlant. [25]

Az 1956. évi 15. sz. törvényerejű rendelet újabb lehetőségeket biztosított a tagosítások kiszélesítéséhez. Engedélyezte, hogy a korábban tagosítással érintett községekben is lehet földrendezést, vagy részleges tagosítást tartani. Ha a tsz-eknek

szüksége van rá, a földfelajánlásokat is el lehet fogadni. A földrendezést a Megyei Tanács V. B. engedélyezi és az év bármely szakában lehet tartani. [26]

A megyei tagosítási értekezleten beszámoltak a Földművelésügyi Minisztérium új irányelveiről. Ez lényeges engedményeket tesz a dolgozó parasztság számára; Ha a dolgozó paraszt tanyája beleesik a táblába, akkor nem 800 négyszögöllel, hanem 4—6 kh-dal kell azt számára meghagyni. Ennek betartása szigorúan kötelező. Ingatlanfelajánlást csak kártalanítás ellenében szabad elfogadni, ingyen felajánlás nem fogadható el. Soron kívül utána kell nézni, hogy az 1955. évi földrendezésből kifolyólag a kártalanítások rendezése megtörtént-e, illetve azok kifizetést nyerjenek. Nem tűrhető tovább, hogy a tsz-ek halogatják a kártalanítás kifizetését. [27]

A megyében az utolsó részleges tagosítás 1956. nyarán zajlott le. Összesen 14 községben 14 tsz részére 9415 kh területet táblásítottak. Ezzel a tagosítással Csongrád megye 62 helységében történt egyszer vagy többször, részleges vagy általános földrendezés. Csak két község maradt ki a 64 helységből, ahol nem tagosítottak Kövegy és Nagylak. [28]

A tagosítás értékelése

Csongrád megyében 1956-ig 221 589 kh ingatlan tagosítását hajtották végre. Ez a megye szántóterületének több mint 40%-a. A tagosítások mennyiségének éves eloszlásából bizonyos következtetések adódnak:

1949-ben tagosítottak: 14 103 kh-at

1950-ben tagosítottak: 43 428 kh-at

1951-ben tagosítottak: 51 142 kh-at

1952-ben tagosítottak: 83 993 kh-at

1953-ban tagosítottak: 4 158 kh-at

1955-ben tagosítottak: 15 350 kh-at

1956-ban tagosítottak: 9 415 kh-at

Összes tagosítás: 221 589 kh

A tagosítások mennyiségileg 1949-től 1952-ig fokozatosan növekedtek és a legmagasabb szintet ebben az évben érték el, az összes tagosítás majdnem egyharmadával. A következő évben 1953-ban nagyarányú visszaesés következett be, melyet követett a tagosítások felfüggesztése. Az 1954-es évben nem volt tagosítás. Az újra meginduló tagosítás 1955-ben az 1949-es mennyiséget tudta elérni, de 1956-ban már ennek csak 50%-át. A tagosításokban mutatkozó két nagyarányú visszaesés 1953-ban és 1956-ban a mezőgazdasági politikában bekövetkezett fordulattal kapcsolatos.

A tagosítások ténylegesen nem érték el a szántóterületnek a fent említett 40%-át, miután jelentős mennyiségű ingatlanok kétszer-háromszor is bekerültek a tagosítandó területbe, ennek számszerű kimutatása azonban igen nehéz.

A földrendezések kétségtelenül pozitív hatása abban nyilvánult meg, hogy a nagyüzemi táblák kialakításával kedvező feltételeket biztosított a tsz-ek gazdálkodása számára. Az egyénileg dolgozó parasztságra gyakorolt hatása már nem mondható egyértelműen pozitívnak. A tagosítások során mintegy 20 000 parasztgazdaság földjét cserélték ki 70 000 kh nagyságban. A parasztok egy részének ingatlanát többször is kicserélték, ami gazdálkodásukat bizonytalanná tette.

A tagosítást egyre fokozódó mértékben felhasználták a parasztság tsz-be léptetésére. Kezdetben kizárólag a kulákok és úri birtokosok érdekeit sértette, majd

fokozódó mértékben mellőzte a dolgozó parasztságát is, egyre nagyobb tömegek gazdaságát bolygatva meg. A dolgozó parasztság egy része már az első tagosításkor is inkább belépett a tsz-be, mintsem a részére juttatott gyengébb minőségű csereingatlannal bajlódjék. A szövetkezeti szervezők különösen 1952-ben várták a tagosítások sikeres lebonyolításától a mozgalom számszerű fejlődését. Ezen a tagosításon már nem vigyáztak úgy a dolgozó parasztok érdekeire, mint az előzőek alkalmával, fő célként a parasztság tsz-be léptetése szerepelt.

A tagosítások alkalmával a parasztok által felajánlott földeket, a tsz-be lépő parasztok földjeit és az állami tartalékföldeket vonták össze egységes táblákba. Különösen az utolsó tagosítás alkalmával, a legközelebbi és legjobb minőségű községi földeken alakították ki a tsz-ek tábláit. Ha ezáltal sikerült a község területének nagyobb részét szövetkezeti kezelésbe venni, mert a tagosítás által érintett parasztok beléptek a tsz-be, a teljes átszervezés eredményre vezethetett. A tagosítás így nem a tsz-be való belépéseket követte, hanem gyakran megelőzte azokat, illetve a tagosítások váltották ki a tsz-be lépést. Sokszor elmaradt a tagosítás hatása, a tsz-ek tagsága nem növekedett. Ezért fordult elő, hogy egy-egy községben többször is sor került tagosításra, ami nagymértékben kihatott a termelés alakulására. A parasztság nem trágyázta földjét, gyümölcsöst és szőlőt nem telepített. A tagosításoktól való félelem, az ebből eredő bizonytalanság, hozzájárult a termésátlagok lassú növekedéséhez, a belterjes kultúra hanyatlásához.

A tagosítással agitáltak is a szövetkezetek szervezői. Sok paraszt a csereingatlan minőségétől tette függővé a tsz-be lépését. Az agitátorok legfőbb törekvése arra irányult, hogy legalább annyi új belépőt szervezzenek be a meglévő tsz-ekbe, amennyi elegendő a tagosítás megindításához. Ez a tartalékföldekkel együtt 3—400 kh-at jelentett. Ha ezt elérték, akkor a szövetkezetek további szervezése jórészt a tagosító bizottságok munkájától függött, milyen mértékben tudják a földcsere hatását kihasználni. A tsz-szervezők a tanácsszervek segítségével felvették a kapcsolatot a tagosítandó ingatlanok tulajdonosaival. Az elhanyagolt állami tartalékföldekből felajánlott csereingatlanokat a legtöbb paraszt visszautasította. Ilyen esetekben megindult az agitáció a dolgozó paraszt szövetkezetbe való szervezéséért. Rendszerint felajánlották a beszolgáltatási és adóhátralékok elengedését is. Az agitáció hatására mindig az olyan gyengébb parasztgazdaságok adták fel egyéni álláspontjukat, amelyek képtelenek voltak megküzdenni a gyengébb minőségű csereingatlannal, az állammal szemben jelentős adó és beszolgáltatási hátralékkal rendelkeztek, ezért fizetés helyett a termelőszövetkezetet választották.

A kialakított nagyüzemi táblákon azok a tsz-ek tudták gazdálkodásuk színvonalát gyorsan fejleszteni, melyeknek sikerült a munkálatok gépesítése. Már ebben az időben is néhány tsz országos hírre tett szert, bizonyítván a nagyüzemi gazdaság fölényét a kisparashti gazdálkodással szemben, a többség azonban még ekkor nem tudta ezt a színvonalat elérni.

JEGYZET

- [1] Törvények és törvényerejű rendeletek 1949. Az 1949. évi 3. sz. törvényerejű rendelet.
- [2] MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Archivuma. Jelentések a tagosításokról. 1949—21/30—31, 32.
- [3] Ugyanott. Tagosítással kapcsolatos jelentések. 1949—21/30—29, 30.
- [4] Ugyanott. 1949—21/30—5, 7, 12, 23, 57, 78.
- [5] Ugyanott. Tagosítási jelentések. 1949—21/30—5, 18, 22.
- [6] Ugyanott. Tagosítási jegyzőkönyvek. 1949—21/29—1.
- [7] Ugyanott. Csongrád megyei Pártbizottság Jegyzőkönyve. 1949—21/11, 27, 35.
- [8] Ugyanott. Tagosítási jelentések. 1949—21/30—24, 29, 21/12—4.

- [9] Mezőgazdasági Értesítő I. évf. 19. sz. 1950. aug. 24. A földművelésügyi miniszter 16. 100/1950 (VII. 23.) FM sz. rendelete a mező és erdőgazdasági ingatlanok részleges tagosításáról szóló 1949. évi III. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról az 1950. évre.
- [10] Csongrád megyei Tanács Levéltára Szeged. XXIII—2/22. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály Földbirtokrendező Csoport. Statisztikai jelentések tagosításokról. MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Archivuma. Kimutatás tagosításokról. 1950—21/94—2265, 2287.
- [11] MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Archivuma. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály jelentése. 1951—21/166—553.
- [12] Mezőgazdasági Értesítő II. évf. 17. sz. 1951. ápr. 28. Betagositott évelő és kétéves pillangósvirágú takarmánynövények kártalanítása.
- [13] Ugyanott. 30. sz. 1951. júl. 29. A tsz községekben (városokban) a mező és erdőgazdasági ingatlanok tagosításáról szóló 145/1951 (VII. 24.) MT. sz. rendelet végrehajtásáról.
- [14] Csongrád megyei Tanács Levéltára Szeged. XXIII—9/56. Csongrád megyei Mezőgazdasági Osztály Földbirtokrendező Csoport. 1951. évi tagosítások.
- [15] Mezőgazdasági Értesítő 1951. A 145/1951 (VII. 24.) MT. sz. rendelet a tagosítások során elkövetett hibák kijavításáról.
- [16] Csongrád megyei Tanács Levéltára Szeged. XXIII—9/69. Cs. m. T. Mg. O. Földbirtokrendező Csoport. 1952. földrendezések. Megyei tagosítási értekezlet, 1952. júl. 20.
- [17] Ugyanott. XXIII—9/27. Tagosítási ellenőrzések.
- [18] Ugyanott. XXIII—9/69. Napi jelentések.
- [19] Ugyanott. XXIII—9/27. Tagosítási ellenőrzések.
- [20] Ugyanott. XXIII—9/27. Az 1952. évi tagosítás.
- [21] Ugyanott. XXIII—9/27. 1952. jelentések, IV/a.
- [22] Ugyanott. XXIII—9/27. Tagosítási ellenőrzések, 1950—51.
- [23] Ugyanott.
- [24] Mezőgazdasági Értesítő VI. évf. 33. sz. 83/1955 FM. sz. utasítása az 1955. évi földrendezésről és tagosításról.
- [25] Csongrád megyei Tanács Levéltára Szeged. XXIII—9/69. Csongrád megyei Tanács Mezőgazdasági Osztály Földbirtokrendező Csoport. Földrendezés.
- [26] Mezőgazdasági Értesítő VII. évf. 30. sz. 1956. júl. 25. Az 1956. évi 115. sz. törvényerejű rendelet a földrendezésekről és tagosításokról.
- [27] Csongrád megyei Tanács Levéltára Szeged. XXIII—9/69. Csongrád megyei Mezőgazdasági Osztály Földbirtokrendező Csoport. Tagosítási jelentések.
- [28] Ugyanott. XXIII—9/57. Kimutatás. Vegyes.

DIE KOPPELUNG DER LANDWIRTSCHAFTLICHEN IMMOBILIEN IM KOMITAT CSONGRÁD UND IHR EINFLUSS AUF DIE ENTWICKLUNG DER PRODUKTIONSGENOSSENSCHAFTLICHEN BEWEGUNG (1949—1956)

Sándor Fórizs

Die Verkoppelung der landwirtschaftlichen Immobilien nach der Befreiung wurde in dem gesetzkraftigen Erlass Nr. 3 des Jahres 1949 genehmigt. Die Verkoppelungen erfolgten in zwei Phasen: in den Jahren 1949—1953 und 1955—1956. Sie betrafen über 40% der Ackerflächen. Die umfangreichsten Verkoppelungen fanden 1952 statt.

Ihre Auswirkung auf die Bauernschaft war eine zweifache: ein Teil bot dem Staat seine Ländereien an, der andere trat den Produktionsgenossenschaften bei.

Die Bewirtschaftung in den Produktionsgenossenschaften wurde erleichtert durch die herausgebildeten grossbetrieblichen Ackerflächen.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА В ЧОНГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ (1949—1956 ГГ.)

Ш. Фориш

О распределении сельскохозяйственного недвижимого имущества после освобождения гласит чрезвычайный указ № 3 от 1949 года. Распределения проводились в двух этапах: с 1949 по 1953 и с 1955 по 1956 гг. Они касались более чем 40 %-ов полей. Наиболее значительные распределения произошли в 1952 году. Они оказали большое влияние на часть крестьянства в двух направлениях: некоторые предложили свою землю государству, а другие вступили в кооператив.

Хозяйствованию кооперативов способствовали организованные крупные участки.

A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FORRADALOM ÉS HATÁSA A PEDAGÓGUSOK MUNKÁJÁRA A FEJLETT SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉPÍTÉSÉNEK FOLYAMATÁBAN*

KONCZ JÁNOS

A legutóbbi évtizedekben és napjainkban két világméretű forradalmi változás tanúi lehetünk. Az egyik a társadalmi fejlődésben megy végbe, a másik a termelőerők rohamos mértékű fejlődésében. A II. világháború idején és azt követően robbanásszerűen felszínre került a kapitalista társadalom általános politikai válsága. Ugyanekkor az 1917-ben megindult nagy társadalmi, forradalmi változás tovább szélesedett, s ennek következtében a szocializmus világrendszerre fejlődött, és ezáltal képessé vált arra, hogy döntően befolyásolja a huszadik század második felének fő fejlődési vonalát. Egyidejűleg az iparilag fejlett országokban a tudományos-technikai forradalom a termelőerők robbanásszerű változásában öltött testet. Ez a folyamat napjainkban és a közeljövőben fejlődik világméretű társadalmi tényezővé.

Szocialista viszonyok között e fejlődésben fokozatosan megerősödik a politika és a tudomány szövetsége és egymásrautaltsága, az oktatás továbbfejlesztésének gazdasági, társadalmi, tudományos követelménye és feltétele, valamint az ifjúság nevelésének reális perspektívákra épített feladatrendszere. Az 1969-es moszkvai tanácskozás nyilatkozata e gondolatokat a következőképpen summázza: „a szocialista rendszer országainak gyorsan fejlődő népgazdasága, amely a gazdasági növekedés üteme tekintetében megelőzi a kapitalista államokat, a szocializmus éreltörése a tudományos műszaki haladás több ágazatában, a szocialista országok népei által végzett alkotómunkának e reális eredményei döntő módon elősegítik a béke, a demokrácia és a szocializmus erőfölényét az imperializmussal szemben. A szocialista világ most a fejlődés olyan szakaszába lépett, amelyben lehetőség nyílik az új rendszerben rejlő hatalmas tartalékok teljesebb kihasználására.” [1]. *A hatalmas tartalékokhoz sorolhatjuk a nevelésügyben és ennek részeként a szocialista pedagógus hivatásának hatékony gyakorlásában rejlő nagy potenciális lehetőségeket.* Ezek tudományos feltárása és megvalósítása a marxista pedagóguskutatás és a szocialista oktatásügy inkább előttünk álló, mintsem megvalósított feladata. E munkában különösen fontos a szocialista országok szélesedő együttműködése. [2].

A tanulmányban a társadalmi változásoknak és a tudományos-technikai forradalomnak a pedagógus hivatásra gyakorolt — zömében a jövőben várható — hatását igyekszünk áttekinteni. Törekvünk az, hogy — az általános elemek felvetése mellett — a hazai feladatok megoldásának útjait kutassuk annak szellemében, ahogyan Pártunk XI. Kongresszusának határozata leszögezi: „világosabban kell körvonalazni szocialista távlatainkat, be kell mutatni a szocialista életmód fölényét a kapitalista életformával szemben” [3]. E kérdéshez tartozónak véljük a Központi Bizottság beszámolójának azt a részét is, amely hangsúlyozza: „Nagyobb erőfeszítéseket kell tennünk azért, hogy a szocialista társadalom előnyeivel párosulva,

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

hazánkban is minél gyorsabb ütemben bontakozzék ki a tudományos-technikai forradalom, a tudomány váljék mindinkább közvetlen termelőerővé.” [4] A Központi Bizottság beszámolójában leszögezi azt is, hogy „Pártunk nagy figyelmet fordít az ideológia, a tudomány, a közoktatás, a kultúra kérdéseire, mert nem kis mértékben ezeknek megfelelő megoldásától függ társadalmunk előrehaladása, népünk további felemelkedése.” [5]

A szocialista társadalom építésének egyik fontos teendője a felnövekvő nemzedék felkészítése napjaink és a jövő mind nagyobb feladataira. A munkásosztály és vezető pártja arra törekszik, hogy a *felnövekvő ifjúság a szocialista építőmunka folyamatában ne a mindenkori felnőtt társadalom egyszerű újratermelése legyen, hanem megőrizve a felnőtt nemzedék legjobb tulajdonságait, a tudatosan megtervezett jövő mind nagyobb követelményeinek, és új feladatainak is megfeleljen.* A közoktatás alapvető feladata, hogy e megőrző és magasabb szinten újratermelőddő ismeretátadásban és életvitelre nevelésben mind hatékonyabban működjön közre.

Az oktatásügyet a történelemben nagy belső ellentmondás kísérte végig, hiszen mindenkor egy ismert múlt alapján egy ismeretlen jövőre kellett a fiatalokat felkészíteni. A szocialista építés előrehaladásával azonban, amikor a társadalom fejlődésének fő tendenciái már nemcsak rövid és közép, hanem hosszútávon is kibontakoznak (gondoljunk a pártunk XI. kongresszusán elfogadott programnyilatkozatra, a Szovjetunió Kommunista Pártjának, és több szocialista ország pártjának hasonló dokumentumára), folyamatosan feloldódik a nevelés e nagy történelmi ellentmondása. Ma a szocialista nevelés révén a múlt értékeit megőrizve a tudományosan megtervezett, fejlett szocialista jövőre készítjük fel ifjúságunkat. [6]

A tudományos-technikai forradalom és hatása a pedagógusok munkájára

Mielőtt a tudományos-technikai forradalom hatásáról írunk, szükségesnek látszik legfőbb jellemzőit vázolni.

Egy rövid történelmi visszatekintés azt mutatja, hogy a tudomány robbanásszerű fejlődése nem csupán korunk terméke. A tudomány gyors ütemű fejlődésének törvényét ENGELS fogalmazta meg zseniális előrelátással. MALTHUSSAL vitázva — aki tagadta, hogy a gyorsan növekvő népesség élelmezése megoldható — Engels kijelentette: „A tudomány pedig legalább olyan gyorsan gyarapszik, mint a népesség. Ez utóbbi az utolsó nemzedék száma arányában gyarapszik; a tudomány az előző nemzedék által ráhagyott ismeret tömege arányában halad, tehát a legközönségesebb körülmények között szintén mértani arányban.” [7]

ERDEY-GRUZ Tibor ugyancsak épít a történelmi tanulságokra, amikor a következőképpen jellemzi a tudományos, illetve technikai forradalmat: „A tudományos forradalomban az összegyűlt ismeretanyag szétfeszíti a korábbi nézetek és elméletek kereteit, vagy egy nagy felfedezés egyszerűen robbantja szét az eddigi elmélet építményét, mert kiderül, hogy az új ismeretek nem érthetők a régi elmélet alapján. A technikai forradalomban a munkaeszközök, termelési eljárások rohamos megváltozása történik, amelyek már társadalmi változással is járnak. Vagyis itt a termelőerőkben, különösen a technológiában végbemenő olyan folyamatokkal állunk szemben, amelyek társadalmi kihatásúak, társadalmi jellegűek.” [8]

A tudományos-technikai forradalom lényegét illetően RADOVAN RICHTA és munkaközössége — egyebek között — kiemeli, hogy — *mozgásba lendül a termelés évszázadokon át változatlan „szubjektív oldala”*; lépésről lépésre lemaradnak az összes közvetlen termelési funkciók, amelyeket a múltban az egyszerű munkaerő látott el;

a technika kiküszöböli az embert a kezelési, műveleti és végül a szabályozási funkciókból is. A termelési folyamatba nagy erővel behatolnak a társadalom új termelőerői, elsősorban a tudomány és annak technológiai alkalmazása (és ezzel egyszerűsödik lényege, társadalmi integrálása, az emberi erők fejlődése stb. is). [9]

P. N. FEDOSZEJEV ugyancsak a tudományos-technikai forradalom termelési és társadalmi aspektusaiból indul ki, amikor a tényeket és távlatokat vizsgálva kiemeli az emberi oldal jelentőségét, és ezt összekapcsolja a jövőbeli fejlődés reális optimizmusának gondolatával. [10]

A szocialista forradalom a termelési- és elosztási-, összességében pedig az emberi- és politikai viszonyok minőségi változása. A forradalomban a munkásosztály vezetésével hatalomra került dolgozó tömegek nemcsak lerombolják az emberi civilizáció fejlődésének a kizsákmányoláson alapuló társadalmi korlátait, de egyidejűleg megadják az emberiség haladásának, a személyiség fejlődésének programját is. Mindezt nem az emberi civilizáció eddig megtett útjától távol, hanem annak valós társadalmi értékeit folytatva munkáljuk ki. Ezzel *„a szocializmus létezése magáénak mondhatja azt az érdemet, hogy a termelőerők fejlődésének az a határvonala, amely mögött a régi társadalom hagyományos ösztönzői önmagukban a stagnálás felé hajlottak, nem vált a civilizáció fejlődésének határává, hanem túljutottak rajta.”* [11]

A szocialista ország azonban nemcsak saját állampolgárai számára törekszik biztosítani a fejlődést, hanem létével, erejével az emberiség fennmaradásáért folytatott következetes harcával azt is eléri, hogy objektíve a világon minden haladásért küzdő erő a szocialista világforradalom programjának egészét, vagy egy-egy elemét magáévá teszi. A Szovjetunió, és a szocialista világrendszer politikai, gazdasági, tudományos és katonai erejének köszönhető, hogy a tudományos-technikai forradalom, amelyet a burzsoázia részben militarizált, részben szűk osztályérdekei szerint használt fel, nem semmisítette meg az emberi civilizációt háborús, vagy „viszonylag békés” úton (az emberi környezet ökológiai egyensúlyának felborításával). A szocialista társadalmi forradalom és a tudományos-technikai forradalom egymással szerves egységben válhatnak teljessé. *A szocialista forradalom lehetővé teszi a tudományos-technikai forradalom mind teljesebb kibontakozását, a tudományos technikai forradalom pedig elősegíti a szocialista társadalom gyors ütemű építését.* „A szocializmus és a tudomány egymásra utaltak és szövetségesek” — olvashatjuk pártunk X. kongresszusának határozatában. [12]

A fejlett tőkés országokban a kapitalizmusnak azok az antagonisztikus ellentmondásai, amelyek csak a társadalmi rendszer gyökeres megváltozásával szüntethetők meg, nem csökkennek a tudományos-technikai forradalom hatására, ellenkezőleg: a termelőerők gyorsütemű fejlődésével tovább mélyülnek, és — mint napjaink eseményei mutatják — mindinkább felszínre is törnek. A munkásosztály változatlanul és közvetlenül érzi a kapitalizmus igazságtalanságát, értelmetlenségét — a társadalmi termelés, és tőkés egyéni kisajátítás ellentmondását. Az értelmiség legjobbjai a kapitalista társadalmat elsősorban értelmetlensége miatt vetik el, hiszen a burzsoázia csoportérdekei határt szabnak a tudományos-technikai forradalom értelmes kibontakoztatásának. Az ifjúság pedig döntően azért tiltakozik a burzsoá rend ellen, mert nem akar a mai társadalom reprodukált folytatója lenni, amilyen szerepet pedig számára az uralkodó osztály szánt.

A tőkés társadalom mai és még várható életképességének fontos momentuma nagyfokú alkalmazkodási képessége. Erre már a Kommunista Kiáltványban is találunk utalást: „A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa folyton a termelési szerszámokat, tehát a termelési viszonyokat. A burzsoá korszakot minden előbbi korszaktól a termelés folytonos átalakítása különbözteti meg.” [13]

Ugyanakkor — mint napjaink eseményei is jól mutatják — „a kapitalizmus sajátos dialektikája, hogy az új feltételekhez való alkalmazkodásának a formái egyben ellentmondásai elmélyülésének a formái is.” [14] A marxizmus feladata a kapitalizmus általános válsága mai szakaszának és várható fejlődésének tendenciáit vizsgálni, nem pedig „határidőket” kitűzni a tendencia egyes eseményeit illetően. A jövő társadalmi változásait nem lehet előre és pontosan — LENIN szavaival — „egyhangú szürke színnel” megrajzolni. A társadalmi törvények tendenciaszerűen érvényesülnek, amelyeket folyamatosan módosíthatnak ellentendenciák is. Vagyis a kapitalizmus általános válsága a szocialista forradalom győzelmének szükségessége az egész világon — mint alapvető társadalmi törvény — csak tendenciaszerűen határozza meg a jövő fejlődési útját. E törvény realizálását gyorsítja a tudományos-technikai forradalom, amelyben a tőkés viszonyok mindinkább a termelőerők fejlődésének béklyóivá válnak. [15]

Témánk szempontjából fontos utalnunk a tudományos-technikai forradalom és az *ember viszonyára*. Vajon tovább tart-e az emberi alkotóerő mechanizálásának az a folyamata, amely az első ipari forradalomban megindult, vagy helyét a gép humanizálása veszi át? A gép szolgálója marad-e az embernek, vagy részesei, tanúi lehetünk a homo sapiens homo cyberneticuussá válásának? E kérdések megválaszolása csak társadalmi megközelítésben lehetséges. Burzsoá teoretikusok a termelői társadalom helyett fogyasztói társadalomról beszélnek, az emberi alkotóerők felszabadítása, a sokoldalúan fejlett személyiség kifejlődése helyett az emberi elidegenedés rémképét rajzolják fel. Mindez törvényszerű következménye egy értelmetlen társadalom belső válságának. A homo homini lupus szemlélet a kapitalizmus lényéből fakad annak fennállása óta. Az önzés, az egoizmus — amely minden kizsákmányoló kor uralkodóosztálya által elfogadott, gyakorolt és sugallt életnorma — formáit tekintve ugyan változott az évszázadok során, de tartalmilag ma is meghatározza a burzsoá erkölcsöt.

Ezt a társadalmi erkölcsi normát gyökerében veti el a proletárerkölcs, a közöségért végzett munkában megvalósuló egyéni boldogulás eszméje, amely immár egy világrendszerben határozza meg mind gazdagabb teljességben az ember értékét, és növekvő hatást gyakorol a kapitalista országok munkásosztályának politikai, tudati erőgyűjtésére. „Az ember lényege — írja Engels — az, hogy a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége”. [16] *A jövő társadalmában óriásivá nő a társadalmi viszonyok összességét magában hordó ember szerepe*. Az ember válik a jövő társadalom „sejtjévé”. Mint ismeretes, Marx az árut tekintette a kapitalizmus sejtjének. Azt írta: „A polgári társadalomra nézve azonban a munkatermék áruformája vagy az áru értékformája a gazdasági sejtforma.” [17] A jövő új társadalmában a társadalom sejtjének a szerepét csakis az ember töltheti be. Benne egy új társadalom viszonyainak az összessége tükröződik, s a maihoz képest ellentmondásmentesebben. Az ember lesz az építősejtje a különböző közösségeknek. [18] V. ROMAN szavaival: „A tudományos-technikai forradalom csak a szocialista termelési viszonyok feltételei között érvényesülhet integrális módon teljes bonyolultságában, minden, az ember javát szolgáló következményével, csak ott, ahol az ember saját társadalmi viszonyainak is tudatos alakítója. A tudományos-technikai forradalmat megvalósító ember csak a szocializmusban lehet e forradalom egyedüli haszonélvezője. A két rendszer versenyében egyre fontosabb a tudományos-technikai forradalom kibontakozása, és a termelőerők fejlesztése mellett az ember sokoldalú fejlődése is. A kapitalizmust megelőzni elsőként az ember anyagi és szellemi gyarapodása, a reális demokrácia kivívása, a közösségi szellem és az emberi személyiség sokoldalú kiteljesítése útján lehetséges.” [19]

E cél eléréséhez a történelemben soha nem tapasztalt jelentőséget kap a *szocialista társadalmi nevelés*. A nevelés — jellegéből adódóan — kiterjed minden nemzedékre. Ennek során mind nagyobb tömegekre jellemző a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyüktől függően különböző időben és formában kibontakozó szocialista társadalmi elkötelezettség, a magasszintű, alkotóképes ideológiai-szakmai ismeret, a növekvő szabad idő hasznos, kultúrált eltöltésének igénye. *A társadalmi életmodell változásában az új követelmények szerinti léptékváltozásban azonban különös jelentőségű a nemzedékváltás nevelése és nevelője.*

Ha a nevelő szerepét akarjuk felvázolni napjaink és a közvetlen holnap társadalmi arculatában, akkor e tényezőkkel mindenképpen számolnunk kell. *A pedagógus a jövőben is a társadalom képviselője, törekvéseinek közvetítője az iskolában.* Pedagógusnak lenni elsősorban társadalmi funkciót jelent. A pedagógusnak tudnia kell eligazodni és eligazítani a valóság ellentmondásos jelenségeiben formálódó lényeges tendenciák fő jellemzőiben. Döntően hozzá kell járulnia ahhoz, hogy az ifjúság felkészüljön páratlan társadalmi feladataira és felelősségére. A mai felnövekvő nemzedék előtt két lehetőség áll: vagy aktív részesévé lesz az emberiség boldogulásáért folyó küzdelemnek — a szocialista világrendszer fejlődése, a szocialista világforradalom előrehaladása útján —, vagy áldozatává válik a civilizáció önelpusztításának. A szocializmus, a haladás erői mind realisabbá teszik az első alternatívát. Ez a nevelés egyik fő kérdése a pedagógusok munkájában.

A társadalmi felelősségre, cselekvésre való nevelés óriási jelentőségűvé vált a jövőért folytatott küzdelemben. „Napjainkban a tömegek a technikai, gazdasági és társadalmi átalakulás következtében a lét mélyéből a cselekvés előterébe léptek ki” — írja Roger GAL. [20] A mi dolgunk e cselekvésre úgy nevelni, hogy a tettek eredménye legfontosabb céljainkat szolgálja. A pedagógus a történelemben a szocialista társadalomban kerül először abba a helyzetbe, hogy a társadalmi rendszer általános és alapvető érdekei egybeesnek saját hivatásának érdekeivel. Ez következik a társadalom dolgozó osztályainak és rétegeinek alapvető érdekazonosságából a szocialista társadalomban. A társadalmi cselekvés a világ megváltoztatása oldaláról tekintve tulajdonképpen és végső soron a TTF és a válaszut egész problematikája: mint társadalmi méretű szakadatlan felkészülés, vagyis mint nevelési-művelődési folyamat jelenik meg, mint társadalmi méretű önvizsgálat a TTF követelményeinek és veszélyeinek szemszögéből. *A felkészülés a TTF-re pedig úgy jelentkezik, mint a nevelők nevelésének lehetősége és kényszere.* [21]

A burzsoázia — létérdekeiből következően — a termelés rohamos növelésére, és egyidejűleg a társadalmi viszonyok konzerválására törekszik. Ebből adódóan a burzsoázia szemében a pedagógus hivatás döntően technikai és szaktudományi területei rangot és elismerést nyernek, a pedagógus hivatásnak ama általános törekvése viszont, hogy a felnövekvő nemzedék a mind magasabb rendű társadalom tudatosan nevelt tényezője legyen, már korántsem kap ekkora társadalmi támogatást. [22] Társadalmilag a felnövekvő ifjúságban a felnőtt társadalom egyszerű reprodukcióját törekszenek megvalósítani. [23] Az értelmiség — tehát a pedagógusok is — és az értelmiségi utánpótlás: a diákság, amely a társadalom egyik legfogékonyabb része, objektív társadalmi alapon így kerül szembe a burzsoázia törekvéseivel. A pedagógusok ugyanakkor a mai kapitalizmusban is társadalmi helyzetüket tekintve differenciáltak, és soraikban megtalálhatók a burzsoázia alkalmazottai és szövetségesei egyaránt. Fontos azonban, hogy növekszik a pedagógusoknak az a része, amely mindinkább elfordul alkalmazójától, a burzsoá államtól.” A tanárság, mely mindig is a hatalom és a „rend” hagyományos támaszának, a „legengedelmesebb” és a leginkább konformista társadalmi-foglalkozási csoportnak számított,

ma egyre tevékenyebben és határozottabban kapcsolódik be az osztályharcba — állapítja meg V. TURCSENKÓ. — A tanárság sok képviselője nem is oly rég még „illetlenségnek” tartotta volna, hogy belépjen a szakszervezetbe, vagy, hogy kollektív megbeszéléseken vegyen részt. Ma azonban a tanárok tevékenyen felhasználják a harc jellegzetesen proletár eszközeit: a sztrájkot, politikai tüntetéseken és tömeggyűléseken vesznek részt. Nemcsak fizetésemelést követelnek, hanem az egész képzési rendszer demokratizálását, a faji megkülönböztetés megszüntetését. A tanárok — mondja SAINT PIERRE — valósággal szellemi proletárnak érzik magukat. A leghaladóbb tanárok és tanítók teljes mértékben a proletárok politikai álláspontjára helyezkednek, és csatlakoznak a kommunistákhoz.” [24]

A munkaerő nevelésének feladatai a pedagógusok tevékenységében

A tudományos-technikai forradalom az oktatás-nevelés szakmai elemeit tekintve új minőségi követelmények egész sorát támasztja a pedagógus munkájával szemben.

A tudományos-technikai forradalom és a pedagógus hivatás viszonyát csakis folyamatában célszerű megközelíteni. A pedagógus munka és a tudományos-technikai forradalom közötti összefüggés egyik ellentmondása éppen az, hogy a tudományos-technikai forradalom a felfedezések, a „lappangási idő” lecsökkenésének a különböző területeken kibontakozó tömegével indult. Minden eddigi tapasztalat azt bizonyítja, hogy amíg a jelenségek tömegéből az oktatás-nevelés számára a lényeg leszűrődik, bár önmagában is viszonylag hosszú idő, de mégsem elegendő a pedagógusok alkalmazkodásához. Az alkalmazkodás a pedagógusképzési, továbbképzési tényezőket vizsgálva még hosszabb időt vesz igénybe. Éppen ezért az egyik fontos feladat a pedagógus hivatás vizsgálatának realitástartalmát biztosítani az új feltételek között. Ehhez pedig nélkülözhetetlen a jövőbe mutató elméleti következtetések, modellek, és a mai, holnapi várható gyakorlat reális összevetése. Hasonlattal élve: ahogyan a gazdasági fejlődésben egymás mellett létezik az ipari forradalom technikája, a tudományos-technikai forradalom technológiája, de még nem ritkán fellelhető a kézműipar is, és csak folyamatként beszélhetünk a tudományos-technikai forradalom szerepének növekedéséről; úgy az oktatásügyben, a pedagógus társadalomban is egymás mellett élnek a legkorszerűbb feltételek — személyi és tárgyi területen egyaránt — és az abszolút vagy relatív képesítés nélküliek. [25] Az emberiség által felhalmozott ismeretek óriási ütemű gyarapodása mellett fontos jellemző, hogy az új ismeretek termelőerővé válásának üteme is felgyorsult. A tudományos-technikai forradalom kibontakozásában fontos szerepet játszik az automatizálás, amely az ember kilépését jelenti a közvetlen termelésből. MARX erről bámulatos előrelátással így fogalmazott: „az ember őrzőként és szabályozóként viszonyul magához a termelési folyamathoz” és megszűnik ennek egyszerű mozgatója lenni, hogy „az automatikus gépek rendszere számos mechanikai és szellemi szervből áll”, hogy az automata gép „maga a virtuóz, aki önálló lélekkel rendelkezik.” [26] Ennek alapján míg az első ipari forradalom lényegében az embert mechanizálta a termelésben, addig a tudományos-technikai forradalom a szocializmusban a gépet kell, hogy humanizálja a társadalomban. A termelőerők iparosításkori modelljében az embernek lényegében egyetlen használati értéke az, hogy munkaerő. A tudományos-technikai forradalom keretei között azonban már sokkal inkább arról van szó, hogy a tudománynak mint termelőerőnek mekkora része és tartalma kapcsolódik be az emberi tevékenységbe. „Minthogy a tudomány és a technika fejlődése

nagymértékben függ az emberi alkotóerő fejlődési fokától, tehát maguknak az embereknek a fejlődésétől, a modern civilizációnak egy új összefüggésével találjuk szemben magunkat. *A fejlődés bizonyos fokán szükségképpen megmutatkozik, hogy a társadalmi termelőerők és az emberi életerők megsokszorozásának leghatékonyabb módja magának az embernek a fejlődése, az ember képességeinek, alkotóerejének fejlődése, végül pedig az emberé, mint öncélé.*" [27]

Az oktatás-nevelés feladatai is módosulnak az új helyzetben. Jelentőségük az egyes országok gazdasági fejlődésében a történelem során mindenkor bizonyítható tény, ma azonban szerepük tovább növekedett. Az oktatásnak a gazdaság fejlődésében betöltött szerepét már az első ipari forradalom idején jól mutatta Japán és Dánia példája. Ez a két, természeti erőforrásokban szegény ország, sokkal gyorsabban fejlődött, mint természeti erőforrásokban gazdag szomszédai. Az oktatás fejlődésében is mindkét ország jóval megelőzte a szomszéd országokat. [28]

Az iskola alapvető feladata természetesen a jövőben is a termelésre, a társadalmi fejlődés gazdasági alapjainak előállításában való eredményes részvételre történő felkészítés. *A társadalmi-tudományos-technikai fejlődés feltételei között újszerűen kerül napirendre az oktatásügy és a pedagógus munka hatása a gazdasági fejlődésre a termelésben.* Ez a gondolat közgazdasági vagy pedagógiai megközelítésben már a korábbi korszakokban is felmerült. A kérdés azonban elméletileg napjainkban is jórészt kidolgozatlan maradt. E többleoldalú probléma egyik része a *szakképzettség* hatása a gazdasági életre, egy másik része — amelyben nehezebben kimutathatóan, de szükségszerűen benne szerepel a pedagógus munkája — a *munkakultúra*, a hatékony, szervezett gazdaságos tevékenység életvitellé fejlesztése, a társadalmi termelésre történő felkészítés időszakában. [29] *Ez utóbbi elsősorban a szocialista társadalomban bontakozhat ki, az optimális vagy teljes foglalkoztatottság feltételei között.* Ebben az esetben a gazdasági fejlődés döntő része a hatékonysági elemekre épül; a termelés újszerű munkakultúrális követelményeket támaszt a termelőerővel szemben, és ez visszahat a pedagógus felkészítő munkájára, de a pedagógusi munka gazdasági hasznosságának felismerésére és vizsgálatára is.

V. R. Róзов — szovjet szakíró — ezzel kapcsolatban kifejti, hogy az oktatás gazdasági szerepének növekedése új értéket és új értelmet adott a pedagógusok tanító-nevelő munkájának. Szerinte a tanári munka alapvetően meghatározza az emberek részvételét a társadalmi termelésben, tehát nemcsak hasznos, hanem nélkülözhetetlen is a társadalom számára. *A szocializmusban a tudományos-technikai forradalom folytán az oktatás társadalmi termelésben játszott szerepének növekedésével együtt a tanári munka társadalmi haszna is nő.* Ugyanakkor a tanár nem produkál anyagi értéket (bár az anyagi termelésre is nagy hatást gyakorol) amikor az embert, mint fő termelőerőt formálja. A tanár alkotó munkájában megsokszorozódott azoknak az eszközöknek a száma, amelyek aktívan hasznosítják a tudomány új eredményeit és a fejlődő pedagógia új vívmányait. *Az oktatás nem tartozik a szorosan vett anyagi termeléshez. De a tanári munka társadalmi haszna sem zárja ki annak szükségességét, hogy hasznosságát gazdasági szempontból is elemezzük.* [30] Hasonló gondolatot fogalmaz meg MARX György is, kifejtve hogy az új integráció társadalmi lehetőségét visszahozta a szocialista forradalom, amelyhez a műszaki feltételeket a tudományos-technikai forradalom teremti meg; népünket az alkotás és az újítás önálló, belső kényszerétől hajtott emberek boldog közösségévé kell nevelnünk. *Az iskolának a fejekben kell megvalósítania a termelés és kultúra értelmi és érzelmi integrációját.* [31] ÁDÁМ. György megállapítása szerint az oktatás a múltnál összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben válik a termelés infrastruktúrájává. [32] A pedagógus új társadalmi szerepe nélkül ez nem képzelhető el. A pedagógusmunka

olyan eleme ez, amely MARXNAK A tőkében megfogalmazott szavaival „összekapcsolja majd a termelőmunkát az oktatással”. [33]

Az iskolai oktatás-nevelés hatása a gazdasági fejlődésre hazánkban a jövőben mind nagyobb jelentőségre tesz szert. SZAKASITS D. György szerint míg az ipari forradalomban az a jellemző, hogy „az alsófokú (elemi) oktatás általánossá válik, kialakul a szakmák és szintek szerinti strukturált szakképzési rendszer,” [34] addig a tudományos technikai forradalom oktatásügyi konzekvenciája az, hogy „a középfokú oktatás általánossá válik, a felsőfokú képzés fejlődése erőteljesen gyorsul, az egy életen át való továbbképzés (önművelés) általánossá válik.” [35] Ez az oktatásügyi egésztől tekintve — a szerző megállapítása szerint — azt jelenti, hogy jelenleg az átlagos iskolai végzettség Magyarországon 7,7 év, oktatáspolitikai elképzeléseink szerint a kilencvenes évekre valósan kitűzhető cél a 10 éves átlagos iskolai képzési idő elérése Magyarországon. [36] Ezzel tovább szélesedik az a folyamat, amelyben az oktatásügyet — mint társadalmi kérdést — joggal nevezhetjük a jövő szocialista fejlődése infrastruktúrájának. A közgazdaságtan gyakran nevezi az oktatásügyet a termelés infrastruktúrájának. A termelés a társadalmi tevékenység egyik fő terepe, a társadalmi folyamat azonban ennél szélesebb, és magába foglalja az emberi közéletet és a családi életet is.

A tudományos-technikai fejlődés hatása a termelésre általános jelentőségű, a felnövekvő nemzedék munkabábelépésénél azonban különös súllyal is jelentkezik. MARX György így ír erről: „A termelékenységi évi 2 százalékos növekedési üteme (ami 34 év duplázódási időnek felel meg) talán azért nem gyorsul tovább, mert új szakmai ismeret simán csak új nemzedék munkába állásával terjed el; az ipari-tanuló megtanulhat egy szakmát, gyermeke majd egy másikat, modernebbet tanul, így a társadalom realizálhat egy 30—40 éves termelékenységi duplázást.” [37]

Mielőtt a pedagógusmunkára vonatkozó speciális konzekvenciákra rátérnénk, szükségesnek tartjuk megemlíteni a termelés munkaerő-ellátottságának azt a tényezőjét, amely szerint a rendelkezésre álló évi teljes társadalmi munkaidőalap 1985-ben valószínűleg nem éri el az 1970-es volument. Így az előttünk álló évtizedekben népgazdaságunk növekedésének lényegében egyetlen forrása a termelékenységi emelkedése lehet. [39]

Az oktatásügyi hatása a termelésre több olyan területen bontakozik ki — az ismeretek mennyiségében és minőségében, az alkotóképes tudás gyakorlati elsajátításában stb., — amelyekben jelentős a pedagógus szerepe. Az általános munkakultúrára nevelésben a pedagógus tevékenységét vizsgálva fel kell figyelniünk a termelés és oktatás szervezettsége közötti történelmi ellentmondás feloldódásának várható jelentkezésére. Figyelembe véve a gazdasági élet történelmi fejlődését és ezzel párhuzamosan az oktatásügyi fejlődését, általában — de hazánkban különösen egyértelműen — megállapíthatjuk, hogy az oktatásügyi munkakultúrája mindenkor szervezettebb volt, mint a termelésé. Ez az oktatásügyi sajátos organizációjából adódik. Következésképpen objektív ellentmondás keletkezett a kevésbé szervezett termelés igénye, és a szervezettebb képzés ténye között. Hiszen, amióta szervezett oktatás létezik; azóta a tanóra, a tanrend, az órarend, a tanmenet, a tankönyv, az értékelés, a naponta történő ellenőrzés egy viszonylag pontosan körülírt szervezeti mechanizmusban realizálódik. Ezzel szemben a termelés belső szervezettségét — a gazdálkodás fejlődése következtében — társadalmi méretekben a szervezatlenség jellemezte. Napjainkat tekintve KÁDÁR János elvtárs megállapítását idézzük: „Az irányítási rendszer nélkülözhetetlen része a közvetlen üzemi irányítás. És e tekintetben a „középkorban” élünk. Mutassuk meg, hogy az üzemszervezést meg tudjuk becsületesen oldani, mert enélkül sántítani fogunk.” [40] Ha a belső vállalati, üzemi- és munka-

szervezést „középkori” szintűnek tartjuk, akkor az oktatásügy belső üzem- és munkaszervezéséről elmondható, hogy legalábbis „újkori” színvonalú. A természetes követelmény, hogy mindkettő a legújabbkori kritériumoknak feleljen meg. Tehát a termelés belső szervezettségének követelménye ne legyen alacsonyabb, mint az oktatásügy belső szervezettségének szintje. Nem kétséges, hogy az iskolának komoly feladatai vannak a munkaerőképzésre, munkafegyelemre való felkészítésben. Ez azonban csak akkor lehet eredményes, ha a termelés munkaszervezési hatékonysági követelményei azonosak az iskolai elvárásokkal. A felnövekvő fiatalokat a mai társadalom alapjain kell az iskolai és termelési követelmények szinkronjában a holnap nagyobb feladataira felkészíteni. Úgy véljük, hogy a szervezés- és neveléstudomány nagy közös kutatóandó területe lehetne e probléma gazdasági és pedagógiai vonatkozásainak kimunkálása.

A munkaerőképzésre nevelés általános kategóriájának és a munkaerőképzéssel szembeni termelési elvárásoknak — vagy kényszerítő igényeknek — szinkronját kell megteremteni. Ha a termelés és az oktatásügy összefüggéseit ebből a szempontból vizsgáljuk, akkor a következő fejlődési szakaszban éppen a termelés munka- és üzemszervezési, hatékonysági mutatóinak kényszerítő hatása, összességében a termelési kapacitások hatékonyabb kihasználása új követelményeket támaszt az oktatásügygel szemben is. A termelési kapacitások társadalmi igényének növekedésével szükségszerűen felmerül a „nevelési kapacitások” jobb kihasználásának, az iskolai „üzem- és munkaszervezés” hatékonyságának igénye is. [41] A munkakultúra mint termelési tényező — és mint követelmény a kiképzővel szemben — hazánk fejlődésének következő szakaszában jelentős kérdés lesz.

A pedagógus nagymértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a tanulóban a külső értékmérő normák belső értékmérő normákká váljanak, a társadalmi termelésre való felkészülés során. A szocialista társadalom elve — hogy mindenki képességei szerint vegyen részt a társadalom életében — csak akkor valósulhat meg, ha az egyéni alkotóképeség teljes kibontakoztatása a közösség javára, nemcsak a társadalom igénye, hanem az egyén — saját boldogulását is jelentő — törekvése is. Figyelembe véve azt a tendenciát, hogy a társadalmi termelésre történő szakmai felkészítés hazánkban is mindinkább az oktatásügy hatáskörébe kerül, a pedagógusokon sok múlik a kulturált termelési életvitel belső indítékainak kialakításában.

A pedagógusnak a termelési folyamatra kifejtett hatása a társadalom objektív igénye szerint kényszerítőleg is fellép. A pedagógus-hívatás várható változásai előrejelzőinek egyik felelőssége éppen az, hogy erre felhívják a figyelmet. A pedagógusok pedig ne a termelés kényszerítő hatása alatt, hanem a hivatás belső indítékaitól vezéreltetve gondolják végig ennek konzekvenciáit.

A pedagógus számára oktató-nevelő funkciójának új elemeit is figyelembe véve „nem változik — csupán újszerűen jelentkezik — az a történelemben kialakult funkciója, amely a szakismeretek továbbadását, rendszerezését jelenti”. Egyetértünk Király Istvánnal, aki szerint „nevelni is csak komoly gondolati tartalmakkal, tényekkel, információkkal lehet. A legemlékezetesebb pedagógusok mindig azok, akik jól értik, ismerik saját szakmájukat s ennél fogva kitűnően ki tudják aknázni a benne rejtőző nevelési lehetőségeket is. A jó pedagógus elsősorban a szaktárgyából igyekszik kibontani az emberformáló tartalmakat, így próbál világnézetet is adni”. [41/a]

Napjaink társadalmi-tudományos-technikai fejlődésének gyors üteme azonban éppen a szaktudományokban — ideértve a társadalomtudományokat is — gyorsítja fel az ismeretek halmozódásának és egyben amortizálódásának folyamatát. Ha a pedagógusok az új ismeretek jelenség halmazával akarnak lépést tartani, akkor ebből szükségszerűen következik mindaz, amit a pedagógusok és a tanulók túl-

terhelésének nevezzük. Ez a tendencia szinte kivétel nélkül jellemzője volt a 60-as években az oktatásügy megoldatlan problémáinak.

A szaktudományok gyors fejlődése és a pedagógiai munka szakmai aspektusa között az összefüggés abban fogalmazható meg, amit egyebek között A. PETROV-SZKU ír egyik tanulmányában: „A képzésnek tudományosan megalapozott reformja folyik jelenleg a Szovjetunióban, ennek a tapasztalata azt mutatja, hogy az elkerülhetetlen és törvényszerű változások az oktatás tartalmában egyáltalán nem tükörszerű reprodukciói azoknak a tudományos felfedezéseknek, amelyek akár ma, vagy akár holnap megvalósulnak. Képletesen szólva *aránylag lassú változások jönnek létre az ismeretek magjában, amelyeket a tanulókkal közölnek, és gyorsabbak a tájékoztatás héjában, amely ezt a magot körülveszi*. Több mint valószínű, hogy az iskolán kívül szerzett információ 90 százaléka alkotja az esetleges felületes, szervezetlen és ellentmondásos ismereteket, amelyek nem függenek össze egymással, rosszul vésődnek be az emlékezetbe, ha pedig mégis összekapcsolódnak és rögzítődnek, akkor ez időnként teljesen fantasztikus és szeszélyes kombinációkban történik.” [42] *A pedagógus szaktudományi felkészültségének követelményeit az ismeretek magjában lejátszódó folyamatokban kell meghatározni, ugyanakkor megfelelő irányítással kell rendelkeznie az információk héjában gyorsan változó jelenségek értékrendjének kialakításához.* „A tanárnak nincs szüksége arra, hogy teljességében minden egyes probléma mélyére hatoljon — állapítja meg M. A. PROKOFEJ —, hanem ismereteinek mélyeknek kell lenniök, de mégis enciklopédikus jellegűeknek, jól tájékozottnak kell lenni tanított tárgyának alapvető problémáiban.” [43]

Ugyanakkor a *pedagógus szerepét a szakismeretek továbbadásában — amely a neveléstörténet hosszú korszakaiban szinte kizárólagos volt — ma befolyásolja a tömegkommunikációnak az a gyorsütemű fejlődése, amely az ismeretek magjával kapcsolatban is adhat információkat*. Mind több szakíró fogalmazza meg, hogy a pedagógus feladata egyre inkább „a sokoldalú információk sorában eligazítást adni”. [44] HARSÁNYI István szerint „a pedagógusnak alkalmassá kell magát tennie arra, hogy a tanulóknak fel tudja kelteni az őket érő tömérdek információ, kommunikáció integrálására, összeegyeztetésére, sőt rendszerezésére való vágyat, a rendteremtés, a lehetőleg mindent helyére tevés szükségletét.” [45] A pedagógusoknak intézményesen kell hozzájárulniuk ahhoz, hogy a felnövekvő ifjúságban pozitív megoldást nyerjen az alapos tudás és a napi élet felületes információjának ellentmondása. [46] Erre hívja fel a figyelmet JÁNOSSY Ferenc is, amikor megfogalmazza, hogy „*a társadalom ösztudása objektíve hatalmas mértékben megnövekedett. Éppen ezért kell óvakodnunk attól, hogy az individuális tudás hálóját addig próbáljuk feszíteni e megnövekedett terület fölé, amíg a szálak elszakadnak és csupán nagy lyukak maradnak a sűrű háló helyett,* [47] hiszen az egyes ember individuális ismeretei ma nem okvetlenül nagyobbak, mint a múltban, hanem főként más jellegűek.” [48]

Meghaladná vállalkozásunk lehetőségét, ha képet akarnánk rajzolni arról, hogy a pedagógusok szaktudományi felkészültsége és szaktudományi nevelőmunkája, valamint az új követelmények között az összhangnak vagy az ellentmondásnak milyen stádiumát éli át a mai közoktatás. A szakirodalomban — a reális optimizmustól a túlzott pesszimizmusig — a megítélés széles skáláját találjuk. A tudományos-technikai forradalom hatásának tudatos kimunkálása a pedagógusok nézőpontjából még a kezdetnél tart. Történelmi távlatú folyamatról lévén szó, veszélyes lenne a türelmetlenség és a kapkodás. Radován RICHTA és munkacsoportja a pedagógia és az új követelmények viszonyáról leszögezi, hogy „*a pedagógiai elmélet és gyakorlat eddig nem volt képes megbirkózni a világ megismerésében és átalakításában végbement minőségi átalakulással, elsősorban a klasszikus elmélet szemléletes elképze-*

léseiről a modern tudomány absztrakt racionális fogalmaira való áttéréssel.” [49] E téren a pedagógia ma előbb tart, mint a 60-as években, de távol vagyunk még az ellentmondás elméleti, és különösen a gyakorlati megoldásától. Az ellentmondás gyökerét az képezi, hogy az iskola tudományos ismeretek mennyiségi növekedését követve alakította az oktatási anyagát, az adott tudományág kicsinyített, de mennyiségileg így is óriási mását akarta a tanulók részére továbbítani. Bonyolította a helyzetet az is, hogy az *oktatási tantárgystruktúra a tudományokban lejátszódó differenciálódási ütemet követte ahelyett, hogy az integrált világkép kialakítását, a teljesítményképes tudás elsajátítását törekedett volna biztosítani*. Ma már világosan látható, hogy amilyen mértékben növekszik az iskolában oktatott tananyag mennyisége, olyan arányban csökken az oktatás-nevelés minőségi határfoka. Ennek következménye csak az lehet, hogy — ERDEY-GRÚZ Tibor szavaival élve — „a ténybeli ismeretek túlzott befogadására beállított fejekből kiszorult a gondolkodásra való képesség, a helyzetek megítélésére, a cselekvési, valamint magatartási elgondolások kialakítására és megvalósítására való alkalmasság. Az ilyen tudás statikus, csak passzív beilleszkedést tesz lehetővé.” Ezért elvi jelentőségük azok a törekvések — és itt a már idézett szovjet álláspontra, valamint az *MSZMP KB 1972. júniusi határozatára utalunk* —, amelyek a pedagógusmunka szaktudományi részének újszerűségét nem a mennyiségi, hanem a minőségi ismerettovábbítás és a szaktudományi, a világnézeti tudatformálás területén határozták meg. Az új tudományos ismeretek gyorsuló fejlődése, és az oktatott tananyag higgadt kialakítása nem mond ellent egymásnak, hanem feltételezi egymást.

A szaktudományi ismeretek gyorsütemű fejlesztése és a pedagógusmunka szaktudományi elemei közötti kapcsolat higgadt tisztázása azért is fontos, mert az elmélet — legalábbis átmenetileg — utópisztikusnak tűnt. A tudományos-technikai forradalom elméletéből logikusan következnek a permanens oktatás koncepciója, amelynek szakirodalma könyvtárnyi. A permanens nevelés és oktatás szükségességével, mint hosszútávon befolyásoló tényezővel, a legteljesebb mértékben egyetértünk. Ezt azonban össze kell vetnünk a meglevő valósággal, hogy elkerüljük az illúziókat. JÓBORU Magda egy illetékes fórum, az UNESCO dokumentumára hivatkozva állapítja meg: „a permanens oktatás koncepciója mindmáig a legtöbb országban elvont elv maradt, ha nem utópisztikus álom.” [50]

A pedagógus akkor teljesíti eredményesen társadalmi hivatását, ha ismereteit pedagógiai tudatossággal rendszerezi és alkalmazza az oktató-nevelő munkájában. *A pedagógiai tudatosság a pedagógusokra vonatkozóan olyan követelmény, amely a jövő szempontjából az alkalmasságnak, a szaktudományi és ideológiai követelményekkel egyenértékű meghatározó kritériuma lesz*. Ha általában nézzük a mai pedagógusokat, akkor a pedagógiai tudatosság szempontjából heterogén képet kapunk. Ahhoz, hogy a pedagógustársadalom megfeleljen a vele szemben támasztott, állandóan növekvő követelményeknek, magának is változnia kell, és a permanens nevelés és önnevelés megannyiszor meghirdetett, de alig gyakorolt munkáját valószínűleg a pedagógusoknak először önmaguknak kell gyakorolniuk. [51] Az igény mellett azonban látni kell a realitásokat is, melyeket a szovjet tapasztalatok alapján — de nálunk is érvényesen — találóan jellemez V. TURCSENKO: A tanárok munkanapja ma jéghegyhez hasonlít: van egy víz fölötti, látható része — az előírt óraszám —, és egy láthatatlan, víz alatti része. *A társadalomnak a tanárok teljes munkája iránti egyre növekvő szükséglete ma jelentős mértékben a munkaidő ellenőrizhetetlen részének növelése révén elégítődik ki, azáltal, hogy „mind több az olyan óra, melyet senki sem tart számon*.” Ezért ma — úgy látszik — a társadalom valamennyi foglalkozási csoportja közül a tanároké az egyetlen, ahol az utóbbi 40—50 év folyamán a munkaidő nőtt, a szabadidő pedig csökkent.

A tudományos-technikai forradalom feltételei között a tanároknak sokkal többet kell tanulniuk, sokkal többet kell tenniük szakképzettségük fokozásáért, műveltségük elmélyítéséért, mint 40—50 évvel ezelőtt. Ha emellett azt is számításba vesszük, hogy a tanárok túlnyomó többsége nő, aki háztartást vezet, saját gyermekeit is neveli, akkor világossá válik, miért éri oly gyakran szemrehányás a pedagógusokat azért, hogy elmaradnak az élettől, a kor követelményeitől, s hogy sok tanárnak egyszerűen miért nincs ereje és ideje azoknak az új, nagy lehetőségeket kínáló problémáknak a megoldásához, melyeket az élet állít az iskola elé. [52] E reális ellentmondás feloldása csak hosszabb távon várható.

A permanens oktatás és önművelődés tehát a pedagógusok tevékenységében kell, hogy a jövőben először kibontakozzon. A jelenlegi fejlődési vonulatban azonban ez még sokkal inkább egyedi jelenség, mintsem általános tendencia. *A pedagógus művelődésének és önművelésének ma még nem ritkán alapképzési funkciója van*, amelyhez az abszolút és relatív pedagógushány alapvetően hozzájárul. *Mindaddig, amíg az oktatás szerkezeti, tantárgystrukturális változásai nem kerülnek viszonylagos nyugalmi állapotba, a pedagógus fő feladata — esetenként átgondolatlan egymásutániségben — hozzáigazítani ismereteit azokhoz a változásokhoz, amelyek bekövetkeznek.* Ebben pedig a képzés-önképzés permanenciája is csak „helyettesítő” funkciót játszik, és a permanens képzés-önképzés „saját” funkciója — melynek lényege az, hogy az adott időpontban végzett feladataira már alapjaiban felkészített pedagógus az új minőség, a hatékonyság érdekében tovább képezze magát — csak ezután következhet, mint a pedagógus társadalom általános fejlődését meghatározó tendencia.

Hangsúlyozzuk, hogy nem a permanens nevelés ellen szólunk, hanem az ellen, hogy ez a fogalom megzavarja az oktatásügy vezetőinek reális érzékét a gyakorlati lehetőség iránt. *A tudományos-technikai forradalomban a pedagógusokkal szemben támasztott új követelmények, valamint a permanens képzés, önképzés elméleti összefüggései az eddigi oktatásügy reformokban csak nagy általánosságban kerültek napirendre.* A változó új követelmények egyik kényszerű igénye éppen az, hogy a társadalmi tudományos-technikai fejlődéssel párhuzamosan továbbfejlesztett oktatás „pedagógus fedezetéről” az eddiginél pontosabb és konkrétabb képpel kell rendelkezni. Itt nem elegendő az, — ahogyan az oktatási reformok gyakorlatára ez jellemző —, hogy a továbbfejlesztés egy-egy új feladatát és feladatrendszerét akár tucatnyi kísérleti iskolában, az ott dolgozó, általában legkvalifikáltabb, az adott új feladatokra mindenképpen speciálisan és különös figyelemmel felkészített pedagógusok viszonyulási, magatartási tényezőit egyszerűen és mechanikusan rávetítsük egy országos pedagógus állomány képére. A jövő követelményeit tekintve a pedagógusok új feladatokra való felkészültségének országos állapotáról sokkal objektívebb képpel kell az oktatásügynek rendelkeznie ahhoz, hogy a továbbfejlesztés irányában lépéseket tessen. Itt számolni kell azzal is, hogy a pedagógusok alapképzettségi felkészültsége heterogén, ami nagymértékben befolyásolja az új feladatokra való reagálásukat is.

A pedagógus munkájának új minőségi ismérvei között fontos elemként jelentkezik a korszerű technika lassú, de mégis érzékelhető betörése az oktatási folyamatba. Ez olyan tényező, amely a pedagógus munkáját társadalmilag befolyásolja. A hagyományos elmélet és gyakorlat, valamint a korszerű technika számtani összege nem jelent új nevelést. A technika funkciója a pedagógus munkájában nem lehet több, mint alárendelt szerepben hozzájárulni a pedagógus nevelési feladatának mind hatékonyabb teljesítéséhez. *A gyermek, akit az újságtól a moziig, a tankönyvtől a televízióig a tömegkommunikáció szinte válogatás nélkül és állandóan stressz állapotban tart, szükségképpen igényli az emberi szó és logika eligazító jelenlétét és érzelmi töltését már csak azért is, hiszen az emberi gondolkodás a történelemben döntően a személyes kom-*

munikáció hatására alakult ki. Vagyis alapvető az, hogy a pedagógustársadalom képes legyen a technikát humanizálni az oktató-nevelőmunkában, és ne következhesen be az oktató-nevelőmunka mechanizálódása a technikában. Roger GAL-lal értünk egyet, aki szerint „a módszer értéke nem az alkalmazott dolgokban, eszközökben, technikában, hanem a módszerekben életet öltő szellemben rejlik.” [54]

A tömegesen behatoló technika azonban az oktatásban nemcsak úgy szerepel, mint általános oktatási segédeszköz, hanem a szakmai technikai képzésben úgy is, mint speciális szakismereti képzési anyag. A műszaki képzés tömeges kibontakozása a pedagógus munkáját is sajátosan befolyásolja. Ha egyfajta osztályozás szerint a pedagógusokat az oktatott tantárgyak jellegéből következően közismereti-, készség- és műszaki szakosokra osztjuk, akkor az általános kép mindenképpen az, hogy a legfiatalabb, a műszaki tárgyakat oktató pedagógusok szakmája, amelynek jelentősége viszont éppen a tudományos-technikai forradalom kibontakozásában növekszik. Ma ez a csoport — némi túlzással — a pedagógusok soraiban az „iparból verbuváltak vegyes csoportját” alkotja a pedagógusi funkció ellátására való felkészültség aspektusából. Ha alkalmazásukhoz a műszaki ismeret lenne a kizárólagos kritérium, ez a nevelőmunka rovására menne. Itt nem a pedagógusok szükséges technikai elméleti és gyakorlati intelligenciája ellen vagyunk — sőt éppen, hogy mellette —, hanem a pedagógiai felkészültség — mint alapvető pedagógusi kritérium — negligálása ellen. A mai oktatásügy alighogy elindult azon az úton, amelyen haladva a pedagógus társadalom e részének a termelés és az oktatásügy közötti kapcsolatrendszerben a jelenlegi „köztes funkció” helyett a „közvetítő funkció” irányában megy.

Az oktatásban azonban további fontos tennivalók is jelentkeznek. Fel kell készíteni az ifjúságot egy új életmodellre. Ennek fontos eleme a *szabad idő* állandó növekedése abban az értelemben, ahogyan MARX megfogalmazta: „*A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga, mint a legnagyobb termelőerő, megint visszahat a munka termelőerejére. A szabad idő — pihenő idő, és a magasabb tevékenységre való idő.*” [55] A marxi értelemben vett szabad idő csakis a szocialista társadalomban realizálódhat. Hiszen a kapitalizmus azzal, hogy a tudományos-technikai forradalom értelmes kibontakoztatásának mind élesebben jelentkező akadály, nagy mértékben hozzájárul az alkotó életvitel tömeges deformálásához. Ez különösen élesen jelentkezik a kapitalista országokban, az ifjúság szabad idejénél. A szabad idő hasznos, kulturált eltöltésének biztosítása érdekében számos kezdeményezés született a szocialista országokban, de számos megoldatlan feladat is áll előttünk. Óriási szerep hárul az iskolára annak érdekében, hogy a tanulókat felkészítse egy helyes szabad idő modell kialakítására és gyakorlására. Ennek keretében egyre inkább a *szabad időben kell ismereteinket akumulálni, hogy a termelés csökkenő időtartama alatt is növekvő hatékonysággal tudjunk dolgozni. Vagyis a szabad idő az önként vállalt tanulás, az önképzés ideje is.* [56]

JEGYZETEK

- [1] A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásának 1969. június 17-én Moszkvában elfogadott fő dokumentuma. A kommunista világmozgalom tanácskozásai: Moszkva 1957, 1960, 1969. Kossuth Könyvkiadó 1972. 88. l.
- [2] A szocialista országok pedagógiai kutatóinak tudományos konferenciája, Moszkva 1971. augusztus 24—26. Fekete József ismertetése: Köznevelés XXVII. évf. 1971. nov. 19. 26—27. l.
- [3] Az MSZMP XI. kongresszus határozata. A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusának jegyzőkönyve, 1975. március 17—22. Kossuth Könyvkiadó 1975. 481. l. (Továbbiakban: Az MSZMP XI. kongresszus jegyzőkönyve).
- [4] KÁDÁR János: A Központi Bizottság beszámolója. Az MSZMP XI. kongresszus jegyzőkönyve, 92. l.

- [5] KÁDÁR János: A Központi Bizottság beszámolója, uo. 102. l.
- [6] KONCZ János: Közoktatásunk a társadalmi, politikai nevelés iskolája. MSZMP tanfolyama. Kulturális kérdések. (1975—1976) Kossuth Könyvkiadó 1975. 77. l.
- [7] MARX—ENGELS művei. I. kötet 506—507. l.
- [8] ERDEY-GRÚZ Tibor: A tudományos-technikai forradalom és a nevelés. Magyar Tudomány, 1970. október. 710. l.
- [9] Radovan RICHTA és Munkaközössége: Válaszúton a civilizáció. A tudományos-technikai forradalom társadalmi és emberi összefüggései. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1968. 22—23. l. (Továbbiakban: Válaszúton a civilizáció).
- [10] Idézi: KISS Árpád: Iskolai és permanens nevelés, Magyar Pedagógia 1975/2. 120. l. Hivatkozás: A tudományos-technikai forradalom és a társadalmi haladás. P. N. FEDOSZEJEV akadémikus előadása. Népszabadság, 1974. december 12. sz. 4. l.
- [11] Válaszúton a civilizáció. 55. l.
- [12] A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusa jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1971. 121. l.
- [13] MARX—ENGELS művei. IV. kötet, Budapest 1959. 444—445. l.
- [14] Valter Roman: A tudományos-technikai forradalomról. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972. 197. l.
- [15] Válaszúton a civilizáció. 56. l.
- [16] ENGELS: L. F. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Szikra Kiadó, Budapest 1949. 52—53. l.
- [17] MARX: A tőke (Előszó az első kiadáshoz). Szikra Kiadó, Budapest 1949. 10. l.
- [18] KOVÁCS Géza: A jövő kritikus elágazási pontjai. KJK. Budapest 1975. 193. l.
- [19] V. ROMAN im. 207—208. l.
- [20] Roger GAL: Hol tart a pedagógia. Gondolat Kiadó, Budapest 1967. 32. l.
- [21] A tudományos-technikai forradalom, mint világtörténelmi folyamat és a reál való felkészülésünk tudományos megalapozása. MTA Filozófiai Intézet, 1971. kézirat.
- [22] J. SLEFSTEIN: Institut für Marxistische Studien und Forschung, Frankfurt am Main személyes közlése. Kézirat feljegyzés a szerző birtokában.
- [23] ACZÉL György: A gondolkodó, kulturált közösségi emberért. Eszménk erejével. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1970. 271. l.
- [24] Vlagyimir TURCSENKO: A tudományos technikai forradalom és az oktatás forradalma. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1975. 139. l.
- [25] Relatív képesítés nélkülieknek azokat nevezzük, akik pedagógus képesítéssel rendelkeznek ugyan, de nem rendelkeznek a fő munkájukhoz szükséges speciális képesítéssel.
- [26] MARX: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie. Dietz Verlag, Berlin 1953. 592—584. l.
- [27] Válaszúton a civilizáció, 41—42. l.
- [28] Az oktatás tervezése. Tanulmányok. UNESCO. Tankönyvkiadó, Budapest 1968. 46—47. l.
- [29] KONCZ János: Az állami oktatás ügye a novemberi határozat után. Társadalmi Szemle, XXVIII. évf. 1973/10. 76—78. l.
- [30] ROZOV, V. K.: A szovjet pedagógusképzés és továbbképzés társadalmi, gazdasági és pedagógiai problémái. Szovjetskaja Pedagogika 1973/1. január, 75—81. l.
- [31] MARX György: Iskolák a tudományos-technikai forradalomban. Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Tankönyvkiadó, Budapest 1973. 90. l.
- [32] ADÁM György: Új technika, új struktúra. KJK. Budapest 1966. 78. l.
- [33] Karl MARX: A tőke. I. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1961. 151. l.
- [34] SZAKASITS D. György: Magyarország és a tudományos-technikai forradalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1973. 53. l.
- [35] Uo. 53. l.
- [36] Uo. 76. l.
- [37] MARX György: A gyorsuló idő. Valóság. 1968/3. Idézi: JÁVORKA Edit: Életszínvonal a mai társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1970. 318. l.
- [38] SZAKASITS D. György: im. 81. l.
- [39] SZAKASITS D. György: i. m. 91. l.
- [40] KÁDÁR János: Zárszó a Központi Bizottság 1972. novemberi ülésén. Válogatott beszédek és cikkek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1975. 429—430. l.
- [41] KONCZ János: Az állami oktatás ügye a novemberi határozat után. i. m. 78. l.
- [41/a] VATI PAPP Ferenc: Beszélgetés Király István egyetemi tanárral. Köznevelés, 1973. március 23. 4. l.
- [42] A. PETROVSKIJ: Szükség van-e a XXI. században iskolára? Lityerturnaja Gazeta, 1973. No. 8. 13. p.

- [43] PROKOFJEV, M. A.: A szovjet iskolarendszer helyzete a Szovjetunió megalapításának 50. évfordulóján. Szovjetszkaja Pedagógika. 1972. No. 12. 3—17. p.
- [44] Fourastier JEAN: Erziehung und gesellschaftlicher Wandel, in: Lehrerrolle im WANDEL. Hrsg. Alexander SCHULE, J. BELZ 1971. (Jelentés az 1968. október 28, november 1. között megtartott berlini konferenciáról). 40—48. l.
- [45] HARSÁNYI István: A pedagógus szerepe a tömegkommunikációs eszközök korszakában. Pedagógiai Szemle, XVIII. évf. 1968/7—8. 664. l.
- [46] Grandbois ROGER: Wie verändert sich die Rolle des Lehrers, Angesichts der Veränderung der Lehrgegenstände. in: Lehrerrolle im WANDEL. i. m. 139—146.
- [47] JÁNOSSY Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok. KJK. Budapest 1975. 273. l.
- [48] JÁNOSSY Ferenc: i. m. 290. l.
- [49] Radovan RICHTA és munkaközössége: i. m. 120. l.
- [50] JÓBORÚ Magda: A tézisek első témájához és a pedagógushivatáshoz. Hozzászólások az V. nevelésügyi kongresszus előkészületeihez. Pedagógiai Szemle, XIX. évf. 1969/11. 1012—1013. l.
- [51] Ha mi pedagógusok — írja egy gyakorló tanár — hozzá szeretnék járulni valami kevéssel az emberiség jövőjéhez, elsősorban magunknak kell megváltozni. Nekünk kell először elsajátítanunk az életünk végéig tartó permanens önnevelés ismeretszerzés, önfejlesztés képességét. Csak így várhatjuk, hogy neveltjeinket erre az útra tudjuk vezetni. (GYURCSIK Mária: Gyorsuló idő az iskolában. Valóság, XIV. évf. 1971. 3. szám 40. l.)
- [52] V. TURCSENKO: A tudományos-technikai forradalom és az oktatás forradalma. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1975. 64. l.
- [53] Bár KERÉGYÁRTÓ Imre megállapítása egy látszólag szűk hazai problémakörre fogalmazódott meg, mégis idevalónak és általánosan érvényűnek tartjuk: „a pedagógusok nem kérnek az állóvíz nyugalmából. Természetük dinamikus. De joggal óhajtják, hogy ne csak számukra gyorsuljon az idő, a permanens nevelés igényét ne ezen a területen tévesszük össze a permanens kísérletezéssel.” (KERÉGYÁRTÓ Imre: Elfáradt pedagógusok? Pedagógusok Lapja XXIX évf. 22. szám, 1973. dec. 8. 3. l.)
- [54] Roger GAL: Hol tart a pedagógia. Gondolat, Budapest 1967. 60. l.
- [55] MARX: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Marx—Engels Művei. 46/2. kötet Budapest 1972. 175. l.
- [56] De nagy szerep hárul a szabad időre az emberi test fizikai, pszichikai állapotának megőrzése érdekében is, hiszen már ma is reális veszély az emberi szervezet állagának nagymértékű romlása. Miközben a tudomány fejlődésének eredményeként mindenekelőtt a szocialista országok, de általában az iparilag fejlett tőkésországok is felszámolták az évszázados népbetegségeket, helyettük újak jelentkeznek. Úgy tűnik, ha nem vigyázunk, a nyomor betegségét a jólét nyomorúsága váltja fel az emberiség életében.

DIE WIRKUNG DER WISSENSCHAFTLICH-TECHNISCHEN REVOLUTION AUF DIE PÄDAGOGISCHE TÄTIGKEIT IM BAU DER ENTWICKELTEN SOZIALISTISCHEN GESELLSCHAFT

Verfasser: J. Koncz

Im Bau der sozialistischen Gesellschaft nimmt die Vorbereitung der nachkommenden Generation zu den täglichen und zu den immer grösseren künftigen Aufgaben einen sehr wichtigen Platz.

Die Arbeiterklasse und ihre Führungspartei bemüht sich daran, dass die nachkommende Generation im Gang der sozialistischen Bauarbeit nicht nur eine einfache Reproduktion der Erwachsenen — Gesellschaft sei, sondern diese neue Generation soll die besten Fähigkeiten, Charakterzüge der Erwachsenen — Gesellschaft bewahren und sie soll auch den immer grösseren Anforderungen und neuen Aufgaben der wissenschaftlich geplanten Zukunft entsprechen.

Die wissenschaftlich-technische Revolution stellt vor die Pädagogen eine Reihe neuer Qualitätsanforderungen ebenso in der Unterrichtsarbeit wie in der Erziehungsarbeit, besonders auf dem Gebiet der Facherziehung der nachkommenden Generation wie auf dem Gebiet der Erziehung zur sozialistischen Arbeit und Kultur.

In der gesellschaftlichen, wissenschaftlich-technischen Entwicklung haben das Unterrichtswesen und die Wirkung der pädagogischen Tätigkeit auf die wirtschaftliche Entwicklung einen neuartigen Platz bekommen.

Die Struktur der meisten unterrichteten Lehrgegenstände folgte dem in den Wissenschaften stattgefundenen differenzialen Tempo, anstatt an der Sicherung des integrierten Weltbildes und Erwerbungs des Qualitätsfähigen Wissens sich zu bemühen.

Deshalb sind die Bestrebungen von theoretischer Bedeutung, — hingewiesen auf den Beschluss der USAP von Juni 1972 — die die neuen Seiten der pädagogischen fachwissenschaftlichen Tätigkeit nicht auf dem Quantitätsgebiet sondern auf dem Qualitätsgebiet der Kenntnisse beim Weitergeben, und auf dem Gebiet der weltanschaulichen Bewusstseins-Formulierung bestimmen.

Die neuen Erwartungen gegen die Pädagogen während der wissenschaftlich-technischen Revolution, die permanente Bildung, die theoretischen Zusammenhänge der Selbstbildung haben in den bisherigen Unterrichtsreformen keine bedeutende Rolle bekommen, obwohl ein genaueres und mehr konkretes Bild, als das bisherige war, von der „Pädagogen — Deckung“ uns zur Verfügung stehen soll.

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАБОТУ ПЕДАГОГОВ В ПРОЦЕССЕ СТРОИТЕЛЬСТВА РАЗВИТОГО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Я. Конц

Одна из важнейших задач строительства социалистического общества — подготовка подрастающего поколения к все растущим задачам наших дней и будущего. Рабочий класс и его руководящая партия стремятся к тому, чтобы подрастающая молодёжь в процессе социалистического строительства не являлась просто воспроизведением данного взрослого общества, а сохраняя лучшие свойства взрослого поколения, соответствовала и все растущим требованиям и новым задачам сознательно планированного будущего.

Научно-техническая революция с точки зрения обучения и воспитания по специальности выдвигает целый ряд новых качественных требований к работе педагогов, особенно в области обеспечения квалификации и воспитания подрастающего поколения в духе социалистического отношения к труду и в духе социалистической культуры. В научно-техническом развитии общества по новому выступает влияние дела просвещения и работы педагогов на экономическое развитие.

Структура обучаемых дисциплин в большинстве придерживалась темпа дифференциации происходящей в науках вместо того, чтобы старалась соответствовать формированию интегрированного представления мира, обеспечению усвоения практических знаний. Поэтому имеют теоретическое значение те стремления, — и здесь мы имеем в виду июньские решения ЦК ВСРП от 1972 года — которые новый подход к педагогической работе по специальности определяют не в количестве а в качественной передаче и в области формирования сознания по специальности и мировоззрению.

Теоретические взаимосвязи новых требований к педагогам в научно-технической революции, а также перманентного образования, самообразования, в прежних реформах просвещения были тронуты только в общих чертах, хотя об «обеспечении педагогами» просвещения мы должны иметь более точную и конкретную картину.

INFORMÁCIÓ ÉS FILOZÓFIA II.

RIGÓ JÁZON

A cikk első részében arról írtunk, hogy indokolatlanul nem szabad kiszélesíteni az információ fogalmát. [16]

Hasonló véleményen vannak más szerzők is, mint pl. ASHBY, John PIERS, A. NOLL. NOLL véleménye szerint pl. bármely elmélet alkalmazási területének kiterjesztése (így az információelméleté is) csupán logikai folyamat formájában meglehetősen veszélyes, és rendkívül súlyos hibák lehetőségét rejtí magában.

C. SCHANNON előző cikkben idézett véleményéből két mozzanatot érdemes külön is kiemelni. Az egyik, hogy — véleménye szerint — az információelmélet a távközlés problémáinak megoldásából született; a másik pedig — s ez különösen filozófiai vonatkozásban fontos —, hogy felhívja a figyelmet a megalapozatlan általánosítások veszélyére, és az azok elleni harcra.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az információ-fogalom jóval általánosabbnak bizonyult annál, hogysem csak a híradástechnikában lehetne alkalmazni. Ma már általában az energetikához hasonlóan informatikáról beszélnek, tehát arról a tudományról, amely a konkrét megjelenési formától függetlenül kutatja az információ keletkezését, áramlását, feldolgozását, megőrzését stb. Kiderült ugyanis, hogy mind a természetes, mind a mesterséges rendszerek önvezérlési és szabályozási folyamata információs folyamat. Továbbra is óvatosnak kell lenni — különösen filozófiai általánosítások esetében — az olyan megállapításokkal kapcsolatban, mint pl. az információ egyetemes jellege.*

Az információ és a visszatükrözési folyamat egymáshoz való viszonyának tárgyalása előtt szükséges a visszatükröződés fogalmának tisztázása. Egyébként véleményünk szerint a viszony lényegének megmutatása feltétlenül hozzájárul az információelmélet híradástechnikai területeken kívüli más szaktudományok területén való alkalmazhatóságának feltárásához.

Ami a visszatükröződés fogalmát illeti, T. PAVLOV egyike azoknak, akik a jelenlegi marxista filozófiai irodalomban behatóan foglalkoznak a tükrözésemélet kérdéseivel. Rá is jellemző azonban, mint sok más szerzőre, hogy definíciót nem ad, csupán a visszatükröződési folyamat általános sajátosságait tárgyalja.

Egy zárt definíciót adni meglehetősen nehéz is lenne, mert a visszatükröződés különböző szintjei az egyszerű elemi tükrözéstől a legmagasabbrendű tudati tükrözésig nagyon eltérő tulajdonságokat mutatnak. Ezeket szinte lehetetlen egyetlen definícióban összefoglalni.

A definíció elmaradása nem feltétlenül hiányossága PAVLOV kutatásainak, mert ez esetben is helyénvaló ENGELS megállapítása, miszerint „... az egyetlen reális meghatározás magának a dolgoknak a kifejezése, ez pedig nem meghatározás többé.” [17].

* Ezzel a kérdéssel később részletesen foglalkozunk.

PAVLOV abból indul ki, hogy valamely tárgyhoz viszonyítva bármely külső hatás megfelelő reakciót vált ki a tárgyban. Ez által a tárgy fejleszti a maga meghatározott belső állapotát vagy állapotait. Az állapotok a legkülönbözőbb módon fejezik ki az anyagi lét mélyebb alapjait. A tárgyak reakciójuk során kifejezik azon belső állapotukat is, amelyeknek visszatükröződési jellegük van. [18]

Ebből a következőket tudjuk meg: a visszatükrözőző képesség anyagi rendszerek kölcsönhatása során alakul ki; ezt a „képességet” a különböző külső hatások kiváltotta reakciók sorozatában nyerik az anyagi rendszerek. Másképpen,

- a) a tükrözési tulajdonság az anyagnál mint lehetőség létezik, amely a tárgyak kölcsönhatásában valósággá válik;
- b) a tükrözés: változás, amely a dolgok belső állapotában, a tükrözött dolog hatására jön létre. A kölcsönhatási folyamat eredménye a tükröződés;
- c) a természet és a társadalom jelenségeinek, dolgainak fejlődése elősegíti a tükröződés fejlődését;
- d) a visszatükröződés mint eredmény a folyamat megszűnése után valamilyen formában megmaradhat. (Ez a visszatükröződés alanyának függvénye.)

A. KISZELINOSZEV szerint „a visszatükrözés bármely formáját úgy kell értelmezünk, mint az egyik anyagi jelenség reagálását egyik-másik anyagi jelenségre...” (19) Ha ez igaz lenne, akkor minden változást visszatükrözésnek kellene tekinteni. Pl. ha a biliárdgolyó valamely külső hatásra úgy reagál, hogy elmozdul, akkor ezt is visszatükrözésnek kellene tekinteni. Pedig ez a reagálás aligha tekinthető visszatükrözésnek.

Sz. L. RUBINSZTEIN véleménye a visszatükrözésről: „A visszatükrözés tulajdonsága, amely minden létezőben megvan, abban nyilvánul meg, hogy mindegyik dologban kifejeződnek az illető dolgot érő külső hatások, a külső hatások megszabják a jelenség belső természetét, s mintegy lerakódnak, konzerválódnak benne; Ennélfogva minden jelenségben, reá gyakorolt hatásuk révén, az összes ható tárgyak „képviselve vannak”, visszatükröződnek; minden jelenség bizonyos értelemben a „világegyetem tükré és visszhangja”. Egyúttal azon hatás eredményét, amely bármely jelenséget ér, a jelenség belső természeté feltételezi; a jelenségek belső természete az a „prizma”, amelyen keresztül az egyes tárgyak és jelenségek tükröződnek más tárgyakban és jelenségekben.” [20]

Megjegyezzük, hogy RUBINSZTEIN idézett véleménye többé-kevésbé azonos KISZELINOSZEV felfogásával. A biliárdgolyó elmozdulását aszerint szintén tükrözésnek kellene tekinteni. Továbbá a minden létezőt jellemző visszatükröződésnek nem lehet jellemzője a „minden jelenségben, reá gyakorolt hatásuk révén az összes ható tárgyak” képviselve vannak, „visszatükröződnek” tulajdonság.

Aminék ellentmond az is — a valóban igen lényeges vonás —, hogy „a jelenségek belső természeté az a „Prizma”, amelyen keresztül az egyes tárgyak és jelenségek tükröződnek más tárgyakban és jelenségekben”. Vannak ugyanis külső hatások, amelyeket bizonyos tárgyak és jelenségek struktúrájukból adódóan nem tudnak visszatükrözni. Ilyenek pl. a társadalmi hatások, amelyek jórészt csak az emberben tükröződnek.

Több szempontból is figyelmet érdemelnek. V. Sz. TYUHTYIN nézetei a tárgykörben. TYUHTYIN szerint a visszatükrözés akkor realizálódik, amikor valamely nyomból, a kölcsönhatás végső produktumából kiválik az, ami a visszatükrözés forrását jellemzi. A visszatükröződés a szubjektum és az objektum viszonyát reprezentálja. A kémiai-fizikai és a fiziológiai folyamatok pedig a létezés formáját vagy módját alkotják, és nem a visszatükrözés tartalmát. [21]

Az élettelen természetben a visszatükröződésnek potenciális lehetőségei és feltételei vannak meg. Ugyanis a fizikai és kémiai kölcsönhatásoknál a „nyomnak” az ere-

detivel való kölcsönös viszonya nincs meg, semmilyen funkciót nem tölt be. Itt a nyomok „halottak” maradnak abban az értelemben, hogy hordozóik nem használják fel őket semmilyen módon.

TYUHTYN tehát az élettelen természetben csak potenciálisnak tekinti a visszatükrözést. Szerinte csak akkor lehet visszatükrözésről beszélni, ha a kölcsönhatás eredményéből kitűnik, hogy a nyom mire vonatkozik. Erről így ír: „Amikor az élettelen természetben levő visszatükrözés sajátosságának az objektivitást igyekeznek aláhúzni, akkor elég gyakran úgy tárgyalják, mint aktuálisan létezőt, és nem a visszatükrözés potenciális feltételét vagy alapját. Minden változás akkor válik modellé, visszatükrözéssé, amikor ismeretes, hogy minek a visszatükrözése ez. Ezért a harmadik tag — a szubjektum — elrejtve vesz részt, amikor a szubjektum a változást a megfelelő objektumra vonatkoztatja.” [22]

Továbbmenve: TYUHTYN véleményéből kitűnik, hogy a nyom objektumra való vonatkoztatása abban valósul meg, hogy ha a visszatükröző tárgy változásában a nyom valamilyen módon rögződik, különválík attól, mit a visszatükröző saját adottságaiból belevisz az egész folyamatba. Ezt pedig csak a szubjektum végezheti el.

Világos továbbá, hogy TYUHTYN a visszatükrözés fogalmának meghatározásánál a magasabbrendű visszatükröződés sajátosságait tartja alapvetőeknek.

Elképzeltető a visszatükrözés fogalmának megközelítéséhez olyan út is, amely az élő anyag visszatükröző képességének sajátosságaiból kiindulva, azokat más anyagi rendszerek vonatkozásában elemezve jut az általános visszatükrözés-fogalomhoz. Ezen az úton számos bonyolult problémával kell számolni. A mi szempontunkból pl. figyelembe kell venni az anyag élővé szerveződésének folyamatát.

A mindennapi életben könnyen meg tudjuk különböztetni az élő anyagot az élettelenről, egyszerűen külső jegyek alapján. Az élő tudományos meghatározása azonban súlyos nehézségekbe ütközik. A biológusok századunk elején az élő jellegzetes működési módját vették alapul. Nézetük szerint az élő anyagi rendszerek minden más rendszertől különbözően, környezetüktől molekulákat vesznek fel és építenek be saját struktúrájukba. E folyamat során az abszorbeált molekuláris struktúránál bonyolultabb struktúrává szintetizálja azokat.

Az élővé szerveződött anyag működésére vonatkozóan sok empirikus anyag halmozódott fel a tudomány képviselői kezében. Ez az anyag nem egyszerűen az élő rendszerek működésének magyarázatát szolgálta, hanem — legalábbis a mi szempontunkból — fontos tényre hívta fel a figyelmet. A kutatások során kiderült, hogy itt egy igen bonyolult, komplex molekula, a fehérje játssza a főszerepet. Az is ismertté vált, hogy a fehérje aminosav molekulák láncolata, hosszú fonálszerű struktúrát alkot. A genetikusok kutatásai feltárták — azt az általunk fontosnak tartott tényt —, hogy az élőlények nem csupán struktúrákat szintetizálnak, hanem rendelkeznek önreprodukáló képességgel is. Ehhez a képességhez az kell még, hogy át is tudják adni önmaguk struktúráját és tulajdonságait az utódoknak. Az evolúciót csak úgy tudjuk megmagyarázni, ha az organizmusban bekövetkező változások közvetítődnek valamilyen módon az utódba.

Az élőnek ez a sajátossága — azaz, hogy környezetéből képes beépíteni saját struktúrájába elemeket — azonos az élő információ képességével. G. H. WADDINGTON az élő anyag lényegét éppen a fenti tulajdonságban látja: „egy rendszer akkor élő, ha örökléssel átadható információt kódol, ha ez az információ olykor változásokat szenved, akkor ez a megváltozott információ közvetítődik. [23]

VÉGH Gyula nagyon helyesen megjegyzi, hogy a fenti esetben az élő lényegét csak a „genotípusnak nevezett fogalom értelmében és ennek alapján szűken határozták meg.” [24]

Megjegyezzük, hogy WEDDINGTON meghatározásába a nem élő rendszerek is beletartoznak. Ezen az alapon ugyanis pl. az önreprodukáló automata is élőnek lenne tekinthető.

BAUER Ervin [25] kimutatta, hogy az élő rendszert a belső állapotában végbe-menő változások jellemzik, amelyek változatlan külső feltételek esetén is bekövetkeznek. Ehhez energiára van szükség, és amennyiben ezt a környezetétől nem kapja meg, úgy saját készletét használja fel. A saját készlet idővel kimerül, és ha környezetétől nem kap további energiát, megszűnik élőként működni.

Ebből az következik, hogy az élő rendszer csak nyitott rendszer lehet, ami azt jelenti, hogy környezetével állandó anyag-, energia- és információcserében áll. Ebben a folyamatban energiatartalékhhoz jut, amely a külső környezeti változások kiegyenlítésére, a rendszernek viszonylag állandó szinten való tartására szolgálhat.

Ez adott magyarázatot arra, hogy az élettellel szemben más módon reagál az élő a külső környezeti hatásokra. Az élő nemcsak passzív változásokat mutat, amelyek egyértelműen meghatározhatók a külső erő és a rendszer eredeti állapota alapján, hanem aktívan közreműködik a változásokban.

Az élő rendszerek viszonylagos stabilitását meg kell különböztetni azon rendszerek stabilitásától, amelyek állandóságát külső tényezők biztosítják. Az utóbbi esetben a rendszer stabilitását a külső feltételek rendszerhez való igazítása jelenti. A. A. LJAPUNOV az élő rendszernek a belső változásaiból származó stabilitást fokozott stabilitásnak nevezi. [26]

A fokozott stabilitás úgy érhető el, ha az élő rendszerek környezetük megváltozására belső állapotuk megváltoztatásával reagálnak. A változás iránya nem közböbs. Az állapotváltozásnak egyrészt arra kell irányulnia, hogy az élő rendszer „védekező képessége” erősödjön. Másrészt a környezet és az organizmus viszonyának aktív módosulását kell elvégezniök. A. N. LEONTYEV a következőket írja „...kétféle értelemben beszélhetünk a visszatükrözés aktív jellegéről. Először abban az értelemben, hogy a visszatükrözés aktív szerepet játszik az életfolyamatok, viselkedési folyamatok irányításában. A visszatükrözés aktív jellegéről beszélhetünk továbbá abban az értelemben is, hogy a visszatükrözés aktív folyamat eredménye. Ez azt jelenti, ahhoz, hogy visszatükrözés létrejöjjön, a visszatükrözendő objektum ráhatása a visszatükrözés szubjektumaként funkcionáló élő rendszerre egymagában nem elégséges. Szükség van a „szemben haladó” folyamatokra is: a szubjektum tevékenységére a visszatükröződő valóság vonatkozásában.” [27]

Az élő rendszerre tehát nem az jellemző, hogy a környezetben bekövetkező minden változásra egy adekvát állapotváltozással reagál, hanem hogy bizonyos határon belül „az élő rendszerben külső hatásra bekövetkező minden változás ugyanannak a jellegzetes állapotnak a megőrzésére irányul”. [28]

Sokszor ugyanaz a reakció teljesen különböző hatás kivédésére vagy felhasználására szolgál. Ez csak akkor lehetséges, ha az élő rendszer memóriával rendelkezik; azaz ha képes tárolni az egyszer már kapott hatást az arra adott reakció mintáját. Úgy is mondhatjuk, hogy ha van „belső modellje”.

„A biológiai visszatükrözés tehát az élő rendszer környezetének hatásaira bekövetkező olyan sajátos meghatározottsága, amikor a rendszer változásainak tartalma nem abban fejeződik ki, hogy más, esetleg élettelen rendszerre alakul át, hanem abban, hogy megőrzi a hatások nyomait, mégpedig úgy, hogy a rá jellemző struktúrák és folyamatok a hatást gyakorló környezetnek (tárgynak) megfelelően (adekvátan), de sajátos módon — a hatást elszenvető, visszatükröző rendszer természetétől függően — úgy változnak meg és rendeződnek át, hogy annak alapján az élő rendszer képes

legyen megőrizni, illetve fejleszteni minőségét, megmaradni annak, ami — élő rendszernek. [29]

A visszatükrözés az élő rendszer objektív tulajdonsága, és magában hordja az adott állapoton túlmutató tökéletesedés lehetőségét is. Ha ugyanis a tükrökép olyan változást eredményez a rendszer és környezete kapcsolatában, aminek folytán az élő rendszer stabilitása növekszik, vagyis reagálása differenciáltabbá válik a külső hatásokra, akkor az illető rendszer fejlődéséről beszélhetünk. A visszatükröződés tökéletesedése tehát valamely adott rendszer fejlődésének mutatója lehet.

Úgy tűnik, hogy jogos az a feltételezésünk, miszerint az élő rendszer visszatükröző képessége nem egyszerű tulajdonság, hanem sokkal inkább az élő rendszer elválaszthatatlan tulajdonságának, létezéséhez elengedhetetlen feltételnek tekinthető. Olyan tulajdonság, amely az élő rendszer működéséhez szükségszerűen hozzátartozik.

A tükrökép-fogalom a visszatükrözés eredményének jelölésére szolgál. A tükrökép a visszatükrözés objektumának a tükrözőben való megjelenése. Ez a kép gyakran nem képszerű a szó szoros értelmében, hanem sajátosan szerveződő, a már a tükröző rendszer elemeinek és struktúrájának is megfelelő egység, mely viszonylagos önállóságával rendelkezik. Változása részint öntörvényei szerint jellemezhető.

Azt mondhatnánk, hogy az eredeti és a tükrökép között nem azonosság, hanem megfelelés van. A fény érzékelésekor nem a fotonok meghatározott rendje kerül idegrendszerünkbe, hanem a fotonok hatása a neuronhálózatban olyan változásokat eredményez, ami többé-kevésbé megfelel az ok rendjének, és ezt látásnak nevezzük.

A kifejlett biológiai tükrökép a következő, egymással dialektikusan összefüggő funkcionális területek egységeként jellemezhető. (Funkcionális területen az öröklött vagy szerzett tükrökép azon részét értjük, amely közvetlenül részt vesz az organizmus életfolyamatainak, illetve magatartás-tevékenységének szabályozásában.)

- a) A külső környezeti hatás, valamint az általa kiváltott és meghatározott tevékenység, endogén képe, mint a tevékenység-magatartás automatikus fiziológiai bázisa.
- b) A külső környezeti szituációhoz való viszonyulás, valamint az élő rendszer állapotát kifejező belső organikus folyamatok összessége, mint emocionális.
- c) A környezeti tárgy a külső szituáció képmása, mint a külső ingereket analízáló és szintetizáló funkcionális terület.

Véleményünk szerint a biológiai tükrözés fontosabb sajátosságait az elmondottak tartalmazzák. Ezek után vizsgáljuk meg a szervetlen anyagra jellemző visszatükrözési folyamat néhány sajátosságát.

UKRAINCEV [30] elemi tükrözésnek nevezi a szervetlen anyagban végbemenő visszatükrözési folyamatot, és az alábbi módon határozza meg: „az elemi visszatükrözés olyan folyamat, amelynél egyik anyagi rendszernek a másikra gyakorolt hatása következtében az első rendszer folyamatainak sajátosságai más alakban reprodukálódnak a másik rendszer folyamatainak sajátosságaiban. Ennek a reprodukciónak, vagyis az elemi visszatükrözésnek az alakját a visszatükröző rendszer, tartalmát pedig a visszatükrözött rendszer határozza meg (mint a visszatükröző rendszer változásainak megfelelő variánsát).”

Ebben a felfogásban tehát a visszatükrözés az egymással kölcsönhatásban levő szervetlen anyagi rendszerek folyamatainak kölcsönös reprodukálása. A reprodukció formája a reprodukáló rendszer struktúrájának, tartalma pedig a reprodukált rendszer-tulajdonság függvénye.

Úgy tűnhet, hogy a kölcsönhatás és a visszatükröződés egymással azonosak. Erről azonban szó sincs. A dolgok kölcsönhatása megértéséhez szükséges a különféle anyagfajták és energiafajták tanulmányozása. A kölcsönhatás, amely minden dolog

létezésének végső oka — Engels meghatározása értelmében-, a visszatükrözéssel egyetemben anyagi folyamat. A visszatükrözéstől eltérően, a kölcsönhatásban az anyag- és energiafajtáknak elsődleges szerepe van. A visszatükrözési folyamatban viszont az anyag- és energiafajták minőségének szerepe másodlagos, abban az értelemben, hogy „csak” hordozói az állapot- és folyamatváltozásoknak. A visszatükrözési folyamatban elsődleges szerep jut a bennük rejlő viszonyoknak, rendezettségnek és struktúrának.

Mindez azt tükrözi, hogy az anyagi rendszereknek vannak olyan specifikus reakcióik, amikor a viszonyok, a rendezettség — anyagi hordozóktól viszonylag független — speciális funkcióra tesz szert. Az ilyen képességgel rendelkező rendszerek valóban megjelentek az anyagi szervezettség bizonyos fokától kezdődően, amelyek elsősorban az anyagi hatásokban rejlő rendezettségre képesek reagálni. A folyamatokban rejlő rendezettséget önzvezérlésre felhasználó rendszerek között megjelentek a technikai rendszerek is, amelyeknél ugyancsak másodlagos, alárendelt szerepe van az anyagi- és energetikai tulajdonságoknak.

Mindez azt jelenti, hogy a visszatükrözési folyamat elsősorban funkcionális és nem szubsztanciális tulajdonság. [31]

Összegezve, a visszatükröződés értelmezhető úgy, mint az egymással kölcsönhatásban levő objektumokban végbemenő változás, amely változás tartalma abban jut kifejezésre, hogy az objektumok kölcsönösen megőrzik egymás hatásainak nyomait, saját struktúrájuk által meghatározott módon, miközben fenntartják saját minőségüket. E változásban funkcionálisan kiválasztódik az objektumok valamely tulajdonságának struktúrája, amelyet a visszatükröző rendszer önzvezérlés eszközeként használ fel.

Ez utóbbi sajátosság csak a magasrendűen szervezett, bonyolult rendszerekre jellemző. Az alacsonyabb szervezeti szinten levő anyagi rendszerek „visszatükröző képessége” genetikai alapját képezi a magasabb rendű szervezeti szintet elérő rendszerek hasonló képességének, annak következtében, hogy a hatások és azok nyomai között izomorf viszony van.

Amint arról már volt szó, az információ és a visszatükröződés viszonyának tisztázása meglehetősen nehéz. Vannak szerzők, akik az információs folyamatokat és a visszatükrözési folyamatokat azonosítják. Megemlítjük pl. MOROZOV véleményét e kérdésben. MOROZOV szerint ahol visszatükröződés van, ott egyidejűleg információcsere is végbemegy. Az élő és az élettelen között — írja MOROZOV — az a lényeges különbség e tekintetben, hogy az élettelen természetben az információ felhasználatlan marad. Egyébként a visszatükrözéskor az eredetiről a visszatükröző tárgyban információátvitel megy végbe. Ennek során a visszatükröző változásai alapul szolgálnak az eredeti tárgy állapotának megállapításához. [32]

TARSSZENKÓ MOROZOVhoz hasonló véleményt fejt ki, amikor azt írja, hogy az információ az anyag tulajdonságainak egyike, az információfogalom pedig természettudományos absztrakciója annak az „anyagi tulajdonságnak, amelyet a filozófia úgy jellemez, mint a visszatükrözés fogalmát.” [33]

Az információ és a visszatükrözés teljes azonosítása azon a feltevésen alapul, hogy az objektív valóság jelenségei önmagukban szerepelhetnek információforrásként.

A tényleges helyzet azonban más. A jelenségek információforrássá válása egy folyamat. E folyamatban a jelenségek nem önmagukban, nem egyenként vesznek részt, hanem tömegjelenségek elemeiként. Ha az információ magasabbrendű szintjei közül az emberi ismereteket tekintjük, akkor megállapítható, hogy a valóság jelenségeiről a gyakorlati tapasztalat és a tudományos kutatás eredményeként szerzett ismeretek nem mások, mint a tárgyak tulajdonságai és viszonyai sokféleségének

korlátozása az érzékelés és a gondolkodás által. Ehhez hasonlóan az aktuális információforrássá válás folyamata is egyfajta korlátozás.

Tehát a tárgyak önmagukban csupán pontenciális információforrások. Aktuális információforrássá válásukhoz korlátozásra, mégpedig kettős korlátozásra van szükség. Az első: a tárgy visszatükröződése. Maga a visszatükröződés a valóság *jelentőségeinek* korlátozása abban az értelemben, hogy a visszatükröződés során a jelenségek sokféleségéből kiválasztódnak bizonyos jelenségek és jelenségviszonyok, — tulajdonságok, a kiválasztás mindig a visszatükröző rendszer belső struktúrájának függvénye.

A második amely által információt nyerünk a tárgyról. Ez utóbbi a visszatükröződés sokféleségének kiválasztás általi korlátozását jelenti. Ennek értelmében a visszatükröző rendszer a visszatükrözött sajátosságok közül csupán *bizonyosságokat* használ fel, azaz a visszatükröződés (a képmás, a tartalom, a lenyomat stb.) elemei közül csak a visszatükröző rendszerek által meghatározottak válnak információvá.

Ezzel összefüggésben érdemes idézni I. B. NOVIK információ-meghatározását. Szerinte az információ a szabályozott visszatükrözés, míg a zaj: a nem-szabályozott tükrözés [34].

UKRAINCEV szembeállítja ezzel azt a kérdést, hogy hogyan kell értelmezni a visszatükröződés szabályozottságát. A visszatükröződési folyamat már magában szabályozott, mégpedig az eredeti (a visszatükrözött) sokfélesége által. Ez a megállapodás nagymértékben függvénye annak, hogy hogyan értelmezzük a szabályozást. „Tegyük fel — írja UKRAINCEV —, hogy az A anyagi rendszer szabályozott. Nos, ez esetben szabályozásnak az A rendszer olyan megváltozását nevezzük, amelynek során a rendszer belső folyamatainak menete úgy módosul, hogy ezek a folyamatok különleges módon összhangba kerülnek a megváltozott külső feltételekkel, ami lehetővé teszi, hogy az A rendszer lényegileg megőrizze minőségi meghatározottságát és épségét. „Majd hozzá teszi, hogy „csak az a rendszer lehet szabályozott, amelynek elég bonyolult szerkezete és belső működése van, amely a mozgás, nem pedig a nyugalom állapotában van.” [35]

A szabályozás ilyen értelmezése valóban lehetővé teszi, hogy a visszatükröződést szabályozott folyamatnak tekintsük. Hiszen a visszatükröző belső folyamatai a visszatükrözött sajátosságainak megfelelően változnak, miközben megőrzik saját minőségi lényegüket.

Mindebből világosan következik, hogy az ún. nem-szabályozott visszatükrözés nem létezik.

Sokkal fontosabb, az információ lényegének megmutatása szempontjából, a visszatükröződés aktív jellegének hangsúlyozása. A. N. LEONTYEV a következőket írja „... kétféle értelemben beszélhetünk a visszatükrözés aktív jellegéről. Először abban az értelemben, hogy a visszatükrözés aktív szerepet játszik az életfolyamatok, viselkedési folyamatok irányításában. A visszatükrözés aktív jellegéről beszélhetünk továbbá abban az értelemben is, hogy a visszatükrözés aktív folyamatnak az eredménye. Ez azt jelenti, ahhoz, hogy visszatükrözés létrejöjjön, a visszatükrözendő objektum ráhatása a visszatükrözés szubjektumaként funkcionáló élő rendszerre egymagában nem elégséges. Szükség van a „szembehaladó” folyamatra is: a szubjektum tevékenységére a visszatükrözendő valóság vonatkozásában.” [36]

LEONTYEV ugyan az élő rendszereket jellemző visszatükrözés aktivitásáról szól, azonban úgy gondoljuk, hogy mindez általánosabban is értelmezhető: vagyis az információ csak az ún. aktív visszatükrözéssel azonosítható maradék nélkül. Az információ keletkezésének folyamatához ugyanis elengedhetetlen a folyamatban résztvevő rendszerek „tevékenysége”. Úgy gondoljuk, ez egyenes következménye annak,

hogy az információ olyan visszatükrözés, amelyben funkcionálisan kiválasztódik a szervezettség, melyet a visszatükröző önvezérlésre felhasznál.

A visszatükrözés egyik lényeges problémája az adekvátság, mely az információ vonatkozásában az információ minőségével függ össze. A dialektikus materializmus értelmezésében a visszatükrözés adekvátsága azt jelenti, hogy a visszatükrözött anyagi rendszer sajátosságai teljesen vagy csak részben tükröződnek-e. Az adekvát tükröződésnek különböző feltételei vannak. Nevezetesen: annak a hatásnak, amit a visszatükrözött a visszatükrözőre gyakorol, sokszorosan felül kell múlnia a fordított hatást. [37]

Éppen ezért nem fogadható el TARASZENKÓNAK az a felfogása, hogy az információmennyiség természettudományos megfogalmazása az adekvát visszatükröződésnek. [38]

A visszatükröződés és az információ kapcsolatának vizsgálatához tartozik az információ tartalmának kérdése. Az információ tartalmára utal N. WIENER egyik fontos megjegyzése: „az információ — a tartalom jelölése, amelyet a külvilágtól kapunk, a külvilághoz való alkalmazkodásunk folyamatában, érzeteinknek a külvilághoz való alkalmazkodásának folyamatában.” [37]

UKRAINCEV — kerülve a túlságosan antropomorf jelleget — általánosabb érvényű meghatározássá kívánja átfőrmálni WIENER megjegyzését: „az információ — a tartalom jelölése, amelyet az önszabályozó rendszer által kapunk a külvilágtól, ezen külvilághoz való alkalmazkodásunk folyamatában.” [38]

Véleményünk szerint a tartalom mindazoknak az elemeknek és folyamatoknak a dialektikus összessége, amelyek a jelenségek alapját képezik és determinálják a forma létezését és változását. Ilyen szempontból tekintve az előző megjegyzéseket, azt kell mondanunk, hogy WIENER az információ kifejezést anyagi kapcsolatok tartalmának megjelölésére használja. Az anyagi kapcsolatok alapját az egymással alkotott viszonyok képezik, és így a viszonyok minősége határozza meg az anyagi kapcsolatok tartalmát. Az információ kifejezés pedig, a wieneri megjegyzésben, ezt a tartalmat jelöli.

Az információ tartalma azonban más. Az információ tartalmát azok az elemek alkotják, amelyek a visszatükröződés során kölcsönösen megőrződnek a rendszerekben.

Az információ és a visszatükrözés kapcsolatát vizsgálva, MOROZOV a következőket állítja:

- a) az információ a jel tartalma;
- b) a visszatükröződés olyan változás, amely egy anyagi rendszerben végbe megy egy másik hatására;
- c) minden változás térben és időben jelle formált módon realizálódik;
- d) mivel a visszatükröződés változás, ezért a visszatükröződés szintén jel alakjában realizálódik.

Ebből arra a következtetésre jut, hogy ha a jel tartalma az információ, a jel maga az a forma, amelyben a visszatükröződés realizálódik. Ám ebben az esetben a visszatükröződés tartalma az információ. [39]

Ez a fejtegetés hibás és nem fogadható el. Ugyanis szerzője az a) pontban az információt, mint jel-tartalmat értelmezi, következésképpen viszont az információt a visszatükröződés tartalmaként.

Továbbá „az információ a visszatükröződés tartalma” tétel nem egyeztethető össze a visszatükröződés másodlagosságának tételével.

Az információ tartalma relatív. Ez a relativitás abban jut kifejezésre, hogy a felfevő rendszerek számára az információ tartalom más és más értékkel rendelkezhet.

Ismeretes, hogy azonos információkra az egyes emberek milyen különböző módon reagálnak. Általában is igaz, hogy az önszabályozó rendszerek minőségi adottságuktól függ az információ értéke.

Az információ tartalom relativitása abban is kifejezhető, hogy az információ mint visszatükröződés az objektumot csak megközelítően, bizonyos feltételek között tükrözi.

Az információ tartalma az önszabályozó rendszer által kitűzött cél eléréséhez szükséges feladatokkal kapcsolatos. Minden önszabályozó rendszer program alapján működik, tehát viselkedése programnak van alárendelve. Az önszabályozó rendszer szempontjából az információ értékes, amely a legkevesebb erőfeszítéssel teszi lehetővé a cél elérését.

JEGYZETEK

- [1] G. KLAUS: Kybernetik in philosophischer Sicht Berlin 1961. 262. o.
- [2] H. METZLER: Information in kybernetischen und philosophischer Sicht DZfPh. 1962/5. 622. o.
- [3] U. o.
- [4] V. SZOBOLJEV—K. H. KANNOGISSER: Zu einigen philosophischen Fragen der Kybernetik. DZfPh. 1962/5. 617. o.
- [5] G. KLAUS id. m. 70. o.
- [6] G. KLAUS: Előszó Poletojew Kybernetik c. könyvében. XV. o.
- [7] Lásd 1. jegyzet 85. o.
- [8] SZÉKELY S.: A kibernetika filozófiai alapproblémáihoz Kandidátusi értekezés 1970. 169. o.
- [9] SZPIRKIN: A tudat eredete. Gondolat 1963.
- [10] 8. jegyzet.
- [11] W. THIMM: A tudat és az információ viszonyáról. DZfPh. 1963/7. 619. o.
- [12] A. SCHAFF: Die Bedeutung der „Bedeutung“ DZfPh. 1961/5.
- [13] I. ANTONOV—V. KARAKOVZOV: Kibernetika, megismerés, vallás. Világosság, 1964. dec. melléklet 16. o.
- [14] TÁRJÁN R.: Kibernetika Gondolat, 1964. 71. o.
- [15] N. WIENER: Kibernetika 1948. Bevezetés. A kibernetika klasszikusai. Gondolat 1965. 23. o.
- [16] G. SHANNON: Rabotju po teorii informacii i kibernetika, Moszkva, 1963. 668. o.
- [17] F. ENGELS: Anti-Dühring. Szikra, 1950. 357. o.
- [18] T. PAVLOV: Teorija atrazsenija — Izbrannije filozofsze kije proizvedenyija. T. M., 33. o.
- [19] A. KISZELINCOV: Marksiztszko—leninszkaja teorija otrozszenija i ucsenijje I. P. Pavlova o vuczsej nervnoj gyejatyelnoszty M. 1965. 48. o.
- [20] SZ. L. RUBINSTEIN: Bütyije i szoznanyije M., 1957. 11. o.
- [21] V. SZ. TYUHTYIN: O prirode obraza M., 1963. 112. o.
- [22] V. SZ. TYUHTYIN: Kletocska otrazsenija i otrazsenijje kak szvojetzvo szvej materii Voproszui F. 1964/2. 33. o.
- [23] C. H. WADDINGTON: Towards a Theoretical Biology 1. Prolegomena Edinburgh University Press 1965. 8. o.
- [24] VÉGH GY.: Adalékok a visszatükrözés fogalom meghatározásához MM. Tájékoztató 1972/2. 42—3. old.
- [25] BAUER E.: Elméleti biológia. Akadémiai K. 1967.
- [26] A. A. LJAPUNOV: Ob upravljajusik szisztyema szivoj prirodet i obsem anyimanyii szisznomühi processzov. Problemü kibernetiki Vüpuszk Lo. Moszkva 1963. 179—193. o.
- [27] A. N. LEONTYEV: A visszatükrözés fogalma és jelentősége a pszichológia számára. A pszichológia új útjai. Gondolat 1967. 16. old.
- [28] VÉGH GY.: id. c. 44. o.
- [29] U. o. 45. o.
- [30] UKRAINEV: Az anyag visszatükröző képességének jelentősége a kibernetika lehetőségeinek meghatározásában. A kibernetika filozófiai problémái. Id. Kiadás 116. o.
- [31] V. SZ. TYUHTYIN: Visszatükrözés és információ. A filozófia időszerű kérdései 2—3. Bp. 1971. 78. o.
- [32] K. J. MOROZOV: Fiszofszkije problémü teorijii informacii Moszkva, 1966. 396—397. o.
- [33] F. P. TARASZENKO: K opregyelenijju ponjatyija „informacija” v kibernetike Voproszui F. 1963/4. 84. o.

- [34] I. B. Novik: O nyekaterüh metodologiceszkih problemah kibernetiki „Kibernetiku na szluzsbu kommunizmu”. Moszkva, 1961. 40. o.
 [35] B.- Sz. UKRAINEV: Az anyag visszatükrözö képességének jelentősége a kibernetika lehetőségeinek meghatározásában id. helyen 117. o.
 [36] U. o.
 [37] Lásd 33. jegyzet.
 [38] Idézi B. Sz. UKRAINEV: Visszatükrözés az élettelen természetben. Moszkva, 1969.
 [39] U. o.

INFORMATION UND PHILOSOPHIE III.

Jázon Rigó

Verfasser des Artikels gelangt aus der Analyse des Widerspiegelungsbegriffes zu dem Schluss, dass die Information — entgegen der Ansicht einiger Autoren — nur mit der aktiven Spiegelung identifizierbar ist. Den Umfang des Begriffs Widerspiegelung dehnt er nicht nur auf die auf höherer Organisationsebene befindlichen Systeme, sondern auch auf die leblosen Systeme aus.

Die Wider- oder Rückspiegelung ist so zu interpretieren, wie die in miteinander in Wechselbeziehung stehenden Objekten vor sich gehende Veränderung, wo der Inhalt der Veränderung darin zum Ausdruck kommt, dass die Objekte gegenseitig die Spuren ihrer Wirkungen in einer ihrer eigenen Struktur entsprechenden Form bewahren, während sie ihre eigene Beschaffenheit beibehalten. In dieser Veränderung wird die Struktur irgendeiner Eigenschaft der Objekte ausgewählt, welche das Widerspiegelungssystem als Mittel zur Selbststeuerung benutzt.

ИНФОРМАЦИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Я. РИГО

Автор работы, исходя из анализа понятия отображения, приходит к выводу, что информацию — в противоположность точке зрения некоторых авторов — можно отождествлять только с активным отражением. Объем понятия «отображение» он распространяет не только на системы, находящиеся на высокоорганизованном уровне, но и на безжизненные системы.

Отображение можно понимать, как изменение, происходящее в объектах, имеющих взаимовлияние друг на друга. Сущность этого изменения выражается в том, что объекты взаимно сохраняют следы этого взаимовлияния в соответствии с собственной структурой, сохраняя при этом свое качество. В этом изменении функционально выделяются какие-нибудь особенности структуры объемов, которую отражающая система использует в качестве средства самоуправления.

DÉL-ALFÖLD ÉRTELMIÉGI RÉTEGÉNEK SZERKEZETE ÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE A FELSZABADULÁS UTÁN

TÓTHNÉ JÓNÁS IRMA

A magyar értelmiség létszáma és belső szakmai összetétele függvénye volt az ország gazdasági-társadalmi struktúrájának, e struktúra színvonalának és a politikai viszonyoknak. Hazánk a két világháború közötti időben Európa leglassabban fejlődő országai közé tartozott. Amíg az I. világháború előtti évtizedekben a nemzeti jövedelem növekedése évi 3%-os volt, addig ez a növekedési szint a Horthy-korszakban 0,8%-ra csökkent. Az alacsony színvonalat bizonyítja többek között az egy főre jutó nemzeti jövedelem is, amely közvetlenül a II. világháború előtt Magyarországon kb. 25–30%-a volt a nyugat-európai országok hasonló szintjének. A nemzetgazdaság szerkezetében azonban a lassú ütem mellett, vagy annak ellenére is történt változás: egyes ágazatok előretörték, mások visszaszorultak. A felszabadulást megelőző két évtizedben az ipar részvétele 30%-ról 36%-ra emelkedett, míg a mezőgazdaságé 42%-ról 37%-ra csökkent a nemzeti jövedelem termelésében. [1] A kétségkívül pozitív szerkezeti változások azonban elsősorban a II. világháború éveit alatt jelentkeztek, s alapjában nem változtatták meg az ország agrár-ipari jellegét, amit különösen bizonyít hazánk lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása.

A népesség foglalkozása 1930-ban és 1941-ben [2]

Foglalkozási főcsoport	1930-ban kereső és eltartott együtt szám %		1941-ben kereső és eltartott együtt szám %	
I. Őstermelés	4 499 393	51,8	4 538 063	48,7
II. Bányászat és kohászat	115 041	1,3	166 327	1,8
III. Ipar	1 883 257	21,7	2 199 805	23,6
IV–V. Kereskedelem és hitel	469 059	5,4	516 602	5,5
VI. Közlekedés	338 875	3,9	374 774	4,0
Együtt:	7 305 625	84,1	7 795 571	83,6
VII. Közszolgálat, szabadfoglalkozás	434 782	5,0	472 826	5,1
VIII. Véderő	72 541	0,8	157 596	1,7
IX. Napszámosok	122 338	1,4	79 497	0,9
X. Házicselédek	197 179	2,3	174 298	1,9
XI–XII. Nyugd., tőkepénzesek	360 901	4,2	386 401	4,1
XIII. Egyéb foglalkozásúak	114 251	1,3	134 425	1,4
XIV. Foglalkozás nélküliek	70 730	0,8	104 703	1,1
XV. Ismeretlen foglal- kozásúak	9972	0,1	14 675	0,2
Összesen:	8 688 319	100,0	9 319 999	100,0

Hazánkban 1930-ban a kereső és eltartott népességnek több, mint fele, 51,8%-a a mezőgazdaságból élt, bár a következő 10 év alatt ez az arány csökkent, azonban az 1941-es 48,7% még mindig magas. Nyugat-Európa országaiban ez az arány lényegesen kisebb volt, a keresőknek kb. egyharmada-egyötöde dolgozott a mezőgazdaságban. A hazánkkal szomszédos országok közül Ausztria és Csehszlovákia jóval kedvezőbb, míg Románia és Jugoszlávia, valamint más balkáni államok kedvezőtlenebb arányokat mutattak ezen a téren.

Östermelő népesség %-os aránya a lakosságon belül [3]

Magyarország	1930.	51,8%
Ausztria	1934.	27,2%
Csehszlovákia (Kárpátalja nélkül)	1930.	33,0%
Románia (Észak-Bukovina és Besszarábia nélkül)	1930.	70,4%
Jugoszlávia	1931.	76,4%
Bulgária	1939.	80,0%
Albánia	II. világháború előtt	87,0%

Magyarországon a két világháború között a bányászat, ipar, kereskedelem, közlekedés és pénzügyi élet a lakosságnak alig több, mint egyharmadát foglalkoztatta.

Valamennyi foglalkozási főcsoportban találunk felsőfokú iskolai végzettségű és megfelelő munkakörben dolgozókat, vagy különböző munkakört ellátó diplomás végzettségű keresőket. A gyáriparban 1938-ban 7536, míg 1943-ban — a területi változások és a hadigazdálkodás következtében is — már lényegesen több, 10 646 egyetemi és főiskolai végzettségű, tehát értelmiségi volt. Ez a létszám azonban jóval nagyobb, ha idesoroljuk — az 1943-as Statisztikai Évkönyv alapján — a Kereskedelmi Akadémia, kereskedelmi érettségi és a felsőipari szakiskolai végzettségűeket is: 1938-ban 21 704, míg 1943-ban már 24 365 ezeknek a mennyisége. [4] A gyáriparban dolgozó értelmiségiek közül 15%, illetve 17% volt az önálló, míg a többi alkalmazotti minőségben dolgozó értelmiségi volt.

A művezetők közül 26%-nak volt érettségi, felsőipari, ill. ipari szakiskolai végzettsége. [5]

A bányászatban 1938-ban 2406, míg 1943-ban már 2904 egyetemi, főiskolai, ill. szakiskolai végzettségű igazgatási és műszaki tisztviselő található. [6]

Az értelmiség legnagyobb mennyiségben a közszolgálat és a szabadfoglalkozás körében szerepelt, ti. az ezen belül levő törvényhozás, közigazgatás, jogszolgáltatás, tanügy, közegészségügy, egyházi szolgálat, tudományos és egyéb közérdekű társulatok, az irodalom, művészet, stb. olyan területek, amelyek jelentős számú értelmiségi foglalkoztatását igényelték.

1941-ben a keresőknek és az eltartottaknak 5,1%-a volt található ebben a foglalkozási főcsoportban. Azonban ez az arány a valóságban jóval kisebb, ha figyelembe vesszük az ún. segédszemélyzetnek a jelentős számát, amely azonban sem végzettségénél, sem funkciójánál fogva nem volt sorolható az értelmiségi kategóriába. Az 5,1% közel fél millió keresőt és eltartottat foglalt magában. Ezen belül a legnagyobb mennyiség, kb. 40% a közigazgatásban, kb. 20% a tanügy, kb. 16% a közegészségügy területén volt. Kiemelkedik még a jogszolgáltatás és az egyházi szolgálatban levők száma, ami egyenes összefüggésben volt Magyarország társadalmi-politikai berendezkedésével, valamint a Horthy-korszak ideológiájával.

Az 5,1% nem tartalmazta a véderő felsőfokú végzettségű alkalmazottait, pl. a katonatisztek nem lebecsülendő mennyiségét, amely szintén kapcsolatban volt az ellenforradalmi rendszer felépítésével és társadalmi bázisának a kérdésével. Az értelmiség számáról és belső szerkezetéről egészen pontos képet nyerünk, ha az egyetemi és főiskolai diplomával-rendelkezők mennyiségét vizsgáljuk.

Mérnök	11 409	12 480
Orvos	9772	11 733
Tanár	15 608	17 178
Gyógyszerész	3425	3704
Agrárszakember	6410	5553
Állatorvos	1303	1418
Közgazdász	3209	3281
Pap	6237	7500
Jogász	27 068	30 981
Művész, egyéb	2444	3598

Összesen:	86 685	97 426
-----------	--------	--------

Megjegyzendő, hogy ebben a kimutatásban nem szerepelnek mindazok a pedagógusok, akik a kötelező népiskolákban, általános iskolákban tanítottak, valamint az óvónők sem, mivel ők nem rendelkeztek diplomával, ugyanakkor funkciójuknál fogva az értelmiség nagyon fontos csoportját alkották. Az 1942/1943-as tanévben 4079 óvónő, 34 964 nép- és általános iskolai tanár működött Magyarországon. [8]

Az adatsor jól tükrözi a magyar értelmiség szerkezetében levő aránytalanságot. A jogászok rendkívül magas száma összefüggött egyrészt az értelmiség jelentős számú dzsentrí eredetével. Az elszegényedett birtokos nemesség és azok leszármazottai elsősorban jogvégzettségre törekedtek, mert a birtok mellett a hivatalviselésben látták az „úri élet” továbbfolytatásának a lehetőségét, s a polgáribb jellegű mérnöki, orvosi, tanári, közgazdasági pályák már kevésbé vonzották őket. Pl. 1920-ban a fővárosi köztisztviselői kar 26%-a dzsentrí származású volt. [9] A tényleges szükségletet jóval meghaladó állami bürokráciát jelentősen növelték még a trianoni békeszerződések után a menekült, volt állami alkalmazottak, tisztviselők is. Amikor az ország lakossága, területe kisebb lett, az állami tisztviselők létszáma 4716 fővel emelkedett. [10] Bár az államháztartásra nagy anyagi terhet rótt a felduzzasztott államapparátus, az államhatalom vállalta ezt a gondot, mert a köztisztviselői kar — a katonatisztekkel karöltve — az ellenforradalmi hatalom kiszolgálója, végrehajtója volt, s ezt a tisztséget nemcsak természetesnek tartotta, hanem a legnagyobb készséggel, önként vállalta is. Szembetűnő még a papság létszáma, amely magasabb volt, mint az agrárszakemberek és az állatorvosok mennyisége együttesen. Iparunk és mezőgazdaságunk elmaradottságával függött össze a mérnökök, közgazdászok, agrárszakemberek alacsony létszáma. Megemlítené ugyanakkor az orvosok viszonylag jelentős mennyisége a népességhez képest. A környező országokhoz viszonyítva kedvező volt hazánkban az orvosellátottság a mennyiségi mutatók alapján. A II. világháború előtt 10 ezer lakosra

Magyarországon	117
Ausztriában	99
Csehszlovákiában	75
Jugoszláviában	35
Svájcban	109 orvos jutott. [11]

Azonban nálunk ezt a jelentős eredményt lényegesen befolyásolta az orvosok területi elhelyezkedésének aránytalansága. 1938-ban az orvosok 44%-a Budapesten élt, tehát a vidéki városok, de különösen a falvak és még inkább a tanyavilág orvosellátottsága már távolról sem volt ilyen megnyugtató.

Dél-Alföld értelmiségi rétege

Dél-Alföld értelmiségi rétegének számát, szerkezetét és területi elhelyezkedését elsősorban az 1949-es népszámlálás adatai alapján elemezzük, mivel ez volt az első átfogó vizsgálat a felszabadulás után. Amennyiben korábbi, tehát 1945/46-os adatok is rendelkezésünkre állnak, annyiban azokat is felhasználjuk. Dél-Alföld Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megyét foglalja magában. E három megye területe a városokkal együtt az ország egész területének közel egyötödét, az itt élő népesség pedig az ország lakosságának kb. egyhatodát képezi.

Dél-Alföld területe, népessége 1949-ben [12]

	Terület (km ²) városokkal		Népesség városokkal	
	szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban
Bács-Kiskun	8297	8,9	586 959	6,4
Békés	5607	6,0	469 532	5,1
Csongrád	4310	4,6	430 544	4,7
	18 214	19,5	1 487 035	16,2

Ha a lakosság területi elhelyezkedését vizsgáljuk, akkor szembetűnő a három megyében a külterületen lakó népesség magas aránya.

A külterületi népesség mélyenkénti aránya [13]

Megye	Külterületi népesség száma	%
1. Bács-Kiskun	243 815	41,5
2. Csongrád	140 844	32,6
3. Békés	153 167	32,6
Heves		7,4
Megyék együtt:	1 556 730	20,4
Budapest	19 622	1,2
Magyarországon össz.:	1 576 352	17,1

A statisztikából kitűnik, hogy az ország megyéi közül Dél-Alföld megyéi azok, ahol a legnagyobb arányban és mennyiségben laktak külterületen. (Külterületnek számították 1949-ben a tanyavilágot, illetve minden olyan települést, amely a város, a község beépített szélétől legalább fél km vagy ennél nagyobb távolságra volt, s a lakók száma elérte, vagy meghaladta a 10 főt.) Amíg Magyarországon a népességnek 17,1%-a volt 1949-ben külterületi lakos, addig Bács-Kiskun megyében két és félszeres, Csongrád és Békés megyében pedig közel kétszeres ez a mennyiség. Ellenpéldaként jeleztük Heves megyét, ahol az országban legalacsonyabb volt a külterületi lakosok létszáma.

A megyéken belül a városok és a tízezer főnél népesebb községek nagyság szerinti sorrendjét vizsgálva a lakosság belterületi, ill. külterületi elhelyezkedése alapján, ugyancsak jelentős külterületi elhelyezkedés tapasztalható. A külterületi népesség magas számában a történeti fejlődésen túl szerepet játszott Dél-Alföld gazdasági szerkezete, a mezőgazdaság nagyobb aránya, ami a lakosságot elősorban a megművelendő föld közelségébe vonzotta. Népsége alapján az ország 6. városának, Kecskemétnek a lakosságából csak 44,1% a belterületi, vagy a népesség szerint 15. nagyságrendű Kiskunfélegyházának 54,9%-a lakott belterületen, a lakosság 45%-a pedig külterületen élt. Dél-Alföldön mindössze néhány városban található a lakosság jelentős része, 70—90%-a belterületen: Szentesen, Hódmezővásárhelyen, Békéscsabán, Makón és természetesen Szegeden.

Hazánkban nemcsak a felszabadulás előtt, de még 1949-ben is az agrárlakosság szerepelt túlsúlyban a népességen belül: a keresőknek és az eltartottaknak majdnem fele, 49,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban, s csak 22,4%-a az iparban, s mindössze 2,3%-a a bányászatban.

Az értelmiségi foglalkozásúaknak az aránya 0,3%-tól 5,9%-ig terjedt, az előbbieket a szabadfoglalkozásúakat, az utóbbiak a közszolgálatban levőket jelzik.

Dél-Alföld mindhárom megyéjében hangsúlyozottabban jelentkeztek az országos állapotok, amennyiben pl. Bács-Kiskun megyében a keresőknek és eltartottaknak több, mint 70%-a, Békés megyében kb. 68%-a és Csongrád megyében közel 57%-a volt található a mezőgazdaságban, vagyis Dél-Alföld egész területén az országos átlagnál jóval többen dolgoztak ezen a területen. Bányászat egyáltalán nem volt, az iparban dolgozók és eltartottak aránya az országosnak alig több, mint fele, s még Csongrád megyében sem közelítik meg túlságosan az országos átlagot.

Az értelmiségi foglalkozásúak %-a vagy megegyezett ezen a területen az országos helyzettel, vagy valamivel az alatt maradt, anélkül, hogy lényeges eltérést mutatott volna. Pl. a szabadfoglalkozásúak aránya a terület mindhárom megyéjében az országossal megegyezik, vagy 0,1%-os eltérést mutat.

*Foglalkozási főcsoportok %-os aránya a kereső és eltartott népességen belül
Dél-Alföldön 1949-ben [14]*

	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Magyarország
Mezőgazdaság	70,7	67,9	56,7	49,1
Bányászat	0,0	0,0	0,0	2,3
Ipar	12,0	14,8	18,3	22,4
Kereskedelem	3,0	3,4	4,0	4,0
Bank és biztosítás	0,1	0,2	0,2	0,3
Közlekedés (posta)	2,3	2,5	3,5	4,7
Közszolgálat	4,3	4,2	6,0	5,9
Szabad foglalkozások	0,3	0,2	0,4	0,3
Egyházak	0,3	0,3	0,3	0,3
Háztartások körében alkalmazottak	0,9	0,7	1,0	1,1
Napszámosok	1,3	0,9	1,9	1,6
Egyéb különféle foglalkozások	1,2	1,3	1,7	2,2
Nyugdíjasok, járulékosok és özvegyeik	2,9	2,8	4,6	4,7
Vagyonból élők	0,1	0,2	0,2	0,2
Közületi eltartottak és ismeretlen foglalkozásúak	0,6	0,6	1,2	0,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A közszolgáltatban dolgozók %-os megoszlása Bács-Kiskun és Békés megyében alacsonyabb, Csongrád megyében pedig valamivel magasabb volt az országosnál. Ez utóbbinak a magyarázata egyrészt abban van, hogy Szegeden és Hódmezővásárhelyen, mint önálló törvényhatósági jogú városokban több magasabb szintű igazgatási intézmény is létesült, pl. Szegeden — Debrecenhez hasonlóan — volt ítélőtábla, vagy az az államigazgatás egyéb szervei; másrészt a város kulturális élete, az a körülmény, hogy Szegeden szinte valamennyi iskolatípus létezett. [15]

Teljesen megegyező volt a %-os arány az egyházak területén mind országosan, mind Dél-Alföld három megyéjében. Az átlag mögött természetesen lényeges eltérések is tapasztalhatók a megyék egyes városai, de különösen a városok és a falvak vonatkozásában.

A népesség felső- és középfokú iskolai végzettségének az alakulása

Alapjában még a Horthy-korszak közoktatáspolitikája determinálta azokat az állapotokat, amelyeket az 1949-es népszámlálás tükrözött, bár ekkor már bizonyos, noha csekély mértékben befolyásolta az iskolai végzettség alakulását a felszabadulás után kibontakozó demokratikus iskolarendszer és közoktatáspolitikai is. (Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztusában megteremtette az általános iskolát, majd november végén rendeletet hozott a dolgozók oktatásának a megszervezéséről.) [16]

Az iskolai végzettség alapján az értelmiség mennyiségét elsősorban a főiskolát, egyetemet végzettek, ill. az érettségizettek száma mutatta, bár az utóbbiak nem sorolhatók egyértelműen az értelmiségi kategóriába. Magyarországon 1949-ben a népességnek csekély, mindössze 1,3%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, a középiskola 8 osztályát, vagy a középfokú iskola 4 osztályát pedig a népességnek 4,6%-a végezte el.

Dél-Alföldön az országos átlagnál kevesebb diplomást találunk, mindhárom megyében alacsonyabb a főiskolát, egyetemet végzettek száma, ill. aránya. Bács-Kiskun megyében kb. fele mennyiségét találjuk az országosnak, míg Csongrád megyében az 1,1%-os eredmény megközelíti az országos szintet, ami különben teljesen érthető, hiszen Szeged az ország 2. kultúrcentruma. A középiskola 8 osztályát, ill. a középfokú szakiskola 4 osztályát Bács-Kiskun és Békés megyében az előbbivel megegyező, tehát fele mennyiségben végezték el, míg Csongrád megye ezen a téren is kivétel a 3,9%-os arányával, de azért az országos szint alatt maradt.

A 6 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége 1949-ben [17]

Megye	főiskolát végzett		középisk. 8. középfokú	
	mennyiség	%	szakisk. 4 o.-t végzett	%
Bács-Kiskun	3586	0,7	13 799	2,6
Békés	2419	0,6	9 765	2,3
Csongrád	4414	1,1	15 241	3,9
Magyarország	107 258	1,3	383 355	4,6

A %-os kimutatásnál sokkal pontosabb képet nyújt a népesség birtokában levő oklevelek — több, mint 96 ezer — és az érettségi bizonyítványok — 250 ezer — mennyisége és azok megoszlása.

Főiskolai oklevelek	A népesség birtokában levő oklevelek	
	száma	%-os megoszlása
Mérnöki	11 984	12,4
Gazdasági	11 678	12,1
Jog-, áll. tud., közig.	25 769	26,6
Orvosi és gyógyszerészeti	14 451	15,0
Bölcsészeti, tanári	22 145	22,9
Művészeti, stb.	2 665	2,8
Hittudományi	7 395	7,7
Egyéb és külföldi	474	0,5
Összesen:	96 561	100,0

A diplomások között még mindig igen magas a jogvégzettségük száma, de mellettük már bizonyos mennyiségi növekedést jelez a bölcsészeti-tanári oklevelek mennyisége a felszabadulás előtti időhöz képest: 17 ezerről 22 ezerre növekedett. Dél-Alföld területén 10 419 diplomás és 38 805 közép-, vagy középfokú végzettségű (közülük 28 396 érettségizett) található. Ezek a számok az országos adatnak kb. 10%-át jelentik. Ha figyelembe vesszük, hogy Dél-Alföld népessége az ország lakosságának több, mint 16%-a, akkor bizonyos aránytalanság tapasztalható. A magyarázat elsősorban abban keresendő, hogy a főváros, majd a 3 megye városai „lekötték” az értelmiség túlnyomó többségét. Ehhez az általános körülményhez hozzájárult még Dél-Alföld lakosságának már korábban említett foglalkozási megoszlása is.

Az értelmiség területi elhelyezkedése

Dél-Alföld 11 városa népességének iskolai végzettségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy szám szerint és százalékban is jelentős eltérések vannak köztük, abban a tekintetben, hogy mennyi a diplomás és az érettségizett lakos.

Dél-Alföld városai népességének iskolai végzettsége 1949-ben [19]

Város	A népesség száma	6 évesnél idősebb népesség	Főiskolát végzett		Középiskola 8. közpf. 4. osztályát végzett	
			menny.	%	menny.	%
Békéscsaba	45 892	41 301	411	1,0	1804	4,4
Kecskemét	75 599	67 232	921	1,4	3225	4,8
Szeged	90 978	82 917	2490	3,0	8161	9,8
Hódmezővásárhely	48 982	44 638	489	1,1	1643	3,7
Csongrád	24 690	22 437	174	0,8	630	2,8
Kalocsa	11 546	10 507	301	2,9	886	8,4
Kiskunfélegyháza	36 896	32 641	258	0,8	992	3,0
Kiskunhalas	32 260	28 724	245	0,9	854	3,0
Oroszáza	31 337	28 579	257	0,9	1036	3,6
Szenes	32 509	29 336	364	1,2	1109	3,8
Makó	34 084	7 824	214	2,7	733	9,4

Iskolai végzettség	Megyék városok nélkül			Magyarország megyei városok nélkül
	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	
Főiskolát végzett	0,4	0,4	0,3	0,5
A középisk. 8 o. vagy a középfokú szakisk. 4. o. végezte	1,6	1,7	1,3	1,9

Dél-Alföld városai közül természetesen Szegeden találjuk a legtöbb — 2490 — diplomást és érettségivel rendelkező — 8161 — lakost. Ebben a városban a 6 évesnél idősebb népességnek 3,0%-a főiskolai oklevél, 9,8%-a pedig érettségi bizonyítvány birtokában volt. A második város, ahol %-ban viszonylag sok a diplomás és az érettségizett, Kalocsa, ahol az egyházi személyzet jelentősen megemelte ennek a rétegnek az arányát a lakosságon belül. A 11 és fél ezer lakosú Kalocsán 301 diplomás és 886 érettségizett volt 1949-ben, ami 2,9%, illetve 8,4%, s ezzel Szegedhez hasonlóan magasan az országos átlag fölé emelkedett, ugyancsak Makó is a 2,7%—9,4%-os eredményével, s csak ezután következett a terület második legnépesebb városa, Kecskemét az 1,4%-os és a 4,8%-os arányával. Legalacsonyabb a diplomások és érettségizettek %-a Csongrádon, majd ezután következik növekvő számban Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas és Orosháza. Ebben a négy városban a diplomások aránya nem éri el az 1%-ot sem.

Dél-Alföld megyéiben a városok nélkül a 6 évnél idősebb népességnek 0,3%, ill. 0,4%-a volt diplomás, s a középiskola 8 osztályát is mindössze 1,3%—1,6%—1,7%-a végezte el. A városokban elhelyezett értelmiség száma nagyon kis mennyiséggel volt kevesebb az összértelmiségnél. Vagyis megállapítható, hogy a városokon kívül rendkívül kevés volt a diplomás és érettségizett lakosság, különösen az előbbi, amely a falvak jelentős részében nem haladta túl a 10—12 főt, igen sok helyen el sem érte azt. A jegyző, pap, orvos, gyógyszerész, pedagógusok jelentették ezt a társadalmi réteget a községekben és a falvakban.

A továbbiakban Dél-Alföld értelmiségének két rétegét — orvos és pedagógus — elemezzük a felszabadulás után. (Egyrészt a dolgozat megszabott terjedelme, másrészt pedig az a körülmény befolyásolta a szerzőt, hogy elsősorban e két réteg adatai voltak az eddigiekben leginkább nyomonkövethetők.)

Orvosok

Az előzőekben foglalkoztunk azzal, hogy az orvosok száma az I. világháború után milyen mértékben emelkedett. 1945-ben azonban kb. 30%-kal kevesebb orvosa volt Magyarországnak, mint a II. világháború előtt. A háború következményeként minden osztály és réteg, így az értelmiség is vesztett mennyiségéből. Azonban ez a nagyarányú csökkenés — a területi változások mellett is — összefüggött azzal is, hogy az orvosok között már a századforduló óta jelentős volt a zsidószármazásúak száma. Ennek következtében a zsidóellenes törvények, majd a deportálások is hozzájárultak a közel 1/3-os veszteséghez.

1945-ben mindössze 7240 orvos működött Magyarországon, ebből kb. 4000 a 13 törvényhatósági jogú városban — ennek a mennyiségnek is közel 70%-a Budapesten, ezzel tovább növelve a korábban is meglevő aránytalan területi eloszlást.

Dél-Alföldön az orvostársadalom 11%-a dolgozott, vagyis kevesebb, mint amennyit a terület és népesség megkívánt volna. Ennek az aránytalanságnak az oka elsősorban az orvosok Budapestre tömörülésében keresendő. A 802 orvosnak a fele a 4 t. városban, fele pedig a 3 megye egyéb területein volt található (városok, községek, tanyák). Az aránytalan szóródás egyik következménye volt az, hogy a 4 városban 319 ezer lakost, míg a többi területen 792 ezer lakost látott el azonos számú orvos a közegészségügyben. [21]

Orvosok száma a Dél-Alföldön 1945-ben [22]

Orvosok száma	Megyék városok nélkül				Magyarország megyei városok nélkül
	Bács	Békés	Csanád	Csongrád	
Tisztí főorvosok	1	1	1	1	25
Tisztí orvosok	3	7	5	3	152
Városi orvosok	3	10	4	5	144
Községi orvosok	24	45	15	15	537
Okleveles orvosok	39	200	76	86	3165

Dél-Alföld törvényhatósági jogú városainak orvosellátottsága 1945-ben [23]

	Baja	Hódmezővársárhely	Kecskemét	Szeged	Magyarország
Tisztí főorvos	1	1	—	1	30
Tisztí orvos	1	1	2	3	260
Városi orvos	2	7	9	17	281
Községi orvos	—	—	—	—	537
Okleveles orvos	36	66	62	237	7240

Pedagógusok

Az 1946/1947-es tanévben kb. 50 ezer pedagógus volt az országban. Az iskolákon kívül is dolgoztak pedagógus képesítésű alkalmazottak, elsősorban a tanügyigazgatásban, de egyéb munkakörben is.

Jelen esetben az aktív pedagógusréteget vizsgáljuk képesítése és működési területe szerint.

A tanerők száma az iskolák fokozata szerint 1946/1947-ben [24]

Óvodákban	2 585
Nép- és általános iskolákban	29 266
Tanonciskolákban	2 586
	34 437
Polgári iskolákban	3 664
Óvónőképző intézetekben	55
Tanítóképző intézetekben	847
Középiskolákban	5 884
Szakiskolákban	1 927
Egyetemeken, főiskolákon	1 311
	13 688
	34 437
Mindössze:	48 125

Tanerők száma megyénként 1946 – 1947-ben [26]

	Népoktatás					Középfokú oktatás							Felsőbbfokú oktatás							Össz. tanerő
	Óvoda	Népisk.	Ált. iskola	Ip. és ker. tanonc.	Polgári	Óvónőképző	Tanítóképző, liceum	Tanítóképző, liceum	Gimnázium	Gimn. tanf.	Leánygimn.	Mezg. középisk.	Ipari középisk.	Keresk. közép isk.	Egyetemek	Hittud. főisk.	Egyéb főisk.			
Bács-Bodrog	46	43	332	27	50	—	—	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	—		
Békés	108	131	964	117	120	—	26	—	120	—	20	70	—	12	—	—	—	—		
Csanád	86	61	457	55	70	—	—	—	20	—	—	—	—	24	—	—	—	—		
Csongrád	42	84	431	43	60	—	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Összesen:	282	319	2184	242	300	—	26	—	180	—	20	98	—	36	—	—	—	3687		
<i>Tj. város</i>																				
Baja	12	3	125	8	20	—	13	13	20	—	—	14	—	36	—	—	—	—		
Hmvásárhely	23	44	169	18	30	—	—	—	20	—	20	28	—	—	—	—	—	—		
Kecskemét	16	61	251	24	20	—	13	13	20	—	40	14	—	36	—	—	—	—		
Szeged	77	50	415	24	60	—	13	13	60	—	40	—	42	36	180	27	31	—		
Összesen:	128	158	960	72	130	—	39	39	120	—	100	56	42	108	180	27	31	2190		
Mindössze:	410	477	3144	314	430	—	65	39	300	—	120	154	42	144	180	27	31	5877		

A vizsgált területen 5877 pedagógus tanított, ebből 4345 az alsófokú iskolákban, 1294 a középiskolákban és 238 az egyetemi és főiskolai oktatásban vett részt. [25]

A több, mint 5800 pedagógus közül közel 3700 Dél-Alföld megyéiben, a kb. 2200 a négy tj. városban tanított 900, illetve 400 iskolában. A kétségtől kezdve a felsőfokú oktatási intézményekig tucatnyi jellegű iskola működött a tárgyalt időszakban: állami, községi, egyházi, ezen belül a különböző felekezeti iskolák, egyesületi, magán, stb., mindegyik más-más tantervi, dologi és személyi feltétel és követelmény mellett.

Természetes, hogy a terület tj. városai közül a legnagyobb s egyúttal az ország második városa, Szeged rendelkezett a legtöbb, s minden fokozatú iskolával. A tj. városok közül Szeged után kiemelkedett még Kecskemét, főleg szakiskoláival. Dél-Alföld iskoláinak számát és fokozatát az alább közölt táblázat jól illusztrálja. [27]

A pedagógusokat nemcsak iskolai végzettségük, s ennek alapján a különböző fokozatú iskolákban való részvételük és területi elhelyezkedésük alapján lehet és kell vizsgálni, hanem aszerint is, hogy milyen jellegű iskolákban tanítottak. Az óvadáktól kezdve a felsőfokú oktatási intézményekig tucatnyi jellegű iskola működött a tárgyalt időszakban: állami, községi, egyházi, ezen belül a különböző felekezeti iskolák, egyesületi, magán, stb., mindegyik más-más tantervi, dologi és személyi feltétel és követelmény mellett.

A különböző jellegű iskolák között jelentős helyet foglaltak el az egyházi iskolák: a népiskoláknak közel 1/4-t, az általános iskoláknak pedig mintegy 1/3-át foglaltak magukban. Azonban pontosabb és jellemzőbb képet kapunk, ha a tanerők számát vizsgáljuk az iskolák jellege szerint. A népiskolák pedagógusainak kétharmada, az általános iskolák oktatóinak pedig több, mint 50%-a egyházi iskolákban tanított. A többféle egyházi iskolák között a római katolikus iskolák és az ott dolgozó pedagógusok voltak a legnagyobb számban. [28] Tehát az értelmiségen belül a funkciója szerint lényegében homogén pedagógusréteg a képzettsége, területi elhelyezkedése, az iskola típusa és jellege, stb. — pl. a most nem vizsgált, de szintén differenciált jövedelmi viszonyok, vagy a kulturális szint — szerint is igen heterogén csoportokból állott.

Ezek az egymástól eltérő körülmények jelentősen befolyásolták a felszabadulás utáni magatartásukat, bekapcsolódási lehetőségüket a forradalmi átalakulásba. Elég csupán utalni pl. a katolikus egyházi iskolák pedagógusainak nehéz helyzetére ebben a tekintetben.

Amint a társadalom egyetlen osztálya sem egységes, amellet, hogy bizonyos meglevő, alapvető objektív kritériumok alapján azonos osztályhelyzetük miatt egy osztályba sorolhatók, úgy az értelmiségen belül is számtalan különbséget találunk: egy-egy csoportjának más-más képzettsége, érdeklődése, műveltsége, a terület, ahol dolgozik és él, értelmiségi funkciója — az ismereteket megőrző, továbbadó, vagy alkotó tevékenység — jövedelmi viszonyai, kapcsolatai a különböző osztályokkal, rétegekkel, stb. alapján.

Természetes, hogy a sokféle körülmény erősen motiválta az egyéb lényeges viszonyok mellett — pl. az ország általános gazdasági és politikai helyzete, a külpolitikai jellemzők, hagyományok, kapcsolatok, eszmék, stb. — politikai orientációját, a felszabadulás után vállalt politikai, társadalmi szerepét, egész magatartását. Ugyanakkor ezt a sokszínűséget figyelembe kellett vennie a kommunista pártnak is, amely a haladni akaró értelmiség egészére számított az ország felemelkedése érdekében.

A MKP differenciálta azokat a formákat, módszereket és eszközöket, amelyeket az értelmiség megnyerése érdekében alkalmazni kellett.

A világosan megfogalmazott politikai célkitűzés — a szocialista forradalom győzelme — megkövetelte a munkásosztály és a dolgozó parasztság megnyerésén túl az értelmiség értékes tömegeinek a felsorakoztatását is.

Iskolák megyénként 1946/1947-ben [27]

	Népiskolák			Közép-, középfokú iskolák										Egyetemek, főisk. Szakiskola							
	Óvoda	Népisk.	Ált. isk.	Ip. és ker. tanonc.	Polg. isk.	Óvonó képző	Tan. kép. líceum	Tanítóképző, líceum	Gimnázium	Gimn. tanf.	Leány gimn.	Mzg. középisk.	Ip. k. isk.	Keresk. közép.	Dolg. közép.	Egyetemek	Hittud. főisk.	Egyéb főisk.	Gazd. szakisk.	Ip. szakisk.	Egyéb szakisk.
Bács-Bodrog	22	32	56	6	5	—	—	—	—	—	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—
Békés	53	110	140	16	12	—	2	—	5	—	1	5	—	1	13	—	—	—	8	—	—
Csanád	46	54	85	9	7	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Csongrád	19	70	81	6	5	—	—	—	2	—	—	—	—	—	5	—	—	—	2	—	—
Összesen	140	266	362	37	29	—	2	—	8	—	1	7	—	3	31	—	—	—	13	—	—
Magyarország megyei összesen	1018	2746	3067	266	259	1	12	14	77	2	11	24	1	25	189	—	14	1	103	10	3
Tj. városok																					
Baja	7	2	11	1	2	—	1	1	1	—	—	1	—	3	1	—	—	—	1	—	—
Hmvhely	13	35	20	2	3	—	—	—	1	—	1	2	—	—	2	—	—	—	1	—	1
Kecskemét	5	32	48	2	2	—	1	1	1	—	2	1	—	3	3	—	—	1	3	—	—
Szeged	31	39	67	2	6	—	1	1	3	—	2	—	2	3	9	1	2	1	3	1	2
Összesen	56	108	146	7	13	—	3	3	6	—	5	4	2	9	15	1	2	2	8	1	2
Tj. vár. össz.	228	162	501	67	105	3	11	21	53	—	32	13	24	48	63	6	12	11	18	23	32
Mindösszesen	1246	2908	4108	333	364	4	23	35	130	2	43	37	25	73	250	6	26	12	121	33	63

Az iskolák jellege																tanerői	tanulói
	Összes száma	Állami	Községi	Róm. kat.	Gör. kat.	egy. v. ág. kat.	Evang.	Görög keleti	Unitárius	Izrealita	Hitval- lások	Érdekelts.	Magán	Egyesü- leti	Reformá- tus	száma	
Népiskola	2908	594	340	1164	47	5	186	14	1	11	1	12	15	5	513	4539	218 519
Ebből																	
Bács-Bodrog	32	10	—	21	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	43	1978
Békés	110	32	29	14	—	—	25	1	1	2	—	—	—	—	6	131	6371
Csanád	54	32	6	3	1	—	1	5	—	—	—	—	1	1	4	61	2155
Csongrád	70	45	18	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	84	3862
Összesen	266	119	53	45	1	—	26	7	1	2	—	—	1	1	10		
Tj. városok																	
Baja	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	79
Hmvasárhely	35	34	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	1590
Kecskemét	32	13	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	61	3136
Szeged	39	38	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	2160
Összesen:	108	86	19	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	
Ált. iskola	4108	1187	469	1588	81	2	156	1	—	15	49	2	28	36	494		
Ebből																	
Bács-Bodrog	56	13	2	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	332	12 461
Békés	140	58	20	35	—	—	10	—	—	—	1	—	—	—	16	964	33 180
Csanád	85	62	6	9	1	—	2	—	—	1	—	—	—	—	4	457	17 240
Csongrád	81	65	8	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	431	15 005
Összesen:	362	198	36	85	1	—	12	—	—	1	1	—	—	—	28		
Tj. városok																	
Baja	11	7	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	125	2752
Hmvasárhely	20	14	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	169	4148
Kecskemét	48	17	27	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	251	8865
Szeged	67	45	15	4	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	415	9763
Összesen:	146	83	42	13	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	3		

A MKP átgondolt, a tárgyalts időszakban lényegében helyesen alkalmazott politikája elérte a célját: az értelmiség túlnyomó többségének aktív részvétele is hozzájárult hazánkban a szocialista állam megteremtéséhez.

JEGYZETEK

- [1] BEREND T. Iván: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1918—1944. Kossuth, 1973. 322. o.
- [2] Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943—1944—1945—1946 (továbbiakban Statisztikai Évkönyv) Stephaneum Nyomda, 1948. 21. o.
- [3] ELEKES Dezső: Mai Magyarország. Hungária Lloyd, Budapest, 1946. 83. o., Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia adatai. Az európai szocialista országok gazdasága. Kossuth 1975, 336 és 481. o., Bulgária és Albánia adatai.
- [4] Statisztikai Évkönyv, 24. o.
- [5] U. o. 134. o.
- [6] U. o. 118. o.
- [7] JAKAB Miklós: A magyar értelmiség társadalmi struktúrájának, gazdasági helyzetének és politikai-ideológiai arculatának néhány vonása a felszabadulás előtt. M. M. Marxizmus—Leninizmus Főosztály Tájékoztatója, 1973. évf. 4. sz.
- [8] Statisztikai Évkönyv 253. o.
- [9] SZABOLCS Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában. (1920—1926) Akadémiai Kiadó, 1964. 13. o.
- [10] U. o. 26. o.
- [11] ELEKES Dezső: Mai Magyarország. Hungária Lloyd, Budapest, 1946. 129. o.
- [12] 1949. évi népszámlálás: Összefoglaló eredmények (továbbiakban: 1949-es népszámlálás). Állami Nyomda, Bp. 1952. 33. o.
- [13] U. o. 37. o.
- [14] U. o. 49. II. rész 56. o.
- [15] ERDEI Ferenc: Magyar város. Akadémiai Kiadó, 1974., 130. o.
- [16] DR. HORVÁTH Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere, Tankönyvkiadó, 1975., 85. és 189. o.
- [17] Az 1949-es népszámlálás, 59. o.
- [18] U. o. 131. o.
- [19] U. o., 238—239. o.
- [20] U. o. 59.
- [21] Statisztikai Évkönyv 28. o.
- [22] U. o. 49. o. Az 1945-ös adatban Csanád megye még külön szerepelt.
- [23] U. o. 49. o.
- [24] Statisztikai Évkönyv 253 o.
- [25] U. o. 254—268. o.
- [26] U. o. 254.
- [27] Statisztikai Évkönyv 254. o.
- [28] U. o. 256—258. o.

STRUKTUR UND TERRITORIALE PLAZIERUNG DER INTELLIGENZ DES ALFÖLD (SÜDLICHE UNGARISCHE TIEFEBENE) NACH DER BEFREIUNG

Frau F. Tóth

Verfasserin untersucht die Grösse (Menge) und die innere fachliche Zusammensetzung der Intelligenz in Ungarn während der Horthy-Epoche, und zwar besonders in der unmittelbar dem II. Weltkrieg vorausgehenden Periode derselben.

Die Arbeit befasst sich eingehend mit der Frage der Intelligenzschicht in der südlichen Tiefebene Ungarns nach der Befreiung, sie untersucht die Mittel- oder Hochschulbildung der Bewohnerschaft sowie die territoriale Niederlassung der Intelligenz. Ausführlich werden Menge und innere Schichtung zweier Gruppen, der Ärzte und Pädagogen — insbesondere der letzteren — analysiert.

Nachdem die Untersuchung der Intelligenz allgemein, besonders aber die Untersuchung ihrer Struktur und fachlichen Zusammensetzung im wesentlichen unerschlossen ist, ist die Arbeit auf diesem Gebiet als bahnbrechend zu betrachten.

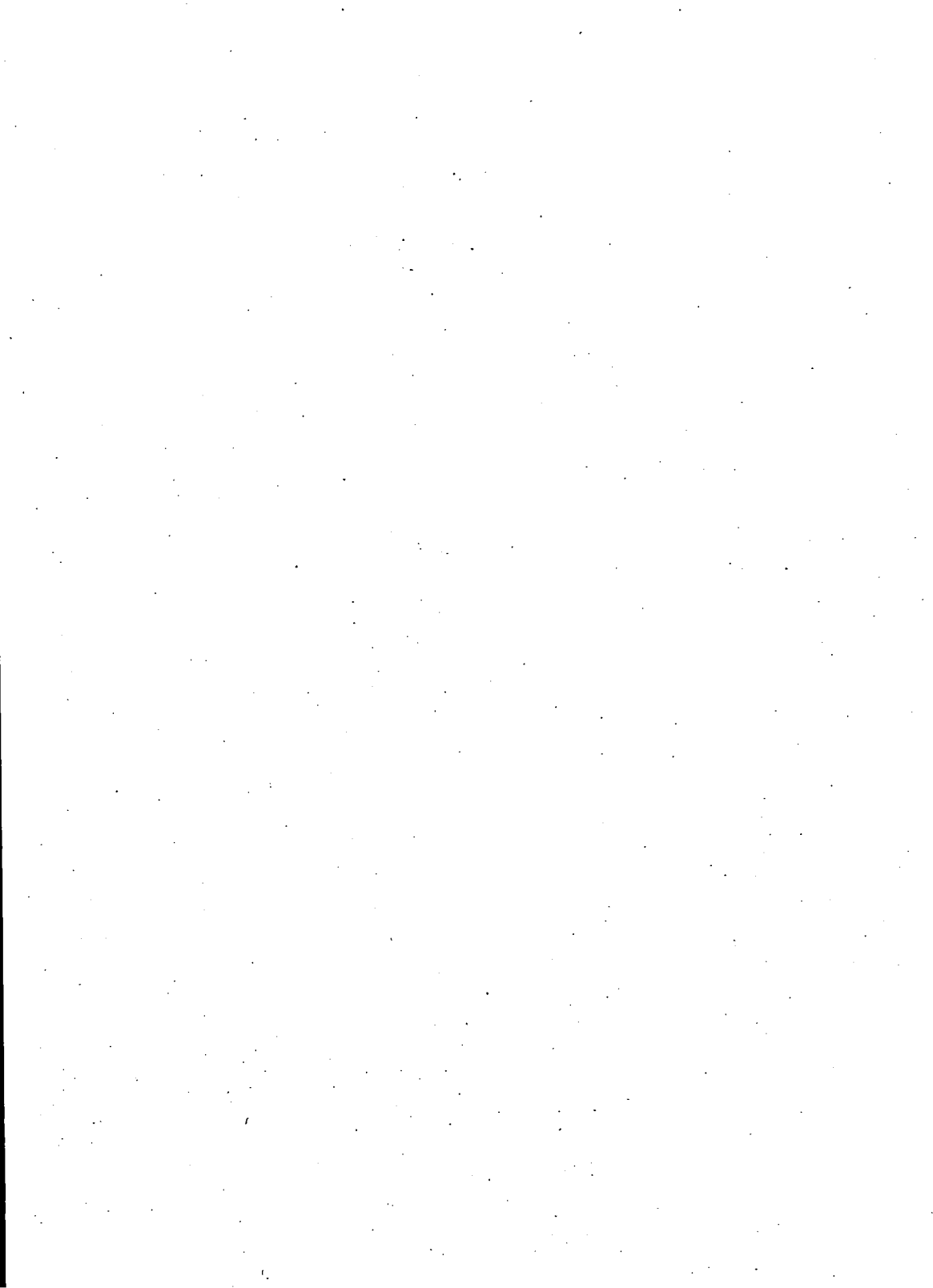
СТРУКТУРА СЛОЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЮЖНОГО АЛФЕЛЬДА И ЕГО ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПОЛОЖЕНИЕ ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ

Том Ференц

Автор рассматривает количество и внутренний социальный состав интеллигенции периода Хорти и Венгрии, в первую очередь в период непосредственно перед II. мировой войной.

Работа подробно занимается вопросом слоя интеллигенции Южного Алфельда после освобождения. Она рассматривает высшее и среднее образование населения этой области и территориальное расположение интеллигенции. В своей работе автор подробно анализирует внутреннее расслоение двух больших групп интеллигенции — врачей и педагогов, в особенности последних.

Поскольку исследования, касающиеся вообще интеллигенции, а особенно структуры её, специального состава еще, в сущности, не проводились, то эта работа является пионером в этой области.

MEGJEGYZÉSEK LERMONTOV „A KÖLTŐ HALÁLA” CÍMŰ VERSÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSÁHOZ

BARÓTI TIBOR

A Lermontov költészetével foglalkozó szakirodalom részletesen foglalkozik verseinek egyik legjellemzőbb sajátosságával, a csaknem mindenütt jelenlevő lermontovi vitával. [1] Lermontov vitázik elődeivel, kortársaival, önmagával egyaránt. Egyéni költői arculatának kialakításában meghatározó jelentőségű a nagy előddel, Puskinnal való költői találkozás és vita, amelyet Belinszkij és Herzen alpján két nemzedék, emberi lényegét illetően két ellentétes kor találkozásának és vitájának foghatunk fel. [2] Lermontov költői fejlődésének 1837-ben ismét Puskinnal való találkozása ad új irányt: tragikus alkalom erre a költő halála.

Lermontov Puskin halálának hírére érett költői korszakát megnyitó „A költő halála” c. versével reagál. Lermontov költeménye véleményünk szerint nem csupán a puskini életmű lineáris folytatása, hanem a hagyományos lermontovi vita felelevenítése is. Lermontov alkotásának mély művészi-gondolati struktúrájában Puskin halálának önmagában is tragikus, megrázó ténye, mint költői „téma” átlényegül. Egyrészt megőrzi a tragikus esemény tényyszerűségét, másrészt szintetizálódik, s általános, mély *lermontovi* értékítéletté, tartalommmá válik. Ez az átlényegülés, mint anyagon való felülemelkedés a költemény bonyolult művészi, gondolati, képi struktúrájában valósul meg.

Egy eredeti vers más nyelvre történő fordítása nem más, mint a költői szöveg egyik szemantikai rendszerből egy másik szemantikai rendszerbe történő átváltása. Mivel a költői szöveg szemantikai-kifejező anyagát tekintve történeti termék, a fordítás fő kritériuma az eredeti szöveg gondolatához, objektív és szubjektív szelleméhez való hűség. A fordításnak tükröznie kell az eredeti szöveg többértelműségének kialakulását és fejlődését. A továbbiakban Lermontov költeményének két magyar fordításától, Gábor Andorétól és Lator Lászlóétól az eredeti verssel való dialektikus összehasonlításban azt igyekszünk számon kérni, aminek a vers gondolatának megfelelően meg kellett maradnia a vers szó szerinti anyagi síkjából (nyelvből és gondolatból) és aminek továbbfejlődve meg kellett változnia.

Lermontov: „СМЕРТЬ ПОЭТА” c. verse

Погиб Поэт! — невольник чести —
Пал, оклеветанный молвой,
С свинцом в груди и жадой мести,
Поникнув гордой головой!..
Не вынесла душа Поэта
Позора мелочных обид,
Восстал он против мнений света
Один, как прежде... и убит!

Убит!.. к чему теперь рыдания,
Пустых похвал ненужный хор
И жалкий лепет оправдания?
Судьбы свершился приговор!
Не вы ль сперва так злобно гнали
Его свободный, смелый дар
И для потехи раздували
Чуть затаившийся пожар?
Что ж? веселитесь... он мучений
Последних вынести не мог:
Угас, как светоч, дивный гений,
Увял торжественный венок.

Его убийца хладнокровно
Навёл удар... спасенья нет:
Пустое сердце бьётся ровно,
В руке не дрогнул пистолет.
И что за диво?... из далёка,
Подобный сотням беглецов,
На ловлю счастья и чинов
Заброшен к нам по воле рока;
Смеясь, он дерзко презирал
Земли чужой язык и нравы;
Не мог шадить он нашей славы;
Не мог понять в сей миг кровавый,
На что он руку поднимал!..

И он убит — и взят моилой,
Как тот певец, неведомый, но милый,
Добыча ревности глухой,
Воспетый им с такою чудной силой,
Сражённый, как и он, безжалостной рукой.

Зачем от мирных нег и дружбы простодушной
Вступил он в этот свет завистливый и душный
Для сердца вольного и пламенных страстей?
Зачем он руку дал клеветникам ничтожным,
Зачем поверил он словам и ласкам ложным,
Он, с юных лет постигнувший людей?..

И прежний сняв венок — они венец терновый,
Увитый лаврами, надели на него:
Но иглы тайные сурово
Язвили славное чело;
Отравлены его последние мгновенья
Коварным шёпотом насмешливых невежд.
И умер он — с напрасной жадой мщенья,
С досадой тайною обманутых надежд.
Замолкли звуки чудных песен,
Не раздаваться им опять:

Приют певца угрюм и тесен,
И на устах его печать.
А вы, надменные потомки
Известной подлостью прославленных отцов,
Пятою рабскою поправшие обломки
Игрою счастья обиженных родов!
Вы, жадною толпой стоящие у трона,
Свободы, Гения и Славы палачи!
Таитесь вы под сению закона,
Пред вами суд и правда — всё молчи!..
Но есть и божий суд, наперсники разврата!
Есть грозный суд: он ждёт;
Он не доступен звону злата,
И мысли и дела он знает наперёд.
Тогда напрасно вы прибегнете к злословью:
Оно вам не поможет вновь,
И вы не смоете всей вашей чёрной кровью
Поэта праведную кровь!

1837

Gábor Andor fordítása: A Költő halála

„Bosszút, nagy úr, bosszút!
Lábaidhoz borulok,
Légy igazságos, büntesd meg a
gyilkost,
Hogy büntetése késő századokra
Vigye igazságod hírét,
S a gonoszok lássanak benne példát.”

Elhullt a költő! Porba lökte
A rágalom szennyes szele,
Mellében ólom s mindörökre
Alácsüggedt nemes feje...
Nem bírta ki a büszke szellem,
Hogy apró sérelmek gyötörték,
Fölkelt a köz pletykája ellen,
Kiállt, egyedül állt... megölték!
Megölték!... Most miért az álnok
Jajongás, mert végsőt lehelt,
Miért a hangzatos sírárok?
A költő sorsa csak betelt.
Hát nem ti üztétek galádul
Szabad, merész talentumát?
És nem ti, pusztá tréfaságbul,
Gyújtottátok fel otthonát?
Vigadjatok most! Összeroppant
A végső kintől elgyötört;
Az égi géniusz kilobbant,
A ritka nagy virág letört.

A gyilkos milyen síma szenvvel
S hidegvérrel végzett vele!
Üres szív mindig rendesen ver,
Nem reszketett a fegyvere.
Csodálot? Mért? Mit? Kalandor,
Messzünnen jött, mint annyi száz,
S itt rangot és állást vadász,
Mert befogadtuk irgalomból.
 Irántunk göggel van teli,
Lenézi azt, miért mi égünk,
Nem érti sem nyelvünk, se népünk',
Nem tudta, milyen büszkeségünk
 Ki ellen karját emeli!...
Megölték... és a sírba dőlt ő,
Mint az ismeretlen, drága költő,
 Ki ellen féltés élezé a gyilkot,
S kit oly hatalmasan megénekelt ő,
 S akit, mint őt, kegyetlen kéz kiírtott.

Kényeztetett barátság fészkeből mért is jött ő
Ez irigy, rossz világba, melynek zsákmánya lett ő,
 Itt nem kap levegőt szabad szív s szenvedély.
Mért nyújtott kezét a törpe sugdosóknak,
Mért adott hitelt hazug beszédnek s csóknak?
 Hisz már rég tudta jól az ember, hogy mit ér.

Fejéről a virágfüzért levették
S koszorúként babérral átfont tövist kapott,
S a rejtett tüskék megsebeztek
A dicsőséges homlokot.
 Utolsó perceit rágalmozó gazok
 Bárgyú beszéddel halálra mérgezték
És meghalt és bosszút hiába szomjazott,
Mit sóvárgott s remélt, az el nem érkezék.
 Elnémult a csodás dal árja
 S többé nem is fog zengni szét
 A dalnokok szűk sírja várja
 S az énekes szájon pecsét.
S ti gögös sarjai
Aljasságuk felől híres atyáknak,
Akiknek irgalmatlan sarjai
Sok nemzedék boldogságára hágtak.
Ti, kik a trón körül falánk tömegben álltok
Szabadság, szellem és hírnév hóhérai,
 Kik pajzsul magatoknak törvényeket csináltok,
 Földi igazság nem tud rátok lesújtani.
De van égi bíróság, te hűvös büszke had,
Van ott bíró, vár rátok az.
Bíró, ki az aranycsengésre nem ad,
 S ki tudja, mit művelt a gaz!

Akkor mindhasztalan kegyelmet kérnetek.

A bűnös ott megkapja bérét,
És le nem mossza majd fekete véretek
A költő tiszta szívevérét.

Lator László fordítása: A költő halála

Meghalt a költő! Tisztasága
rabját gonosz szó fente be,
bosszús szívét golyó találta,
aláhorgadt nemes feje!...
S mert alantas sértés, gyalázat
nagy lelkén nem száradhatott,
mint annyiszor már, maga lázadt
a világ ellen — s most halott!
Halott! ... Mivége a dicséret,
a jajongás, a nagy szavak,
a dadogó, szájalmas érvek?
Hiszen a sorsa telt be csak.
Ti hajszoltátok fenekedve
a béklyótlan, merész zsenit,
szítottátok fel — kényetekre!
a hunyó tűzvész üszkeit.
Örüljete hát! Ezt a szégyent,
gyötrettetést nem bírta el:
kihuny, csodás szellem-szövétnek,
koszorúja porban hever.

Gaz gyilkosa — nem volt menekvés!
pontosan és hidegen ölt.
Nem reszketett a fegyveres kéz,
üres a szív — jól működött.
És nincs mit csodálni: messze
országból jött, mint annyi más.
szerencselovag, pénzvadász,
s a sorsa épp hozzánk vetette.
Dölyfösen járt köztünk — kinek
nincs köze földhöz és beszédhez,
dicsőségünkre fel nem érez,
nem is tudhatta, ama véres
percben mire emel kezét!...

S meghalt — s fekszik sötét veremben,
mint ama dalnok, kedves, ismeretlen,
Ki vak féltés prédája lett,
Kit ő zengett csodás erejű versben,
S kit, mint őt, hidegen egy kéz leterített.

Mérthogy az egyszerű barátság, enyhe béke
világát az irigy világgal felcserélte,
mely fojtogat szabad szívet, láng-szenvedélyt?

Miért adott kezét hitvány rágalmazóknak,
hazug szónak miért hitt, s alamuszi jóknak,
ő, ki az embert jól ismerte rég?...

És ők koszorúját letépték, és helyette
babérral befönt töviskoronát
kapott, mely durván felsebezte
fenséges, büszke homlokát.

Utolsó perceit keserítette méreg:
álnok fülbesúgók, gonosz tudatlanok,
s meghalt, s mardosta fullánkös remények
tűntén keserű kín, s bosszút nem állhatott.

Elnémult a gyönyörű ének,
s nem zendül többé soha már.
Lelt szűk, iszonyú menedéket,
s pecsét alatt hallgat a száj.

Elfajzott, kocs kevélyek,
vétkökről hírneves atyák utódai,
kegyetlen sorsszeszély sújtotta nemzedékek
rabszolgalelkű megtiprói, ti!
Ti, kik a trón körül sóváran tülekedtek,
szabadság-, szellem-, és dicsőség-gyilkosok!
törvényetek oltalmat ád tinektek,
igazság, jog nem fog ki rajtatok.
De van egy más bíró, s minden bűnök tudói,
rettentő lesz ítélete!
Aranyatok nem fog megóvni,
szándékot, tetteket ismer ő eleve.
S nem óv ott rágalom! Mind meglakol bűnéért,
irgalmat ne reméljete!
Mert nem moshatja le a költő tiszta véréét
pokolfekete véretek!

A Lermontovról szóló szakirodalom költészetének polémikus jellege mellett régóta foglalkozik a sajátos lermontovi kölcsönzésekkel, idézetekkel [3]. ЕЖЕН-ВАУМ, egy Lermontovról szóló korai munkájában így ír a lermontovi kölcsönzések-ről: „Стнхн Лермонтова изобилуют такого рода заимствованиями и из русско-й, и из иностранной литературы, но это свидетельствует не о „влиянии” и ни о „конгениальности”, а именно о том, на что указывали и Шевырев, и Кюе-хельбекер, и Гоголь — что поэтический материал у Лермонтова, большею частью, чужой, и что главная забота Лермонтова состоит в его соединении, сплачивании.” [4]

A Lermontovról szóló szakirodalom kellő részletességgel kimutatta már, hogy Lermontov „A költő halála” c. verse jórészt puskin „anyagból” épül fel, egyes részletei Puskin különböző alkotói korszakainak egyes darabjaira emlékeztetnek. [5] Így pl. Puskin halálával kapcsolatban Lermontov a költő *Lenszkij*, hasonló kö-

rűlmények között történt haláláról ír. A „невольник чести” szavak viszont egy másik Puskin-hősre, a kaukázusi fogolyra utalnak:

«Невольник чести беспощадной,
Вблизи видал он свой конец,
на поединках трѣрдый, хладный,
Встречая гибельный свинец.»

A „Зачем от мирных нег а дружбы простодушной...” kezdetű rész Puskin „Из Андрей Шенье” c. versére emlékeztet:

«Куда, куда завлѣк меня враждебный гений?
Рождѣнный для любви, для мирных искушений
Зачем я покидал безвестной жизни тень,
Свободу и друзей, и сладостную лень?...»

Megjegyzendő, hogy az idézett puskinsi sorok a versmérték tekintetében is megfelelnek: mindkettő *hatütemű jambus*. Puskin „Андрей Шенье” c. verse is, mint Lermontov „Смерть поэта” c. verse 6 ill. 4 ütemű jambusok váltakozásán alapszik, átmeneti 4—5—6 ütemű jambusokkal. A két verset rokonítja még a mindkettőben meglevő pátosz, a „*honpolgári tartalom*” is.

Sok hasonlóság van még az elemzett Lermontov-vers és Puskin „Моя родословная” (1830) c. verse között is.

«Родов гряхлеющих обломок
И по несчастью не один.
Бояр старинных я потомок.»

Nem véletlen, hogy a sorsdöntő 1830-as év ezen költői termékében is tükröződik az az életre-halálra menő küzdelem, amelyet a magára maradt költő, Puskin vívott a reakciós udvari arisztokráciával, s amely végül is szükségszerűen a költő halálával végződött. A „Смерть поэта” c. verssel az orosz költészet élvonalába belépő Lermontov folytatja a Puskin által megkezdett küzdelmet, a közös ellenfélhez fordul:

«А вы, надменные потомки
Известной подлостью прославленных отцов...»

Lermontov „А költő halála” c. versének egyik idézetével kapcsolatban Ju. М. ЛОТМАН a következőket írja: Цитата в литературном тексте может представлять сознательную отсылку, рассчитанную на читательское восприятие. Однако она может быть плодом произвольной авторской ассоциации. В первом случае указание на неё необходимо для понимания авторского текста, во втором — для проникновения в психологический механизм его создания. В интересующем нас тексте мы имеем дело со вторым случаем.» [6]

Ezek szerint egyrészt a puskinsi idézetekben bővelkedő eredeti lermontovi költemény művészi gondolatának megértéséhez nem feltétlenül szükséges az idézett részek felismerése és tudatosítása, másrészt a tragikus Puskin—Lermontov alkotói találkozás és polémia lényege nem vezethető le csupán a fenti idézetekből: más és több is azoknál. Ez a költői vita Lermontov versének bonyolult művészi-képi-gondolati struktúrájában valósul meg. Lermontov versében, amely Puskin életének, művészetének egy-egy mozzanatát villantja fel — az uralkodó tónus a nagy költő halála miatt érzett keserű fájdalom, harag, amelyet a gyász, a kétségbeesés és felháborodás

érzései egészítenek ki. Korábban már idézett művében EICHENBAUM Lermontov „A költő halála” c. verséről mint a szónoki stílus mintaképéről beszél, ahol a szenvedélyes orátor-beszéd a gyászosan elégikus hangtól a fenyegető, patetikus érzelmi hangvételig terjedő emocionális-intonációs skálán mozog. [7]

Lermontov verse valójában erős érzelmi tartalmú szubjektív, lírai vallomás, ahol főleg a jelzőkben felhalmozódó érzelmi töltés hatására a sorok gondolati-racionális tartalma viszonylag háttérbe szorul.

БАХТЫННАК a szó regénybeli és versbeli jelentéséről és szerepéről írott kutatásait felhasználva [8] elmondhatjuk, hogy azoknak a költői képeknek és metaforikus kapcsolatoknak, amelyek Lermontov „A költő halála” c. versében Puskin költészetét ábrázolják, a regénytől eltérően közvetlen poétikai jelentésük van. Ezért ezek a képek nem Puskin, hanem Lermontov közvetlen képeiként foghatók fel.

A fentebb idézett sorokban — mint felhasznált puskinai anyagban — jelen van ugyan Puskin hangja és stílusa, de e sorokat a szerző (Lermontov) személyesen lírai, hol patetikus, hol elégikus hangja hatja át, s ezért is nem válnak ki a szerző szavai közül sem szerkezetileg, sem az intonációval. E sorok — s az egész lermontovi költemény — a költői képei és metaforái elsődlegesen ugyanis a közvetlen lírai kifejezés eszközei és csak másodlagosan tárgyai az ábrázolásnak. Lermontov tárgyalt versében tehát nem az idézett puskinai stílus képét adja vissza, hanem az a szerző (Lermontov) közvetlen kifejezési eszközzé válik.

A lermontovi egyenes beszéd ugyanakkor nagyon közel áll az idézett puskinai szöveg nyelvéhez: kifejezi a szerző (Lermontov) gondolatát, kifejezi azt is, hogy a szerző szolidáris a puskinai szemlélettel, s a puskinai világképtől eltérő értékítéletét is jórészt az idézett nyelven mondja el.

A V. FJODOROV hasonlóan jellemzi a Puskin—Lermontov költői találkozást, Puskin művészetének a lermontovi poétikában való dialektikus beépülését „Lermontov és korának irodalma” c. könyvében. FJODOROV „A költő halála” c. vers kapcsán így ír a Puskin—Lermontov hasonlóságról: „... Если же поставить вопрос, к кому из поэтов своего времени Лермонтов в «Смерти поэта» художественно ближе всего то надо назвать имя Пушкина.

Общность с Пушкиным проявляется здесь прежде всего в том, что может быть названо атмосферой пушкинского стиля, проявляющейся в отдельных, реминисценциях (из «Евгения Онегина», из «Андрея Шенье»), в сходстве словаря, т.е. в одинаковости принципов отбора слов... Далее общность сказывается в естественной живости стихотворной речи, в огромном разнообразии смысловых и эмоциональных оттенков, сменяющих друг друга в пределах стихотворения, и в этой легкости, с какой совершаются переходы из одной тональности в другую... Это вовсе не означает, что «Смерть поэта» — чисто пушкинская вещь, что грань между Лермонтовым и Пушкиным здесь стирается. На фоне сходства и общности многих важных особенностей индивидуальность Лермонтова здесь выступает очень ярко. Прежде всего она дает себя знать в страстности пафоса, в непосредственности и прямолинейности оценок (особенно в заключительных строках). [9]

A Lermontovi poétika Puskitól eltérő vonásáról így ír FJODOROV: „... Но еще резче выступит различие между двумя поэтами, если сравнить последние шестнадцать строк «Смерти поэта» с «Моей родословной» Пушкина... Предмет, на который и тут, и там направлено негодование авторов, один и тот же: речь идет о растленной придворной аристократии, о «новой знати». Но там, где Пушкин — сатирик иронизирует, пусть и очень зло, очень метко, Лермонтов, отбрасывая всякую иносказательность, яростно обличает, назы-

вае всё прямо и произносит пророческие слова. Голос его достигает предельной силы. Заключение «Смерти поэта» — это как бы новая форма политической оды, глубоко современная по содержанию, по тону, по стилю, переключаящаяся с лучшими образцами гражданской поэзии будущего.

Лермонтов и в «Смерти поэта», где он, казалось бы, так близко соприкасается с Пушкиным, остается самим собой. Гармонический же синтез лиризма с поэтической стихией ораторского стиля, достигнутый в этом стихотворении, есть результат самостоятельного развития творчества Лермонтова и вместе с тем непрекращающейся связи его с Пушкинаим.» [10]

Puskin halálának megrázó ténye Lermontov versében átlényegül. Egyrészt, megőrzi a tragikus esemény ténszerúségét, másrészt szintetizálódik, s általános, mély lermontovi értékítéletté, tartalomká válik. A tragikus esemény átlényegüléséről, szubjektív lermontovi értékítéletté való formálódásáról így ír NYEDZVECKIJ, akinek az elemzett költemény egyik legmélyebb strukturális feltárását köszönhetjük: „Художественное произведение, сплошь и рядом восходя к реальному эпизоду, событию, в то же время, будучи «субъективным образом объективного мира», преломляет это событие в свете мировоззрения художника, авторской концепции... Как бы ни были значительны и объективно «поэтичны» тема произведения искусства и события, послужившие ему поводом, — не они сами по себе имеют решающее значение, но творческое проникновение автора в их скрытую сущность, его способность к синтетическому обобщению. Именно эта способность отличает гениальное создание Лермонтова. Отраженный в нём конкретный факт, сохраняя всю злободневную достоверность, в то же время излучает из себя и значительно более емкое — всеобщее — содержание.» [11]

Valamely konkrét esemény költői általánosítását, művészi tartalomká, egyéni költői értékítéletté való átlényegülését Galvano della VOLPE „Az ízlés kritikája” c. művében költői parafrázisnak nevezi, amely nem más, mint a költői többértelműség kialakulása és fejlődése. Erről az átlényegülésről, mint *anyagon* való felülemelkedésről így ír a szerző: „Ez a kettős és kétirányú felülemelkedés kétségtelenül a forma, a költői... gondolat felülemelkedése valamely anyagon (a szó szerinti anyagin), de... egyidejűleg szemantikai felülemelkedés és fejlődés is — éppen azért, hogy valóban formai lehessen — tehát egyenlő mértékben támaszkodik a szó szerinti anyagira, mint szemantikai eszközre... és ugyanarra a szó szerinti anyagira, mint célra, vagyis mint olyan gondolatra, amelyen felül kell emelkedni, vagyis amelyet tovább kell fejleszteni.” [12]

Lermontov „A költő halála” c. verse nem tartozik a nehezen fordítható költemények közé, nem tűnik nyelvi (hangzásbeli) jellegzetesség rabjának. A költői alkotás fordíthatóságának tárgyalásakor VOLPE GOETHE véleményét idézi: „Tisztelem a ritmust és a rímet, ezek teszik elsősorban verssé a verset, de hogy valóban milyen mély és szilárd a hatása (Wikrsame), hogy valóban mennyire alakító jelentőségű egy költő, az akkor tárul fel, amikor átültetik prózába. Akkor nem marad más, mint a tiszta, tökéletes tartalom, egy tündökletes külső... azt a látszatot kelti, hogy tartalom nélkül is létezik.” [13]

Így a fordításoktól sem a „költői kellékek” kiállítását, átvételét kérjük számon, hanem az eredeti többjelentésű gondolatának átadását, azaz az eredeti szöveg gondolatához, objektív és szubjektív szelleméhez való hűséget.

NYEDZVECKIJ fentebb már említett elemzésében rámutat a lermontovi költemény fő gondolatára: A költő sorsa, pusztulása a kor embertelen mechanizmusa következtében eleve meghatározott, végzeteszerű. A költő — az igazi humánus ideálok megtestesítője — elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül az emberellenes világgal,

s a valódi humánus értékek hordozóját a teljes, szabad emberséggel élő költőt elpusztítja a „fojtó világ”. Puskin halálának ténye így általános igazság kifejezésévé válik: a lermontovi általánosítás a konkrét ténytől a költői sorsig, a végzetszerűségig jut el, azaz az egyedi esetben az *egészet*, az akkori orosz valóság lényegét látja a költő. Az általánosítás, a mély lermontovi értékítélet kialakulása a vers motívumrendszerében valósul meg. A magyar fordításoktól a lermontovi költemény motívumrendszerének kettősségét kérjük számon. A lermontovi vers kettős motívikus struktúrájára már a cím is utal. A vers címe a Költő és a Halál kibékíthetetlen, szükségszerű találkozását, szembefordulását példázza. A vers motívumrendszerében a költő alakja a tökéletes, teljes életet élő, őszinte, nyílt és szabad ember tulajdonságaival egészül ki. Ő az emberi szabadság, génusz, becsület és méltóság megtestesítője. A Halál képe ezzel ellentétes motívumokból áll össze: a „fojtó világ”, „aljas rágalmazók”, természetellenes „fekete vér”, szavak a lélektelen, személytelen gonoszság alkotják. Ez jellemzi a trón körül tülekedő sóvár tömeget is, amely nemcsak Puskin „Költő és a tömeg” c. versére emlékeztet, de már jelen van korai, Zsukovszkijhoz írt versében is. (1818).

A Puskin—Lermontov polémia lényege, a két művészi világnézet alapvető különbsége abban áll, hogy míg Puskin világában a költő félrevonulhat, menedéket találhat magának költészetében, vagy a „szent igazság” híveinek körében, a lermontovi költő sorsa a pusztulás. Ez a gondolat a lermontovi értékítélet fő tartalma. A költő sorsát, életét a Szabadság, Génusz és Dicsőség pusztulását az uralkodó emberellenes társadalmi viszonyok törvényszerűségei determinálják. Ez a lermontovi általánosítás a vers motívumrendszerében a „Sors” és a „Végzet” szavakban jut kifejezésre. A költői általánosítás képei ugyanakkor mindig pontos, konkrét költői reáliákon alapszanak, úgy, hogy a leírást az általánosított művészi jelentés uralja. Az általánosított képek visszahatnak a reáliákra, s a konkrét leírás tartalmát, művészi igazságát gazdagítják.

Az idézett fordításokban éppen az eredeti vers általánosított jelentésének visszaadása, azaz a reáliákon (szó szerinti anyagin) való formai-szemantikai felülemelkedés dialektikus mozzanata szenved csorbát. Pl.:

«Его убийца хладнокровно
Навёл удар... спасенья нет:
Пустое сердце бьётся ровно
В руке не дрогнул пистолет.
И что за диво?... из далёка,
Подобный сотням беглецов,
На ловлю счастья и чинов
Заброшен к нам по воле рока;»

A kiragadott idézet Puskin gyilkosának, D’Anthésnek konkrét leírása, de a leírást az általánosított tartalom uralja. Mint fentebb mondtuk már, az általánosítás a konkrét tényektől a „Sorshoz”, a végzetszerűséghez vezet: Lermontov az egyedi, konkrét esetben az *egészet*, az akkori orosz élet lényegét látja. D’Anthés leírása, bár pontos, egyéni portré (hidegvérű, cinikus, gyilkos, karierista, stb.) szerkezetileg már a 12-ik, a sors ítéletét megfogalmazó sor után található. A konkrét, egyéni portré tágabb jelentést kap: D’Anthés a Sors ítéletének végrehajtójává, a Költő felett lebegő Végzet siralmas eszközévé degradálódik. A vers végleges szövegének kialakulása is arra mutat, hogy D’Anthes Puskin „ellenfeléből” „gyilkosává” válik, aki siralmas szerepét a „végzet eszközeként” hajtja végre, s kezét az uralkodó viszonyok emberellenes törvényei irányítják. A fordítások ezen a ponton valamelyest eltérnek

az eredeti szövegétől, de ez elég ahhoz, hogy megmásítsák a költői általánosítás dialektikus mozzanatát, azaz megsértsék a vers alapvető gondolatát. Az idézett lermontovi szövegrészlet utolsó sorának jelentése: „A végzet (akarata) hozzánk vettette”. D’Anthés alakja ennek alapján a konkrét részleteken túlménően nem lehet teljes a „végzet siralmas eszköze” tulajdonság nélkül, amelyet a 12. sor készít elő. Gábor Andor fordítása a konkrét részletek átadásánál pontos, de a kérdéses (II. versszak 8. sor) helyett a „Mert befogadtuk irgalomból” sort találjuk. Itt nem csupán a „költői” fordítás szabadosságáról van szó, hanem a fő hiba éppen a „Végzet” szó, a végzetszerűség visszaadásának hiánya, amely mint láttuk, az eredeti költemény gondolati síkjának fő pillére. Nem pontos (nem csupán neylvi, hanem inkább művészi-gondolati szempontból) a már említett 12. sor fordítása sem.

Az eredeti költemény „Beteljesedett a Sors ítélete!” — mondata helyett Gábor Andor fordításában „A költő sorsa csak betelt” mondat található, amely szemantikai természetét tekintve kétértelmű (Galvao della Volpe szóhasználatával élve: összszövegű). Gábor Andor itt az eredeti költemény szövegétől eltérően nem jut el az általánosításig, nem adja vissza az egész versen végigvonuló lermontovi költői értékítélet síkját, hanem helyette konkretizál. Lator László látszólag ugyanazt a hibát követi el: „Hiszen a sorsa telt be csak”, de a vers kezdetének — és egységének — pontosabb tolmácsolásával sikerül meglehetősen jól visszaadnia az eredeti többjelentésű mondanivalóját. A többjelentésű mondanivaló alatt ismét az eredeti szöveg konkrét és általános művészi jelentésének egyidejű, dialektikus jelenlétét és integrálódását értjük. Az eredeti szövegben ez az általánosítás már a vers kezdetén létrejön: a „Meghalt a Költő!” felkiáltásban, ahol a Költő (feltétlenül nagybetűvel!) nemcsak konkrétan A. Sz. Puskin, de általánosítottan lermontovi Puskin is, azaz lermontovi értékítélet a Költőkről, a költő-sorsról. Ez fordítva is igaz: Puskin halálának tragikus eseménye magában hordozza a legemberibb ember és a kor összeütközésének tanulságait. A „Költő” szót mindkét fordítás kisbetűvel írja, majd mindkét fordítás elhagyja az egész szót a vers 5. sorából. Az első sor „becsület rabja” kifejezését Lator László szerencsésen „Tisztasága/rabját” szavakkal fordítja, kár, hogy áthajlással. Gábor Andor viszont elhagyja, s így a 4. versszak többértelmű, keserűen vádló és együttérzően megértő sorai előkészítetlenek, művészileg motíválatlanok maradnak:

„Kényeztetett barátság fészkéből miért is jött ő
Ez irigy, rossz világba...”

Lermontov költeményének fenyegető, forradalmi hangú záró versszakáról mint evilági büntetést ígérő jóslatról ír a szakirodalom. [14] Lator László fordításában — az eredeti költemény gondolatának megfelelően — az „isteni törvényszék” nem valami elvont égi ítélőszéket jelent, hanem evilági, földi büntetést, népi bosszút helyez kilátásba. Gábor Andor fordításában viszont a népi harag és bosszú fenyegető képét az égi igazságszolgáltatás képe váltja fel.

- [1] *Благой, Д.*: Лермонтов и Пушкин. Жизнь и творчество М. Ю. Лермонтова. М. 1941. стр. 415.
- [2] *Эйхенбаум, Б.*: Художественная проблематика Лермонтова. О поэзии. Л. 1969. стр. 182.
- [3] *Благой, Д.*: цит. соч. стр. 376—377.
- [4] *Эйхенбаум, Б.*: Лермонтов Л. 1924. стр. 44.
- [5] *Благой, Д.*: цит. соч. стр. 376—377.
- [6] *Лотман, Ю.*: Об одной цитате у Лермонтова. Русская литература 1975. 2. стр. 206—207
- [7] *Эйхенбаум, Б.*: Лермонтов. Л. 1924. стр. 107—108.
- [8] *ВАНТУЙН, М.*: A szó a regényben. Helikon Világirodalmi Figyelő 1967/3—4, 426—431 p.
- [9] *Фёдоров, А.*: Лермонтов и литература его времени. Л. 1967. стр. 148—149.
- [10] *Фёдоров, А.*: цит. соч. стр. 150.
- [11] *Недзвецкий, В.*: Поэт, толпа, судьба («Смерть поэта» М. Ю. Лермонтова.) Известия Академии Наук СССР. Серия лит. и языка т. XXXI. 1972. стр. 239.
- [12] *Galvano della Volpe*: Az ízlés kritikája. Gondolat, 1970. 157 p.
- [13] *Galvano della Volpe*: i. m. 193 p.
- [14] *Фохт, У.*: Лермонтов. Логика творчества. М. 1975.
Фёдоров, А.: цит. соч. стр. 144.
Благой, Д.: цит. соч. стр. 381.

BEMERKUNGEN ZU DEN UNGARISCHEN ÜBERSETZUNGEN DES GEDICHTES „DER TOD DES DICHTERS“ VON LERMONTOW

Tibor Baróti

Im ersten Teil der Studie untersucht der Verfasser unter Benutzung der einschlägigen Literatur und der sprachlich-semanticen Analyse des Gedichts, wie der grossenteils aus Puschkin'schem Material aufgebaute Lermontow'sche Text zu einem mit dem Puschkinischen Weltbild in poetische Polemik tretenden Lermontow'schen Weltbild, bzw. Werturteil wird. In der künstlerisch-gedanklichen Struktur des Gedichtes von Lermontow verwandelt sich die auch an sich erschütternde Tatsache des Todes Puschkins, sie wird zu einem allgemeinen Lermontow'schen Werturteil. Verfasser versucht bei der Analyse der Übersetzungen das dialektische Moment der gedanklich-inhaltlich-formalen Transsubstantiation im Prozess der Formung des dargestellten konkreten Tatsachenmaterials zu subjektivem Inhalt zu ertappen.

ЗАМЕТКИ К ВЕНГЕРСКИМ ПЕРЕВОДАМ СТИХОТВОРЕНИЯ ЛЕРМОНТОВА «НА СМЕРТЬ ПОЭТА»

T. Baróti

В первой части работы автор при помощи специальной литературы и языково-семантического анализа произведения рассматривает лермонтовский текст, состоящий, в основном из пушкинского материала; этот текст становится индивидуальным, лермонтовским художественным миром, оценкой, вступающей в поэтическую полемику с пушкинским художественным миром. В художественно-мыслительной структуре стихотворения Лермонтова само по себе потрясающий факт смерти Пушкина преобразуется, становится общей лермонтовской оценкой. Авторы при анализе переводов пытаются уловить диалектический момент мыслительно-содержательно-формального преобразования в процессе формирования изображенного конкретного фактического материала в его субъективное содержание.

E. T. A. HOFFMANN MESEHŐSEI

BARÓTI TIBORNÉ

A mese a romantika kedvelt műfaja. A német romantika nagy írója és teoretikusa, NOVALIS szerint a művészi célok megvalósítására, kifejezésére leginkább a mese alkalmas. „Das Märchen ist gleichsam der Kanon der Poesie — alles Poetische muss märchenhaft sein” — írja. [1]

A mese ilyen értékelése NOVALIS történelemről alkotott felfogásán alapul. Szerinte a történelem menetét eredetileg nem a törvények határozták meg, hanem szabadság, általános anarchia uralkodott. A szellem és természet egységet alkotott. Ezt az állapotot „Naturzustand der Natur”-nak nevezi. A mese világa szemben áll a korabeli társadalommal, vagy a régi, társadalom (állam) előtti, vagy a jövőbeli idillikus állapotot ábrázolja: „Die Welt des Märchens ist die durchaus entgegengesetzte Welt der Welt der Wahrheit (Geschichte) ... In der künftigen Welt ist alles wie in der ehemaligen Welt und doch alles ganz anders. Die künftige Welt ist das vernünftige Chaos...” [2] A jövőben a mesészerű állapot magasabbrendű, tudatos formában tér vissza. A meseírónak előre kell látnia ezt az ideális, jövőben megvalósuló világot: „Das echte Märchen muss zugleich prophetische Darstellung — idealische Darstellung — absolut notwendige Darstellung sein. Der echte Märchendichter ist ein Seher der Zukunft.” [3].

A mese NOVALIS szerint nem más, mint egy ideális gyermek vallomása: „Bekenntnisse eines wahrhaften, synthetischen Kindes — eines idealischen Kindes. (Ein Kind ist weit klüger und weiser als ein Erwachsener — das Kind muss durchaus ironisches Kind sein)”. [4] A gyermek számára a mese fantasztikuma, titokzatosága nem idegen, ezért „bölcsebb” a gyermek a felnőtténél, hiszen nem veszítette el kapcsolatát a világgal sem. Az „ironisches Kind” kifejezés arra utal, hogy a meseírónak a valóságot ironikusan kell megsemmisíteni, az ideális mesevilág győzelme így válik teljessé.

NOVALIS röviden vázolt meseelmélete és E. T. A. Hoffmann művészi gyakorlata között nem nehéz megegyezéseket találnunk. Ezt nem csupán NOVALISnak Hoffmannra gyakorolt irodalmi hatásával lehet magyarázni — Hoffmann bizonyíthatóan ismerte és nagyra értékelte NOVALIS munkásságát, — hanem a megegyezéseket a német romantika két kimagasló alakjának művészi világnézetében rejlő azonosságok is indokolják.

E. T. A. HOFFMANN hat művét nevezte mesének, [5] a hetedik mű, amelyet ebbe a csoportba lehet még sorolni, a „capriccio” [6] megjelölést kapta. Tartalmilag és formailag is legáttekinthetőbb, legköltőibb, legjobban sikerült e művek közül az első, „Az aranycserép” („Der goldene Topf. Eis Märchen aus der neuen Zeit”), amely 1814-ben jelent meg.

Hoffmann „Der goldene Topf” c. meséje két részre bontható: az egyik Anselmus költővé fejlődésének története, míg a másik „mese a mesében”: Phosphorus és

a Tüzliliom szerelmének történetét tartalmazza. Míg az előbbi a valóság talajáról indul, a fantasztikus elemek mellett újra és újra a valóság elemei is megjelennek benne, addig a második mítikus jellegű történet, amely az egész mese filozófiai jelentését hordozza, szimbolikus jelentéssel bír. A két történetet a mindkettőben megjelenő szereplők kapcsolják össze. A mítosz a mese expozíciójának szerepét tölti be. A mű első olvasásakor már szembeötlik az idővel való bánásmód bonyolultsága: az elbeszélte események egymásutánisága (objektív idő) nem azonos a kompozíciós idővel (szubjektív idő). Ha az elbeszélés ideje követné az elbeszélte idő egymásutániságát, akkor a mítosz állna a mű elején. A mesében fellépő konfliktusok alapja a mítikus történetben keresendő, megoldásuk is ezen a szinten történik.

„Am Himmelfahrtstage, nachmittags um drei Uhr, rannte ein junger Mann in Dresden durchs Schwarze Tor und geradezu in einen Korb mit Aepfeln und Kuchen hinein, die ein altes hässliches Weib feilbot, so dass alles, was der Quetschung glücklich entgangen, hinausgeschleudert wurde, und die Strassenjungen sich lustig in die Beute teilten, die ihnen der hastige Herr zugeworfen.” (I. 177.) [7]

Már az első mondat olvasásakor feltűnik, hogy nem hagyományos mesével van dolgunk. A pontos hely- és időmegjelölések a történet valóságjellegét hangsúlyozzák, azt az olvasó számára hihetővé igyekeznek tenni. Ahogy azonban azt KORFF is hangsúlyozza, Hoffmann nem egyszerűen abban hozott újat, hogy a mesét a valóság talajáról indítja, hanem inkább abban, hogy a csodák színterévé a *korabeli* Drezdát tette. [8]

A meseszerű hang az almaárusnő szavaival lép be: „Ja renne renne nur zu, Satanskind — ins Kristall bald dein Fall — ins Kristall!” (I. 177.) A nyelv ritmusossá válik, stílusosan élesen elkülönül az előző leíró mondatoktól. A mondat jelentése érthetetlen a mesehős, Anselmus számára, sorsának előrejelzését tartalmazza.

A mű elején Anselmus nem különbözik az átlagembertől vágyait, kívánságait illetően. Kávéról, sörről, zenehallgatásról, sikeres karrieréről ábrándozik, szívesen elnézegeti a csinos lányokat. De semmi nem sikerül neki, amihez csak hozzáfog, szerencsétlenül végződik: „Dass ich niemals Bohnenkönig geworden, dass ich im Paar oder Unmpaar immer falsch geraten, dass mein Butterbrot immer auf die fette Seite gefallen, von allem diesen Jammer will ich gar nicht reden; aber ist es nicht ein schreckliches Verhängnis, als ich denn doch dem Satan zum Trotz Student geworden war, ein Kümmeltürke sein und bleiben musste? — Ziehe ich wohl je einen neuen Rock an, ohne gleich das erstemal einen Talgfleck hineinzubringen oder mit an einem übel eingeschlagenen Nagel ein verwünschtes Loch hineinzureissen? Grüsse ich wohl je einen Herrn Hofrat oder eine Dame, ohne den Hut weit von mir zu schleudern oder gar auf dem glatten Boden auszugleiten und schändlich umzustülpen?... Ach! ach! wo seid ihr hin, ihr seligen Träume künftigen Glücks, wie ich stolz wähnte, ich könne es wohl hier noch bis zum geheimen Sekretär bringen!...” (I. 179).

Megjegyzendő, hogy a neves szovjet kutató, J. V. MANN Gogol és Dosztojevszkij kisember-figuráinak elemzésekor a hősök magányosságát, magabafordulását, intenzív belső élete forrását a hoffmanni mesehős figurájában látja. Ezt egyik tanulmánya célkitűzésének megfogalmazásakor tömören így adja vissza: „«Структура характера главного персонажа в немецкой позднеромантической повести (у Гофмана), в гоголевской «Шинели», в ряде повестей «натуральной школы», наконец, у молодого Достоевского — таковы главные вехи нашего анализа, расставленные, как мы увидим, самой логикой развития и преобразования традиции.» [9]

A mese kezdetén Anselmus szerencsétlensége betetőződik, kevés pénzcsekjét

a széttagosított almákért fizetségként oda kell adnia, ezáltal a valóságban elérhető apró örömek elérhetetlenek lesznek számára. Azok a tulajdonságok, amelyekre Anselmus vágyakozik (szerencse, jó fellépés, ügyesség), és amelyek tekintélyt és érvényesülést jelentenének neki a kispolgárság körében, kizárnák annak a lehetőségét, hogy a magasabbrendű lét részesévé váljon. Éppen magányossága, boldogtalansága révén válik alkalmassá arra, hogy a romantikus világ megnyíljon számára. Meghallja és megérti a természet hangját: az aranyoszöld kígyók, a bodzafa, az esti szellő, a napsugár érthetően szólnak hozzá. Szerelemre gyullad az egyik kígyókisasszony iránt, akinek láttán ellentétes érzelmek kerítik hatalmukba: „... Ein nie gekanntes Gefühl der höchsten Seligkeit und des tiefsten Schmerzes seine Brust zersprengen wollte”. (I. 181). Ezek az érzelmek a fantázia-birodalom és annak képviselője iránt ébredt végtelen vágyakozásának kifejezői.

A szokatlan jelenségeket eleinte racionálisan próbálja magyarázni. Amikor suttogást, később sziszegő hangokkal teli szavakat hall a bodzafa lombjából, így indokolja: „Das ist denn doch nur der Abendwind, der heute mit ordentlich verständlichen Worten flüstert.” (I. 180). Ezután hallja meg a csengő kristályhangok hármashangzatát, és pillantja meg a három kígyócskát, de még erre az optikai illúzióra is talál magyarázatot: „Das ist die Abendsonne, die so in dem Holunderbusch spielt”. (I. 181). E rendkívüli észleletek leírásánál Hoffmann eleinte gyakran használja az „es war, als” kifejezést, amely azt mutatja, hogy Anselmus még nem hisz szilárdan a magasabbrendű világban, annak megjelenési formáit érzéki csalódásnak tekinti. A későbbiekben e világba vetett hite fokozódik, a szokatlan jelenségeket egyre inkább valóságosaknak fogja fel, így a leírásban is a feltételes módot kijelentő mód váltja fel.

Érdeemes megjegyezni, hogy hősünk ezeket a jelenségeket egy álmhoz hasonló állapotban éli át. A kígyók távozása után fennhangon panaszkodik, egy polgárasszony szavai térítik magához: „... Dem Anselmus war es so, als würde er aus einem tiefen Traum gerüttelt oder gar mit eiskaltem Wasser begossen, um ja recht jählich zu erwachen.” (I. 182) Ilyen állapotban erős illat (mint az első vigiliában) vagy alkohol (mint a második és kilencedik vigiliában) hatására kerül.

A természetfilozófiában nagy jelentőséget tulajdonítottak az álomnak. E nézettel Hoffmann G. H. von SCHUBERT műveiből ismerkedik meg. SCHUBERT szerint álmában az ember túllép saját korlátain, a valóság mélyebb megértéséhez jut el. SCHUBERT az álmot a világsszellem megnyilatkozásának tekintette, ezért szerinte az álom jövőben bekövetkező eseményeket is előre jelezhet. [10]

Az álom képnnyelve régebben az ébrenlét nyelve volt, csak később vált az alvás és az örület nyelvéné. Az álomban a lélek különböző hangjai gyakran önálló lényekként lépnek fel, jó és rossz démonok alakját öltik, melyek egymással harcban állnak. SCHUBERT szerint erre vezethető vissza az érzelmi élet ambivalenciája. [11]

Ezek a momentumok jelentkeznek FREUD álom-elméletében, amely szerint az emberi lélek születésétől kezdve telítve van törzsi és faji emlékekkel, másrészt pedig gyermekkorban elfojtott, elsősorban szexuális emlékekkel, és ezek együttesen alkotják a tudattalant. A lelki működés nem más, mint küzdelem „a tudattalan ösztönerők s emlékek és a rájuk vonatkozó tabuk közt.” [12] Ezek az emlékek szimbolikus formában felbukkannak álmainkban, mivel ekkor a tudat kontrollja nem működik. FREUD a szimbólumok megfejtésére kidolgozta az álomnyelv fogalmát, amelyet az emberiség ősi, képekben jelentkező szimbólumnyelvére vezetett vissza.

Álmában jut el tehát Anselmus a magasabb világ létének megsejtéséig, akkor ébred fel benne a vágy, amely egyre inkább eltávolítja a hétköznapoktól, régi céljaitól. Az ellenséges erők azonban hamarosan megindítják harcukat, hogy hősünket vissza-

hozzák a hétköznapi világába. Ezek az erők egyrészt Anselmus baráti köréből kerülnek ki, a filiszterekből, akik a reális valóság szintjén Anselmus művészegyenysége ellenpólusaként lépnek fel. E csoportba tartoznak Paulmann igazgatóhelyettes és lányai, valamint Heerbrand irattáros. A mítikus világ képviselői is két póluson jelentkeznek: Lindhorst archivárius, aki valójában szalamandra, [13] az ifjút a költészet birodalmába kívánja juttatni, míg Liese, Paulmann lányának volt dajkája, az almaárusnő (valójában nem más, mint egy takarmányrépa) ezt akadályozni próbálja. E mindkét világban otthonos alakok kettős életet élnek: a valóságos világban polgári foglalkozással rendelkeznek (Lindhorst hivatalnok, Liese régebben dajka, a cselekmény lejátszódása idején jövőmondó), a csodák birodalmában pedig a jóság illetve a gonoszág megtestesítői.

Anselmus lelke az ellentétes erők harcának színterévé válik. A hős meghasonlottságát a második vigilia elején szemléletesen ábrázolja Hoffmann. Látomásait, a bodzafa lombjába kiáltott szavait a diák utólag szégyelli, a lelkiállapotot, amelyben mindezt átélte, betegesnek tekinti. Paulmann ekkor meghívja, hogy társaságukban kelljen át az Elbán, és velük töltsse el az estét. Anselmus azt reméli, hogy barátai társaságában elmúlnak előbbi különös gondolatai. De újra optikai csalódás áldozata lesz: a folyóban a három kígyót véli felfedezni, hangjukat is hallja. Az ifjú számára nem egyértelmű többé, hova tartozik: „Dem Studenten Anselmus vergingen beinahe die Sinne, denn in seinem Innern erhob sich ein toller Zwiespalt, den er vergebens beschwichtigen wollte. Er sah nun wohl deutlich, dass das, was er für das Leuchten der goldenen Schlänglein gehalten, nur der Widerschein des Feuerwerks bei Antons Garten war; aber ein nie gekanntes Gefühl, er wusste selbst nicht, ob Wonne, ob Schmerz, zog krampfhaft seine Brust zusammen...” (I. 184.)

A társaság tagjai ittassnak vagy eszelőznek tartják. Veronika, Paulmann idősebb leánya szorongatott helyzetében melléáll, Anselmus pedig a szerelmet, amely a bodzafa alatt Serpentina kígyókisasszony iránt ébredt benne, most átviszi Veronikára. A polgárlány iránti vonzalma akkor kezdődik, amikor észreveszi, hogy neki is sötétkek szeme van, akárcsak Serpentinának. Aznap este még egyszer visszatér a csodálatos látomás és hallucináció emléke, mégpedig akkor, amikor Heerbrand Veronika hangját kristályharangéhoz hasonlítja. Veronika azonban elúzi a fantázia-képeket.

Anselmus igyekszik beleilleszkedni a filiszterek világába, a jó fizetség kedvéért kéziratmásolást akar vállalni a különös levéltárosnál, Lindhorstnál. De amikor másnap a megadott időpontban a levéltáros háza kapujában a kopogtatóhoz akar nyúlni, az a számára már ismerős almaárusnővé változik. Az öregasszony megjelenése, szaggatott, ritmikus, Anselmus számára érthetetlen szavai borzadással töltik el a diákot, aki a megrázó élmény hatására elájul. Barátai lelkibetegnek tartják. A legjobb elfoglaltság szerintük, amely mellett kínzó gondolatai megszűnnek, a másolás lenne, ezért Heerbrand magával viszi egy kávéházba, hogy összeismertesse a levéltárossal. Itt hallja Lindhorsttól Phosphorus és a Tűzliliom szerelmének történetét, akikben a levéltáros őseit tiszteli. A filiszterek a történetet keleti dagályosságnak („orientalischer Schwulst” I. 190.) nevezik, kinevetik érte, különcnek tartják; Anselmus viszont vonzódik a levéltároshoz, rajta keresztül pedig ahhoz a világhoz, amelybe maga is bepillantást nyert és amelyhez Lindhorst tartozik. Ez az élmény megváltoztatja viselkedését, kerülni kezdi az embereket, csak saját belső világának él: „Also, wie gesagt, der Student Anselmus geriet seit jenem Abende, als er den Archivarius Lindhorst gesehen, in ein träumerisches Hinbrüten, das ihn für jede äussere Berührung des gewöhnlichen Lebens unempfindlich machte. Er fühlte, wie ein unbekanntes Etwas in seinem Innersten sich regte und ihm jenen wonnevollen

Schmerz verursachte, der eben die Sehnsucht ist, welche dem Menschen ein anderes, höheres Sein verheisst. Am liebsten war es ihm, wenn er allein durch Wiesen und Wälder schweifen, und, wie losgelöst von allem, was ihn an sein dürrtiges Sein fesselte, nur im Anschauen der mannigfachen Bilder, die aus seinem Innern stiegen, sich gleichsam selbst wiederfinden konnte." (I. 194).

Kijár a bodzafához abban a reményben, hogy vizionálhatja szerelmét. Álmodásaiból Lindhorst ébreszti fel, akinek elmeséli rendkívüli élményeit. A csodálatos világba vetett hite az elmúlt időszakban megerősödött, ezt szavai egyértelműen kifejezésre juttatják: „Das alles ... habe ich wirklich gesehen, und tief in der Brust ertönen noch im hellen Nachklang die lieblichen Stimmen, die zu mir sprachen; es war keineswegs ein Traum..." (I. 196.) Lindhorst is alátámasztja a történet valódiságát, kijelenti, hogy a kígyókisasszonyok az ő lányai. Anselmus most már nem a fizetség, hanem szerelmének közelsége miatt akar Lindhorst házában kópiákat készíteni.

Érdemes megfigyelni, hogy Lindhorst a hétköznapi élet dolgairól és a mesealakokról, a velük történekről felváltva beszél, hangneme azonban változatlan marad. Ezzel a fogással a csoda valóságosságát, hihetőségét hangsúlyozza Hoffmann.

Anselmus ugyan egyre inkább a képzelete alkotta világban él, de még nem tud teljesen elszakadni a realitástól. Az értelem kontrollja nem szűnt meg teljesen, de egyre kevésbé fontos számára. Az Elba partján a távozó Lindhorstot nagy mádként látja elrepülni. Először racionális magyarázatát adja a jelenségnek: „... Er merkte nun wohl, dass das weise Geflatter, was er noch immer für den davonschreitenden Archivarius gehalten, schon eben der Geier gewesen sein müsse..." (I. 198). A következő mondat azonban már jelzi e magyarázat bizonytalanságát: „Er kann aber auch in Person davongeflogen sein, der Herr Archivarius Lindhorst", ... „denn ich sehe und fühle nun wohl, dass alle die fremden Gestalten aus einer fernen wundervollen Welt, die ich sonst nur in ganz besondern merkwürdigen Träumen schaute, jetzt in mein waches reges Leben geschritten sind..." (I. 198.). Hiába gúnyolódnak a madarak az irattáros kertjében: „Herr Studiosus, Herr Studiosus, eilen Sie nicht so — gucken Sie nicht so in die Wolken — Sie könnten auf die Nase fallen" (I. 218.), Anselmus kitart ábrándképei mellett.

Höszünk romantikus világba vetett hite, Serpentina iránti szerelme szilárd, kizárólag érzelmeinek él, nem a valóság összefüggéseit keresi. Ennek remek kifejezője a műben, hogy Anselmus a számára ismeretlen nyelven és ismeretlen jelekkel írt szöveg jelentését megérti, amikor nem értelmileg, hanem érzelmileg közelíti meg azt: „Der Student Anselmus, wunderbar gestärkt durch dies Tönen und Leuchten, richtete immer fester und fester Sinn und Gedanken auf die Überschrift der Pergamentrolle, auf bald fühlte er wie aus den Innersten heraus, dass die Zeichen nichts anders bedeuten könnten als die Worte: Von der Vermählung des Salamanders mit der grünen Schlange." (I. 220.)

Ennek magyarázatát a mítikus történet adja, amely SCHUBERT elméletét a mese könnyed formájában juttatja kifejezésre. A mítosszal két részletben ismerkedünk meg, egyik részét Lindhorst meséli el a kávéházban (3. vigilia), másik részét Anselmus egy kéziratban olvassa (8. vigilia). Kezdetben egy bibliai ihletű teremtési mítoszról van szó: a szellem (Nap) és anyag (víz) kettőssége hatására kialakul az élet, először a növények jelennek meg. Ellenséges erőként jelentkeznek a párák, amelyek el akarják takarni az éltető Napot, de vereséget szenvednek. Kifejlődik a sötét dombon egy pompás tűzliliom. Az egész természetet harmónia jellemzi. Ekkor jelenik meg Phosphorus. Vele a melegítő, éltető, anyai Nap mellett a férfias, emésztő és romboló tűz jelenik meg.

A liliom lényét szeretet tölti be. Illata révén megismeri a természetet. Fontos

megemlíteni, hogy a liliom a „föld őseréjé”-ből nő ki, a megismerés a szellem (Phosphorus) fellépése előtt jön létre. Intuitív megismerésről van tehát szó, amely megelőzi a tudatos gondolkodást.

A Tüzliliom beleszeret az ifjúba, aki így válaszol a szerelmi vallomásra: „Ich will dein sein, du schöne Blume, aber dann wirst du wie ein entartet Kind Vater und Mutter verlassen, du wirst deine Gespielen nicht mehr kennen, du wirst grösser und mächtiger sein wollen als alles, was sich jetzt als deinesgleichen mit dir freut. Die Sehnsucht, die jetzt dein ganzes Wesen wohlthätig erwärmt, wird in hundert Strahlen zerspaltet, dich quälen und martern, denn der Sinn wird Sinne gebären, und die höchste Wonne, die der Funke entzündet, den ich in dich hineinwerfe, ist der hoffnungslose Schmerz, in dem du untergehst, um aufs neune fremdartig emporzukeimen. — Dieser Funke ist der Gedanke! —” (I. 189.) A gondolkodás itt a fejlődés rugójaként szerepel, ez racionális elem Hoffmann, illetve SCHUBERT világszemléletében. Hoffmann viszont — a felvilágosodás felfogásával ellentétben — elsősorban a gondolkodás romboló erejét hangsúlyozza, bár építő, előremozdító szerepét sem tagadja.

A gondolkodó értelem betör a természet tudattalan életébe, és elpusztítja azt. A Tüzliliom lángralobban, egy új lény száll fel a lángokból, amelyet a fémek fekete sárkánya (gonosz erő) hoz vissza. Újra liliommá változik, de csak a sárkány legyőzése után, Phosperus szerelme hatására él ismét harmónikus életet. Ez az egység egy magasabbrendű, tudatos formában való helyreállítását jelenti. Ez a harmónikus állapot azonban már nem olyan szilárd, mint az eredeti volt (ld. mítosz második része). A mítosz folytatása a nyolcadik vigiliában található. Ez a rész nem a filozófiai tartalom további elmélyítésére szolgál, hanem Lindhorst és az öreg Liese életének mítikus előtörténetét adja.

NOVALIS-szal ellentétben Hoffmann mesevilágában komor, fenyegető elemek is találhatóak. A mítikus világ sem egyértelműen harmónikus, a jó és rossz elv. megmegújuló küzdelmet vív. Ez a küzdelem nemcsak abban a „szerencsétlen korban” folyik, amikor az emberek nem értik meg többé a természet szavát, hanem a történelem előtti időkben is. A jó azonban végül győzedelmeskedik, kialakul a harmónia ember és természet között. Ezt a harmóniát a XIX. századi Drezdában a mese lejátszódása idején csak Anselmus éri el, aki „gyermeteg költői lelkülettel” bír, az igazságot a romantika világában keresi, szerelem, hit és vágyakozás tölti be egész énjét.

Lindhorst Phosporus kertjének elpusztítása miatt kapta azt a büntetést, hogy a diszharmónia korában éljen emberi alakban, ugyanakkor értse a természet csodáit, a szellemek csodálatos ereje továbbra is rendelkezésére álljon. A Liliom lányával, a zöld kígyóval kötött házasságából három lány születik, akik az embereknek kígyóalakban jelennek meg. A szalamandra akkor térhet vissza szellem-testvéreihez, ha lányai számára olyan ifjakat talál, akik szerelmesek lesznek a kígyókba, kiállják a próbákat, és az új harmónia, egy új, sajátos világrend részévé válhatnak.

Anselmus és Lindhorst egyik ellenfele az öreg almaárusnő, aki létét a sárkány egyik lehulló tolla és egy takarmányrépa szerelmének köszönheti. Ő is ismeri a természet néhány titkát, és ezeket Anselmus útjáról való letérítésére, az aranycserép megszerzésére akarja felhasználni. Veronika az ő segítségét kéri az ifjú szerelmének megnyeréséhez, a való életbe való visszavezetéséhez. Veronika borzad ugyan a mágiától, amit Liese felhasznál, mégis vállalkozik az abban való részvételre, hogy céljait elérje: Anselmus felesége és udvari tanácsosné lehessen.

Anselmust a mágikus erők egyik végtéből a másikba ragadják. A fémtükör segítségével Veronikának sikerül a diák gondolatait maga felé irányítani. A Paulmann-házban eltöltött nap még inkább a realitáshoz közelíti hősünket. Serpentina

hättérbe szorul: „Ihm wurde es nun klar, dass er nur beständig an Veronika gedacht, ja dass die Gestalt, welche ihm gestern in dem blauen Zimmer erschienen, auch eben Veronika gewesen, und dass die phantastische Sage von der Vermählung des Salamanders mit der grünen Schlange ja nur von ihm geschrieben, keineswegs ihm aber erzählt worden sei... Er musste herzlich über die tolle Einbildung lachen, in eine kleine Schlange verliebt zu sein und einen wohlbestallten Archivarius für einen Salamander zu halten.” (I. 226.)

Kétségbe vonja tehát a romantikus világ létét, Veronikát akarja feleségül venni, régi terveit megvalósítani. A puncs hatására azonban újra felmerülnek benne a csodálatos események, Serpentina léte újra kétségtelessé válik. Belső harc dúl benne a két leányalak között, mindkettő vonzza. [14] „Serpentina! Veronika!” — kiáltja, amikor Paulmann lánya puncsral kínálja. Érdekes módon filiszter-barátai is időszakszerűen a romantikus világ dolgainak értőivé válnak az ital hatására, de a következő napon ez számukra már csak másnaposságot jelent.

Anselmus másnap teljesen hétköznapijának találja az eddig rendkívüli és titokzatos Lindhorst-házat, a madárhangok most nem szólnak érthető nyelven hozzá. A másolás jóval nehezebbnek tűnik, hiszen érzelmi kapcsolatok híján nem tud behatolni a pergamenttekercs kusza betűinek rejtelmébe, sőt az eredeti lapra pacát ejt. Büntetésképpen kristályüvegbe zárják. Hogy ez nem valódi börtön, csak saját büntudata bénította meg, arra a hasonló sorsú diákok és gyakornokok szavai utalnak: „Der Studiosus ist toll, er bildet sich ein, in einer gläsernen Flasche zu sitzen, und steht auf der Elbrücke und sieht gerade hinein ins Wasser.” (I. 233.)

Hamarosan megjelenik az öreg Liese. Közte és Lindhorst között harc kezdődik életre-halálra. Az ellenséges erők vereséget szenvednek, hősünk kiszabadul, feleségül veszi Serpentinát, és a romantikus világgal való kapcsolata révén költővé fejlődik. Anselmus története a mítosz síkján fejeződik be. A mű utolsó mondata azonban, amely Lindhorst szájából hangzik el, újra megkérdőjelezi a mesevilágot, azt hősünk szubjektív belső világának tekinti: „Ist denn überhaupt des Anselmus Seligkeit etwas anderes als das Leben in der Poesie, der sich der heilige Einklang aller Wesen als tiefstes Geheimnis der Natur offenbart?” (I. 245). A mese végkicsengése szerint a költészet válik valósággá.

Az egész műre jellemző, hogy az író először bizonyos illúziót ébreszt az olvasóban, később ezt lerombolja. Ugyanazokat az eseményeket először a csoda, majd a valóság szémszőgéből világítja meg. A cselekmény fejlődésével az illúziórombolás egyre inkább időszakossá, részlegessé válik, a csoda győz az értelem felett. A természetfeletti végső győzelme is relatívvá válik azonban, ezt ironikus elemek alkalmazásával éri el Hoffmann. A mű befejezése ugyan a filiszterek világának értéktelenségét hangsúlyozza, elveti azok egyoldalú racionalitását, utilitarizmusát, a hétköznapisággal való megelégedettségét, a cím és tulajdon utáni hajszáját, de Anselmus passzivitását, külső erőkre hagyatkozását sem tartja követendő példának. Anselmus nem igazi hős, a magasabbrendű iránti fogékonyság jellemző ugyan rá, de nincs meg az ereje ahhoz, hogy maga szabaduljon meg a hétköznapioktól.

Hoffmann a társadalmi ellenmondásokat az egyénre vonatkoztatva vizsgálja. A korabeli társadalomban a feudális udvar, a kis- és nagypolgárság életszemlélete nem tette lehetővé, hogy közülük válassza ki hősét, hősenek szükségszerűen az előzőektől eltérő tulajdonságokkal, életszemlélettel kell rendelkeznie. Így jut el Hoffmann a művész (művészlélek, diák) ábrázolásáig. A művész törekvései és a korabeli társadalom között fennálló ellentmondások megoldása a mesében úgy történik, hogy a hős eltávozik a társadalomból, hogy az alkotáshoz szükséges szabadsága meglegyen. Ugyanakkor az emberektől való teljes elszakadás újabb ellentmondást rejt magában,

amit Hoffmann a kispolgári család-idillben próbál feloldani. Igen jellemző, hogy a romantikus művészlélek függetlenségét egy nagybirtok („Rittergut”) biztosítja még Atlantisban, a költészet birodalmában is. Az igazság birtokában, a költészet világában sem válik a főalak függetlenné a mindennapok törvényszerűségei alól. Hogy kizárólag gondolatainak, művészetének élhessen, hogy a földi gondoktól megszabaduljon, anyagi függetlenségre van szüksége. A „Der goldene Topf” c. mesében Atlantis a költészet birodalmának szimbóluma, ugyanakkor magába foglalja a Lindhorsttól örökölt nagybirtokot is.

Mint láttuk, hősünk már a mese kezdetén is egy álmodozó ifjú, aki a reális valósághoz nem kapcsolódik szorosan. Zárkózott és magányos, mint Hoffmann mesehősei általában, akiket környezetük örültnek, jobbik esetben különcként tart. A mindennapi élet problémáival szemben tehetetlenül áll, ugyanakkor fogékony a csodák iránt. Élénk fantázia jellemző rá, ez teszi lehetővé a mesevilág létezésébe vetett hite fenntartását. Művészi adottságokkal rendelkezik épp úgy mint Balthasar vagy Peregrinus Tyss. A „Klein Zaches” c. mesében így jellemzi a hőst Prosper Alphanus, a varázsló: „Ich liebe, fuhr Prosper Alphanus fort, ich liebe Jünglinge, die so wie du, mein Balthasar, Sehnsucht und Liebe im reinen Herzen tragen, in deren Innern noch jene herrlichen Akkorde widerhallen, die dem fernen Lande voll göttlicher Wunder angehören, das meine Heimat ist. Die glücklichen, mit dieser inneren Musik begabten Menschen sind die einzigen, die man Dichter nennen kann... — Dir ist, ich weiss es, mein geliebter Balthasar, dir ist es zuweilen so, als verstündest du die murmelnden Quellen, die rauschenden Bäume, ja, als spräche das aufflammende Abendrot zu dir mit verständlichen Worten! — Ja, mein Balthasar! — in diesen Momenten verstehst du wirklich die wunderbaren Stimmen der Natur, denn aus deinem eignen Innern erhebt sich der göttliche Ton, den die wundervolle Harmonie des tiefsten Wesens der Natur entzündet.” (IV. 171.)

A „Der goldene Topf” c. mesében a hős a cselekmény kezdetén a XIX. századi Drezda, végén pedig az idő és hely nélküli mesebirodalom, Atlantis lakója. Fejlődése tehát a reális világból a mesevilágba vezet. A későbbi mesékben (Klein Zaches, Prinzessin Brambilla) a főalak nem válik a mesevilág tagjává. Látásmódja, a természet csodái iránti fogékonysága fejlődik, ha a próbákat kiállja, mesebeli tulajdonságokkal rendelkező jutalomban részesül, amely további életét megkönnyíti. Ezek a hősök azonban a mese végén is a reális valóság szintjén találhatók, az ideális világ már egyértelműen saját belső költői (művészi) világgal azonos.

JEGYZETEK

- [1] NOVALIS: Schriften. Herausgegeben von Paul Kluckhohn und Richard Samuel. Leipzig, 1928, III. 248.
- [2] NOVALIS: i. m. III. 97.
- [3] NOVALIS: i. m. III. 97.
- [4] NOVALIS: i. m. III. 97.
- [5] Der goldene Topf (1814), Nussknacker und Mausekönig (1816), Das fremde Kind (1817), Klein Zaches (1819), Die Königsbraut (1819), Meister Floh (1822).
- [6] Prinzessin Brambilla (1820).
- [7] Itt és a továbbiakban E. T. A. Hoffmann műveit az alábbi kiadás szerint idézem: E. T. A. Hoffmanns Werke in fünfzehn Teilen. Herausgegeben von Prof. Dr. Georg Ellinger. Berlin—Leipzig.
- [8] Hermann August KORFF: Geist der Goethezeit IV. Leipzig, 1953. 621.
- [9] Ю. В. Манн: Путь к открытию характера. В: Достоевский — художник и мыслитель. Сборник статей. Москва, 1973. 248.
- [10] Ezt Hoffmann így fejt ki „Meister Floh” c. meséjében: „Seit der Zeit, dass das Chaos zum bildsamen Stoff zusammengeflossen — es mag etwas lange her sein — formt der Weltgeist alle

Gestaltungen aus diesem vorhandenen Stoff, und aus diesen geht auch der Traum mit seinen Gebilden hervor. Skizzen von dem, was war oder vielleicht noch sein wird, sind diese Gebilde, die der Geist schnell hinwirft zu seiner Lust, wenn ihn der Tyrann, Körper genannt, seines Sklavendienstes entlassen." (X. 217.)

[11] Karl OCHSNER: E. T. A. Hoffmann als Dichter des Umbewussten. Frauenfeld—Leipzig, 1936. 64—65.

[12] Harry K. WELLS: Freudtől Frommig. Kossuth, 1965. 63.

[13] A szalamandrát a középkorban a fekete mágiában gyikszerű, tűzben élő állatnak tartották.

[14] Szkizofrén jelenség, hogy Anselmusban Veronika láttára Serpentina képe is felmerül. Dr. H. MAYER a szkizofrénia egyik fajtáját, a hebefréniát így jellemzi: "... Daneben beginnt eine gemüthliche Veränderung, er wird gleichgültig, läppisch, macht törichte, der Situation nicht angemessene Bemerkungen und Witze; häufig kurzdauernde Wahnbildungen." (Compendium der Neurologie und Psychiatrie. Freiburg in Baden, 1925. 179.)

DIE MÄRCHEN-HELDEN VON E. T. A. HOFFMANN

Marta Baróti-Gaál

Im ersten Teil der Arbeit geht Verfasserin von den grundlegenden Thesen der Märchen-Theorie Novalis' aus und vergleicht sie mit der sich in den Märchen von E. T. A. Hoffmann spiegelnden Weltanschauung.

Im weiteren folgt eine Analyse des bestgelungenen Märchens von E. T. A. Hoffmann: „Der goldene Topf“. Diese Analyse erschliesst die zwei Hauptteile des Werkes: die Geschichte der Entwicklung Anselmus' zum Dichter, sowie die philosophische Bedeutung tragende, mythische Vorgeschichte. Die Untersuchung konzentriert sich in erster Linie auf die Beziehung von Wirklichkeit und Märchenwelt, auf ihre Verflechtung miteinander, auf das Erscheinen des Wunders in der alltäglichen Umgebung und führt zu der Feststellung, dass die Illusionszerstörung, der häufige Wechsel der Gesichtspunkte der Relativisierung der Werte der in dem Werk fungierenden beiden Welten: der alltäglichen Realität und der transzendentalen Märchenwelt dient. Die Widersprüche, die Berührung und der Kampf zweier Welten spiegeln sich im Leben der Hauptperson. Die übrigen Akteure sind vor allem vom Gesichtspunkt dessen wichtig, inwiefern sie dem Haupthelden beim Eintreten in die Märchenwelt, in die Welt der Künste behilflich, oder aber hindernd sind.

In der Märchenwelt Hoffmanns herrscht schon nicht mehr die absolute Harmonie, wie sie sich Novalis vorstellte; bei ihm flammt der Kampf von Gut und Böse auch auf dieser Ebene immer wieder auf und — obzwar das Gute im Sinne der Gesetzmässigkeiten des Märchens auch hier siegt, bleiben die Wirklichkeit, die Gesetzmässigkeiten des Alltags, bis zu einem gewissen Grade selbst auch in der Märchenwelt erhalten.

ГЕРОИ СКАЗОК Э.Т.А. ГОФФМАНА

Баротинэ М. Гал

Автор в первой части работы исходит из основных тезисов теории сказок Новалиса, сопоставляет их с художественным мирозерцанием, отражающимся в сказках Э.Т.А. Гоффмана.

В дальнейшем автор анализирует самую удачную, самую поэтическую сказку Э.Т.А. Гоффмана «Золотой горшок». Анализ указывает на две главные части произведения: историю становления поэта Ансельмуса и мифическую предысторию, содержащую философское значение. Наблюдения концентрируются в первую очередь на связи действительности и мира сказки, их сплетение, появление чуда в бытовой среде. Он определяет, что рассеивание иллюзии, частое изменение точек зрения служат превращению в релятивное ценностей обоих миров, выступающих в произведении: мира будничной действительности и трансцендентного мира сказок. Противоречия, столкновение и борьба двух миров отражаются в духовной жизни главного героя. Другие образы важны в первую очередь с той точки зрения, как они помогают главному герою очутиться в мире сказок, в мире искусства или как они препятствуют этому процессу.

В мире сказки Э.Т.А. Гоффмана господствует уже не та абсолютная гармония, представленная Новалисом; у него борьба добра и зла и на этом уровне возобновляется и, хотя, добро по законам сказки и здесь побеждает, закономерности действительности, будней даже в мире сказки в некоторой степени остаются в силе.

A HÁROMMONDATOS ÚJSÁGHÍREK KONSTRUKCIÓS FORMÁI¹

BÉKÉSI IMRE

1. A három mondat beépültségének, azaz önállóságának-önállótlanságának szempontjából elvileg egy-, két- és háromtömbös formát képzelhetünk el; de már néhány példa is meggyőz bennünket, hogy a három mondat legtermészetesebben két tömbre tagolódik, mégpedig első tételmondatos: $[1-(2-3)]$ és konklúziómondatos: $[(1-2)-3]$ formára.

1.1. Az egytömbös formának két elvi lehetősége van. Az egyikhez olyan mondatokra lenne szükség, amelyek mindegyike teljesen önállótlan, s így tételmondat-szerepre alkalmatlan; de ilyen (egyébként jól formált) hírt nem találtunk az 1523 újsághír között.

A másik esetben akkor keletkezhetne egytömbös forma, ha a tétel szerepre alkalmas mondathoz külön-külön, egymástól függetlenül kapcsolódnék a másik két önállótlan mondat, — de ilyet sem találtunk. A két beépített mondat ugyanis előbb egymáshoz kapcsolódik, s kettejük tömbje lép viszonyba a tételmondatdal. Nézzünk erre egy példát!]

(1) Gyorshírben jelentették a hírügynökségek, hogy egy New York-i kórházban tegnap, hétfőn 63 éves korában, gégerákban meghalt U Thant, az ENSZ volt főtitkára. (2) Kétszer választották az ENSZ főtitkárává. (3) Második mandátumának lejártakor, 1971. december 31-én egészségi állapotára hivatkozva nem vállalt újabb jelölést. (Dm 74. nov. 26.)

Az első, tétel szerepű mondat egymagában is beszédmű értékű, önállóságához tehát semmi kétség nem fér. A második mondat hiánya viszont csak a magyarban informatív hiány, a legtöbb indoeurópai nyelvben grammatikailag is hiányoznék a személyes névmás megfelelő alakja (ang. *him*, or. *jevo*). A harmadik mondatban az alany szerepel implikáltan, de nemcsak ettől hiányos a mondat. A **Második mandátumának** szintagma jelzője feltételezi az *elsőt*, vagy valami szinoním kifejezést. Mivel ez a második mondatban van (*Kétszer választották...*), így a 3. mondat először ide kapcsolódik, a 2.-kal alkot közvetlen egységet, s csak vele együtt lép viszonyba az első mondatdal. Meggyőzően igazolja ezt a 2. és a 3. mondat sorrendi felcserélhetősége: $[1+(3+2)]$, míg $[(2+1)+3]$ vagy $[2+(1+3)]$ stb. cserét nyilvánvalóan nem tudnánk szabályosan végrehajtani.

1.2. A háromtömbös forma, azaz mindhárom mondat teljes kifejtettségére már realisabb lehetőség, s néhány hírünkben többé-kevésbé meg is valósult, bár oly módon egyszer sem, hogy két mondat kapcsolata valamennyire ne volna szorosabb a harmadikkal szemben.

1.2.1. Legtöbbször olyan esetben tűnik háromtömbösnek a hárommondatos hír, amikor az önálló első és harmadik mondatot egy kevésbé önálló középső mondat elszigeteli egymástól, s e középső mondat hovatartozását — éppen a két szélső önállósága miatt — nem lehet pontosan megállapítani. Nézzünk erre néhány példát!

(1) Új nyomda épül Egerben, mintegy 48 millió forintos költséggel. (2) Kedden megkezdték a 4000 négyzetméter alapterületű gépcsarnok oldalfalainak építését. (3) Az új egri nyomdát előreláthatóan a jövő év végén adják át rendeltetésének. (N 74. szept. 11.)

Az 1. és a 3. mondat megállná a helyét egymondatos hírként is (a 3. legfeljebb feltételezne egy előbbi híradást a tény bejelentéséről), de a középső mondat sem teljesen önálló. A háromtömbös forma: $[1+2+3]$ elvi lehetősége helyett mégis indokoltabbnak találhatjuk a kéttömbös tagolódást, mégpedig az első fő tömb altömbösödésével keletkezett változat jelenlétét: $[(1+2)+3]$. Egyrészt ugyanis csak az első mondatból származhat a ... *gépcsarnok* névelőjének határozottsága, ti. hogy miféle *gépcsarnokról* van szó; másrészt a két mondat állítmányának, illetőleg állítmányi részének lexikai kapcsolata *épül, megkezdték az építést* is az első-második mondat viszonyát vonja szorosabbra.

(1) Leone olasz elnök csütörtökön befejezte kétnapos tárgyalásait Washingtonban Ford elnökkel. (2) A közös nyilatkozat szerint az Egyesült Államok kész «megfelelő, konstruktív és felelősségteljes szerepet játszani abban, hogy Olaszországban helyreálljon a gazdasági egyensúly». (3) Leone elnök viszontlátogatásra hívta meg Fordot. (N. 74. szept. 28.)

A harmadik mondat önállósága elsősorban a személynevekre épül. A benne közölt információ feltételez ugyan bizonyos olvasói tájékozottságot, ennek azonban nem okvetlenül ebből a hírből kell származnia. A 2. mondat alanyváltása s informatív telítettsége függetlenít az első mondatától, itt is elsősorban a határozott névelő (A közös nyilatkozat) tartja a kapcsolatot, valamint a tájékozott újságolvasónak azon előismerete, miszerint a közös nyilatkozatokat általában tárgyalások előzik meg. Ezek a kapcsolatok azonban még nem zárnák ki a háromtömbös forma lehetőségét: $[1+2+3]$, de ha a második mondat idézett határozott névelője helyett birtokos személyragot alkalmaznánk (Közös nyilatkozatuk), nyilvánvalóvá válna az első-második mondat szorosabb kapcsolata: $[(1+2)+3]$.

1.2.2. Az alábbi hír mindhárom mondata szerepelhetne önálló közleményként, itt azonban nem nyelvi megformáltságukon múlik, hogy mégsem háromtömbös az általuk felépített forma:

(1) A Fővárosi Fürdőigazgatóság közli, hogy a Csepeli és a Római strandfürdő szeptember 15-én tart nyitva utoljára. (2) A Szabadság, a Palatinus, a Csillaghegyi strand, valamint a Lukács- és a Rudas-uszoda továbbra is a közönség rendelkezésére áll. (3) A Gellért-fürdő férfi és női termál- és gőzosztálya szeptember 9-től ismét naponta fogadja a vendégeket. (N 74. szept. 13.)

Hiába állhatna meg önmagában mindhárom mondat, ha a köztük levő két viszonyfajta közül legalább az egyik nem kapcsolatos. A markánsabb logikai viszonyfajták ugyanis — akár fő-, akár alkapcsolásként szerepelnek — tömbösítenek. Az itteni hír második mondatának tartalma például éppen ellenkezője az elsőének, s kettejük ellentétes viszonyú tömbjét csak a közös téma révén folytatja a 3., tömb értékű mondat: $[(1 \neq 2)+3]$.

2. Az előbbi megfontolások alapján nem láttuk értelmét, hogy az egy- és a háromtömbös elvi formákat is fölvegyük rendszerünkbe, így a hárommondatos újsághíreket kéttömbös lehetőségeikben vizsgáltuk.

2.1. A második fő tömb tagolódik: $[1-(2-3)]$

(1031 db, 67,6%)

2.1.1. Kapcsolatos viszonyú főkapcsolás: $[1+(2-3)]$

(439 db, 28,8%)

2.1.1.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás [1+(2+3)]

(408 db, 26,8 %)

(1) A telefondoktor január 8 és 14 között az idősebb korosztályhoz tartozókhoz szól. (2) Érinti az öregkorban gyakori panaszokat, a korral járó sajátos tüneteket. (3) Beszél arról is, hogy mik a szép, nyugalmas öregség legfőbb feltételei, s tanácsokat ad a helyes, célszerű életmódhoz. (MN 73. jan. 7.)

(1) „A Kertészeti Egyetem soroksári botanikus kertjében kinyíltott egy különleges növényritkaság, a tél végét jelző „téltemető”. (2) E mediterrán eredetű, hazánkban meghonosodott ritka növényfaj a boglárkafélék családjában tartozik. (3) Az olvadó hófoltok közt bókolva jelennek meg halványsárga bimbói”. (Dm 73. febr. 13.)

2.1.1.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: [1+(2→3)]

(21 db, 1,4 %)

(1) „Kiosont” első próbaútjára Japán első atommeghajtású hajója hétfőn a kora reggeli órákban Mucu kikötőjéből. (2) A hajó eredetileg vasárnap reggelre tervezett elindulását 259 halászhajó akadályozta meg, amely körülfárta a kikötőt. (3) A japán halászok ugyanis attól tartanak, hogy az atommeghajtású hajó rádióaktívá teszi halászterületeiket. (N 74. aug. 27.)

(1) Egy kengurut keres négy napja a chicagói rendőrség, amely a külvárosban bolyong. (2) Érthetetlenül állnak a rejtély előtt, hogyan került a távoli ausztrál tájakról az amerikai városba a másfél méter magas állat. (3) Ugyanis egyetlen környékbeli állatkertből sem tűnt el az utóbbi időben kenguru. (N 74. okt. 23.)

2.1.1.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: [1+(2→3)] (5 db, 0,3 %)

(1) A boldogító igen után rögtön börtönbe vonult Santa Monicában Mike Gaxiola, hogy megkezdje fegyveres rablásért kiszabott büntetését. (2) Gaxiolát ugyanaz a bíró adta össze Connie Marie Velottal, aki a rablót másodpercekkel később börtönre ítélte. (3) Gaxiola «mézeshetei» így csak egy hosszú csók idejéig tartott. (MN 72. dec. 30.)

(1) Az Alsónémedi és Ócsa közötti úton Maklár László 25 éves karigazgató, szegedi lakos személygépkocsijával elgázolta Sárosi János 68 éves nyugdíjas, ócsai lakost, aki olyan súlyosan megsérült, hogy a helyszínen meghalt. (2) A vizsgálat eddigi megállapítása szerint a balesetet figyelmetlen vezetés idézte elő. (3) A rendőrség ezért Maklár Lászlót őrizetbe vette. (Dm 74. márc. 7.)

2.1.1.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: [1+(2≠3)] (5 db, 0,3 %)

(1) Szabálytalanul előzőtt motorkerékpárjával Köles József 20 éves műszerész, és a Pest megyei Tura község határában elütötte a kerékpáron közlekedő Szél Erzsébet 10 éves iskolai tanulót, aki súlyosan megsérült. (2) A baleset után Köles segítségnyújtás nélkül továbbhajtott. (3) A rendőrség azonban nem sokkal később elfogta, és őrizetbe vette. (EH 75. jún. 14.)

(1) A Balaton északi partjának mediterrán jellegű hegyi lankáin beérett a déli, meleg égöv jellegzetes gyümölcse, a füge. (2) Balatonfüreden, Keszthelyen és másutt a piaci árúok az őshonos gyümölcsök mellett már a fűgét is eladásra kínálják. (3) A termés zömét azonban a déli lejtőjű hegyek présházainak tornácái füzérekben aszálják. (N 74. szept. 5.)

2.1.2. Magyarázó viszonyú főkapcsolás: [1→(2→3)] (334 db, 21,9 %)

2.1.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: [1→(2+3)] (239 db, 15,7 %)

(1) A Nílus vizének tisztítására húszezer halat rendelt az egyiptomi kormányzat Kínától. (2) A folyam szabályozása óta ugyanis elmaradnak a szokásos évi áradások, s megszorodtak a Nílusban a növényi és állati paraziták. (3) Kairó ivóvizének minősége is romlott. (EH 75. jún. 2.)

(1) Nem akadályozza a jég a dunai hajózást, annál több gondot okoz az alacsony vízszint (2) Budapestnél ugyanis hetek óta 95—115 centiméter a vízmagasság. (3) Pozsony és Mohács között pedig az alacsony vízszint következtében negyven gázló keletkezett. (MN 73. jan. 13.)

2.1.2.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[1 \rightarrow (2 \leftarrow 3)]$ (64 db, 4,2%)

(1) A brémai rendőrség két tagja tolvajok és csalók között tölti kényszerpihenőjét. (2) A két rendőr ugyanis a kikötői áruházak fosztogatására specializálta magát, s rövid idő alatt 40 ezer márka értékű árut lopott össze. (3) Két évet kaptak. (N 74. aug. 23.)

(1) Egy kanadai bíróság bűnösnek találta és szabadságvesztésre ítélte Sally Wynert, aki lézer segítségével szélhámoskodott. (2) A löversenypályákon ugyanis megcélozta annak a lónak a lábát, amelyik éppen lehagyni készült Wyner jelöltjét. (3) Így aztán az egyes futamokon nagy összegeket nyert.

2.1.2.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[1 \rightarrow (2 \rightarrow 3)]$ (17 db, 1,1%)

(1) Félbeszakadt a római Colosseum restaurációs munkálata. (2) Ugyanis A negyvenmillió líra, amit a városi tanács a munkákra megszavazott, teljes egészében felémesztődött anélkül, hogy a munkások eljutottak volna a boltívekig. (3) A pénz egyik felét ugyanis elvitte az állványozás, a másikat pedig az aréna délkeleti szárnyának helyreállítása. (Dm 74. nov. 30.)

(1) Nyugtalanítónak tartják Nyugat-Berlin születési statisztikáját a nyugat-berlini lapok. (2) A statisztika szerint ugyanis a német ajkú szülőktől származó újszülöttek száma az 1966. évi 22 841-ről 1971-ben 14 599-re, azaz 36,1 százalékkal esett vissza. (3) Míg 1966-ban ezer lakosra 11,7 újszülött jutott, 1971-ben már csak 8,6. (MN 73. jan. 5.)

2.1.2.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: $[1 \rightarrow (2 \neq 3)]$ (14 db, 0,9%)

(1) A dráma San Domingóban hatodik napja tart. (2) A városi gerillák egy csoportja ugyanis a venezuelai konzulátus épületében hét túszt tart hatalmában. (3) A dominikai kormány azonban továbbra is elutasítja, hogy tárgyalásba bocsátkozzék a gerillákkal. (N 74. okt. 3.)

(1) A közeljövőben kezdődnek meg a Pécsi Porcelángyárban azok az üzemi kísérletek, amelyek eldöntik majd: felhasználható-e a pécsváradai földpátos homok üzemi méretekben is. (2) A földpátot ugyanis jelenleg Jugoszláviából szerzi be a Pécsi Porcelángyár. (3) Ha viszont Kedvező eredményeket hoznak a kísérletek, amelyeket a Miskolci Nehézipari Egyetemen közösen folytatnak, akkor a harmincmilliárd forint értékű Pécsvárad környéki földpátmező csökkenthetné, esetleg teljesen pótolhatná az importot. (Dm 72. jan. 30.)

2.1.3. Következtető viszonyú főkapcsolás: $[1 \leftarrow (2 - 3)]$ (232 db, 15,1%)

2.1.3.1. Kapcsolatos-viszonyú alkapcsolás: $[1 \leftarrow (2 + 3)]$ (199 db, 13,0%)

(1) Szórakozóhelyen egy vendégnek és egy felszolgálónak két darab karikagyűrűt és egy férfi pecsétgyűrűt adott el aranyként, holott azok rézből voltak, a 37 éves, büntetett előéletű Petrovics Béláné Szeged, Kecskeméti utca 3/B szám alatti lakos. (2) A szegedi Járásbíróság jogerősen 7 hónap börtönre ítélte. (3) S Kimondotta, hogy a vádlott feltételes szabadságra nem bocsátható. (Dm 72. jan. 14.)

(1) A Petőfi-híd budai hídfőjénél Jakab János 23 éves gépkocsivezető, budapesti lakos egy taxival gyorsrajtás következtében összeütközött a 4-es villamossal. (2) Jakab Jánost súlyos sérülésekkel szállították kórházba. (3) A villamos egy utasa könnyebben megsérült, a helyszínen elsősegélyben részesítették. (EH 75. jan. 14.)

2.1.3.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[1 \leftarrow (2 \rightarrow 3)]$ (20 db, 1,3%)

(1) Figyelmetlenül vezette motorkerékpárját Dömsöd határában Kemenczei István 43 éves traktorvezető, és az egyik útkanyarban az árokba borult. (2) Kemenczei

súlyosan megsérült, utasa, a 37 éves felesége a helyszínen meghalt. (3) Egyikük sem viselt bukósisakot. (N 74. szept. 13.)

(1) Ronald Biggsnek, az 1963. évi nagy angliai vonatrablás egyetlen szabadlábon levő tettesének brazil állampolgárságú élettársa szombatra virradóra gyermeket szült. (2) Ezzel megnövekedtek Biggs esélyei, hogy Braziliában maradhat. (3) Egy korábbi bírósági végzés deportálásáról intézkedett ugyan, de a brazil törvények értelmében brazil gyermek apja nem számúzhető az országból. (MN 74. aug. 18.)

2.1.3.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: $[1 \leftarrow (2 \neq 3)]$ (13 db, 0,8%)

(1) Álló jármű előtt lépett az úttestre Budapesten a XX., Ócsai úton Kovács Ildikó 13 éves tanuló és Lakatos Pálné 29 éves segédmunkás, és egy személygépkocsi mindkettőjüket elütötte. (2) Kovács Ildikó sérüléseibe a helyszínen belehalt. (3) Lakatos Pálnét könnyű sérüléssel vitték kórházba. (N 74 szept. 13.)

(1) Szabálytalan előzés közben személygépkocsijával az előtte haladó pótkocsis teherautónak ment, majd áttért az úttest bal oldalára és egy szembe jövő csehszlovák turistabusznak ütközött Szónyegi János 21 éves magyaralmási szobafestő. (2) Kórházba szállítás közben meghalt. (3) A csehszlovák busz vezetője csak könnyebb sérülést szenvedett, az utasokat nem érte baj. (N 74. aug. 22.)

2.1.3.4. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[1 \leftarrow (2 \rightarrow 3)]$ (0 db. A három mondat két következtető kapcsolással ugyanis elől tömbösödik: $[(1 \rightarrow 2) \rightarrow 3]$.

2.1.4. Ellentétes viszonyú főkapcsolás: $[1 \neq (2 \rightarrow 3)]$ (26 db, 1,9%)

2.1.4.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: $[1 \neq (2 + 3)]$ (16 db, 1,1%)

(1) Algyőn — mint hírül adtuk — elkészült a korszerű, új egészségház, melynek ünnepélyes átadására később kerül sor. (2) Tegnapról azonban már ott, új helyen működik a gyógyszertár, folyik a két orvosi körzeti rendelés, s fogászati szakrendelés és a tanácsadás. (3) Az egészségház emeletén levő négy szolgálati lakásba is beköltöztek az algyői egészségügyi dolgozók. (Dm 73. febr. 2.)

(1) A terv szerint 5200 pár női cipőnek kell elkészülni naponta a Minőségi Cipőgyár szegedi gyáregységében. (2) A gyár dolgozói azonban januárban naponta 5445 pár cipőt készítettek el. (3) Szép eredmény ez azért is, mert idén zömmel exportra gyártanak a cipőgyárban, s így egy hónap alatt 128 ezer pár cipőt szállíthattak a Szovjetunióba. (Dm 73. febr. 14.)

2.1.4.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[1 \neq (2 \rightarrow 3)]$ (4 db, 0,3%)

(3) A csökkent munkaképességű dolgozók számára új munkalehetőségek teremtésére több mint ötmillió forintot támogatást szavazott meg a vállalatoknak a győri városi tanács. (2) Az ellenőrzés során azonban kiderült, hogy a Gépipari és Finommechanikai Vállalat valamint a Lakatosipari Szövetkezet nem a megjelölt célra használta fel a támogatást. (3) Ezért az erkölcsi elmarasztalás mellett a tanácstól kapott ötmillióból négy millió forintot vissza kell fizetni. (N 74. aug. 6.)

(1) A kínai orvostudomány nagy csodálója, az 1973 decemberében elhunyt Henry Carman Ruttan winnipeg-i gyógyszerész végrendeletében patikájának egész berendezését Kínának adományozta. (2) Peking azonban ottawai nagykövetsége útján minden indoklás nélkül elutasította a váratlan örökséget. (3) Az értékes hagyaték így a Manitoba egyetem tulajdonába kerül. (N 74. aug. 18.)

2.1.4.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[1 \neq (2 \rightarrow 3)]$ (4 db, 0,3%)

(1) Szegeden, jóval a kitűzött határidő előtt elkészült a villamos sínpályáinak az úttest közepére helyezése az Anna-kút és a Nagykörút közötti Kossuth Lajos sugárúti szakaszon. (2) A munkálatok azonban itt még nem fejeződtek be véglegesen. (3) A tervek szerint ugyanis hamarosan hozzákezdnek az úttest jobb és bal oldali részének újjáépítéséhez. (Dm 74. nov. 10.)

(1) Az őrzi betakarítási munkák közül sokáig a cukorrépa szedése számított az egyik legnehezebbnek. (2) A Tolna megyei MEXÓGÉP CB-1-es, egymenetes kombájnya azonban nagy mértékben megkönnyíti a munkát. (3) Egy gép tízórás műszakban ugyanis több mint két hektár cukorrépa szedésére, fejelésére, tisztítására és gyűjtésére képes. (N 74. aug. 14.)

2.1.4.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: $[1 \neq (2 \neq 3)]$ (2 db, 0,2%)

(1) Nem vágják le a kezét Líbiában azoknak, akik azért lopnak élelmiszert, mert éhesek, vagy családjuk éhezett, s az ellopott élelmet már el is fogyasztották. (2) De Egyéb lopásért továbbra is kézlevágással büntetnek. (3) Ezt azonban csak orvos jelenlétében szabad végrehajtani — írta az Action nevű tuniszi lap. (NM 72. dec. 17.)

2.2. Az első fő tömb tagolódik: $[(1-2)-3]$ (492 db, 32,4%)

2.2.1. Következtető viszonyú főkapcsolás: $[(1-2) \leftarrow 3]$ (253 db, 16,6%)

2.2.1.1. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[(1-2) \leftarrow 3]$ (134 db, 8,8%)

(1) A Kossuth Lajos sugárúton a szentesi Szabó Antal teherautójával nem adott elsőbbséget. (2) Ennek következtében összeütközött Székési János Sövényháza, Kisszer utca 230. szám alatti lakos által vezetett gépkocsival. (3) Székési és utasa, Papp István sérüléseket szenvedtek. (Dm 72. nov. 24.)

(1) Útszéli korlátnak rohant és felborult személygépkocsijával Mátrafüred és Mátraháza között Orbán József 20 éves villanyszerelő, gyöngyösi lakos. (2) Utasa, Oláh István 26 éves marós, debreceni lakos olyan súlyosan megsérült, hogy kórházba szállítás után meghalt. (3) Orbán Józsefet őrizetbe vették. (N 74. szept. 3.)

2.2.1.2. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: $[(1+2) \leftarrow 3]$ (60 db, 3,9%)

(1) Csinos szőke hölgy lépett Miami egyik forgalmas útvonalán egy nyitott autósóba. (2) Ledobta ruhadarabjait, és a pillanatok alatt összesereglett mintegy száz alkalmi néző szemeláttára Éva kosztümben forgolódott a vízsugarak alatt. (3) A rendőrség őrizetbe vette. (Dm 73. febr. 10.)

(1) Karóval bántalmazta az ittas állapotban levő férjét, a 72 éves Gróf József nyugdíjast andrásfalvi lakásuk udvarán szóváltás közben Gróf Józsefné 63 éves háztartásbeli. (2) Ezt követően lányával férjét a pajtába vitette, ahol a bántalmazott ember rövidesen meghalt. (3) Gróf Józsefnét a rendőrség őrizetbe vette. (N 74. szept. 25.)

2.2.1.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[(1 \rightarrow 2) \leftarrow 3]$ (50 db, 3,3%)

(1) Válságos a helyzet Bangladesben, ahol nem hivatalos jelentések szerint csaknem kétezerre emelkedett a halottak száma. (2) Az áradás Dacca környékén egyre több területet önt el. (3) A Jugoszláv Szövetségi Végrehajtó Tanács úgy döntött, hogy a Vöröskereszt útján 2 millió dinár úgynevezett humanitárius segélyben részesíti a Banglades Népi Köztársaságot. (N 74. aug. 14.)

(1) Gyorsított eljárással került a vádlottak padjára a szegedi Járásbíróság előtt garázdaság miatt Sike László 20 éves, büntetett előéletű, Szeged, Tarján 116. szám alatti lakos. (2) Rábizonyult ugyanis, hogy egy este a Széchenyi téren minden indok nélkül megtámadott egy járőkelőt, s aki annak segítségére sietett, azt is bántalmazta. (3) Sike Lászlót a szegedi Járásbíróság nem jogerősen 9 hónap szigorított börtönre ítélte. (Dm 75. febr. 22.)

2.2.1.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: $[(1 \neq 2) \leftarrow 3]$ (9 db, 0,6%)

(1) Balogh András 39 éves, büntetett előéletű, Szeged, Bánomkert sor 7. szám alatti lakos kőművesmunkát vállalt Csapó Jenő Szeged, Gábor Áron utca 3. szám alatti lakos telkén azzal, hogy egy cukrászműhelyt és üzletet felépít. (2) Néhány napos munka után azonban vállalkozását nem folytatta, a felvett pénzt pedig magára költötte. (3) Balogh Andrást a szegedi Járásbíróság jogerősen 2 hónap börtönre ítélte. (Dm 72. nov. 5.)

2.2.2. Kapcsolatos viszonyú főkapcsolás: $[(1-2)+3]$ (193 db, 12,7%)

2.2.2.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: $[(1+2)+3]$ (106 db, 7,0%)

(1) Japán üzletemberek és lengyel kereskedelmi szakemberek Tokióban háromnapos értekezletet tartottak. (2) Közös közleményük arra szólít fel, hogy mozdítsák elő a különböző iparágakra vonatkozó együttműködést, és cseréljék ki a műszaki vonatkozású információkat. (3) Japán 1973-ban mintegy 130 millió dollár értékű árut exportált Lengyelországba, és onnan 49 millió dollár értékűt importált. (MN 74. nov. 14)

(1) Leszakadt egy állványzat Miskolcon, a Lenin Kohászati Művek nemesacél-finomhengerművének építésénél, és halálra zúzta az alatta dolgozó Hajdú István 51 éves csabai betanított munkást. (2) Az állványzattal lezuhant az Észak-magyarországi Építőipari Vállalat három dolgozója is, akik közül Lampert István és Beke Albert életveszélyesen, Turóczy László pedig súlyosan megsérült. (3) A felelősség megállapítására vizsgálat indult. (MN 73. jan. 17.)

2.2.2.2. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[(1-2)+3]$ (48 db, 3,2%)

(1) A Német Demokratikus Köztársaságban az idén leesett az első hó. (2) A 950 méternél magasabb hegycsúcsokat hókorona borítja. (3) Vasárnap az egész országban egyszerre 15 fokkal zuhant vissza a hőmérséklet, s a hideg idő hétfőn is tovább tartott. (N 74. okt. 1.)

(1) Segítségnyújtás nélkül továbbhajtott személygépkocsijával — amellyel elütötte a kerékpárján haladó 67 éves Sipeki Istvánt — Vilmány községben Zajác Imre 44 éves gönci lakos. (2) Sipeki István kórházba szállítás közben meghalt. (3) Zajác Imrét, aki ittasan, figyelmen kívül vezette személygépkocsiját, előzetes letartóztatásba helyezték. (N 74. okt. 8.)

2.2.2.3. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[(1-2)+3]$ (39 db, 2,5%)

(1) Elvitte az ördög az NSZK-beli Heilbronn lelkészét. (2) Ugyanis a közlekedésrendészet Ördög nevű őrmestere érte ittas vezetésen a papot. (3) Mivel a tisztelendő vérenek alkoholtartalma meghaladta a hivatalosan eltűrt mennyiséget, jogosítványát két hónapra bevonták, s kétezer márká pénzbüntetésre ítélték. (Dm 75. máj. 31.)

(1) Nagy a sikere a miskolci filmfesztivál vetítésének. (2) Napontként ugyanis több mint ezren tekintik meg a bemutatott filmeket. (3) Csütörtökön 17 kisfilm került vetítésre, közöttük számos ismeretterjesztő tudományos alkotás. (MN 75. máj. 16.)

2.2.2.4. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: $[(1 \neq 2)+3]$ (0 db)

2.2.3. Magyarázó viszonyú főkapcsolás: $[(1-2)+3]$ (32 db, 2,0%)

2.2.3.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: $[(1+2)-3]$ (21 db, 1,3%)

(1) A Hortobágyon olyan nagy a szárazság, mint a nyári, kánikulai forróságban. (2) A legöregebb pásztorok sem emlékeznek ilyen, egymást követő két esztendőre, mint a tavalyi és az idei, amikor hó nélkül telet a Hortobágy. (3) December eleje óta ugyanis egy milliméter csapadék sem hullott, szárazak a tócsogók, a mélyedésekben szárazon áll a gyékény és a sás. (MN 73. jan. 16.)

(1) Szerelemföltésből lelőtte vadászfegyverével december 7-én hajnalban a kecskeméti megyei kórház előtt Cseh Gergely 48 éves gépkocsivezető Molnár János lakatost, aki H. Julianna 15 éves konyhalányt kísérte. (2) A férfi ezután lakásán agyonlőtte feleségét, majd saját magával is végzett. (3) A vizsgálat szerint Cseh udvarolt a lánynak, de korábban olyan kijelentést is tett, hogy sem a feleségéről, sem a fiatalokú lányról nem tud lemondani. (MN 72. dec. 8.)

2.2.3.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[(1-2)-3]$ (9 db, 0,6%)

(1) A Szegedi Kenderfonógyárban hasznos felmérés kezdődött a napokban. (2) Az üzemgazdasági osztály munkatársai kérdőíveken tudakolják meg a különböző munkahelyeken eltöltött időt az üzem dolgozóitól. (3) A gyár ugyanis arra szeretne

választ kapni, hogy kiket illet meg a korkedvezmény, illetve ki mehet nyugdíjba a közeljövőben. (Dm 73. jan. 12.)

(1) Születésnapján érdekes meglepetés érte Hollandia legidősebb asszonyát, a 106 éves Johanna Leewenburg-Hordijkot. (2) Az üdvözetek között ugyanis szerepelt egy üzenet, melyben a városi tanács felszólította Leewenburg-Hordijk asszony szüleit, hogy írassák be lányukat az iskolába. (3) A tévedés oka adminisztrációs hiba: az idős holgy 1867 helyett 1967-es születési dátummal szerepelt a nyilvántartásokban. (Dm 73. jan. 27.)

2.2.3.3. Ellentétes viszonyú alkapcsolás: $[(1 \neq 2) \rightarrow 3]$ (2 db, 0,1%)

(1) Zsúfolt utcára zuhant az Illionis állambeli Morrisban két fivér magánrepülőgépe. (2) Csodával határos módon azonban csak ők váltak a szerencsétlenség áldozatává. (3) A testvérek gépükről egy új felvevővel akartak filmet készíteni a városról, s ekközben történt a szerencsétlenség. (Dm 73. febr. 6.)

2.2.3.4. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[(1 + 2) \rightarrow 3]$ (0 db)

2.2.4. Ellentétes viszonyú főkapcsolás: $[(1 - 2) \neq 3]$ (14 db, 0,9%)

2.2.4.1. Kapcsolatos viszonyú alkapcsolás: $[(1 + 2) \neq 3]$ (7 db, 0,5%)

(1) A lisszaboni nyugatnémet nagykövetség szóvivője közölte, hogy Damiao tábornok, a köztársasági nemzeti gárda jobboldali nézeteiről ismert volt parancsnoka és magas rangú beosztottja a nyugatnémet nagykövetségre menekült. (2) A nagykövetség „ideiglenes menedékjogot adott” a portugál tisztnek. (3) A bonni kormánysszóvivője ezzel szemben cáfolta a jelentést. (Dm 75. márc. 12.)

(1) Le Havre-ban egy 70 éves nyugdíjas nő emeleti lakásának ablakában akarta szellőztetni ágyneműjét, és elfeledkezett arról, hogy hétezer frank pénzét a dunyha-huzatba varrta. (2) Csak akkor kapott észbe, amikor a szél szárnyára emelte a nagy értékű ágyneműt. (3) De mire leért az utcára, egy járókelő már frissebbnek bizonyult, és sürgősen magához ragadta az égből kapott ajándékot. (Dm 72. nov. 28.)

2.2.4.2. Magyarázó viszonyú alkapcsolás: $[(1 \rightarrow 2) \neq 3]$ (5 db, 0,3%)

(1) Az olasz cigarettacsempészek fantáziája kimeríthetetlen. (2) Ugyanis a Nápoly melletti Vigilenában „temetést” rendeztek, hogy a koporsóban levő illegális füstölőnivalót a lehető legmegtévesztőbb módon a címzetthez juttassák. (3) Mégis lebuktak, mert egy vámtisztnek feltűnt a temetési menetben néhány jól ismert bűnöző, s erre érdeklődni kezdett a koporsó tartalma felől. (MN 72. dec. 28.)

(1) B. S. 22 évig volt a Vasas tornászainak edzője, azután úgy tetszett, hogy a nyugdíjig tartó kapcsolat végleg megszakadt. (2) A tréner ugyanis áldatlan viták után más klubba távozott, majd csak a TF-en dolgozott. (3) Most azonban úgy hírlik, — mint M. K. edzője — visszatért a piros-kék klubba, szent a béke... (HH 75. ápr. 21)

2.2.4.3. Következtető viszonyú alkapcsolás: $[1 \leftarrow (2 \neq 3)]$ (2 db, 0,1%)

(1) A Budapesti út és a Dorozsmai út kereszteződésében rakodógéppel közlekedve nem adott elsőbbséget egy jugoszláv személygépkocsinak Hufnager Ottó, Tápé, Úttörő utca 31. szám alatti lakos. (2) Összetűköztek. (3) Sérülés nem történt, a kár mintegy 5 ezer forint. (Dm 72. dec. 28.)

3. A fentiekben számba vettük, s egy-egy példával szemléltettük, hogy a három-mondatos újsághírekben miféle konstrukciós formák rejlenek. De hogy e példásor egyes tagjai közül melyek az alkalmi, esetleges alakulatok, csupán gyakorlati feldolgozással lehet megállapítani. Ennek a megközelítésmódnak számszerű eredményeit tanulmányozhatjuk az alábbi két táblázaton.

Az adatok mögött számos tanulság rejlik, közülük a legfontosabbat — Deme László lektori véleménye nyomán — itt is kiemeljük.

A két táblázat anyagában — akár a főkapcsolások, akár az alkapcsolások összesített arányait nézzük, akár az összes kapcsolásokét együtt — van egy következetes gyakorisági rend:

	kapcsolatos	következtető	magyarázó	ellentétes
főkapcs.	41,5 %	31,7 %	23,9 %	2,8 %
alkapcs.	69,3 %	16,9 %	01,8 %	2,9 %
összes átl.	55,4 %	24,3 %	17,3 %	2,9 %

S ez nem véletlen, hanem csökkenő haladás az egyszerű eseményreprodukálástól a gondolati-logikai feldolgozás felé. A kapcsolatos viszony a pusztán időbeli vagy eseménybeli rendet követheti; a következtetőben az oksági kapcsolat időrendi-okrendi rákövetkezésben jelentkezik; a magyarázó kapcsolat már indoklás, a természetes ok-okozati rendet intellektuálisan megfordítja; az ellentétbe állítás ennél is magasabb fokú gondolati feldolgozásra mutat.

Az is több véletlennél persze, hogy a „tartalmasabb” kapcsolásforma a főkapcsolásokban nagyobb súlyú, mint a tömbön belüli — inkább csak részletezést szolgáló — alkapcsolásokban.

És még egy figyelemre méltó jelenség! Az 1—(2—3) megoszlású típusokban magyarázó főkapcsolás aránya túlhaladja a következtetőt, az (1—2)—3 megoszlásúakban a következtető van nagy többségben a magyarázóval szemben. Mi az oka ennek? Alighanem az, hogy az első képlet — ha nem lineáris, azaz kapcsolatos főkapcsolású — akkor valóban „tételmondatos”, a második pedig konklúziómondatos.

JEGYZETEK

- [1] Jelen írás részlet A beszédmű értékű bekezdés konstrukciós formái című tanulmány azon fejezetéből, amelyben 4800 db újsághírt dolgoz fel a szerző. Az elemzés hipotézise DEME László kutatásaira épül (vö. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai. 1971.), eszerint a konstrukciós formák meghatározó elemei mondategészek és a köztük kapcsoló mellérendelő viszonyfajták. Előbbiket arabs számokkal, utóbbiakat a következő jelekkel jelöltük: kapcsolatos: +, ellentétes: ≠, következtető: ←, magyarázó: →. A gömbölyű zárójel két mondategésznek szorosabb: tömb értékű kapcsolatát jelzi.

Az idézett napilapok:

Népszabadság: Ng, Népszava: N, Magyar Nemzet: MN, Délmagyarország: Dm, Hétfői Hírek: HH, Esti Hírlap: EH.

A fent idézett tanulmány eddig megjelent részletei: Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdésnyi beszédmű szerkezetéről. Néprajz és Nyelvtudomány XVII—XVIII, 9—18 (1973—1974); Az ötmondatos bekezdésnyi beszédmű kísérleti vizsgálatáról. A Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 1974. 161—184; A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. Ált. nyelv. tan. XI, (szerk. TELEGDI Zs.) 15—25. (1975); Egy baleseti hír szerkezete. Nyr. 98: 414—421; Egy konstrukciótípus megjelenési formái. Nyr. 99: 424—38; Kétmondatos hírek tematikai és logikai jellemzői. A Szegedi Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 1975. 83-91; A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolódásának összefüggése négymondatos beszédművekben. Néprajz és Nyelvtudomány XIX, 16—30 (1975); A fogalmazás mint logikai konstrukció. Tantárgypedagógiai Kutatások. Baja, 1974. 59—66.

Imre Békési

Vorliegende Arbeit ist ein Teil der Studie: „Die Konstruktionsformen des Sprachwert (Redewert) besitzendes Absatzes“, in welcher Verfasser seine Text-strukturlichen Forschungen zusammenfasst.

КОНСТРУКЦИОННЫЕ ФОРМЫ ГАЗЕТНЫХ ЗАМЕТОК
В ОБЪЕМЕ ТРЕХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

И. Бекешу

Данная статья — часть работы «Конструкционные формы абзаца произведения», в которой автор подитоживает свои исследования в области структуры текста.

A SZOMSZÉDOS SZOCIALISTA ORSZÁGOK MAGYAR NYELVŰ SAJTÓJÁRÓL

KEMÉNY G. GÁBOR

Hangsúlyozni kívánom, hogy az 1974-ben megjelent sajtóbibliográfiai munkámat elemző előadásomban* és az esetleg felmerülő kérdésekre adandó válaszomban csupán az alapkérdés, a szomszédos szocialista országokban megjelenő magyar nyelvű sajtó általános problematikájával kívánok foglalkozni. Többre ez idő szerint nemcsak időbeli ok miatt, azért sem vállalkozhatom, mert a kérdés — mint ismeretes — feldolgozatlan, a kutatás csak több éves kitartó munkával érkezhethet el az első monográfiáig. Addig pedig csak általános, szerkezeti, részben szociológiai, részben a műfaji megoszlásra vonatkozó áttekintésre szorítkozhat az előadó, s ennyivel kell Önöknek is beérniök.

Az előbbiekhöz tartozik megemlítenem, hogy a szerkesztésemben megjelent — időben első tárgyköri adattár és címjegyzék is — több éves gyűjtő és feltáró munka eredménye. Amiből tehát az is következik, hogy ahol sok-sok évig nem voltak elő-munkálatok, ott mindent valóban az alapok lerakásánál kellett kezdeni. Először tehát a sajtóbibliográfiai felméréshez kellett elérkeznünk, hogy néhány éven belül talán már sajtótörténeti feldolgozással is számolhassunk.

Arról, hogy ez a törekvés a magyar sajtótörténeti kutatás soron következő feladatai közé tartozik, a múlt év végén megjelent munkám előszavában ezeket írom:

„Napjainkban — hosszas hallgatás után — a műfaj és a tudományterület számos vonatkozásában megélenkült a magyar sajtótörténet, a hazai és külföldi magyar nyelvű és vonatkozású sajtókérdések iránti érdeklődés. Az egész vonalon a kutatómunka jelentkezésének és kibontakozásának lehetünk tanúi. Nyilvánvaló, ez a fokozódó érdeklődés nem kis mértékben összefügg a korábban hazai témákra korlátozott vizsgálódás körének kiterjesztésével. Korunk magyar sajtóviszonyainak, „sajtótörténeti” kérdéseinek kutatója természetesen nem elégszik meg a szorosan vett hazai sajtó történeti-társadalmi jelenségeinek feltárásával. Érdeklődését a nagyvilágra, ezen belül elsősorban a külföldön megjelent és megjelenő magyar nyelvű sajtó megismerésére és megismertetésére is ki kell terjesztenie”.

Ebből a kezdeti munkából vállaltunk tehát részt a szomszédos szocialista országok magyar nyelvű sajtója 1945 és 1970 közötti negyedszázada címjegyzékének és adattárának közzétételével. Ennek a kezdeti munkának lecsapódása, részeredménye az a néhány megállapítás, adat, észrevétel, amiről előadásomban szólni kívánok.

Törekvésem nyilvánvalóan összefügg azzal a megállapítással és kíváncsisággal, hogy a hazánkban élő nemzetiségek és a testvéri szocialista államokban élő magyar

* Elhangzott a Történettudományi Tanszéken 1975. május 7-én a „Találkozás neves történet-székkel” sorozat keretében KEMÉNY G. Gábor (összeállította): Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára 1945—1970. I. Szomszédos szocialista országok. Bp. 1974. Országos Széchényi Könyvtár. 268 p. című munkájának megjelenése és a 60 éves tudós köszöntése alkalmából.

nép-csoportok együttesen alkossanak hidat népeink között. Ebben a „híd” szerepben pedig elsőrendű funkciója van a szomszédos szocialista országokban megjelenő szomszédnépi magyar sajtónak, úgyis mint ez országok és a mi irodalmi-kulturális-tudományos eredményeink kölcsönös közvetítőjének. Bizonyos azonban, hogy mindezen túl a tárgy vizsgálatára az utóbbi évtizedben a szomszédos szocialista országokban tett tanulmányaim, az ott élő írókkal és újságírókkal folytatott beszélgetéseim élmény- és ismeretanyaga is készített.

Ennyit előljáróban vázlatos áttekintésem bevezetéseként.

A magyar nyelvű sajtó vizsgálatát mostanában különösen érdekli a magyar sajtó hazai és külföldi statisztikája. Annál is inkább, mert sajtókultúránknak, a világ magyar nyelvű sajtójának, és ezen belül a szomszédos szocialista országokban megjelenő magyar sajtónak ez a megközelítési módja az utóbbi években keveset hallatott magáról.

Annak, aki a számok és számarányok értékmérőjével kíván tájékozódni, jó eligazítást ad a statisztikai alapadatok ismerete. Így járunk el a következőkben, amikor a fő erővonalak területéről jelzést adunk arról az összetett és bonyolult kérdésről, amit tudatunkban a szomszédos szocialista államokban megjelenő, röviden a *magyar nemzetiségi sajtó* gyűjtőfogalom alatt raktározhatunk el.

A statisztikai tudomány egyik fő erőssége — nálunk és a nagyvilágban egyaránt — a párhuzamos, az összehasonlító adatközlés. Ennek a nehéz és felelősségteljes műfajnak a követésére vállalkozunk mi is a következőkben.

A Statisztikai Évkönyv 1972. évi kötetét (479 p.) 882 hazánkban megjelenő időszaki sajtótermékről tud. Ebből 29 a napilapok, 853 az egyéb periodikum, a heti- és havilapok, folyóiratok, képeslapok, hivatalos és műszaki lapok, testületi és egyéb nyomtatott kiadványok száma.

Mérjük ezt az adatot a szomszédos szocialista országokban, tehát a *Csehszlovák Szocialista Köztársaságban*, a *Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban*, a *Romániai Szocialista Köztársaságban* és a *Szovjetunióban*, közelebbről a Kárpátontúli Területen, azaz *Kárpátukrajinában* 1945 óta megjelent és megjelenő magyar sajtó adataihoz. A részletes felmérésből megtudjuk, hogy a négy szocialista ország területén — 1972-ig bezárólag — eddig összesen 403 magyar nyelvű önálló sajtóorgánus, hírlap, folyóirat és egyéb periodikum megjelenéséről tudunk. A felmérés évében (értsd: 1972-ben) pedig mintegy 160 (köztük 8 napilap) az ezekben az országokban megjelenő magyar nyelvű sajtóorgánus. Ez — nagy vonásokban — a Magyarországon megjelenő időszaki sajtó *ötöd* (napisajtó terén *negyed*) része, átlag és közel 20 (húsz) *százaléka*.

Ha az elmondottakat egybevetjük egy korántsem érdektelen további becsléssel, azzal, hogy a szomszédos szocialista országokban élő magyar nyelvű és nemzetiségű népesség összesített lélekszámát a 3 milliós alsó és a 3 millió 300 ezres felső határ között érzékeljük, a két főadat egybevetéséből további, nem kisebb figyelmet érdemlő következtetést vonhatunk le. Egyrészt azt, hogy míg a népességi arány — hozzávetőlegesen — a magyarországi mintegy vagy közel *harminc* *százalékának* felel meg, addig a statisztikai felmérés időpontjában rendszeresen megjelenő időszaki sajtótermékek száma a hazainak csak mintegy vagy alig *húsz* *százaléka*. A népességi arány és a sajtótermékek száma között tehát jelentős eltérés mutatkozik az egész magyar nemzetiségi sajtó, a szomszédos szocialista országokban megjelenő egész magyar nyelvű sajtó területén.

Maradjunk azonban egyelőre és a továbbiakban is a tárgyunk meghatározta kereten, a szorosan vett szakterületen belül. A magyar sajtó újabb adataihoz mérve, ehhez a hazai 882 sajtótermékhez viszonyítva, mintegy vagy közel 20 *százalékos magyar nyelvű többlet sajtóval* számolhatunk. Ha nem másért, pusztán ebből a szűken

vett statisztikai meggondolásból kiindulva is érdemes ezzel a mai határainkon közvetlenül elhelyezkedő, a szomszédos szocialista országokban rendszeresen megjelenő magyar sajtóval, *termékeivel, történeti kialakulásával, e sajtót jellemző alapvonásokkal és ennek létét, további fejlődését is meghatározó szociológiai tényezőkkel* közelebbről is megismerkedni.

A szomszédos szocialista államok magyar nyelvű sajtója szinte előzmény nélkül, a demokratikus, majd a szocialista fejlődés és építés viszonyai között jött létre. Ennek az előzmény és hagyomány nélküli indulásnak kétségtelen előnyeik kívül hátrányai is voltak. Ilyen elsősorban az, hogy a nagy múltú kisebbségi folyóiratok továbbvitele, felélesztése — az újvidéki *Híd* és a kolozsvári *Korunk* elszigetelt példájától eltekintve, nem sikerült. Ami azt is jelentette, hogy valóban *hagyomány nélkül, az új, az adott körülményeken belül* kellett felépíteni és kialakítani a ma is meglevő sajtóbázisokat s ezek közül a szocialista korszak új típusú magyar nemzetiségi sajtóját.

Ma már elmondhatjuk, annak ellenére, hogy a korábbi *kisebbségi* sajtószint és sajtótörténeti hagyomány mércéje egyes területeken igen magas volt, az új *nemzetiségi* sajtó — kivált a napi- és a hetilapok vonalán — jórészt elérte és túlhaladta az előző korszak legjobb kisebbségi sajtóorgánumai szintjét. Azzal, hogy továbbment a nemzetiségi realitás vizsgálatának útján, hogy mélyebbről tárta fel a nemzetiségi társadalmak megerősítésének feltételeit, hogy összekapcsolta az irodalmi és a népi művelődés szálait. Pedig a nagy elődök, a korábbi magyar nemzetiségi sajtóorgánumok irodalmi-művelődési, de technikai szintjének meghaladása nem lehetett könnyű feladat. Gondoljunk csak a két háború közötti *Brassói Lapokra*, a régi *Korunkra*, az *Erdélyi Helikonra*, a nagymúltú szabadkai *Naplóra*, a régi *Hídra* és a *Kalangyára*. A jól szerkesztett napilapokban bővelkedő 1918 után csehszlovákiai napisajtóra: a *Kassai Naplóra*, a korai *Prágai Magyar Hírlapra*, a *Magyar Újságra*, és a harcoss *Magyar Napra*. A hetilapok és a folyóiratok közül Fábry Zoltán *Út-jára*, a kassai Kazinczy Társaság folyóiratára, a *Magyar Írásra*, a losonci *Mi Lapunkra* (akkor az egész kisebbségi nyelvterület legjobb és haladóbb ifjúsági lapjára), a *Figyelőre*, a zsenge csehszlovákiai tudományos szaksajtó kísérletére.

A feladat tehát nagy és jelentős volt. S az, hogy az új, az 1945 utáni magyar nemzetiségi sajtó helytállt és kibontakozhatott a nem azonos feltételű viszonyok között (a romániai magyar sajtó kezdeti fellendülésével szemben a jugoszláviai magyar sajtó nehezen „indult be”, Csehszlovákiában pedig — mint ismeretes 1948-ig az *Új Szó* indulásáig egyáltalán nem volt magyar nyelvű újság), mindez elsősorban egy-két országos hírlap és néhány irodalmi hetilap és folyóirat teljesítménye.

A szomszédos szocialista országok magyar nyelvű sajtójában nem is annyira az indulás, mint a továbbfejlődés, a megerősödés fázisa volt a döntő. S ebben a munkában, ezen a szakaszon aránylag nem sok lapcímet kell a mindmáig tartó fejlődési úton kiemelnünk. Így az irodalmi riportjai és sokoldalú szerkesztése révén a demokratikus lap elődje (*Romániai Magyar Szó*) nem kevés visszahúzó emlékét időnként feledtető *Előret*, a lap- és irodalomolvasó, tárlatnéző közönséget szervező kolozsvári *Igazságot*, a romániai magyar irodalom propagálásában fáradhatatlan, a szomszédnépi irodalmi kapcsolatokat igényesen ápoló *Utunkat*, a Románia Szocialista Köztársaság Írószövetsége immár több mint negyedszázada megszaktítás nélkül megjelenő hetilapját. A lelkes marosvásárhelyi *Igaz Szót*, amelyről elmondhatjuk, hogy az 1957. évi Ady-számmal, az 1969. évi Petőfi-emlékszámmal, nevéhez fűződik — legalábbis eddig — a legszínvonalasabb nemzetiségi magyar irodalmi emlékszámk kiadása. A jugoszláviai magyar hírlapirodalomból a tizenegynéhány mellékletével

és melléklapjával külön nemzetiségi „sajtókombinátot” jelentő újvidéki *Magyar Szót*, a jugoszláviai magyar népcsoport létkérdéseit bátran felvető szabadkai 7 (Hét) *Napot*. Az irodalmi folyóiratok közül a megújuló *Hídat*, a szabadkai *Üzenet*et, a magyarságtudományi kutatás feladatait felkaroló *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeit*, és azt a legutóbb indult társadalmi—művelődési folyóiratot (*Létünk*, Szabadka, 1971), amely már az első években megközelíteni látszik a nemzetiségi szemle régóta várt típusát.

A szlovákiai magyar sajtóból sem nehéz a kiemelendő, a nemzetiségi kultúr-munkát ellátó lapok, folyóiratok számbavétele. Ilyen mindenképp előtt a pozsonyi *Új Szó*, az itteni magyarság központi lapja, melynek a CSEMADOK hetilapjával, a Hét-tel együtt, jelentős érdemei vannak a szlovákiai magyar művelődés szervezése és színvonalemelése körül. Ennek a munkának a dandárja azonban az ugyancsak Pozsonyban megjelenő, a regionális kérdésekben gyakran túl tekintő, olykor ugyancsak szokimondóan bíráló *Irodalmi Szemlére* maradt, melynek több mint másfél-évtizedes öntudatosító kultúr-munkája összeforrott a szlovákiai új magyar nemzetiségi irodalom és művelődés rangemelésével.

A kárpátukrajnai (Kárpátontúli Terület) magyar nyelvű sajtó esetében inkább a funkció ellátását, a magyar nyelvű sajtóorgánium létezésének tényét kell értékelnünk. Nem hallgathatjuk el, hogy az Ungváron megjelenő központi napilap a *Kárpáti Igaz Szó*, az utóbbi néhány évben figyelmet érdemlő fejlődésen megy át. Újabban indított irodalmi rovat-melléklete (*Neon, vasárnapi magazin*) immár tűzhelyet biztosít az itteni magyar nyelvű irodalomnak. Ezzel csaknem egyidőben megindult, de ez idő szerint még túl sok és feleslegesen átvett fordítást közöl a terület első népszerűsítő, társadalmi-műszaki stb. szemléje, a *Körkép*.

A hevenyészett vázlatból is nyilvánvaló, hogy a különböző tájegységekhez tartozó magyar nemzetiségi sajtóorgániumok részletes és összehasonlító bemutatása igen érdekes következtetésekre adhatna lehetőséget. Ennek elvégzése azonban hosszabb lélegzetű tanulmány vagy éppen monográfia feladata. Ebből az alkalomból, az adott terjedelmi határok között, részletesebb megközelítésre sajnos nem vállalkozhatunk.

Amiről azonban így is, a meghatározott terjedelmen belül is szólnunk kell, — megítélésünk szerint — nem kisebb jelentőségű a sajtótörténeti vizsgálódás részleteinél. Egyrésztől egyfajta sajtó-karakterisztika, másrészt bizonyos mérvű sajtószociológia körvonalaát kívánjuk meghúzni, hogy ezzel is közelebb hozzassuk a tárgyunkat, a magyar nemzetiségi kérdések, így a magyar nemzetiségi sajtó alapkérdései iránt érdeklődőkhöz.

Sajtó-karakterisztikán ez alkalommal nem csupán az egyes sajtótermékek, hanem ezen túlmenően, az illető sajtó egészének, jellegének, törekvéseinek a jellemzését értjük. Ennek megértéséhez most már az egyes tájegységek sajtójában kimutatható különbségekből, eltérésekből kell kiindulnunk.

Nyilvánvaló, hogy nemcsak a kárpátukrajnai és a többi magyar nemzetiség sajtója között van ebben a tekintetben szembevetendő különbség. Lényeges eltérés mutatható ki a három nagyobb vagy éppen nagylélekszámú magyar nemzetiség sajtójának összehasonlításakor is. Ilyen mindenképp előtt a sajtó funkciójában jelentkező alapvető különbség.

A napi sajtónak meghatározó, vezető szerepe voltaképp csak a jugoszláviai magyar nemzetiség életében van. Az Újvidéken megjelenő, előbb valóságos „sajtókombinát”-nak mondott *Magyar Szó*, talán az egyetlen (hétköznapi átlag harminc-, vasárnaponként a hetvenezret is megközelítő példányszámával) szomszédos szocialista országban kiadott magyar nyelvű napilap, amelyről ez joggal elmondható. Itt a jugo-

szláviai magyar sajtóban, a hetilapoknak és a folyóiratoknak — a nemzetiségi társadalom építése, fejlesztése terén — még akkor is másodlagos szerepük van, ha a Magyar Szó, mint a külföldi magyar sajtó egyik vezető orgánuma mellé olyan sokoldalú — s mint jeleztük — a létfontosságú nemzetiségi kérdéseket állandóan figyelemmel kísérő „kontroll-orgánumot” állíthatunk, mint a szabadkaiak 7 (Hét) *Nap-ját*. A nemzetiségi sajtótörténet, s egyben kissé a társadalomrajz területén maradvá, ennek a jugoszláviai magyar sajtónak igen erős és határozott acélú a társadalompolitikai kérdésekkel (*Híd, Létünk*), az irodalmi-néprajzi kérdésekkel (Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei), és hangsúllyal a művészeti irányzatok kérdésével foglalkozó sajtója (*Üzenet, Új Symposion*), hogy csak a jelentősebbeket említsük.

A romániai magyar sajtó művelődési és társadalmi érdeklődése ezzel szemben és elsősorban nem a napilapokban jut kifejezésre. A napilapok, gondoljunk az évtizedes múlttal és rutinnal rendelkező bukaresti *Előrére*, a kolozsvári *Igazságra*, a temesvári *Szabad Szóra*, de az újabbakra is, inkább a közélet hivatalos hír- és közleményanyagának a közvetítői. Kevés újszerű kezdeményezésük közül az utóbbi években a magyarországi irodalmi és művészeti életről adott *Előre*-tudósítások, irodalmi riportok jelentenek kivételt. Igen jelentős, irodalmi közvéleményt szervező szerepe van ugyanakkor a kolozsvári *Utunknak*, a Marosvásárhelyt szerkesztett *Igaz Szónak*, a hagyományos útját a modern ismeretterjesztéssel egyre jobb arányban egyeztető *Korunknak*. Nem kisebb jelentősége van ugyanakkor a nyelv- és irodalomtudományok színvonalas művelését nyújtó, ugyancsak itt megjelenő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményeknek*, és a nemzetiségi társadalom alapkérdéseit mérték-tartással, a történeti hagyomány és a szocialista embertudat körültekintő egybe-állításával Kolozsvárt szerkesztett, Bukarestben kiadott *A Hétnek*, amely ez idő szerint az egész nemzetiségi sajtó legszínvonalasabb problémafelvető hetilapja szintjére emelkedett.

A csehszlovákiai sajtóban közel másfélévtizeddel ezelőtt zárult le a hivatalos napilap, a pozsonyi *Új Szó* kizárólagos vezető szerepének kevés, bár sivár szakaszon elért eredményt felmutató periódusa. Ma egy egészen új típusú, változott kulturális helyzetben kell osztozkodnia két ugyancsak Pozsonyban — másutt említést érdemlő magyar nyelvű sajtó nem jelenik meg — kiadott orgánummal. Az *Irodalmi Szemlével*, mint vezető irodalmi folyóirattal és a *Héttel*, mely akárcsak hasonló nevű romániai lap társa, a nemzetiségi közművelődési érdekek és akciók egyik kezdeményező fő-
ruma.

Kárpátukrajnában, az itteni magyar sajtó területén hasonló problémákkal természetesen nem találkozunk, nem is találkozhatunk. Az itteni sajtónak, tehát lényegében az Ungváron megjelenő *Kárpáti Igaz Szónak*, a funkciók egész sorát kell betöltenie, elsősorban a nyelvi, szerkesztési, irodalmi és művészeti alapkérdésekhez felnőnie, hogy végre ezen a területen is megnyugtatóan kialakulhasson a korszerű magyar nemzetiségi sajtó bázisa. Ami természetesen korántsem jelenti azt, hogy a lapnak a magyar nyelvű közművelődés terjesztése terén elért kétségtelen eredményeit ne méltányolnánk.

A kérdéseknek ez a belső szerkezeti elemzése elválaszthatatlanul összefügg a négy magyar nemzetiség egész társadalmi életére kiható *sajtósociológiai* vizsgálattal. Az előbbiekhöz hasonlóan, itt is csak jelzésekkel adunk hírt az itt jelentkező ugyancsak nem kevés problémáról.

A jugoszláviai magyar sajtóban aránylag több az elvi-elméleti cikk, mint másutt a szomszédos szocialista országok magyar sajtójában. Különösen fontos a nemzeti-ségi jogokat, az „önigazgatású” közigazgatásból következő jogokat, iskolai-

közművelődési kívánalmakat számontartó nagyszámú elvi fejtegetés. Akárcsak a nagyszámú, a magyar kulturális intézmények életéről, a helyi magyar kulturális szereplők: írók, tudósok, művészek, művelődési, igazgatási, gazdasági ügyintézők munkájáról szóló tudósítás és beszámoló. Jóllehet a jugoszláviai magyar népcsoportnak kevés az átfogó művelődési intézménye, mint a néprajzi-nyelvi-irodalmi kérdésekkel foglalkozó *Hungarológiai Intézet*, a nyelvi és irodalmi-filológiai kérdések tűzhelyeként az újvidéki egyetem bölcsészeti karának *magyar nyelvi-irodalmi tanszéke*, a nyelvművelés ügyét szervező, Szabadkán és Adán tevékenykedő *Magyar Nyelvművelő Egyesület*, a szabadkai *Népszínház* a legutóbb indult újvidéki színház és az irodalmi-társadalmi kérdések népszerű vitafórumaként az ugyancsak szabadkai *Életjel* irodalmi kör, — ezek a kulturális és tudományos intézmények valósággal ellátják egy szinte teljes struktúrájú nemzetiségi társadalom alapvető funkcióit. Minderről pedig lelkiismeretesen, rendszeresen és jó kollektív vitaszellemtől áthatva ad hírt a már ismertetett frissen és fordulatosan szerkesztett itteni magyar sajtó.

Ha mindezt — a romániai magyar sajtón leszűrten — egybevetjük az itteni magyarság művelődési-társadalmi helyzetével, erre a helyzetre mindenek előtt az átfogó magyar tudományos-irodalmi-közművelődési intézmények mint a *Babes-Bolyai egyetem magyar nyelvi-irodalmi tanszéke*, a marosvásárhelyi *magyar színészképző főiskola*, az ugyancsak itteni fokozatosan összeszűkülő *magyar orvostudományi tagozat* létproblémái, általában az egész romániai magyar közművelődési apparátus korlátozott volta, az alapfunkciókat ellátó szervezetek hiánya a jellemző. Ugyanakkor viszont szélesebb és a jugoszláviainál sokrétűbb, elmélyültebb a romániai magyar hírlapok, folyóiratok irodalmi-esztétikai, művészeti, kivált népművészeti és színházi érdeklődése, amihez értékes háttérrel ad a virágzó hét magyar színház. A sajátos nemzetiségi-politikai struktúrából következően azonban viszonylag kevés a romániai magyar nemzetiség általános és alapvető kérdéseivel, iskolai-gazdasági érdekeivel foglalkozó cikk, nyilatkozat, társadalmi állásfoglalás. Sajátos, hogy még szakközleményekben is kevés az asszimiláció kérdésére, a magyar nyelvű szakmunkásképzés igényére, számos nyelvi és közigazgatási alapkiválmalomra való utalás. Érdekes, hogy ezeket a kérdéseket — a lehetőségig — a *szaklapok és a folyóiratok* igyekeznek felkarolni. A gondolatmenet lezárásaként azonban mondjuk el azt is, hogy jóllehet átfogó intézménye vagy éppen központi kulturális intézménye — mint például a CSEMADOK — nincs a romániai magyarságnak, mégis olyan erőforrások, tulajdonságok birtokában van, melyek a nemzetiségi, lét sajtóközegét is felerősítik. A romániai magyar népcsoport — szervezetek nélkül is létrejött — nemzetiségi szervezettsége, a romániai magyar irodalmi-művelődési élet egészének határozott felemelkedést jelző irányzata magasabb szintű a többi szomszédos szocialista országban élő magyar társadaloménál. Ez a biztató „funkció-váltás”, a romániai magyar népcsoport egészét immár átható felemelkedési, nemzetiségi egyenjogúsági tudat pedig nem kis mértékben az itteni magyar sajtónak (főként a már említett szaklapoknak és folyóiratoknak), s az új reneszánszához érkezett mai romániai magyar irodalomnak, könyvkiadásnak, a népi művészetek iránti áradó érdeklődésnek köszönhető.

Minderről sajnos csak igen kis mértékben tanúskodik a *csehszlovákiai és kárpát-ukrajnai* magyar sajtó. Az előbbinél az erőteljes közművelődési szervezet széttörözése, az utóbbi hasábjain egy ilyen kulturális hálózat alapvető hiánya jelentkezik a napjainkban ismételten megfogalmazásra kerülő publicisztikai igényekben. Mindkét sajtóban azonban a jövő fejlődés biztosítékaként ígéretesen kirajzolódik a falusi kulturmunka, az önképzőköri, dal- és tánccsoport szervezés, a népművészetek ápolását célzó hajlam. Nemzetiségi kultúrpolitikai kérdésekkel azonban a pozsonyi

Irodalmi Szemle és a *Hét* kivételével, ebben a sajtóban alig találkozunk. Nagyarányú viszont mindkét magyar nyelvterületen a hírlapok és folyóiratok egészét át- meg átszövő *nyelvromlás*, mint e két, ez előbbiekénél is jóval korlátozottabb funkciójú magyar nemzetiségi mikro-társadalom kulturális és társadalmi megerősödését elsőrendűen zavaró részprobléma.

A sajtószociológiai vázlat lezárásaként még néhány, a magyar nemzetiségi sajtóélet körülményeit meghatározó problémáról kell szólnunk. Sintén csak jelzésként, bizonyos kutatási észlelések eddigi leszűrt adatait közelve.

Ilyen problémaként tartjuk számon ennek a sajtónak a *területi elhelyezkedését*, a tárgyalt országokénti, helységenkénti megoszlást és arányt, a nemzetiségi magyar „sajtóközpontok” problémáját és néhány, az elmondottakkal összefüggő kisebb problémát.

A szóban levő országokban, illetve országrészekben, területeken (Jugoszláviában lényegében csak a Vajdaságról van szó, a Szovjetunió viszonylatában csak Kárpát-ukrajnáról, az ún. Kárpátontúli Területről) megjelenő magyar sajtó kialakulását — egyéb, ez alkalommal nem tárgyalt körülményen kívül — döntően befolyásolták, elősegítették vagy hátráltatták az illető magyar nemzetiség *demográfiai* viszonyai.

Az előbbire, a pozitív helyzetképre kitűnő példa a *jugoszláviai* magyar sajtó, amely aránylag egységesen és arányosan alakult ki a demográfiai tömbön belül és a diaszporákon. A két sajtó és kulturális központ, *Újvidék* és *Szabadka* utóbbi években fokozatosan kiegyenlítődő, egészséges sajtó és kulturális versengésének határai, törvényszerűségei között. Hiányokról, a sajtóstruktúra kisebb aránytalanságairól persze itt is beszélhetünk. Felvethetnénk, miért nincs önálló sajtóterméke a kulturális szervezkedéstől kissé elzárkózó *Zombornak*, *Versecnek*, *Kikindának*, *Nagybecskereknek*, ha — Zágrábban sőt Muraszombaton is van magyar nyelvű hetilap.

Bonyolult és rendkívül összetett a helyzet a *romániai* magyar sajtó viszonylatában. Az egyéb körülményektől itt is eltekintve, megállapíthatjuk, hogy az itteni magyarság demográfiai elhelyezkedése aránytalan, a Székelyföldet leszámítva, nem tömbszerű. A kisebb-nagyobb regionális egységeket jelentős földrajzi távolságok választják el néhol, s általában növekvő arányú a szórványosodás, az elszigetelt és elszigetelődő diaszporák száma. Ilyen körülmények között olyan jellegű és olyan, aránylag egészségesen dekoncentrált sajtóviszonyok, mint Jugoszláviában — márcsak a sajátos demográfiai elhelyezkedés miatt sem alakulhattak ki. A romániai sajtó két központúsága (*Kolozsvár*, illetve *Bukarest*) is kevésbé szerencsés. Érzékenyen érezhető ezen a téren is *Marosvásárhely* egyáltalán nem törvényszerű háttérbeszorulása. Olyan egykori kulturális gócek, mint *Sepsiszentgyörgy*, *Brassó*, *Arad*, *Nagybánya*, *Nagykároly*, szinte teljes kirekesztődése a romániai magyar sajtóéletből. Ugyanakkor el kell mondanunk, hogy az 1968. évi megyei lapindítások révén — ha megkésve is — megindult az erdélyi vidéki magyar sajtó újjászervezésének folyamata, amit a legújabb szakasz papírkorlátozása itt is, másutt is újra visszavet.

A kedvezőtlen demográfiai helyzetkép még inkább érezteti hatását a *szlovákiai* és *kárpátukrajnai* magyar sajtó vonatkozásában. Éppen az előnytelen, hosszú és egyenetlenül keskeny demográfiai sáv, illetve Kárpátukrajnában a hosszú, egyenlőtlen és nem összefüggő diaszpóra-sor következtében. Bizonyára ez a körülmény is közrejátszik abban, hogy az elmúlt közel harminc évben Csehszlovákia egész területén — tehát Prágát is beleértve — csak 11 helyen jelent meg magyar sajtóorgánium, míg Kárpátukrajnában mindössze négy helyütt. A komoly kisebbségi irodalmi és sajtómúlttal rendelkező *Komárom*, *Losonc*, *Léva*, *Rimaszombat* nem tud említést érdemlő magyar sajtóterméket felmutatni. Innen keletre, tehát egész Kelet-Szlovákia

ban: *Rozsnyón* és *Kassán* még sajátosabb a helyzet. Kassán például, ahol már a huszas években két magyar napilap, több hetilap és folyóirat volt, egy-két alkalmi sajtókiadványtól eltekintve — ma nincs egyetlen rendszeresen megjelenő magyar nyelvű sajtótermék. Kárpátukrajnában az adott demográfiai viszonyok között nem is várható lényegesebb átcsoportosítás. *Ungvár* magyar sajtószervezési központi szerepét tehát az adott helyzetben nem vitathatjuk. Más a helyzet viszont *Pozsonyban*, ahol a csehszlovákiai magyar sajtóorgánumok több mint négyötöde jelenik meg. Az ilyen nagyarányú központosítás — az egyenlőtlenül hosszú demográfiai sáv sajátos viszonyai között — a vidéki, a közép- és keletszlovákiai magyar sajtó és sajtóélet elsoványodását vonja maga után.

Sajtó-körjáratunk befejezéseként még néhány áttekintő és a belső számszerű és műfaji megoszlásra, valamint a szomszédos magyar nemzetiségi sajtó általános helyzetére vonatkozó adatot közlünk.

1972. évi összeállításunk végeredményeként — 1945-től 1972-ig bezárólag — összesen 403 (a lapvariánsokkal 414) volt a szomszédos szocialista országokban az elmúlt 28 év alatt megjelent magyar nyelvű hírlapok, hetilapok, szaklapok, folyóiratok és egyéb időszakai sajtóorgánumok száma. Ebbe a számba beleértendő 60 magyar és másnyelvű (ezen a számon belül 8 többnyelvű) időszakai sajtótermék is. Ezek leszámításával tehát az utóbbi közel három évtizedben hozzávetőlegesen 343-ra tehetjük a kizárólag magyarul kiadott szomszédos magyar hírlapok és folyóiratok és egyéb sajtótermékek számát.

Érdekes képet mutat az *országokénti* megoszlás. A 403 magyar (köztük 60 két- és többnyelvű) sajtóorgánumból 160 jelent meg az egész időszak folyamán Romániában, 149 Jugoszláviában, csak 68 Csehszlovákiában és 26 Kárpátukrajna területén. A szomszédos szocialista országokban élő magyar népesség egymásközi százalékarányát tekintve, Csehszlovákiában ennek a nemzetiségi magyarságnak 27,7, Jugoszláviában 18,3, Romániában 54,2 és Kárpátukrajnában (Kárpátontúli Terület) 4,8 százaléka él. A százalékaránynak a magyar sajtóorgánumok számához mért megoszlása viszonyt a következő képet mutatja: Csehszlovákiában az elmúlt közel három évtizedben a magyar sajtótermékek 16,3, Jugoszláviában 37,2, Romániában 39,7 és Kárpátukrajnában 6,8 százaléka jelent meg. Ez a statisztika nyelvéről a köznyelvre fordítva annyit jelent, hogy Csehszlovákia vonatkozásában kisebb, Románia vonatkozásában viszont nagyobb, valóban lényeges *lemaradás* mutatkozik a jelzett egymásközi nemzetiségi megoszlást tekintve. Míg Kárpátukrajnában ugyanez kisebb, Jugoszláviában pedig nagyobb, *pozitív* arányban jut kifejezésre.

Nem érdektelen arról is tudnunk, hogy milyen mérvű a magyar nemzetiségi kultúrérdekeket általában előnytelenül érintő *központosítás* a megjelenések helyét tekintve. A helyzet itt is *Jugoszláviában* a legkedvezőbb, ahol 149 magyar sajtótermék 25 helyen jelent meg 1945 óta. *Romániában* az elmúlt 28 év alatt megjelent mintegy 160 magyar nyelvű hírlap és folyóirat már csak 19 helyen került kiadásra. *Csehszlovákiában* a 68 magyar sajtóorgánum 11, *Kárpátukrajnában* 4 helyen 26 különféle sajtótermék jelent meg a tárgyalt időszakban. S ha már a megjelenések helyéről szólunk, jelezzük azt a 6 (hat) helységet, várost is, ahol az elmúlt közel harminc évben a legtöbb magyar nyelvű időszakai sajtótermék jelent meg. Ezek (a lapcímek számát zárójelben közölve): *Újvidék* (61), *Pozsony* (50), *Kolozsvár* (44), *Bukarest* (43), *Szabadka* (32) és *Marosvásárhely* (16).

A sajtóstruktúra belső összetételéről — más megközelítésben szólva — vizsgáljuk meg végül a nyilvánvaló *műfaji, alapszerkezeti hiányosságokat*. Korábban már jeleztük, hogy több — ez idő szerint 5 — magyar nyelvű napilap csak Romániában jelenik meg. Jugoszlávia, Csehszlovákia és Kárpátukrajna területén csak egy-egy

országos magyar napilap jelenik meg. A helyi közigazgatás terén bekövetkezett változásokat, kivált Jugoszláviában, a 21 részben vagy egészben magyar nyelvű *hivatalos lap* is jelzi. Ezek közül 13 Jugoszláviában, 5 Romániában, 3 Csehszlovákiában jelenik, illetve jelent meg.

A *tudományos és ismeretterjesztő* lapok száma meghökkentően kevés: mindössze 6, ezekből Jugoszláviában 2, Romániában 3, Csehszlovákiában egy jelenik meg. Az utóbbi években emelkedő irányzatot mutat a *politikai és társadalomtudományi lapok*, folyóiratok, mellékletek száma. Viszont még a tudományos és népszerűsítő sajtó szerény adatainál is problematikusabb, hogy az *ifjúsági lapok* közül — egyetlen csehszlovákiai ipariskolai könyvmegosztó kiadványon kívül — a *többségi* tanítási nyelvű ipari szakiskolákban és technikumokban tanuló magyar nemzetiségű diákságnak nincs sajtóorgánuma.

A *mezőgazdasági sajtó* általában fejlődő irányt mutat. Nem kielégítő azonban a *műszaki lapok* és mellékletek ügye. Számuk a közel harminc évben mindössze 17, jórésztük azonban már nem jelenik meg. Hasonlóképp elmarad a várakozástól a *művészeti és sportlapok* száma. A megszűnő sportlapokat nem követik újak, s az egész magyar nemzetiségi sajtóban egyetlen *képzőművészeti* lapot, folyóiratot nem találunk. Az elmondottakhoz viszonyítva valóban másodlagos jelentőségű, hogy az utóbbi években az *egészségügyi lapok és folyóiratok*, továbbá az *évkönyvek, naptárak, almanachok*, valamint a *női lapok* terén kisebb számszerű emelkedés tapasztalható. Ugyanakkor — s ezzel zárjuk nem mindig vigasztaló statisztikai elemzésünket — változatlanul és állandóan nő a *két- és többnyelvű sajtóorgánumok*, főleg az üzemi könyvmegosztók száma. Ez a többnyelvűség, a korábbi helyzethez viszonyítva, az esetek többségében hátrányosnak látszik. A 60 két-, illetve az ezen belül 8 többnyelvű lap és folyóirat közül 14 román—magyar, 39 szerbhorvát—magyar, 6 a szlovák—magyar és egy ukrán—magyar nyelvű.

Ilyen tehát annak a sajtónak igen vázlatos szerkezeti alaprajza, melyet röviden a szomszédos szocialista országokban megjelenő *magyar nemzetiségi sajtó*nak nevezünk, s amely — mint előljáróban jeleztük — az 1970—71-ben megjelent mintegy 160 (egyszázhatvan) különféle orgánumával a hazai sajtóhoz viszonyítva, — a magyar nyelvű hírlapirodalomhoz mintegy 20 százalékos igen jelentős hozzájárulást jelent.

Ennek az akkor örömdetesesen bontakozó, bár — mint vázoltuk — nem kevés hiánnyal, problémával küzdő szomszédos magyar sajtóvilágnak *azonban nincs rendszeres utánpótlása, nincs rendszeres anyanyelvi újságíróképzés, tanszék, érdekvédelmi szervezet*. Még a legfejlettebb magyar sajtóapparátust jelző Jugoszláviában is csak alkalmi és időnként elakadó tanfolyamokon történik a jövő magyar nemzetiségi újságíróinak valamiféle képzése. A Babes—Bolyai egyetem magyar nyelvi-irodalmi tanszékén ma már nem folyik magyar sajtótörténeti oktatás, másutt ilyenre nem is gondoltak. Ennek következményeként a közeljövőben — nem egy vonatkozásban — kell majd az eddigiehez viszonyítva színvonalcsökkenéssel számolnunk.

Mégis, mindent egybevetve: a szomszédos szocialista országokban megjelenő magyar nyelvű sajtó elsőrendűen értékes működési és alkotó területe a három milliós lélekszámot meghaladó nemzetiségi magyarság kulturális és gazdasági—társadalmi életének egyaránt. Ez a sajtó rendkívüli hivatást tölt be a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiségek közművelődésében, szakirodalmi műveltsége megalapozásában. Hasonlóképpen elsőrendű szerepe van a magyar és a szomszédos népi irodalmi kapcsolatok, a népeink közötti kölcsönös, kulturális és tudományos cserekapcsolatok elmélyítése terén. Nem utolsó sorban kivételes funkciót vállalnak és teljesítenek ezek a lapok és folyóiratok a pedagógiai, a nyelvművelő

kérdések szüntelen munkálásával és propagálásával. Elmondhatjuk, hogy nagyobb-részt ez a sajtó közvetíti a világ irodalmi, művészeti és tudományos eredményeit a szomszédos szocialista országokban élő magyar nemzetiségi társadalmaknak és ugyancsak ez a sajtó számol be a környező és a távolabbi világnak az általuk elért gazdasági-társadalmi, irodalmi, művészeti és tudományos eredményekről. Éppen ezért az ezzel a magyar nemzetiségi sajtóval és annak művelőivel, általában a mai magyar nemzetiségi hírlapirodalommal való foglalkozás elsőrendű társadalmi és művelődési, de tudományos feladatunk is.

ÜBER DIE UNGARISCH-SPRACHIGE PRESSE DER SOZIALISTISCHEN NACHBARLÄNDER

G. Gábor Kemény

Die Studie ist eine allgemeine, strukturelle, teils soziologische, teils auf die Verteilung der Gattungen bezügliche Übersicht über die Arbeit des Verfassers: „Titelverzeichnis und Datensammlung der ausländischen ungarisch-sprachigen Zeitungen und Zeitschriften 1945—1970. 1. Benachbarte sozialistische Länder.“ Budapest 1974. Landes-Bibliothek Széchenyi, S. 268.

Die datenreiche Studie beweist überzeugend, dass die in den nachbarlichen sozialistischen Ländern erscheinende ungarisch-sprachige Presse ein erstrangig wertvolles Wirkungs und Schaffensgebiet des kulturellen, wie auch des wirtschaftlich-gesellschaftlichen Lebens der über drei Millionen ausmachenden ungarischen Minoritäten darstellt. Diese Presse erfüllt eine aussergewöhnliche Berufung in der Zivilisation, in der Allgemeinbildung und der Grundlegung der Bildung auf fachlicher Literaturebene des in den benachbarten sozialistischen Ländern lebenden Ungarntums. Eine ähnlich erstklassige Rolle kommt ihr in den literarischen Beziehungen Ungarns und der Nachbarvölker, in der Vertiefung der gegenseitigen kulturellen und wissenschaftlichen Austauschbemühungen zu.

О ПРЕССЕ НА ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКЕ СОСЕДНИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН

Габор Г. Кемень

Данная статья является общим структурным обзором работы автора «Перечень и сведения зарубежных газет и журналов, изданных на венгерском языке за 1845—1970 гг. I. Соседние социалистические страны. Будапешт, 1974. Государственная библиотека им. Сечени 268 р.». С точки зрения общего, структурного, психологического, а отчасти и жанрового распределения.

Работа, богатая данными, которые убедительно доказывали, что пресса на венгерском языке в соседних социалистических странах является чрезвычайно ценной и творческой областью культурной и экономико-общественной жизни свыше трехмиллионной венгерской нации. Пресса играет особо важную роль в образовании, служит средством литературного образования венгров, живущих в соседних социалистических странах. Подобную роль она играет и в укреплении литературных связей венгерского и соседних народов, в постоянном обмене культурными и научными ценностями наших народов.

AZ IGEKÖTŐK HATÁSA A MOZGÁST JELÖLŐ INTRANZITÍV IGÉK TRANZITÍVVÁ VÁLÁSÁBAN AZ OROSZ ÉS A MAGYAR NYELVBEN

KOCSONDINÉ BÉKÉSI MÁRTA

A korrelatív viszonyban levő tranzitív és intranszitiv igékről nem abszolút értelemben beszélünk, minthogy a közöttük fennálló határok és különbségek viszonylagosak, és számtalan átmenet található közöttük. Az igék tranzitív és intranszitiv jellege közötti átmenet többek közt abban is kifejeződik, hogy az intranszitiv igék igekötők hatására tranzitívvá válhatnak; az igekötők ugyanis tranzitiváló funkcióval is rendelkeznek, azaz az intranszitiv igékhez kapcsolódva tranzitívvá tehetik azokat.

Az igekötők ezen tranzitiváló hatása kettős vonatkozásban érvényesül.

Tranzitiváló funkciójuk egyrészt megfigyelhető azon igékhez való kapcsolódásuknál, amelyek egyaránt használatosak tranzitív és intranszitiv jelentésben. Ezek az igék az igekötő hatására tranzitív jelentést vesznek fel. E típushoz tartozik például az orosz *писать* ige, amely használatos mind intranszitiv jelentésben: *писать о последних событиях*, *писать красиво*, *писать разборчиво*; mind pedig tranzitív jelentésben: *писать пьесу*, *писать драму*, *писать письмо*, *писать портрет* stb.

Igekötő hatására a »писать« ige egyértelműen tranzitívvá válik: *описать кого-что*, *описать события*, *описать древнюю рукопись*; *переписать рукопись*, *переписать присутствующих*; *выписать цитату из книг*, *выписать неизвестные слова*; *красиво выписанные строки* stb. [*Писать можно о чем угодно. (Нет смысла подробно описывать эту тяжелую и неприятную игру. Ю. Нагибин: Почему я не стал футболистом).*]

A magyar nyelvből vett példákon is megfigyelhetjük, hogy a tranzitív és intranszitiv jelentésben egyaránt használatos igék igekötőkkel összekapcsolódva határozottan tranzitív jelentésűvé válhatnak. Például az »olvas« ige egyaránt használatos tranzitív jelentésben — *книгvet*, *újságot* stb. *olvas* —, és intranszitiv jelentésben — *kifejezően*, *hangosan olvas*. Igekötő hatására az »olvas« ige is egyértelműen tranzitív jelentésűvé válik: *átolvasta az egész újságot*, *kiolvassa a szemét*, *megolvassa a pénzét* stb. Ehhez hasonlóan a »jár« ige szintén mind intranszitiv jelentésben — *gyalog jár*, *iskolába jár* —, mind tranzitív jelentésben használatos — *táncot jár*, *járja az erdőt* stb. Ugyanakkor igekötővel összekapcsolódva határozottan tranzitív jelentésű: *kijárja az iskolát*, *bejárja az országot*, *körbejárja a házat* stb.

Az igekötők tranzitiváló hatása másrészt megfigyelhető olyan esetekben, amikor az alapige tisztán intranszitiv jelentésű, de bizonyos igekötőkkel összekapcsolódva tranzitívvá válik. Ilyenek többek közt a mozgást, helyváltoztatást, helybenmaradást jelentő igék. Dolgozatunkban az igekötőknek ez utóbbi szerepével kívánunk foglalkozni, mégpedig az orosz *пе-, про-, об-* igekötők, valamint magyar megfelelőik, a *meg, el, le ki, át* igekötők tranzitiváló hatásával a mozgást jelentő igék esetében.

Nyelvészeink már régen felfigyeltek arra, hogy az igekötők rendelkeznek olyan tulajdonsággal, hogy az intranszitiv igéket tranzitívvá teszik. A magyar nyelv vonat-

kozásában — amint erre J. SOLTÉSZ Katalin utal — ilyen említés történik már MOLNÁR Albert Corpus Grammatica-jában a „megszolgál” ige példáján; vagy a Debreceni Grammatica-ban, amely szerint az igék egy része előjáróval cselekvővé, s más része kiható értelművé válik. [1] Utalhatunk GOMBOCZ Zoltán megállapítására is, aki a következőkre hívja fel a figyelmet: „az átható és átnemható igéket nem lehet szorosan elkülöníteni, hanem számtalan átmenet van köztük. Különösen az igekötős átnemható igéket használjuk tárgyasan, mintha az igekötő tárgyassá tenné őket.” [2] J. SOLTÉSZ Katalin az igekötők funkcióit komplex módon vizsgálva kijelenti: „az igekötő megváltoztatja az ige szintaktikai szerepét. Ugyanaz az ige másféle tárgyat, másféle határozót kíván maga mellé igekötővel, mint igekötő nélkül; tárgyatlan igék igekötővel tárgyassá válnak...” [3]

Az igekötők ilyen szerepére az orosz nyelv területén is felfigyeltek a nyelvészek, kezdve LOMONOSZOVtól. V. V. VINOGRADOV, utalva V. I. DAL, G. P. PAVSZKIJ, V. P. NYEKRASZOV véleményére, megállapítja: «целый ряд значений у разных приставок неразрывно связан с образованием переходного значения глагола.» [4]

Az igekötők, mint lexikai jelentéssel rendelkező elemek, az igéhez kapcsolódva módosítják, megváltoztatják az ige jelentését oly módon, hogy az igekötő jelentése behatol az igető jelentéstartalmába: «каждая отдельная приставка вносила в значение глагола своё узкое, присуще только ей, вытекающая только из её лексического значения локальное или временное ограничение». [5]

Így az igekötők a térben és időben szinte korlátlanul ható, lefolyó igei cselekvést a maguk lokális és időbeni jelentésükkel lehatárolják, leszűkítik a cselekvés lefolyását, valamely, a saját jelentésük jelölte irányba modifikálják azt. Ezt O. M. SZOKOLOV is megfogalmazza. «приставки являются уточнителями протекающего процесса, действия в плане временных, количественных и пространственных отношений». [6]

Az ige és az igekötő egymáshoz való kötődése jelentésük függvénye. Ebből adódóan egy-egy igéhez nem mindegyik igekötő kapcsolódhat és viszont, egy-egy igekötő nem kötődhet bármely igéhez.

Minthogy álláspontunknak megfelelően a tranzitív és az intranszitiv igék megkülönböztetésének szemantikájuk az alapja, az igekötők azon jelentésmódosító funkciója érdekes számunkra, amelynek során az igekötő a pusztán intranszitiv — ige jelentését oly módon befolyásolja, változtatja meg, hogy az átható, külső tárgyra irányultságú lesz és jelentése kifejtéséhez grammatikai tárgy jelölését kívánja meg, ami megfelel a $N_n^1 V N_n^2$ szerkezetnek (mely jelölést egyébként Ju. D. APRESZJANTÓL vettük át). Az egyes irodalmak az igekötőt ilyenkor az igei cselekmény modifikátoraként jelölik meg. (Az igekötő egyben más — például vid-változtató — funkciót is elláthat.) «Аффиксы-модификаторы обычно присоединяются к бесприставочным глаголам несовершенного вида, модифицируют значение исходного глагола, часто изменяют вид, непереходные глаголы могут превращаться в переходные». [7]

Ilyen esetekben az igei praefixum — ahogyan erre ISZACSENKO utal — a cselekvés lefolyásának egy fázisára, a cselekvés belső jegyeire irányítja a figyelmet, jelöli a különböző cselekvési módokat, mintegy leszűkíti az igei cselekvés szemantikáját. Sz. V. KIREJEVA az igekötők „vid-változtató — tranzitiváló” (видотранзитивная) funkciójáról beszél, megkülönböztetve a tranzitiváló, de a vid szempontjából neutrális funkciótól, amikor is az igekötő tranzitiváló hatását nem kíséri az ige szemléletének megváltozása (például: прыгнуть—перепрыгнуть [CB]; следовать—исследовать [HCB]).

Tranzitíváló hatásuk mértékét, aktivitásukat tekintve az igeikötők nem egyformák. A legproduktívabbak közülük az о- [об-, обо-], про-, пере-, вы-, из- [изо-, ис-], за-, на- és az от- [ото-] tekinthetők.

A magyar nyelv igeikötői közül ilyen funkcióban leggyakrabban a következők szerepelnek: meg, be, ki, fel, le, el, át; vagyis azok, amelyek a cselekvés befejezettségét jelölik, mivel a cselekvés befejezettségénél annak eredménye kerül előtérbe, amit tárgyeset jelöl. Ezért hangsúlyozza HADROVICS László: „az eredmény teszi tehát, hogy igeikötővel sokkal több tárgyatlan ige válik tárgyassá, mint igeikötő nélkül.” [8]

A praefixum jelentésmódosító hatásának természetes következménye, hogy az igeikötővel keletkezett tárgy az ige vonzatváltozását eredményezi. Az ige jelentésváltozását kísérő szintaktikai jellemző megváltozása mind a magyar, mind az orosz nyelvben megfigyelhető. Így az alapige határozói bővítménye az igeikötős ige tárgya lesz:

идти по лесу	—	перейти лес
ездить по полям	—	объездить поле

Az ige jelentésváltozását kísérő szerkezeti változást a következő módon jelölhetjük:

N_n^1	V	N_a^2	$d, a, i, p,$	\Longrightarrow	N_n^1	об- про- пере-	V	N_a^2
	к по							
...								

A magyar nyelv mozgást jelentő igéi leggyakrabban helyhatározó ragos kiegészítővel állnak: jár az iskolába, az erdőben járt. (Nem ritkán az irány-jelentésű igeikötők és a helyhatározó ragok párhuzama áll fenn: bemegy a házba, felmegy az emeletre.) Minthogy az igeikötő tárgyassá, kihatóvá teszi az igét, a praefigált ige vonzata megváltozik, a határozós bővítményt tárgyas bővítmény váltja fel: kijárja az iskolát, bejárja az erdőt, körbejárja a várost.

Az igeikötők tranzitíváló hatása jól érvényesül a mozgást, helyváltoztatást jelölő intranszitiv igeiknél.

Az orosz nyelv mozgást jelölő igéi között lexikai és grammatikai sajátosságait tekintve is külön csoportot képeznek a szakirodalomban „egyirányú” és „nem-egyirányú” jelzőkkel illetett igék («глаголы однонаправленного движения» и «глаголы неоднаправленного движения»), amelyek némely igeikötővel összekapcsolódva tárgyassá válnak: идти/ходить; ехать/ездить; лететь/летать; плыть/плавать; бежать/бегать; ползти/ползать; лезть/лазить; брести/бродить. A mozgást jelentő igeik fogalmán azonban mind az orosz, mind a magyar nyelv esetén az igeiknek tágabb csoportját szokás érteni.

Mozgást jelölő igeik alatt az igeik azon csoportját értjük, amely térben (és időben) való helyváltoztatást, a tér egyik pontjáról a másikba való jutást fejezi ki; például шагать, ступать, гулять/léпдeл, lép, сétал stb. «Глаголы движения в своём основном лексическом значении обозначают передвижение человека и животных (зверей, птиц, насекомых, пресмыкающих) в пространстве». [9]

Tranzitíváló hatását tekintve az igeik fenti csoportjánál igen aktív szerepet játszik az о- (об-, обо-) igeikötő (идти—обойти; ходить—обходить; бегать—обегать (обе-гать stb.).

Az o- (об-, обо-) igeikötő „körbe”, „körül” jelentéssel modifikálja a pusztá ige jelentését. A praefigált mozgást jelentő ige jelenti — először — valamely dolog vagy személy körüli mozgást. E jelentésében — amennyiben maga a mozgást jelentő ige is tranzitív volt — az igeikötős ige prepozíciós kiegészítőt vesz maga mellé. Például *обвести детей вокруг поляны*. Amikor azonban az igeikötő intranszitiv jelentésű mozgást jelentő igehez kapcsolódik, azt tárgyassá teszi, s az ige bővítménye azt a dolgot vagy személyt jelöli, amely körül az igei cselekvés lejátszódik, történik, és prepozíciós vagy prepozíció nélküli accusativusi tárgy esetben áll. Például: *обойти вокруг озера/обойти озеро; объехать город, поляну* stb.

Az igeikötő tranzitiváló hatását kísérő szerkezeti változást a következőképpen fejezhetjük ki:

$$N_n^1 \quad V \quad \Longrightarrow \quad \begin{cases} N_n^1 \quad o-(об) \quad V \quad N_a^2 \\ N_n^1 \quad o-(об) \quad V \quad \text{вокруг} \quad N_g^2 \end{cases}$$

Пули врага долгое время *облетали* меня и думал, верил, что это так должно быть...

[Е. Носов: Красное вино победы]

Едва Дубровин появился из вагона, *его* сразу *обступили*, отгестив Сергея Кузьмина.

(В. Ажаев: Отпуск между войнами)

Утром мы позавтракали овощными консервами. Мимоходом я увидел, что на корне ребята *обступили* Люську.

(Я. Волчек: Вверх по реке)

Чернота ночи *обступила* меня.

(Б. Сергуненко: Настя)

Я приехал к вам с двумя долларами и *объехал* эту необыкновенную страну.

(К. Паустовский: Разговор с временем)

Объездив знакомые места, Сернулин возвращался к себе в штаб...

(К. Симонов: Последнее лето)

Az o- (об-, обо-) igeikötővel praefigált ige másodszor jelenti a tárgyat, személyt „megkerülve” végzett mozgást. A „megkerült”, „körüljárt” személyt, dolgot accusativusi tárgy jelöli. Például *обежать лужу; объехать яму* stb.

A jelentésváltozást követő szerkezeti változást így fejezhetjük ki:

$$N_n^1 \quad V \quad \Longrightarrow \quad N_n^1 \quad o-(об-) \quad V \quad N_a^2$$

...что-то тихо говорил молодой женщине, старательно *обходя* грязь на дороге и не выпуская её локтя.

(Г. Семенов: Белая лодка)

Жгутов опасливо *обошел* лису, чтобы капля не нагадила на голову.

(Ю. Нагибин: Как был куплен лес)

Az o- (об-, обо-) igeikötővel praefigált ige harmadszor az alapigével jelölt cselekvés sok, különböző helyen való megfordulását, a cselekvésnek egész sor tárgyra történő kiterjedését, az egész tárgy felölelését jelöli. Ez utóbbira gyakran a *весь* névmás is utal:

$$N_n^1 \quad o-(об-) \quad V \quad (\text{весь}) \quad N_a^2$$

Базаров несколько минут *обежал все дорожки* сада, зашел на скотный, на конюшню...

(И. С. Тургенев: Отцы и дети)

Он медленно *обошел всю комнату*, изучая предметы обстановки.

(Э. Казакевич: При свете дня)

Я к тебе собрался — начал Гаврил — сказать хотел — скоро сборщик придет. Он уже был у Лэнаринова, *участки* в той стороне *все обошел*.

(А. Белянинов: Рысь)

Az o- (об-, обо-) igeiktő fenti jelentéseinek magyar megfelelői: *körül, körbe* [1, 2], illetve *be, le, végig* [3]. Ezek a magyar nyelvi igeiktők szintén tranzitívalják a tárgyatlan igeit. Például:

Она еще три раза *обошла вокруг барышни*, которая поворачивая шею, застывшим взглядом следила за её шумной прогулкой...

(Т. Дери: Ответ)

На обширные когда-то поляны со всех сторон навступают кустарники, *обходя* почтительно лишь кое-где ещё сохранившиеся серебристые сосны.

Балинт подождая немножко затем спустился, *обежал двор*, словно собаченка, после двух недельных блужданий рбнюхивающая в волнении *весь дом*.

Вдруг круто повернулся, бродил назад на перон... *обежал зал ожидания*, распахнула входную дверь.

(Т. Дери: Ответ)

Они устремились к знатному набобу, *облепили его*, как мухи кусок сахара. Так прошло лето, в планах и надеждах. Президиумский *объехал всех членов суда*, шестерых каноников.

(К. Миксат: Станный брак)

Заработок солидный — ведь ему пришлось *обежать* всего-навсего пятьдесят-шестьдесят *квартир*.

Балинт *обошел все стройки* в районе проспекта Миклоша Хорти, но его отовсюду гнали.

(Т. Дери: Ответ)

Он ведь надумал *обойти всю деревню*...

В прошлый раз я *обошел все магазины*, хотел найти репродукции Гогеа... все ноги сбил.

(Ф. Шанта: Двадцать часов)

Még háromszor *körüljárta a kisasszonyt*, aki nyakát körbejárattva megrettent tekintettel követte hangos sétáját...

(Déry T.: Felelet)

Az egykor hatalmas tisztásokra minden oldalról felnyomult a bozót, *körülkértett* egy-egy magányos *ezüsfenyőt* s továbbmaradt.

Bálint egy ideig még várta... azután mint elcsatangolt kutya, amely két hét után haza talál, izgalmaiban végig szimatolja az egész alkást, *körbejárta az udvart*.

Hirtelen megfordult, visszament a vároterembe... *végigfutott* rajta, feltépte a kijáratí ajtót.

(Déry T.: Felelet)

Jöttek a gazdag nábobhoz, *körldongták* mint a legyek a mézes fát...

Így telt el a nyár, tervekkel, reményekkel. Pereviczki *bejárta a szentszéki tagokat*, hat kanonokot.

(Mikszáth K.: Különös házasság)

Tekintélyes kereset volt, mert mindössze ötven-hatvan *emeletet* kellett *megjárnia*...

A Horthy Miklós úton és környékén *végigjárta valamennyi építkezést*; mindenütt elzavarták.

(Déry T.: Felelet)

Így jött ez, tudja énhozzám is. Házról házra *járni a falat*.

A múltkor *végigjártam minden üzletet*, hogy találjak egy Gauguin reprodukciót... *lejártam* utána a féllábamat.

(Sánta F.: Húsz óra)

Az o- (об-) magyar nyelvi megfelelőinek, a körül, végig stb. igekötők tranzitiváló hatásáról a példák sokasága tanúskodik:

De a történelem megmarad. És az is mű. Talán a legnagyobb kollektív alkotásunk, ha nem is lehet úgy *körüljárni*, mint a szobrot...

Mert én tudtam, hogy szobrász leszek — ...és fölkészültem rá, hogy nehéz utat kell *végigjárnom*.

(Mesterházi L.: Férfikor)

Tudományos *pályáját* a társadalmi és politikai illemszabályok teljes semmibevételével *járta meg*...

(Déry T.: Felelet)

Emígy felszerelve elindultam, hogy *bejárjam* a dús erdei *országot*, amely felett most már én uralkodtam egyedül.

Ki is mentünk úgy délidőben s *körüljártuk* az *ölfákat*. (Tamási Á.: Ábel a rengetegben)

A mozgást jelentő igékhez kapcsolódva a *nepe-igekötő* a maga lokális jelentésével a tér egyik pontjáról egy másik pontjába (objektumába) jutást fejezi ki. A két objektum vagy a tér két pontja közötti szakaszt jelölő kiegészítő tárgyesetben áll. Például: *переступить порог*; *перейти улицу, границу* stb. A praefigált ige állhat «*через*» prepozíciós tárggyal is. A bővítmény az alapjelentésben is tranzitív igéknél mindig prepozíciós (*перебросить мяч через сетку*).

A *nepe-* igekötő tranzitiváló hatását kísérő szerkezeti változást a következőképpen jelölhetjük:

$$N_n^1 \quad V \quad \Longrightarrow \quad \left\{ \begin{array}{l} N_n^1 \text{ nepe- } V \quad N_n^2 \\ N_n^1 \text{ nepe- } V \text{ через } N_n^2 \end{array} \right.$$

И когда я было совсем отчаялся, как то сразу словно луч света в ночи, вспыхнула: *перейти реку* подо льдом и внезапно атаковать противника.

(А. Головин: Подвиг)

Пришлось раздеваться до пояса... несколько раз *переходить реку* туда и обратно с грузом на плечах.

(И. Забигин: Без свидетелей)

Петров взял деньги, в неподобающем месте *перебежал улицу* и скрылся от свистка дружинника в магазине.

(Ю. Нагибин: Где-то возле консерватории)

Когда *переезжаешь ее* в деревне с тем же названием на Старо-Калужском шоссе по высокому бетонному мосту, кажется, что река хоть куда...

(Ю. Нагибин: Выстрел)

А уж в степь зашла ты, Русь далеко!

Перевал давно *переступили*.

(Слово о Полку Игореве)

С того дня как я *переступил порог* университета, в мою жизнь, вошло самое главное...

(Н. Дубинин: Что такое подвиг)

Все мое время к вашим услугам — ответил Базаров, у которого что-то побежало по лицу, как только Павел Петрович *переступил порог*.

(И. С. Тургенев: Отцы и дети)

К такому перевалу и подойти-то нельзя, не то что его *перейти*.

(Н. Тихонов: Мамисон)

Он продолжал придерживать за руку Синцова, хотя уже *перешли улицу* и снова зашагали по тротуару.

(К. Симонов: Последнее лето)

A nepe- igekötővel praefigált ige fenti jelentésében átvitt értelemben is használatos.

Ну, а если её *дорогу перешел* дурной и пустой человек?

(В. Ажаев: Бесконечное свидание)

Но Синцов все же *переступил через эту трудность*...

Да, есть привычки, *через которые* не сразу *перешагнешь*.

(К. Симонов: Последнее лето)

A nepe- igekötő fent leírt jelentésének magyar megfelelői az *át*, ritkábban a *meg* igekötők. Ezek tranzitíváló hatása is nyomon követhető. Például: átugrotta a patakot, átúsztá a Dunát, átfutja az újságot stb. Ily módon a mozgást, helyváltoztatást jelentő magyar igék, az orosz igékhez hasonlóan, a fenti igekötővel is tárgyas értelművé válhatnak, amit a tárgy megjelölése kísér. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban állapítja meg HADROVICS László: „A mozgást jelentő igék, mint jár, fut, irányhatározókkal és igekötőkkel olyan tárgyat vehetnek maguk mellé, amely a cselekvés hatósugarát, kiterjedésének egészét jelöli: bejárja a határt... a térbeli mozgásról ez a használat áttérélődhét az idő síkjára — elcsavarogja az időt — és más vonatkozásokra is.” [10]

Jónás a cet: — magába zárt a test (ez az esetben állat), *átúsztá* velem a tiszta *óceánokat*.

(Váci M.: Százhuszat verő szív)

Kétfelől a terasz *korlátjait, székeit átugorva*, ide igyekeztek azok, akiket a szomszédos mellékutcából a rendőrök üldözőbe vettek.

(Déry T.: Felelet)

Ott *megmászták a hófalat*, és talpukra deszkadarabot erősítettek.

(Illés B.: Honfoglalás)

A nepe- igekötő és magyar megfelelői tranzitíváló hatását jól illusztrálják az alábbi példák is:

Проспект Липота он *пересекал* редко, в Бude побывал за всю жизнь дважды.

Переступая порог спальни, профессор впервые был оглушен сознанием, что у него есть ребенок.

(Т. Дери: Ответ)

A Lipót körutat ritkán *lépte át*, Budán mindössze kétszer volt életében.

Mialatt *átlépte a küszöböt*, ébredt rá először arra, hogy gyereke van.

(Déry T.: Felelet)

Máskor az igekötő irányhatározói jellege dominál, a cselekvés nem befejezett, így az igekötő csupán a cselekvés irányát jelzi valamin át, határozói bővítménye van, ugyanakkor az orosz igekötő tranzitíváló szerepe érvényesül.

Они быстро *перебежали* рошу, очутились на лугу...

Перескочив широкую прогалину Аниканов увидел посеревшее луцо Голубя...

На третьи сутки Звезда заговорила — вероятно после как Травкин *перешел фронт*.

...потом повернули и *переехали* речку к своим, значит убрались.

(Э. Казакевич: Звезда)

...вошел в воду и, гребя одной рукой, *переплыл* речку, не замочив оружия.

(К. Симонов: Последнее лето)

Я пять ручейков перешла, только на шестом повернула вниз.

(Е. Мухина: Прыжок в тыл врага)

Gyorsan átváltak egy erdőcskén, beértek egy rétre, majd...

Amint átszökölt egy tágas tisztásra, amikor meglátta Galamb szürke arcát...

Harmadik napon megszólalt a Csillag másodszor azóta, hogy Travkinék átmentek a fronton.

...azután megfordultak és átkeltek a taven, egyszóval eltakarodtak.

(E. Kazakevics: Csillag)

...belépett a vízbe, és félkézzel csapkodva átúszott a kis folyón, anélkül, hogy a fegyvert bevizezte volna.

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

Öt patakon keltem át, csak a hatodiknál ereszkedtem lefelé.

(E. Muhina: Ugrás az ellenség hátszága)

A *nepe-* igekötővel praefigált ige a cselekvés nagyszámú tárgyra való egymás utáni kiterjedését jelölve is tranzitív hatású. E funkciójával kapcsolatban Sz. V. KIREJEVA megjegyzi: «оттенок поочередного охвата действием большого количества объектов появлялся у приставки пере- давно». [11] Például:

переплывать все моря
переходить все окрестности
перебороть всех соперников

átússza az egész tengert;
bejárja az egész környéket;
sorra legyőzi minden vetélytársát.

A *npo-* igekötő tranzitíváló hatását nagyszámú példa igazolja.

A *npo-* igekötővel praefigált ige a cselekvés bizonyos időszakra, időtartamra való lehatárolódását, az időtartam igei cselekvéssel való kitöltését jelenti. Ilyen jelentésben a *npo-* igekötő tranzitív jelentést ad az intranzitív igéknek, köztük a mozgást, helyváltoztatást jelentő igéknek is: *ездить*—*проездить*; *бегать*—*пробежать*; *гулять*—*прогулять*.

Ebben a jelentésében a *npo-* igekötővel praefigált ige jelentésének kifejtéséhez az időtartamot jelölő határozói értékű tárgyon kívül — *всю ночь, весь вечер, все лето* — egyéb bővítményt is felvehet. Az igei jelentésváltozást rendszerint vid-változás kíséri (HCB → CB).

A *npo-* igekötő tranzitíváló hatását kísérő szerkezeti változást a következő módon fejezhetjük ki:

$$N_n^1 V \Longrightarrow N_n^1 \text{ npo- } V N_n^2$$

Все повеселили. *Пройти* такой передний край, а затем начиненные немцами леса, и потом связаться по радио...

(Э. Казакевич: Звезда)

Они беседовали, не замечая ритмичного переступка колес.

Проскочили мост...

(В. Ажаев: Отпуск между войнами)

Ах Москва, Москва! Что за город! *Всю землю пройдешь* — лучше нету!

(Н. Рошин: У нас на Таганке)

Так он *прошел всю Кировскую улицу* и вышел на площадь Держинского.

(Э. Казакевич: При свете дня)

За ночь при его способностях можно *весь курс пройти*.

(В. Амлинский: Музыка на вокзале)

Я *прошел* наш пустынный *переулок*, и вышел на большую улицу...

(Л. Н. Толстой: После бала)

A pro- igekötő ezen jelentésének magyar megfelelői általában az *át, végig* és az *el* igekötők; azonban a mozgást jelölő igék esetében a magyar megfelelők ezek helyett határozós bővítménnyel állnak, vagy tárgyas ragozásuk lesznek.

Кстати, мы уже *прошли* больше *половины* пути...

(Ф. Шанта: Двадцать часов)

Везде и во всём он *прошел* лишь *половину того пути*, какой должен был бы *пройти* соответственно отпущенным ему силам.

(Т. Дери: Ответ)

Быстро *пройдя реку*, они в тени ее западного берега снова *остановились*.

(Э. Казакевич: Звезда)

Проехали станцию. Воскресенская, которую он брал на третий день наступления...

Проехали Кресты, где в последние дни немецкого наступления на Москву он принимал дивизию.

А сейчас, когда Серпулин доложил ему последние данные о продвижении Кирпичникова, который за день уже *прошел двадцать верст* и...

Оставив «виллис» на дороге, *прошел триста шагов* до овражка...

(К. Симонов: Последнее лето)

A pro- igekötővel praefigált mozgást vagy egyéb cselekvést, állapotot jelölő ige jelentheti a cselekvés elhibázását, elmulasztását is. Az igekötő tranzitíváló hatása ebben az esetben is megfigyelhető.

Гром мы поехали — объяснил Кочегар. Гром всегда бьёт.

Пока он ударил, мы же прочь *его пролетели*.

Значит, мы *прошли жёлтый светофор*, а затем и *красный* и вероятно, не один предупредительный *сигнал* путевых обходчиков.

(А. Платонов: Машинист)

Серёжа никогда не врал. Если *прогуливал занатия*, то не пытался защититься липовой справкой по болезни.

(Ю. Нагибин: Почему не стал футболистом)

Egyébként kevesebbet kell már mennünk, mint *amennyit jöttünk*.

(Sánta F.: Húsz óra)

Mindenütt *félakkora utat tett csak meg*, mint amennyire az ereje kötelézte.

(Déry T.: Felelet)

Sietve átgázoltak, aztán a nyugati part árnyékában ismét megálltak.

(E. Kazakevics: Csillag)

Elhagyták Voszкресzenszk állomást, amelyet a támadás harmadik napján foglaltak el...

Átrobogtak Kresztin, ahol a Moszkva elleni német támadás utolsó napjaiban átvette a hadosztályt.

Most pedig, amikor Szerpilin jelentette neki Kirpicznyikov előrenyomulásának legutóbbi adatait — aki egy nap alatt már *húsz versztát tett meg*...

Az úton hagyva a Willist, *háromszáz lépést ment* a kis vízmosásig...

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

Транзитiváló hatását tekintve aktív igekötő az *из-* (*ис-*), noha csupán a mozgást jelölő igék szűkebb csoportjára — неопределенно-моторные глаголы — vonatkozik. «Непереходные глаголы движения, соединяясь с приставкой из-... становятся переходными: бегать по городу — избегать весь город». [12] Az *из-* (*ис-*) igekötővel praefigált ige és a tárgy azt fejezi ki, hogy a mozgás betölti a tárgyban megnevezett térszakaszt, területet.

Ezen jelentésében az *из-* (*ис-*) igekötő magyar nyelvi megfelelője a *be* igekötő, ami szintén tranzitiválja a mozgást jelentő igéket. Az *из-* (*ис-*) igekötő hatására végbemenő szerkezeti változást így fejezhetjük ki:

$$N_n^1 V \longrightarrow N_n^1 \text{ из- (ис-) } V N_a^2$$

изл-зить все улицы	—	minden zugot bejár;
избегать весь город	—	beszaladja a várost;
изъездить всю страну	—	bejárja az egész országot;
исходить все окрестные места	—	bebarangolja a környékbeli erdőket.

(Словарь Ожегова)

Az *из-* (*ис-*) igekötő jelölheti a cselekvés bevégeződését is. Ekkor az igekötős igében a kimerítő teljességgel végzett cselekvés jellege dominál. E jelentésében az *из-* (*ис-*) igekötő főként a tranzitív és intranszitiv jelentésben egyaránt használt igékhez kapcsolódik, s ezeket egyértelműen tranzitívra teszi; például исписать, исхлопотать, испить stb.

Пржевальский *исходил* всю Монголию и Тибет, Амундсен водрузил флаг на Южном полюсе...

(П. Дубин: Что такое подвиг)

Sokáig járkáltam, minden elképzelhető, sőt elképzelhetetlen *helyet bejártam*...

Néha berobogott hintajuk a tanyába vagy *beszaladgálta* a *határt* egyik majortól a másikhoz...

(Veres P.: Számadás)

...всю деревню *исходил* я тогда вдоль и поперек, от ворот к воротам, от двери к двери...

(Ф. Шанта: Двадцать часов)

Úgy kellett behajtani őket, kapuról kapura *járni* s ajtóról ajtóra, végig a soron...

(Sánta F.: Hús óra)

A *на-* igekötő jelentős számú igéhez kapcsolódhat lokális jelentése révén; tranzitiváló hatása azonban csak viszonylag kevés intranszitiv igenél érvényesül.

A *на-* igekötő az intranszitiv mozgást, helyváltoztatást jelentő igékhez kapcsolódva tranzitívra teszi azokat; a praefigált ige jelentése azt fejezi ki, hogy a főleg mértéket, mennyiséget kifejező tárgyas bővítménnyel jelölt idő-, illetve térszakaszt az igei cselekvés kitölti. Például: налетал тысячи часов; шофёр наездил пять тысяч километров.

Az ige jelentésének változását ebben az esetben is szerkezeti változás kíséri:

$$N_n^1 V \longrightarrow N_n^1 \text{ на- } V N_a^2$$

Сам летает, смотрит сверху — как с точки зрения немцев не видеть ли у нас чего, нет ли нарушений. Уже *двенадцать часов налетал*.

(К. Симонов: Последнее лето)

Ebben a jelentésében a *на-* igekötő magyar nyelvi megfelelői a tárgyas ragozású igék (már ezer órát repült; a sofőr ötezer kilométert vezetett).

A na- igekötővel a praefigált ige jelentheti a cselekvés elégséges voltát is; ekkor a tárgyas bővítmény a cselekvés következtében felhalmozott, elért dolgot jelöli. Ilyen jelentésében a na- igekötő kapcsolódhat mozgást jelentő intranszitiv igékhez is. Például:

наездить дорогу	—	járhatóvá teszi az utat;
наездить рысакa	—	bejáratja a lovat.

...Серпилин поехал лесом, через который петляла от дерева к дереву слабо наезженная колея.

(K. Симонов: Последнее лето)

Az igei cselekvés eredménye lehet negatív is:

набегать себе болезнь сердца	—	addig futkos, amíg szívbajt nem kap.
------------------------------	---	--------------------------------------

Az igekötők tranzitíváló hatását a mozgást, helyváltoztatást jelentő igéken kívül más intranszitiv igék esetében is megfigyelhetjük. Ezek elemzésével azonban más tanulmányban kívánunk foglalkozni.

JEGYZETEK

- [1] J. SOLTÉSZ Katalin: Az ősi magyar igekötők. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó, 12. p.
- [2] GOMBÓCZ Zoltán: Syntaxis. Jegyzet. 95. p.
- [3] J. SOLTÉSZ Katalin: I. m., 166. p.
- [4] В. В. Виноградов: Русский язык. М., 1972. стр. 506.
- [5] Л. П. Якубинский: История древнерусского языка. М., 1953. стр. 235.
- [6] О. М. Соколов: О значениях и функциях русских глагольных префиксов. Труды Томского Университета. 1964. том 174. стр. 9.
- [7] PETE István: Mai orosz nyelv IV. Bp. 1975, Tankönyvkiadó, 166. p.
- [8] HADROVICS László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp. 1969, Akadémiai Kiadó, 99. p.
- [9] PETE István: I. m., 250. p.
- [10] HADROVICS László: I. m., 99. p.
- [11] С. В. Куреева: Лексико-грамматические особенности глаголов, транзитивизируемых приставками. Автореферат кандидатской диссертации. М., 1969. стр. 6.
- [12] Грамматика русского языка. том 1. Изд-во Академии Наук СССР. М., 1960. стр. 583.

DIE WIRKUNG DER VERBALPRÄFIXE IM TRANSITIVWERDEN DER INTRANSITIVEN ZEITWÖRTER I.

Márta Békési-Kocsondi

Verfasserin geht von der Feststellung aus, dass wir nicht in absolutem Sinne von transitiven bzw. intransitiven Verben sprechen; die beiden Verbengruppen sind nicht abgeschlossen, starr. Die Vorwörter (Verbalpräfixe) können die intransitiven Verben zu transitiven gestalten.

Im weiteren geht Verf. auf die Bestimmung der Präfixe und die Darstellung ihrer Funktionen ein und untersucht dann die Rolle der Vorwörter *не-*, *по-* und *о* im Falle der Bewegung bzw. Ortsveränderung bedeutenden Zeitwörter. Neben der Erscheinung (Bedeutung?) der russischen Sprache findet auch die ähnliche Rolle der entsprechenden Präfixe der ungarischen Sprache Erwähnung.

ВЛИЯНИЕ ПРИСТАВОК В ТРАНЗИТИВАЦИИ НЕПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ И ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКАХ

Кочондинэ М. Бекеш

Автор исходит из той точки зрения, согласно которой нельзя абсолютно трактовать переходные и непереходные глаголы; между ними нет резкой границы. Приставки способны превращать непереходные глаголы в переходные.

В дальнейшем автор рассматривает роль приставок *пере-*, *про-*, *о(об-)* и их соответствующие венгерские эквиваленты в транзитивации непереходных глаголов движения.

BÉRCZY KÁROLY, A BESZÉLYÍRÓ

MADÁCSY PIROSKA

Míg a felvilágosodás és a reformkor költői főleg a lírában tudták gondolataikat leghatásosabban közölni, a XIX. század második felének egyik legdivatosabb műfajává nálunk az elbeszélés válik: Az elbeszélés a regény „testvéreként” alkalmas arra, hogy kitérések, teljes környezet- és főhősjellemzés nélkül is felvillantsa az élet drámai eseményeit, egy-egy tipikus hős egy egész osztály jellemvonásait sűrítetheti. E műfaj elméletének tüzetes vizsgálatát irodalmunkban először P. SZATHMÁRY Károly kísérelte meg, 1868-ban. [1] Értekezésében megpróbálja összefoglalni a beszély műfaji jellegzetességeit. Műve lényegében összegzi kora íróinak elképzeléseit, törekvéseit, módszereit: hogyan születik egy jó elbeszélés?

A beszély sajátosságai P. Szathmáry Károly szerint:

1. A mesének érdekesnek, változatosnak kell lenni, valami váratlant kell feltárnia. 2. A személyek jellemzését sokoldalúan, a legjellemzőbb vonásokat kiemelve kell megoldani. 3. Az író alkalmazott reflexióinak és következtetéseinek egyensúlyban kell lenniök az elbeszélés részeivel. 4. Az elbeszélő és dramatikai elemek egysége fontos. 5. A stílusnak „keresettség nélkül emelkedettnek, dagály és szóvirágok nélkül költőinek, jellemzetesnek és szabatosnak kell lennie, mely tulajdonokhoz történelmi beszélyeknél az ódonág némi zamata is járulhat.” [2]

A beszély meséjének forrásai:

1. A történelem. 2. A közélet — kimeríthetetlen forrás, de kritikával kell a témát megválasztani. 3. A költő képzelete — (a kezdő író különösen a végletek, a szélsőségek érdeklik) — ezzel is csínján kell bánni, nehogy a valószínűtlenség mezejére lépjünk.

Milyen a jó beszély-mese?

1. Kerek és egységes szerkezetű. Az elbeszélés felvonásai a fejezetek. 2. A cselekmény érdekesítő és változatos. „A cselekmény menetének annál gyorsabbnak kell lennie, minél közelebb járunk a mese végéhez.” [3] 3. A jellemek legyenek „regényesek”, azaz nem mindennapiak.

A beszély technikája:

1. A bevezetés ne legyen túl hosszú, elég felvillantani a szereplőket. 2. „A küzdelem az eleje gördített akadályokkal eszközli a bonyodalmat.” 3. A befejezés legyen sebes, gördülő, mint a lavina. 4. A keret is legyen összhangban, vagy ellentétben a jelenettel.

Végül SZATHMÁRY Károly kifejti, hogy „nemesebb törekvésű író elvek nélkül nem írhat, s ezt meggyőzően kell belopni olvasói szívébe”. Az irányvonal: a szép eszményének megközelítése. „A mi szép, az egyszersmind igaz és jó is. Részünkről az íróban először az embert keressük. Attól, ki minket nemes érzelmekre és a közna-

pin fölül emelkedő eszmékre akar szoktatni, megvárhatjuk, hogy maga is nemes érzésű, maga is emelkedett legyen.” [4] P. SZATHMÁRY Károly szerint csak akkor írhatunk jó elbeszélést, ha ezeket az elveket szem előtt tartjuk, mint ahogy Jósikának, Keménynek, Jókainak sikerült is. Bérczy nevét nem említi a pályamunka, pedig 1868-ban, egy évvel az író halála után még nem illett volna elfelejtkezni róla, jóllehet a fent felsorolt szempontok közül jó néhány művészi módon érvényesül Bérczy Károly elbeszéléseiben is. Mindez azt bizonyítja, hogy kora nem tartotta jó beszélyírónak, verseit se nagyon ismerték, így inkább az irodalomszervező újságíró és az Anyegin fordítóját tisztelték benne.

Nehéz a feladat tehát, végigtekinteni egy lényegében még nem rendszerezett, nem értékelt epikai munkásságot, kiemelni hibáit és meglátni erőnyeit, pozitívumait. Mindez csak a novellák alábbi teljes áttekintésével, részletes elemzésével lehetséges.

A Rajzolatok 1838-as hasábjain nemcsak első versei jelentek meg, a fiatal Bérczy beszélyírással is foglalkozik. A 34. számban, Fülek-vár címmel egy népmondát közöltet, a történet a pályakezdő lírikus „tárgytalan” költészetét mintegy folytatva, tipikus. [5] Fülek romjai Nógrád megye észak-keleti részében láthatók. Az író egy holdvilágos este álmodozva figyeli a várromot. „Merengésemből lassú zörej ébreszte fel, s egy, a holdtól világított körül egy alakot láttam felemelkedni.” [6] Mintha a Huszt első sorait olvsnánk:

„Szél kele most, mint sír szele kél, s a csarnok élonott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém...”

Az árny szavaiból elevenedik meg a népmonda: itt élt egyszer egy Varbó nevű juhász, szép leányával, Vilkével együtt, ki megszerette apja fogadott fiát, Zaladort. Szerelmüket titokban kell tartaniok, mert a fiú alacsony sorból származik, s a leány apja nagyravágyó. Ám a mesében minden lehetséges, a fiatal pásztort kuttyája, Füles kincshez segíti, az ifjú fényes várat épített a hegyen, és immár — elnyerheti boldogságát. Maga a novella azonban még ezzel nem ér véget, a keret méltó befejezéseket kiderül, hogy a romok közt élő „rémalak” sorsa hasonló volt, ő is gazdag leányt szeretett, de az életben nincsenek csodák, a vagyoni különbség miatt nem nyerhette el szerelmét, s ebbe — beleőrült. „Pénz, s birtok, te vagy mindenütt legnagyobb zsarnok!” [7]

Nem véletlenül foglalkoztam hosszabban Bérczynek ezzel az alapjában jelentéktelen, elsőként közölt népmondájával, mert motívumai, hangvétele, stílusa a novellák egy elhatárolható (1838—1848) csoportjára jellemző, e novellák egyben Bérczy beszélyírói fejlődésének első állomását jelentik. A romantika divatos irányzatát követi tehát, önálló hangvételtől, kialakult egyéni mondanivalóról, stílusról szó sincs. Az 1840-es évek elején egymás után jelennek meg elbeszélései a Regélő, a Honderú, a Pesti Divatlap és a legtöbb az Életképek hasábjain. 1843-ból említsünk meg három: a Paula-t [8], A két serleg [9] című történeti beszélyt és a Két szív szerelme-t, melyet a Magyar Életképek közül folytatásokban. [10] A „Paula” a vadromantikus irányzat tipikus példája. Idézzünk fel csak néhány sort a két szerelmes dialógusából: „A valódi szerelem nem ismer akadályt, folyam az, mely a kiálló szikla csúcsán megtörve, zuhataggá tornyosul, hogy később virágos partok között folytassa pályáját. Én érted mindent merék, megvetem a nagyvilág csillámzaját, hová állásom ezer csábkarral hívott, s fölcserélném azt szemednek egy pillanatáért, ajkadnak egy mosolyáért, s te egy kis áldozattól rettegsz?” stb. stb. [11] az idézett mondatok túldíszítettek, a szituáció természetellenes, a vadromantika zuhataga eláraszt bennünket. S mi más, mint francia hatás, a leányszóktetés motívuma, pontban éjfélkor, a Pont — au Change hídról, s a jelszó: „szerelem, vagy Szajna”. Végzetes szerelmek,

végzetes félreértések, megrázó jelenetek, törvényszéki tárgyalás, bigámia, csábítás, a bűnös elnyeri büntetését, öngyilkosság méreggel, s végül a főhős — kolostorba vonul. De közben egy kis radikális, társadalmi mondanivaló is megjelenik, a romantika lázadása a feudalizmus ellen: a szerelem nélkül erőltetett házasság tragédiát szül. Bérczy mindazt a hibát elköveti, amit a P. SZATHMÁRY Károly által említett kezdő író elkövethet: képzelete csapongása közben a végletek magával ragadják, stílusa szövirágoktól hemzseg. Íme a francia iskola (Dumas, Sue) hatása. A történeti beszélyel is megpróbálkozik, mint a kor kedvelt műfajával. „A két serleg” című történeti beszély témája megint szerelem, mint annyiszor. A romantikus álmodozó régi századok hősi történetét eleveníti fel, s így próbál a jelen olvasójára hatni. Az elbeszélésben a XI. század kora, a visegrádi Salamon-torony legendája elevenedik meg. [12] De az adott történelmi kör sajátosságainak, atmoszférájának fittyet hányva, ismét vadromantikus motívumok az uralkodóak, a jellemek sematikusak, például a nagyon szép, tiszta szívű Gizella és a túl gonosz, nápolyi tanácsadó. Küzdelmükből végül is az igazságot képviselő Gizella kerül ki győztesen, a bűnösök pedig elnyerik méltó büntetésüket. Mégis pozitívként említhető, hogy e novella stílusa egyenletesebb, mint az előzőé, egy-egy gyönyörű tájleírás alkalmat ad arra, hogy az író stílusát csiszolgassa, izlelgesse.

A negyvenes évek beszélyeiben azonban továbbra is a divatlap romantikával találkozunk, a túl érdekes témákkal, a különc alakokkal. Például: Az éji dal, a Három éj és a Sir Oliver Clemency. [13] GYERGYAI Albert így jellemzi Bérczy korai novelláit: „Volt valami koravén, könyvszagú és halvaszületett ezekben a vérfertőzésekben, boszorkányokban, delnőkben, csábítóknak és angyali ártatlanságokban. A romantika itt oly teljes, annyira eláraszt minden sort, hogy a 23 éves Bérczy szinte szóhoz sem juthat tőle.” [14] Mégis mintha a romantika mindent elfedő hullámai alól itt-ott haladóbb gondolat, realisabb életszemléletet és életismeretet bizonyító mondanivaló törne elő, ha csak részleteiben is. „Palotám, az Ohio regényes partján, száz mérföldnyi körben legfényesebb volt. S boldog voltam-e én e palotában, e milliók által? Soha! Ez idegen, forró éghajlat nem volt hazám, itt csak testem, lelkem mindig a szép távolhonban lakott.” — mondja ki Sir Oliver Clemency, a vagyonos tőkés a reformkor költőinek gondolatát: A pénz nem boldogít, sem az idegen föld. Hazánkat elhagyva nem lelünk többé nyugalmat. [15] Mindez igazolja Bérczy korai írásainak ellentmondásosságát: mint író, képes észrevenni a valóságot, és megfelelő, realis művészi eszközökkel képes is volna azt ábrázolni, azonban nehezen tud szabadulni a kor ízlésétől, hajlamától. „Az éji dal” is alapjában romantikus jelenetekkel kezdődik, de maga az író ábrándítja ki az olvasót az éji randevű hangulatából:

„Meg kell azonban jegyeznem, hogy e holdfényes jelenetke nem Andalúzia, vagy Castília narancsberkében, hanem Pestnek egy külvárosi kertében történik, s hogy a történetben a senóra és a duenna néven kívül éppen semmi spanyol sincsen”. [16] Itthon vagyunk hát, a pesti hétköznapi világában. Filozófiája a kapitalizmus számító, hideg, szív nélküli gazdagjai ellen irányul, kik nem tudják, hogy a szívnek is vannak igényei, s a boldogságot a fényben, a rangban, a csillogásban keresik. (Dickens hatása) A nevek kiválasztása már Eötvösre, Kisfaludyra emlékeztet: például Mezőhegyi, Kálmay, Galád — a sötét ügyvéd, Élvesy — a naplopó báró, s egy színházi este bemutatása jó alkalom Bérczynek a csipkelődő, ironikus hangvételre, mely a későbbi novellák nagyrésznél sajátja lesz. E novella is bizonyítja, hogy Bérczy beszélyírói fejlődése jó úton halad. Olvasottsága, nyelvtudása, szélesebb világirodalmi tájékozottsága, a Tizek eszmei hatása, a történelmi események mind közrejátszanak abban, hogy a negyvenes évek végétől az életet realisabb szemszögből nézi; a francia vadromantika helyett egyre inkább az angolok hatása alá kerül, és művelt ízlése, esz-

tétikai érzéke megőrzi őt ezután a túlkapásoktól. Az 1848—49-es események egy időre elhallgattatják a beszélyíró Bérczyt, Széchenyi mellett különben sem volt elég ideje az írásra. Ezt bizonyítja a részlet, melyet 1848-ból fennmaradt naplótöredékében olvastam: „Ma egy novellát végeztem be — mit három nap előtt kezdtem. Ha szabad időm volna, mennyit írnék! Fejem tervekkel van tele — s szinte óhajtanék mostani helyzetemből, e járom alól szabadulni, — hogy képzés világomnak élhessek. De e hivatali szakma — próza s a költészet: olaj és víz össze nem fér. S miként használhassak többet, úgy vagy így? e két kérdés között lebegek.” 1848. február 12. [17] A naplótöredék itt véget ér, s Bérczy nem is tudja még, hogy hamarosan választania kell. Betegsége, a szabadságharc kétségbeejtő eseményei megérlelik elhatározását, hivatalt soha többé nem vállal, s egész életét a magyar irodalom és kultúra ügyének szenteli. A világosi események előtt legutóbb közölt novellája, a „Képek a múlt századból” radikális hangvételével mintegy lezárja az első beszélyírói korszakot, hogy 1850-ben az első között vegye ismét kezébe a tollat. [18]

1850. szeptember 21-én, a Magyar Hírlapban megjelenik Az örült nő sziklája című elbeszélése. [19] De SZILÁGYI Sándor emlékezéseiben írja, hogy Bérczy már előbb is, a Magyar Írók Füzetek 2. számában „A varsányiak” címmel egy honvéd életéről szóló novellát közöltet, ez pedig valóban az első irodalmi jelentkezők közé sorolja őt a szabadságharc leverése utáni súlyos időkben. [20] Ettől kezdve rendszeresen ír a Magyar Hírlapon kívül a Budapesti Hírlap, a Szépirodalmi Lapok, a Délibáb számára. 1852-ben, valószínűleg Gyulai vagy Kemény baráti tanácsára, régebbi és újabb elbeszéléseit két kötetbe rendezve kiadja, Élet és ábránd címmel. [21] A sok huzavona után megjelent elbeszéléseket mély csönd fogadja, szinte egyetlen lap sem közöl róluk recenziót. „Ábrándját”, hogy sikere lesz, s novelláit szívesen fogadják, az „élet” megcáfolja. Pedig e novellák egyáltalán nem rosszabbak a kor átlagtermésénél, s találunk köztük néhány egészen jót. (A mellőzés igazi oka valószínűleg az, hogy Bérczy túl „kompromittált” egyéniség ahhoz, hogy a szabadságharc bukása után csupán három évvel elismerjék.) A kötet egyes elbeszélései például: Az örült nő sziklája és a Holló-király még a romantikus hangot folytatják, a Beszély a vasúton, Az álgöngyök és Az egy fürdői évszak viszont, valamint a népi témájú Egyszerű történet realista törekvéseket mutatnak. [22] Foglalkoztatják az élet apró érdekességei, a lét problémái, az „ábrándokon” túljutva a valóság érdekli. Elmélyült lélektani ábrázolások, részletesen elénk táruló környezetrajzok, s egyes novelláiban elmés, kedélyes, meghitt hang bizonyítja, hogy a felületi romantikát leküzdve a kor értékesebb és aktuálisabb irányzatát követi. A Holló-király című novellája egyike azon elbeszéléseinek, melyek a veszített szabadságharcra utalnak. Bár az elbeszélés romantikus hangulatot áraszt, a főhős, Mandary Ottó magányának, életuntságának leírása, melynek e kor ifjai közül sokan osztályrészesei voltak, nagyon is valóságos. „Az álgöngyök” is az illúziók szétfoszlásáról tanúskodik. Szinte naturalista leírását olvashatjuk a nyomor szobájának, ahol egy szerencsétlen sorsú kislány szenved, hol minden rettegést kelt. „A gyermek szótalánul suhant be a kapu nyíláson a szobába. Homályos, gözkörü olajmécses világolt itt, s ennek nehéz bűze a keményen fűtött hasas kemence gőzével egyesülten a léget fojtóvá tette. A padolatlan föld alig van egy ölnyire a barna gerendázattól, a szoba csekély bútortáza rozszant és kopott állapotban teng, s méltó kiegészítésül bírja a falakra szögezett néhány garasos torz és haramia képet. A tágas kemence párkányán egy-két fazék fülel, s a szögletben összecsbazott pokróc fetreng, fekhelye a gyermeknek”. [23] E leírás hatása, mondatainak ereje már figyelemre méltó, megrázó kép a magára hagyott, nyomorúságosan tengődő gyermekről a kapitalista nagyváros elidegenedett világában.

Az előadás könnyedségével, a közvetlenül, kedvesen évődő Bérczyvel először

az „Egy fürdői évszak” című beszélyében találkozunk. [24] A fürdő szokásainak, mindennapjainak, tipikus látogatóinak leírását a kérdések, felkiáltások gyakori alkalmazása teszi még életszerűbbé, színebbé. Bérczy betegsége miatt — s nem csak azért, mert divat volt — gyakran utazott fürdőre, főleg Ausztriába. Itt, a látogatott fürdőhelyeken bőven volt ideje kedvenc szokásának élni: Megfigyelni az embereket, találgatni: kik vajon ők, s honnan jöttek? Milyen sorsot rejt a külső? A szereplők tipikusak, s különcök is egyben: a fürdő-örvos, a víg lengyel, a tehetségtelen író, vagy a „vastag” táblabíró és a szép özvegy, ki elvesztette férjét a szabadságharcban „de miután oly sokan mondták neki, hogy a sírással szép szemeit elrontja, ő hallgatott a jó tanácsra...” „Ez zongorához ül, az regényt vesz elő, ez látogatást fogad, amaz pihenni dől...” [25] Legfőbb szórakozásuk, hogy sakkoznak és wiszteznek, adomákat mesélnek és tréfákat találnak ki. Itt találkozunk először Cz.-vel, a pesti dandyval, aki egyik érdekes figurájaként később is megjelenik majd egy-egy novellájában. Jellemzése sokoldalú: külseje, öltözködése s raccsoló beszédmodora, ostoba cselekedetei üresfejú fajankóra vallanak. Az író így jellemzi: „szokása volt különben sóha saját észével nem gondolkodni, hanem mások bölcs belátása után indulni”. [26] Érdekes betét a doktor beszélye, mely alkalmas arra, hogy a kisvárosi korrupciót bemutassa. E novella már a következő kötet, a Világ folyása egyes elbeszélései felé mutat, s részleteiben egyike a legjobbaknak.

A fentiekben szándékosan foglalkoztam részletesen Bérczy egy-egy kevésbé értékes novellájával is, ugyanis így tudok kellőképpen rámutatni írói fejlődésére, írói módszereire, hibáira és erényeire. Az eddig tárgyalt novellák alapján már megállapíthatjuk Bérczy néhány tipikusnak mondható írói fogását. 1. Kedveli a hangulat-teremtő, szép tájleírásokat, főleg a bevezetésekben, s van is érzéke hozzá. Expozitíói azonban aránytalanul elnyújtottak. 2. A szerkezetben gyakran választja a keretes megoldást — „beszély a beszélyben”, de a keret sokszor erőltetett, különálló. 3. A mese változatossága érdekében meglepő fordulatokat is gyakran alkalmaz, de ezzel csak túlbonyolítja a cselekményt. 4. Szívesen írja le hőseinek külsejét részleteiben is, a külsőből következtethetünk a belső jellemvonásokra. Kedveli a különcöket. 5. Hosszan elidőzik a lélek rezdüléseinek megfigyelésénél. 6. A stílus közvetlenségét akarja fokozni, ezért egyre többet megszólal ő is, közli reflexióit, humoros eszmefuttatásait. Bár az Élet és ábránd két kötetének nincs sikere, s alig van megrendelője, Bérczy nem veszíti el kedvét és bátorságát. Hírlapírói tevékenysége mellett újabb novellákat ír, közöltet, s 1854-ben, három évvel az előző után, megjelenik második elbeszélés-gyűjteménye, három kötetben, Világ folyása címmel. [27] A Világ folyására már felfigyel a korabeli kritika, annál is inkább, mert Bérczy neve újságírói és szerkesztői tevékenysége folytán egyre ismertebb. GYULAI Pál kritikája és GREGUSS Ágost recenziója végre kárpótolja Bérczyt a sok mellőzésért, hiszen mindketten alapján pozitívan értékelik beszélyírói munkásságát. [28] „A Dumas-utánzók könyveinek közepe tette mondhatom legörvendetesebben, lepott meg Bérczynek újabb beszélygyűjteménye, mely a divatozó modortól nemcsak egészen elüt, sőt annak ellentéte. Úgy hiszem, az ép, egészséges ízlés ítéletét fejezem ki, ha a beszélyek írójának fő érdemét azon művészi törekvésbe helyezem, mely a regényírást nem akarja pusztán „métier” gyanánt üzni.” (GREGUSS Ágost) [29] Bérczy valóban egyre jobban az angol regényirodalom hatása alá kerül (Walter Scott, Bulwer, Dickens, Thackeray, stb.), hangja egyre elmélyültebb, közvetlenebb, az élet apró érdekességeit élesedő megfigyelő erővel s kellő humorral tudja felfedezni, sokat tűnődik a „világ folyásán”, mint nagy barátja, Madách Imre. Nézzük meg most részletesebben, melyek a fent említett válogatásnak legjobb novellái, s milyen új vonásokat tartalmaznak ezek. Elbeszélés-gyűjteménye, melyből már előzőleg több is megjelent a Budapesti Hírlap (1853), a

Szépirodalmi Lapok (1853), a Délibáb (1853) és a Magyar Hírlap (1852) című folyóiratok hasábjain, az „Utamból” című ciklussal kezdődik. Bérczy a kötet bevezetésében azonban néhány szóval jellemzően rámutat arra, hogy a kor divatját már nem kívánja követni, nem akar útleírást adni, csupán egy-egy eseményt elmondani humoreszk vagy beszélykísérletként. Ezek közé az elbeszélések közé tartoznak: Egy tiszai gőzösön, A játékos és A Baradlában címűek, de e témakörbe sorolhatók a második kötetből a Találkozás a Vezuvon és a Didier is. Az író egyes szám első személyben, közvetlen, sokszor tréfás, ironikus hangon valóban élményeiből ragad ki egyet-egyet, próbál megleveníteni egy-egy érdekes alakot, kinek sorsa elgondolkoztatta, s közben bőven van ideje kedvenc írói fogásait alkalmazni. Az Egy tiszai gőzösön című rendkívül jellemző, reális képet fest a megáradt Tiszán, rekkenő júniusi hőségben lassan úszó gőzhajó utazóközönségéről. [30] Érdekes, hogy mennyire emlékeztet ez a kedélyes rajz a Bérczy által 1848-ban írt, Napló-töredékben olvasott sorokra. Akkor is június volt, amikor 1848-ban elindult a Vándor-gőzösön Széchenyi gróf utasítására Győr felé, s el kellett hagynia a fővárost és szerelmét. [31] A búcsú miatti szomorú hangulatában a magányt kereste, s közben messziről jól megfigyelhette az utasokat. Egy boldog fiatal pár, a feltűnést hajhászó dandy, s a többiek is, ebben a novellában újra meglevenednek. Különösen Czierafoon, az Egy fürdői évszakban Cz.-néven már szereplő ostoba ficsúron derülünk sokat, az egész beszély szinte ürügyül szolgál a rajta való szórakozásra, s baklövésének, kicsúfolásának részletes leírására. „A játékos” c. novella életképszerű bevezetése, mint egy korabeli festmény, úgy tárul elénk. „Gömör jó országutai egyikén haladott szekerünk, mégpedig az elibe fogott négy pej daczára meglehetősen csendesén. A júliusi nap sugarai velőszáritólag tűztek le a felhőtlen égből.” [32] A főhős újra egy különc, a vidéki fogadó megszokott konyhájából bukkan elő, mint a Hidavatás egyik alakja, ő a makaó-játékos, kinek szenvedélytől dúlt vonásai az elmeháborodás jeleit mutatják. Az Utamból ciklus legsikerültebb darabja A Baradlában, háromrészes elbeszélésféle. [33] „Reflexiói szelleműsük, egyes rajzok sikerültek, derült ironiája, mely az ábránd és való ellentéteivel játszik, jótékonyan ömlik el az egészen, de bizonyos habozás megrontja a hatást. Szerző nem tudja: vajon a híres aggteleki barlangot írja-e le, vagy humorának engedjen szabad tért.” — írja GYULAI Pál e novelláról. [34] Valóban, a tájleírások váltakoznak a humoros-anekdotikus szálakkal, francia idézetekkel és a népköltészet szegénységére utaló eszmefuttatásokkal. A második részben hagyja magát elragadtatni a barlang hangulatától: a romantika feléled, a vadregényes táj szűk, levegőtlen síkatorai, a vak sötétség és a csend, a mitológiát idéző elnevezések, a természet szeszélyes alkotású csodaművei, mint az alvilág díszletei veszik körül az olvasót; a tér és idő végtelenné válik, s Dante szavai kísértenek:

„Ez út visz a fájdalmak városába
Ez út visz az örök kinszenvedésbe
Ez út visz a kárhozott nép sorába.”

A harmadik rész hozza a fényt, az álmok után a valóságot. A napsugár éltető fénye kijózanít is, egy kiábrándult szereplő kineveti a „Baradla” képzelt csodáit. A kor szelleme az ismeretlenért lelkesül, a megismerttől könnyősen fordul el, s e valóság, a kiábrándulás — az élet átka. „A Baradla is csak olyan, mint az élet, addig szép, míg a csalódás félhomálya burkolja.” [35] A filozofálgatás végül is a korabeli magyar író bírálatával folytatódik, kinek leglényegesebb hiányai közé tartozik: „hogy keveset utaz és forog a világban, s emiatt látköre szűk, tapasztalása korlátolt, benyomásai egyoldalúak. S így ahelyett, hogy teljesen emberéletbe markolna, s onnan venne ismert, hű, egészséges alakokat, kénytelen a szoba négy fala közé szorult elmé-

letből elvonni okoskodásait. A túlnyomó többség nemcsak a külföldet nem, de saját honát sem ismeri, s az életből csak annyit tud, amennyit abból városa utcáin, vagy faluja csendjében mindennap lát.” [36] (Bérczy maga se juthatott el soha imádott Angliájába, csupán Ausztria, Bécs jelenthette számára a külföldet. De hazáját jól ismeri, minden vidékét bejárta.) A szellemdús eszmefuttatások sajnos nem tudják fedezni az elbeszélés compositióbeli hiányát, ötleteibe egy kissé Bérczy is belevesz, nem talál kiutat, s a kifejtésre már — mint annyiszor — nincs ereje. A Világ folyása kötetének egészét vizsgálva, a legkiválóbb darab, a legsikerültebb elbeszélés az Élet-utak című, melynek témáját a közelmúltból merítette Bérczy, s melynek tragédiája oly mindennapi, oly sokszor megtörtént lehetett kora társadalmában is. [37] GYERGYAI IS, PAULOVICS ÉS GYULAI is a legjobbnak nevezi ezt a novellát, fájjalva, hogy alapeszméjét csupán a beszély szűk korlátai között fejtette ki az író. Az Élet-utak (megjelent a Szépirodalmi Lapokban is) alaphangját Goethe komor szavai adják meg: „Ihr lesst den Armen schuldig werden, Dann überlast ihr ihn der Pein...” Jellemző szerkezeti megoldásával Bérczy itt is keretet ad a valódi történetnek, de a keretet szervesen kiegészíti a cselekmény. Kéki Gábor megdöbbenő történetének fordulatai Petőfi Szilveszterének, vagy Eötvös Violájának sorsára emlékeztetnek, kinek egyetlen hibája volt, hogy tehetségesnek születvén nem tud beletörődni paraszti megaláztatásaiba. Az elbeszélés első része a főhős gyermekkorának, a testvérek és a nagyapa szegény, de még boldog házának idilli bemutatásával kezdődik, ahol azonban már éreledik a gondolat az ifjú ébredő értelmében: a törvényt nem egyformán ítél szegény és gazdag ügyében. A novella bonyodalma következetesen felépítve, lépésről lépésre élesebben bontakozik ki. A főhős előtt tornyosuló akadályok egyre nehezebbek, de Kéki Gábor is egyre erősebb és kitartóbb. Gábort sorsa a gyűlölt földesúr házába viszi, hol Muray Kálmán, a vele egykorú arisztokrata ifjú mellett (mint Szilveszternek az úrfi mellett), kell elszenvednie a megaláztatás, a lenézés keserű kenyerét. „Büszke lelke, mitől sem rettegett úgy, mint a megaláztatástól.” De éppen büszkesége sarkallja egyre több munkára, tanulásra, s „a magányban hova a megaláztatást elkerülni vonult, olvasás, tanulás, tudás lőn életszomja, ezzel hitt és remélt a születési rang és gazdagság fölött előnyt nyerhetni”. [38] Saját emberségéből tud egyre többet, s a tudás egyre erősíti gyűlöletét, keserű lázadását társadalma ellen: „Mi igazság, gondolá magában, adhat egynek annyit, mennyi százaknak volna elég, hogy véres verejték helyett nyugodt elégedettséggel egyék kenyerüket? mi joggal hajthatók dologra ezren néhányak kényelméért?” [39] Egyetlen novellában sem mutatható ki ilyen világosan, ilyen következetesen a Tizek Társasága szellemének, a francia forradalom tiszta eszméinek, Petőfi lánglelkének öröksége. Kéki Gábor sorsa azonban már előre megíratott. A nagyváros riasztó magányában, a nyomor mélypontján is, még harcol: „Tenni, hatni, emelkedni akar, hogy vágya pályadíját megérdemelje, s erőt érezzen magában.” [40] Írni kezd, álneven, írásaiban az elragadó modor, merész gondolatok, erő, tisztaság még sikert is hoz. Álma, egy ifjú gazdag leány szerelmének elnyerése, kit mint házitanító látogat, már-már beteljesülni látszik. Annál is inkább, mert 1844-ben megszavazzák a törvényt: Nem nemesek is viselhetnek hivatalt. „Gábor pályát látván nyílni maga előtt, mely nagyratörő álmaiban talán céljához vezetőnek mutatkozik — elfogadá a meghívást, megjelent a megyei székvárosban, s az ellenzék által a főügyvédségre jelöltetik ki.” [41] Álmaiból azonban gyorsan földre zuhan, a dicső jogegyenlőség helyett kigúnyolják, megbuktatják, s mindazt átéli a részeg kortes tömeg közepette, amit átélt Petőfi Szabadszálláson. Az élet-út Kéki Gábor számára végzetesen zuhan egyre mélyebbre: gyűlölt vetélytársa, régi megalázója: Muray Kálmán elszereti ideálját, elcsábítja és öngyilkosságba kergeti tiszta hűgát, majd Gábort is megfosztja becsületétől. A börtönből kiszaba-

dult Kéki Gábor mégis bosszút áll vetélytársán, jogos leszámolását azonban a törvényszék gyilkosságnak minősíti. Most lesz értelme az alkalmazott keretnek is: mindezt a táblabírák, ügyvédek vitáiból tudjuk meg — Gábor pedig pallos helyett önmaga vetett véget életének. GYERGYAI Albert mutatott rá arra a nyilvánvaló tényre, hogy az Élet-utak vádoló — keserű, fojtott szenvedélyektől lüktető hangja nem jellemző a Világ folyása szelíd Bérczyjére, ez a hang az 1848—49-es versek elfojtott forradalmi hangjának előtörése, amikor együtt énekeltek Petőfivel a zsarnok bukásáról és a szent szabadság hajnaláról. [42]

A Világ folyása sikerét betetőzi Bérczy legjobb elbeszélése, a Gyógyult seb, mely külön füzetben megjelenve, végre se nem kísérlet, se nem vázlat többé, hanem valódi elbeszélés. [43] Végezetül, a második beszélyírói korszak összegezéséül e novelláját szeretném részletesen elemezni, mert mindazt tartalmazza, ami immár az epikus Bérczy tehetségének bizonyítéka. A Világ folyása és a Gyógyult seb megjelenése között azonban majdnem tíz év telik el, s Bérczy munkássága közben fokozatosan más irányba terelődik. Szerkesztői és újságírói tevékenysége egyre jobban lefoglalja, sportlapjának megindítása pedig 1857-től minden energiáját lekötötte. Pedig az 1863-ban megjelent „Részvét könyvének” szánt Gyógyult seb, melyben a kiegyezéskorabeli érett, 40 éves Bérczy szólal meg, azt bizonyítja, hogy beszélyírói tehetségének, fejlődésének csúcspontjára érkezett. Az írói segélyegylet által kiadott Részvét könyve Gyulai Pál szerkesztésében jelent meg Pesten. (Bérczy novellája mellett többek között Jókai: Kard és villám című elbeszélését is tartalmazza.) Bérczy ezúttal nem a régmúltból veszi témáját, hanem kora, a kiegyezésbeli Magyarország társadalma foglalkoztatja, az a kör, amelyben él, napról-napra forog. Nyugodt, derült humorral szemléli az anyagi jólétben élők társaságát, kiket azonban éppúgy meglátogat a lélek szenvedése, a belső gyötörődés, mint a legszegényebbeket. „Az elbeszélés fő problémája: Vajon a vágy-nélküli, egyhangú nyugalom is lehet-e boldogság? — ismert a korabeli regényekben, de ahogyan Bérczy ezt felveti és vizsgálja, abban benne van az író józansága, erkölcsisége, érzelmessége és talán — kiábrándultsága”. [44] Már a bevezető sorok is érett, kiforrott írói stílust mutatnak. Nem tájleírással, vagy hosszú előkészítő kerettel kezd, hanem vérbeli, valóságghú alakok mozgatásával, felvillantásával. Elsőként egy falusi doktor alakját ismerjük meg részletesebben (lehetne akár Mikszáth falusi orvosainak elődje); ki könnyed, vidám társalgó. Ő a vidék legnépszerűbb embere, akihez a falusiak testi és lelki diagnózisért egyaránt fordulnak. Nem véletlen, hogy őt állítja élénk először az író, nagyszerűen ismer ő mindenkit a környéken, leírásából nyerünk betekintést a nagyvilági életet élő Szentgyörgyi-kastélyba, ahol a társasélet örömeinek élvezése a jelszó: Milyen távol áll a történet főszereplőitől ez a zajos, hivalkodó világ, Berg Lajos és felesége, a csendes Leona, a másik kastélyban nyugodt boldogságban élnek. Most Berg Lajos visszaemlékezéseiből egyre jobban kibontakoznak előttünk az előzmények. Az 1848-as időkben huszártisztként találkoztak először Berg Lajos őrnagy és báró Kisteleki Béla, ki most a szomszéd kastély vendége. A régi kártyajáték drámai, izgalmas hangulatát újra átéljük, s szabad már az olvasónak a 48-as időről is tájékozódnia: „Most ezen emlék előtt egy kisvárosi fogadó tágas, füstös ebédlője tárul fel. A homályosan lobogó faggyúgyertyáknál, s a színes abrosszal fedett asztaloknál néhányan étkeznek, mások egy-egy hat napos elrongyolt Közlönyt, vagy Március 15-ét forgatnak, többen egy asztal körül borozva vesztett és nyert csatáról, s a jövő kilátásairól élénken vitatkoznak; egy-kettő megy, helyükbe mások érkeznek, s a jövő-menő, érkező, borozó, olvasó, vitatkozó had mind egytől-egyig honvéd és huszártiszt.” [45] Maga Bérczy emlékezik itt, azonosulva a főhősével, erre vall az emléképek átéltsége, kifejező ereje, realizmusa. Egy fél életet tud már mesteri sűrítéssel egyetlen

mondatban leírni, a korban olyan tipikus életsorsát Berg Lajosnak, kit az események megfékeztek, beszűkítettek, s oly hétköznapivá tettek. „E napot oly számtalan változó esemény követte, csaták tüze, remény és lemondás, szomorú idő, keserves búcsú a hazától, idegen népek részvétlen arcza, viharos tenger és viharos érzélemvilág, magánélet Texas rengetegében, a honvágy fájó betegsége, visszatérés, elvonult élet, nem várt üdv, enyhülés az időben, s a fájdalmat megosztó gyöngéd, nemes Leona szerelmében.” [46] Ám a gyöngéd Leona boldogsága csak látszólagos, visszaemlékezéseiből (miközben Thalberg: Sonnambuláját zongorázza) kiderül, annak idején szerelem nélkül ment férjhez Berg Lajoshoz, mert első szerelmét, Kisteleki bárót a forradalom vihara messzire sodorta. A jellemzés számtalan eszközt alkalmazza itt az író: a III. fejezetben az előkelő társaság pletykáival tökéletesen beavat bennünket hőseink életét érintő részletekbe is, megtudjuk, hogy ez a házasság annak idején nagy port vert fel, ún. „mésalliance” volt, mert Leona rangon alul, egy cím nélküli emberhez ment férjhez, ki ennek ellenére művelt, gentleman, szeretetreméltó. „Egyetlen hibája — s ez is csak érdemét növeli — a túl-szerénység, melynek követelése és ambíciói nincsenek, s mely minden ellenkövetelés előtt rögtön behúzza csigaszarvait.” [47] Nem emlékeztet-e ez a jellemzés Bérczyre is, az íróra és emberre? Az elbeszélés középpontjába, most már a jelen eseményein, egy lassan kifejlődő, lélektani dráma bemutatása kerül, Leona kedélye nem nyugodt többé, mióta Kisteleki Béla újra megjelent életében. Két ember titkos szorongásai, lelki vívódásai, a hűség és hűtlenség részletes vizsgálata, a szerelmi játék bemutatása, (mely kezdetben ártatlannak tűnt, de egyre veszélyesebb lesz), Berg ébredő, felzaklatott, s már testet öltő gyanúja kérelhetetlen logikával, az író mélyen átélt realista ábrázolásában ragad magával bennünket a tragédia érzete felé. Berg „komoly szelíd lelke, mint a nyugodt mély folyam, e kínos éj viharán szilaj hullámokkal rohan egy ismeretlen végcél felé”. [48] Kétségbeesett elhatározásra jut hát: ám legyen boldog felesége Kisteleki oldalán, ő kész félreállni, eltűnni végképp. Fájdalmának mintegy ellenpontjaként gyönyörű tájleírás következik, de a táj most nem önmagáért való, nem a romantikus Bérczy kedvelt kitérése, csak tömören aláfesti Berg lelkiállapotát. „Gyönyörű nap volt, mely meleg sugaraival, s felhőtlen egével november közepe helyett májusnak vallhatta volna magát, ha a tó tükrén elszórt sárga-piros levelek, a bele tekintő szomorúfüzek meztelenülő karja, s a gledyceáknak földön heverő hüvelyes gyümölcssei az eltagadott kort rögtön meg nem hazudtolják.” [49] A látszat után a valóság, az ábrándokat követő kijózanulás, a viharos romantika után az életet a maga valóságában látó realizmus győzelmének lehetünk itt tanúi, amikor végül is Leona hosszas lelki vívódás után döntve a férje mellett maradást választja. Betegségéből felépülve meg kell tudnia, hogy akiért álmodozott, akiért feláldozta volna életüket, hitvány ember volt. Férjét ápolva, ki halálos sebet kapott az érte vívott párbajban, érti meg igazán: „mennyire szereti azt az egyenes lelkű, nemes keblű, és érette minden áldozatra kész embert, kinek szerelmét, becsülését, minden hajlamát eljátszotta. S kiért, miért játszotta el? Egy regényes ábrándért, egy lelkiismeretlen világnéért...” [50] Az elbeszélés befejezésében a két szenvedő lélek egymásra-találása nem hat banálisan. A beheggedt seb nyomnélküli gyógyulása jelkép, az újra megtalált boldogság jelképe, melyről a hivalkodó világ nem is vesz tudomást. „Így teltek el órák, napok, hetek. A főváros sürgő-forgó népe sokszor ébredt és pihent le, az utcai zaj sokszor csendesült el, és támadt fel a virradattal, a farsang vígan folyt, a ködös napokat tavasz előhírnöke gyanánt derült és ég verőfény váltotta föl, az emberek saját érdekeik után szaladva, alig-alig beszéltek már a párbajról.” [51] Berg végül is szelídségével győzött, akár Bérczy, aki a Gyógyult seb-ben a szerelmi háromszöget logikusan felépített szerkezettel, modern regényekre emlékeztető remek lélektani ábrázolással, drámai pár-

beszédekkel, a kivitelre fordított műgonddal, realista tollal, írói tehetségének megtalálásával és magabiztosságával mutatja be.

Ebben a novellájában eleget tett a P. SZATHMÁRY Károly összefoglalta szabályoknak: változatos, jól felépített mese, sokoldalú művészi jellemzés, egyénített, s mégis tipikus szereplők, a reflexiók egyesülnek a cselekmény elbeszélésével, epikai és drámai elemek egysége, költői és szabatos stílus: végül az író hőseivel azonosulva, az élet valóságából szól hozzánk. Milyen kár, hogy a novella sikere ellenére, nincs folytatása ennek a vonalnak, akkor teszi le a szépirói tollat, amikor írói erejének teljében van. Találunk még írói hagyatékában egy-egy próbálkozást, egy-egy sokat ígérő töredéket (pl.: Egy nagyreményű fiú története — önéletrajzi vonatkozásokat tartalmazó novellatöredék), [52] de kerek-egész novellát többé nem ír, már nincs ideje írni.

JEGYZETEK

- [1] P. SZATHMÁRY KÁROLY: A Beszély elmélete. Budapesti Szemle, 1868. XII. kötet. Pest, Ráth 6. Mór(16—6. l.)
- [2] I. m. (25. l.)
- [3] I. m. (33. l.)
- [4] I. m. (41. l.)
- [5] BÉRCZY KÁROLY: Fülek-vár. Rajzolatok, 1838. 34. szám.
- [6] I. m. (265. l.)
- [7] I. m. (267. l.)
- [8] BÉRCZY KÁROLY: Paula. Honderű, 1843. 18, 19. szám.
- [9] BÉRCZY KÁROLY: A két serleg, Magyar Életképek, 1843. I. kötet 2. füzet.
- [10] BÉRCZY KÁROLY: Két szív szerelme. Magyar Életképek, 1843. II. kötet. 1. füzet, (34—66. l.)
- [11] BÉRCZY KÁROLY: Paula. Honderű, 1843. 18. szám (594—595. l.)
- [12] BÉRCZY KÁROLY: A két serleg. Magyar Életképek, 1843. I. kötet 2. füzet
- [13] BÉRCZY KÁROLY: Az éji dal. Életképek, 1846. V. kötet (544—559. l.)
Három éj, Életképek, 1844. I. kötet (72—79. l.)
Sir Oliver Clemency. Életképek, 1847. I. kötet (789—812. l.).
(Mind a három novella megjelenik az Élet és ábránd című kötetében 1852.)
- [14] GYERGYAI ALBERT: Bérczy Károly, az Anyegin magyar fordítója. Klasszikusok, (Esszék) 1862. Szépirodalmi Könyvkiadó (406—407. l.)
- [15] BÉRCZY KÁROLY: Sir Oliver Clemency. Élet és ábránd I. kötet 1852. (47. l.)
- [16] BÉRCZY KÁROLY: Az éji dal. Élet és ábránd II. kötet 1852. (139. l.)
- [17] BÉRCZY KÁROLY: Naplótöredék 1847/48-ból. Hagyaték, Salgótarján.
- [18] BÉRCZY KÁROLY: Képek a múlt századból. Életképek 1848. XII. szám (358—366. l.)
- [19] BÉRCZY KÁROLY: Az örült nő sziklája. Magyar Hírlap, 1850. 261. száma.
- [20] SZILÁGYI SÁNDOR: Rajzok a forradalom utáni időkből. Budapest, 1876. Az Athenaeum tulajdona.
- [21] BÉRCZY KÁROLY: Élet és ábránd I., II. 1852. Pesten, Emich Gusztáv bizománya.
- [22] Az említett novellák mind az Élet és ábránd I. és II. kötetében találhatók.
- [23] BÉRCZY KÁROLY: Az álgöngyök. Élet és ábránd II. (195. l.)
- [24] BÉRCZY KÁROLY: Egy fürdői évszak. Élet és ábránd I.
- [25] I. m. (155. l.)
- [26] I. m. (157. l.)
- [27] BÉRCZY KÁROLY: Világ folyása. I., II., III. 1854. Pest, Számvald Gyula sajátja. Emich Gusztáv bizománya. (A továbbiakban csak: Világ folyása).
- [28] GYULAI PÁL: Bérczy Károly Világ folyása című beszélyeiről, Pesti Napló, 1854. Ötödik évi folyam Július 28-i szám.
GREGUSS ÁGOST: „st” jel alatti recenzió Bérczy: Világ folyásáról. Divatcsarnok, 1854. 34. szám (784. l.)
- [29] GREGUSS ÁGOST: „st” jel alatti recenziója Bérczy: Világ folyásáról. Divatcsarnok, 1854. 34. szám (787. l.)
- [30] BÉRCZY KÁROLY: Egy tiszai gőzösön. Világ folyása I. (10—11. l.)
- [31] V. ö. Naplótöredékek 1847—48-ból Június 30. Hagyaték, Salgótarján.
- [32] BÉRCZY KÁROLY: A játékos. Világ folyása I. (35. l.)

- [33] BÉRCZY KÁROLY: A Baradlában. Világ folyása I.
- [34] GYULAI PÁL kritikája a Világ folyásáról. Pesti Napló 1854. július 28.
- [35] BÉRCZY KÁROLY: A Baradlában. Világ folyása I. (118. l.)
- [36] I. m. (119. l.)
- [37] BÉRCZY KÁROLY: Élet-utak. Világ folyása I. (148. l.)
- [38] I. m. (158. l.)
- [39] I. m. (162. l.)
- [40] I. m. (187. l.)
- [41] I. m. (191. l.)
- [42] GYERGYAI ALBERT: Bérczy Károly az Anyegin magyar fordítója. Klasszikusok, 1962. (410. l.)
- [43] BÉRCZY KÁROLY: Gyógyult-seb. Buda-Pest, Franklin Társulat. Olcsó könyvtár, 1880.
- [44] GYERGYAI ALBERT: Bérczy Károly, az Anyegin magyar fordítója. Klasszikusok, 1962. (412. l.)
- [45] BÉRCZY KÁROLY: Gyógyult-seb. Buda-Pest, Franklin Társulat. Olcsó Könyvtár, 1880. (13. l.)
- [46] I. m. (16. l.)
- [47] I. m. (24. l.)
- [48] I. m. (57. l.)
- [49] I. m. (67. l.)
- [50] I. m. (96. l.)
- [51] I. m. (99. l.)
- [52] BÉRCZY KÁROLY: Egy nagyreményű fiú története. Elbeszéléstörredék, valószínűleg az ötvenes évek végéről. I., II. rész — félbeszakad. Hagyaték, Salgótarján.

KÁROLY BÉRCZY, DER EPIKER

Piroska Madácsy

Die Studie ist das eine Kapitel einer zusammenfassenden Monographie über Károly Bérczy (1821—1867), welche eine Bewertung der Erzählungen Bércys's gibt und sie im epischen Schrifttum des 19. Jahrhunderts einzufigen versucht. Der vielseitige und zu Unrecht vergessene Károly Bérczy war nicht nur als Dichter und Übersetzer, sondern auch als Epiker bekannt. Seine Novellen erschienen in den erstrangigen Zeitschriften und gelangten später (1852, 1854) auch zu eigenen Bänden geordnet zur Publikation. Die schriftstellerische Entwicklung des Epikers Bérczy weist drei Stationen auf. Anfangs (bis 1849) ist sie durch die romantischen Überschwenglichkeiten der Epoche gekennzeichnet, die in der Jahren des Despotismus geschriebenen Novellen spiegeln aber bereits eine realere Lebensanschauung. Seine bestgelungene Novelle ist die auch als Sonderausgabe erschienene „Geheilte Wunde“ (1863), die den Gipfel seiner epischen Entwicklung bedeutet. Die Studie gibt eine ausführliche, vollkommen detaillierte Analyse der Novellen, die deren Tugenden erkennt, aber auch ihre Mängel erwähnt.

НОВЕЛЛИСТ КАРОЙ БЕРЦИ

Пирошка Мадачи

Данная работа является одной из глав суммарной монографии о Карое Берци (1821—1861), которая оценивает новеллы Берци и пытается определить его место в эпической литературе XIX века. Многосторонний и незаслуженно забытый К. Берци был известен не только как поэт и переводчик, но и как новеллист. Его рассказы печатаются в самых популярных и богатых журналах, затем выходят и отдельным томом (1852, 1854). Развитие писательского пути новеллиста Берци характеризуется тремя периодами. В начале этого пути его характеризуют романтические преувеличения эпохи (до 1849г.), но новеллы, созданные в годы самодержавия, все в большей степени отражают реальное восприятие жизни. Самая удачная новелла его «Зажившая рана» (1863), вышедшая и в отдельном издании, которая венчает вершину развития его как новеллиста. Работа детально анализирует новеллы, выделяя их достоинства, но упомянув при этом и об их недостатках.

GORKIJ DARABJAI MAGYAR SZÍNEN (1903—1919)

I. Az éjjeli menedékhely (1903)

FENYVESI ISTVÁN

Az orosz dráma magyar színpadon Gogol Revizorával tűnt fel [1] és egyben *el* is, egy hosszú negyedszázadra. Majd csak az új évszázad első évei hozzák el A sötétség hatalmával Tolsztojt és — egyelőre a bohózatíró — Csehovot. Az orosz színiirodalom igazi jelenléte azonban kétségtől Az éjjeli menedékhely 1903-as premierjével veszi kezdetét. Erről a magyar színháztörténetben jelentős fordulatot hozott eseményről már a kortársak is megírták: soha külföldi színdarabról ennyi és ilyen sokhangú magyar színikritika nem született. Országos irodalmi szaktekintélyeket és vidéki lapok ismeretlen színibíráit egyaránt állásfoglalásra bírta, ideológiai és művészeti hitvallásuk kifejezésére készítette a darab és előadása.

Az első hazai bemutatósorozat története ennek ellenére — KOMLÓS Aladár 1951-ben írt tanulmányának szükségképpen summázó idevonatkozó részletén kívül [1a] — nem számítva O. ROSSZIJANOV jórészt ezt ismertető írásának rövidke passzusát [2], nincs feldolgozva.*

1. A századelő első éveiben a lapok a rendkívül népszerűvé váló író szinte minden lépéséről tájékoztatták a magyar olvasót. Az Egyetértés már 1902 augusztusában hírt ad a darabról, röviden jelezve a témáját [3]. Ugyanez a lap 1903 legelején a néhány nappal előbb lezajlott moszkvai bemutatóról ír [4], a Magyar Nemzet pedig — nyilvánvalóan német források alapján — részletes ismertetést közöl a darabról [5].

Februárban értesül a magyar olvasó a darab sorsának további fejleményeiről: arról, hogy a pétervári színházakban (ekkor még) nem engedélyezik, és arról is, hogy a berlini Kleines Theater viszont megszerezte az írótól a bemutatás jogát. A hónap második felében a január 23-i berlini premier nyomán megjelennek a darab *szövegének* ismeretét is tükröző első részletes reagálások.

Az Egyetértés kritikusa lényegében felsorakoztatja — igaz, csak zsurnalisztafelületességgel odavetett megjegyzéseként — mindazokat az ellenérzéseket, amelyek az év folyamán a magyar sajtóban majd vissza-visszatérnek. Ezek egyébként nem valamiféle sajátos magyar reagálásformák. BALUHATJ [6] és STAUCHE [7] nyomán látható: a korabeli orosz és német polgári kritikában nagyjából ugyanezek bukkannak fel (a korai Gorkij-fogadtatásban vezérmotívumként jelentkező lumpen-preferencia, a cselekményhiány, a személyek „valószínűtlenül intelligens” volta stb.). Az összbemutató azonban az őszinte megdöbbenés: „De azért amit mondanak, elhiszük nekik, hiszen akárhány mondásuk a saját húsunkba is vág” [8].

* Ehelyütt csupán az 1903-as előadások (Reinhardt, Krecsányi és a vidék) kritikai fogadtatásával foglalkozunk. Az 1904—1919 közötti másfél évtized legjelentősebb bemutatóinak visszhangját, és a kapcsolattörténetben eddig egyáltalán nem tárgyalt A nap fiai-t következő közleményünkben tekintjük át.

BEÖTHY László, a Király Színház igazgatója a naturalista színpadkép és az író gyermekkorának romantikus leírása után fő tételét az ekkor divatos, mondhatni standard formulában fejezi ki: „A szegények, az ügyefogyottak, a szerencsétlenségbe jutottak, a bűnösök poétája ő...”. Az alakok felvázolása után a darab „vezérlő ideáját” (egyben céljaként is) így összegzi: „Megmutatni a földön most is járó Vigasztalást, aki elmegy, ahová csak a kétségbeesés szokott eljutni; láttatni az örökké élő Szeretetet azok között, akiknek a világrendje szerint csak megvetés és utálat a részük; sejtetni az istent, amint magához ölel mindenkit, akit embernek teremtett”. A Megváltót Lukában látja megtestesülni, akinek eltűnése után „a sötétség nem oly fekete többé, hogy a Krisztus keresztje át ne világítson rajta”. KOMLÓS Aladár már kimerítő értékelését adta BEÖTHY tendenciájának. Nem érdektelen ehhez az írás végéről kiemelni még két gondolatot. Ezek tovább mutatnak magánál a darabnál, jelesül a századelő nagy, orosztalajú várakozását fejezik ki, pedig itt nem kifejezetten radikális gondolkodású publicistáról van szó. Az egyik az, amit Ady is hangoztat ezekben az években, hogy „ez a könyv maga olyan, hogy érdemes érte oroszul megtanulni”. A másik az érlelődő orosz eseményeket is tükröző zárómondat: „Ex oriente lux. Az orosz síkságon nagy emberek nőnek”. [9]

Végül az „előzetesek” sorában különleges helyet foglal el PINTÉR Ákosnak április végén a Jövendő-ben közölt tudósítása, mivel az eredeti helyszínén, Moszkvában íródott. Elemzi a moszkvai és pétervári kritika fogadtatásának különbségeit, s az első hónapok előadásorozata után biztos ítélettel világeseeményként határozza meg a darab sikerét. Sztanyiszlavszkij Művész-színházának lelkes ismertetése során a „friss, életerős forradalmár-művészek” igazi, *tartalmi* modernsége mellett foglal állást. [10]

2. Két héttel e sorok olvasása után a pesti nézők már látják a darabot a berlini Kleines Theater vendégjátéka keretében. [11] A német nyelvű előadás, mint KRECSÁNYI Ignác emlékezéseiből tudjuk, közvetlenül elindítja a magyar nyelvű bemutatóhoz vezető törekvéseket. [12] A Horvát-kertben június 3-án megtartott premier rövid hónapok alatt az egész országra kisugárzó hatással van. [13]

A darab és előadásainak sikere egyöntetű, eddig soha nem látott méretű. Mint BARTOS Gyula, Luka első alakítja egy félszázaddal később is tanúsítja, „valóságos Gorkij-láz tört ki” [13a]. Napról-napra, — írja az Ország-világ júliusban, — „valóságos zarándokjárás indul meg az orosz zarándok oduja felé, s végre maga az egész darab kénytelen átjönni a Dunán, hogy majd közsínházban, a Népszínház nagyszínpadán folytassa azt a hódító körutat, amelybe beleesik az egész művelt világ” [14]. Amit a Budapest kritikusa Nasztya alakítójáról ír: „az érzések és indulatok természetességével, a düh, a fájdalom, a keserűség és kétségbeesés heves kitöréseivel *fölrázta a fásult idegeket*” (az én kiemelésem — F. I.), az országos helyzet jellemzésére is elég pontosnak tűnik. [15] Reinhardték a legválasztékosabb, plebejus-szimptáikkal nem vádolható pesti közönség tetszését nyerik meg (a nézők között ül még az uralkodóház egyik tagja is főhercegi nejével). A kassai előadást a premontreai paptanár „a fejfájásig menő figyelemmel” kíséri végig. [16] VOINOVICH Géza a Budai Nyári Színkör közönségéről sok finom meglátást tartalmazó külön cikkben ír az első hét tapasztalatai nyomán. Jól látja, hogy ennek a közsínházakénál jóval demokratikusabb közönségnek is — esztétikai iskolázatlansága folytán, de főként az életkörülmények általi agyonhajszoltságból kifolyóan — a szórakoztató elemek okoznak főként gyönyörűséget. „Mikor a függöny legöngyölődik, zökkenés nélkül ott vannak a maguk rendes életében. Úgy bele vannak száradva, hogy trombiták és örvongések nem bírják őket kiráncigálni belőle.” [17] Mind a könyvtől, mind a színpadtól azt várja ez a közönség, hogy az ő régi romantikus vágyait rajzolja ki újra meg újra.

Ezért „Gorkijból sem a friss tanítások kellene neki: itt-ott szikrát vet beléjük egy-egy szocialista ízű megjegyzés, de ami igazán tetszik benne, az a keresztény szeretet, amit a vén zarándok prédikál, az a szomorúság, betegség, halál, amik a mi napjainkig keresztül vágta Gauthier Margitot, s egy pár állandóan érdekes vonás: a Pepel Vászka szerelme, az a bizonyos tisztán hasadó virág a mocsár felett, a Kotzebues testvérgyűlölség és a rendőri brutalitás. Ezek viszik őket izgalomba, mert itt az izgalomuk is megszokott úton jár”. Ennek ellenére az előadásoknak a gutta cavat... szerepe itt is megnyilvánul: „Azért az igazán új eszmék is befűrják magukat, ha nem is az emlékezetbe, legalább futólagosan az idegekbe, s egy-egy pillanatra fennakad az egész közönség lélegzete... Az ilyen pillanatokban a szemeken látni, amint a szívek hirtelen összefacsarodnak, s nagy hirtelenséggel valami örvény nyílik a lélek előtt...”. [18]

3. A példátlan közönségsiker kapcsán az a kérdés vár meggyőző válaszára, hogy valós igényeket elégített-e ki az Éjjeli menedékhely a hazai színpadon. A legkülönbözőbb ideológiai színezetű lapok is elismerik, hogy az életben is lehetetlen meg nem látni ezeket az alakokat és az általuk jelölt problémákat. A kolozsvári Újság egyenesen így fogalmaz: az alakokkal együtt „söhajjtuk, mondjuk, kiáltjuk, ordítjuk mi is: mi az élet? mi az ember? miért élni?”. [19]

Igaz, érvényesül olyan tendencia is, amely az etnografikus elemeket hangsúlyozza. Szinte valamennyi lap részletesen méltatja a darabnak a személyes élményekre épülő megrázó közvetlenségét. „Ezt csak az írhatta le ilyen borzalmasan, — olvassuk ÁBRÁNYI Emil színírálatában, — aki maga is tömérdek éjszakát töltött ezeken a szállásokon. Gorkij ott halt velük. Láttá őket holtrészezen. Hallotta szörnyű káromkodásaikat. Érezte arcán a tolvajok, orgazdák, céda lányok borgőzös leheletét” [20].

A konzervatív kritika kizárólag a tematikai újszerűséggel próbálja magyarázni a hatást. „Az újdonság pedig az, hogy... megcsípte azt, ami keze ügyébe akadt: az orosz társadalom szennyes lebujaiban és csavargó, züllött alakjaiban... A hatás kétségtelen... Újak, tehát hatnak”, — írja a kolozsvári Ellenzék s a rohanó életritmus diktálta új, szokatlan, izgató iránti vágyakozást teszi meg a siker fő rugójává [21].

A nagypolgárság német nyelvű lapja is „a Művészet lényegétől teljesen idegen stimulánsokkal” hozza összefüggésbe a közönségre gyakorolt hatást [22].

És körülbelül ez az a pont, ahol kezdenek élesen elválni a megnyilatkozások értékelései. Ugyanis a darab valóságközelségében, az égető társadalmi kérdések színpadrahozásában, az élet kendőzetlen bemutatásában megmutatkozó, nálunk szokatlan mértéket az átlagpolgári néző már az osztályösztonéből táplálkozó erkölcsi érzékére nézve kezdi hovátovább elviselhetetlennek tekinteni.

Még Bródy Sándor Gorkijjal sokat foglalkozó Jövendő-jének szemleírója is a politika mint tömegizgatószer hatásos alkalmazását rója föl Gorkijnak, aki — úgy mond — megértette, hogy „mint szociális kérdés, állandó irodalmi témának is beválik a politika, hogy pedig hatásos, izgató, minden közönyt felrázó erejűvé válik, nem szükséges egyéb, mint a társadalmi kérdések legrikítóbbjainak, legkínosabbjainak, legmegrázóbbjainak szerepeltetése” [23].

A provinciális szellemű kritika a sokkot kapott polgár véleményét fejezi ki, amikor olyasmiket ír, hogy „lelkünk idegenkedve fordul el az ijesztő látványtól” [24], hogy „a darab alakjai undort keltenek, az undort végigélni pedig senki sem vágyakozik a színházba” [25].

A legkonzekvensebben szembenállónak a nagyváradi Tiszántúl, a katolikus klérus

harcos orgánuma bizonyul. Ez teljes egészében elveti a darabot és az előadást egyaránt. Recenziója jellegzetes példája az ezekben az években — és főleg a klerikális sajtónak modern irodalom ellen hadakozó írásaiban — meghonosodó alpári tónusnak. Gorkij műve nem véletlenül válik első céltábláinak egyikévé. Kizárólag csak a minősítésük igazolására idézzük néhány kitételt („színházba élvezni jár az ember, nem pedig a gyomrát elrontani”, „a lélekhez nem szól, csak az idegekhez, amelyeket perverz csiklandással akar felfrissíteni” stb.), melyekből egyértelműen kiderül, hogy éppen a világnézeti szembenállás miatt meg sem kísérli a darab megértését [26].

Ez a hangnem (Ady nagy ellenfelének, a Kanonok-sornak a hangja) természetesen szélsőséges példa, az átlag nem fejezi ki ilyen élesen az ellenszenvét. Nem kevés olyan példa is idézhető azonban, ahol egy társadalmilag és esztétikailag egyaránt messzebb tekintő nézőpont nyilvánul meg. BALASSA József Szegeden továbblát: „A valót a nyomor világából kezdi rajzolni és odaállítja eléink a bűnt, a vétket, a szegénységet, a förtelmet, a gyalázatosságot — és a költészetet úgy, ahogy van. Valót vázol, amit nyitott két szemével látott, nem pedig len valószerűt, amit csukott két szemével álmodhatott... Új dolog ez a színpadon. Az élet, a mélység írói művészettel megalkotott fényképeit látjuk magunk előtt anélkül, hogy ne hinnők a jelenetek igazságát. Gorkij a valóság legigazibb és legközvetlenebb színeivel rajzolt” [27]. A másik szegedi kritikus elismeri, hogy a darab hatása az olvasóra vagy a nézőre „megsemmisíti az új hangú, levegőjű és tendenciájú daraboknál rendszerint fölhangzó töprenkedést, hogy jogosult-e ilyen megdöbbenően sötét beszéd a színpadon” [28].

4. Az álláspontok tehát polarizálódnak a Gorkij-mű szociális tartalmának értékelése körül. Az Akademische Blätter még megkísérli elszigetelni a darab tendenciáját azzal, hogy egy idő- és társadalomfölötti absztrakcióba emeli: „a mezítlábas emberek tragikuma mentes mindenfajta, idegen körök ellen irányuló vádtól” és kizárólag „az emberi élet fel- és lehullásából fejlődik ki” [29]. A pesti nagyburzsoázia lapja már realisabb, mivel érti a mű objektív kicsengését s éppen ezért vétőzza meg a módszert, a nagybetűs Művészet, Költészet nevében: „Nem lehet a művészet lényege, célja, hogy... gondolkodásunkat és érzéseinket egyoldalúan olyan eszmék kényszerébe szorítsa, amelyek egészen más szférákból eredtek, mint a Költészet birodalma” [30].

SOLYMOSSY Sándor a konzervatív ízlés bástyája, a Magyar Szemle őszi számaiban közölt tanulmányorozatában a szociális töltetű, főként német és orosz irodalom kapcsán (melyet ő „a mob irodalmának” nevez) fejezi ki az elutasítását. „A világnak, — írja, — most két országában forrong az alsó társadalom, ... amely még most csupán békétlenkedik, hangot keres, anyagot gyűjt és traininget tart a később elkövetkezendő nagy harcra”. [31] Az orosz irodalommal foglalkozó befejező közleményben éghajlati viszonyok és szláv faji sajátosságok eredőjeként próbálja értelmezni az orosz nemzeti jellemet, melynek legkarakterisztikusabb vonását — nyilvánvaló ellentmondásban idézett tételével — valamiféle „elgyermekesedtségben” határozza meg.

A XIX. sz. orosz irodalma, így SOLYMOSSY, nem látta elég reális szemekkel, s ezért nem tudta megérteni az orosz parasztot. (Ide sorolja még Tolsztojt, sőt a Csehov—Bunyin—Kuprin—Andrejev nemzedéket is.) Szkitalec és Gorkij az, aki megmutatta, hogy ebben a „munkabíró, erős, tehetséges csoportban... mennyi lobogó életerő, hatalmas vágyakozás megy tönkre”. Ebből viszont, szemléletének, idealista kiindulópontjának megfelelően csupán azt a konklúziót vonja le, hogy „ez emberek megmentésére nem kell több néhány jó szónál” (s itt Lukára hivatkozik az Éjjeli menedékhely-ből), illetve a kapitalizmust belülről szemlélő természetességével álla-

pitja meg, hogy a népnek „még a söpredéke is életképes és *hasznos munkássá idomítható*” (az én kiemelésem — F. I.) [32].

Gorkij és iskolája realizmusától avitt esztétikai normák nevében megtagadja a művészi újszerűséget és jelentőségét kizárólag társadalmi mozzanatokra korlátozza. „Ők csak folytatják és véglegig viszik az irodalmi műfajok fölbomlását. Több évtizede már annak, hogy a szépirodalom letért ősi pályájáról s nem... az érzelmek salakjától megtisztítani akar, hanem társadalmi fegyverré lett. Majd finom tör, majd harci szekerce az elméletekért küzdő írók kezében, szóval csak eszköz, másodrendű valami az elsőrendű cél elérésére s nem öncél többé” [33].

Mások — mindkét oldalon — kevésbé elvontan fogalmaznak. Rátapintanak a műben kibontakozó új ideológiai tartalom, lényegére is, amikor célját úgy fogalmazzák meg, hogy „alkalmat vesz magának az emberi egyenlőség bizonyítására és a szocializmus igazolására” [34], sőt, a műben „kezet fog a szépirodalom a társadalmi szocializmussal” [35].

Észreveszik a drámában — és abban az irodalomban, amelyből kinőtt — az új gazdasági és társadalmi viszonyok tükröződését, s ezért tartják objektíve szükség-szerűnek a megjelenését. „Ma új viharokkal terhes az idő, — írja szeptemberben a Jövendő névtelen szerzője, — és a vagyon új elosztásának kérdése izgatja és nyugtalanítja a kedélyeket. Ennek a belátása tünteti fel a tulajdonképpeni összehasonlítást Ibsen és Heyermanns, Hauptmann meg Gorkij és a velők tartó többiek között; innen válik megérthetővé rokonságuk az elődökkel és elkülönödésük azoktól a kortársaktól, akikben a régi eszmerendszer éli túl önmagát. A pénz belterjes és elken-dőzött uralmának drámája után itt van a vagyon külterjes és mez nélkül való drámája, s mert ebben nyersebben jelenik meg a mozgató erő, irodalmi kifejezése is határozottabb és hangsúlyosabb”. [36] A bánáti munkásmozgalom egyik központjában, Lugoson is az egyetemes kapitalizmus fejlődésével hozzák összefüggésbe a darab tükrözte életanyagnak a megjelenését. Az ilyen sorsok általánossá válnak mindenütt, — olvassuk, — „ahol egyházak, börtönök, segélyegyletek, farizeusok látják el a tanítást, a vizsgáztatást és az alimizsnaosztás boldogító munkáját, ahol a rendőrség vigyáz az erkölcsökre, ahol a gyárak és a trösztök gondoskodnak arról, hogy az ember esetleg rosszabbul ne éljen, mint a kutya” [37].

Még egy lépéssel tovább megy az Eperjesi lapok munkatársa, (és egyediségével meglehetősen pusztába kiáltó szóként hat), amikor a darabnak az aktív cselekvésre készítő hatásáról tanúsít: „Az egész darab olyan hatással van reánk, mint a villámtól bevilágított zivataros éjszaka: egy pillantást enged vetni egy nedves, hideg pinceodu életébe, aztán érzelmeinkkel könyörtelenül magunkra hagy. S a darab mégis így, e lehetetlen formában éri el célját. A szerző azt akarja, hogy ilyen lázadó érzésekkel távozzunk, lázadjunk fel a társadalom ellen, amely olyan alakokat teremt, mint amilyeneket a színpadon látunk” [38].

5. A darab humanizmus-eszménye minden nézőt és kritikust egyaránt megkap, értelmezésében viszont már rendkívül gazdag skálán szóródik szét. A legtöbbször egy elvont emberszeretetet és szánalom hirdetését szűrjük ki a darabból. Többnyire azon a szinten fogalmazódik ez meg, amit a Jövendő egyik írása képvisel: „Mindnyájan emberek vagyunk, erkölcsösek vagy bűnösök, de végeredményben egyformák, embereknek születünk és mindnyájan mint emberek fogunk meghalni. Ami közből van, az életünk, az mindegy” [39]. Ekkor még WILDNER Ödön is (aki pedig négy év múlva egyedül ismeri majd föl az „Az anya” mérföldkö-jellegét a szocialista irodalom fejlődésében) egy elvont, osztályok fölötti humanizmusban oldja föl a darab alap gondolatát: „Gorkij nem akar egyebet, minthogy felfedezze az embert ezekben az egykori emberekben és mai állapotokban; végtelen emberszeretetével feléb-

ressze bennük minden ember, kicsi és nagy, dús és szegény, jó és rossz válaszfal nélküli testvériségének érzését” [40].

BEGETTER Magyar Szemle-béli recenziójában ez a gondolat valamivel nyíltabb tendenciával, ám hasonló trivialitással fogalmazódik meg: „Az egész darabban talán egy pozitívum van, melyet nem érint a székszis hervasztó lehetete: az a tézis, hogy a szeretet több, mint az igazság, s az élet legnagyobb, legfőbb elve az, hogy szeres-sük egymást” [41].

A győri klérus lapja viszont értetlenségét fejezi ki annak az összefüggésnek a kapcsán, amit az író a darab valóságábrázolása és humanista végkonklúziója között teremt: „Mi is Gorkij ezen fejlett fanatizmusának tudjuk megbocsátani csak azt a gyengeséget, hogy a darabjának rideg színei után az emberi szívhez fordul és az abban lakó szeretetet hívja fel segítségül a nyomorban fetrengők segítségére...” [41a].

Általános síkon mozog az a réteg is, amely a darab humanizmusából bizonyos erkölcsi konklúziók leszűrésének látszatát is kelti. Arra a kérdésre, helyes-e a színpadra vinni „az emberi élet ilyen megdöbbenő kinövéseit”, a Győri napló ilyen indoklással válaszol igennel: „Ez fölkeltheti az emberek nemes érzését is, hogy látván fertőjét embertársai életének, mindenképpen arra törekedjék, hogy segélyére legyen az emberi nyomorúságnak, kiragadván a bűn iszapjában vergődő és elmerülő embertársait a veszedelemből” [42].

A Zombor és vidéke lát meg a darabban valami kevéssel többet ennél. Igaz, itt is csupán „a mocsárvirágok és iszapkórók iránti részvétről és segélyről” olvasunk, de a szerző hozzát teszi, hogy ezt Gorkij „nem elméleti vigaszok alakjában, hanem a tevékeny és tetterős jótékonyág eszközeivel” hirdeti megvalósítani s ezért nevezi az orosz kritika a darabjait az emberiség himnuszainak [43].

A Budapesti naplóban a Krecsányi-premier napján (s nyomán, hol önállóan, hol — s ez utóbbi a fontosabb! — a recenziókba beépülve az egész ország sajtóját bejárja) az a Gorkij-interjú, amelyet alig egy héttel azelőtt a Petyerburgszkaja gazeta közölt [44]. Jóllehet a fordítás nem teljes és pontatlan, közlése nagy jelentőségű: a legkompetensebb vélemény hangzik el a mű igazi értelmezéséről. Gorkij hangsúlyozza: azt az általános filozófiai kérdést akarta a darabban föltenni, mi a jobb, az igazság vagy könyörület, szabad-e a könyörületességet annyira vinni, hogy hazudjunk.

Ezt a kérdést Luka központi alakjában exponálja, érthető, hogy a vita reflektorfénye is reá összpontosul. Mindazzal összhangban, amit a darab problematikájának általános megközelítésében eddig láttunk, a nagyatlagra itt is az a jellemző, hogy a darab vezérmotívumaként a megértés és megbocsátás elvét hangsúlyozzák. WILDNER Ödön is a Luka és a haldokló Anna jelenetét tartja „Gorkij költészetében a gyémántok gyémántjának” [45]. Nincs tehát csodálkoznivaló azon, hogy a katolikus klérus ideológiailag rugalmasabb része Luka alakját magának sajátítja ki és a keresztényi szeretet és irgalmasság képviselőjeként emeli pajzsra. „Mint a végtelen rónából a magányos domb..., úgy magaslik ki e beteg és sülyyedő társaságból Luka, Krisztus örökbecsű fenséges eszméinek képviselője. E sötét, visszataszító világban... ő az egyetlen világosság, az egyetlen pont, amely magához vonz [46], — írja STUHL-MANN Patrik, akinek tanulmánya általában is jó példája annak, hogyan keresi az egyháznak ez a szellemileg mozgékonyabb része azokat az eszközöket, amelyek a változó viszonyok közepette alkalmasak lehetnek a világi hívők eszmei-erkölcsi befolyásolására.

Hogy itt nem vallási prófétáról van szó, azt azonban még a konzervatív polgári kritika is megérti. BEGETTER utal is erre: „Első tekintetre hajlandó az ember azt hinni, hogy itt valóban kereszténységről van szó, mert hiszen minden külsőség, még a stílus

is erre vall; de alaposabb megtekintés után ... kiderül, hogy ... Gorkij vallása inkább orosz, mint keresztény, sőt szigorúan véve nem is nevezhető már vallásnak, mert a skepszis bontó hatása mutatkozik rajta” [47].

SZINI Gyula nyomán vonul be a köztudatba az a felismerés, hogy Luka alakjában Gorkij Tolsztojjal polémizál. Szini már a Reinhardt-előadás kapcsán írt cikkeiben fölveti a köztük levő szemléleti ellentét kérdését [48] és rámutat, hogy a polémia legmeggyőzőbb bizonyítéka az, hogy Luka „a magvető példájára mindenkibe el akarja hinteni a jószág, az emberség csíráját, de valamennyi pártfogoltját tönkreteszi” [49].

6. Ez a Tolsztoj-polémia nem válik szervesen felismert komponenssé a dráma magyar recepciójában. Az a Tolsztoj-mű ugyanis, melyre konkrétan is rimel az Éjjeli menedékhely, (A sötétség hatalma), 1901—1902-ben lényegében visszhang nélkül vonul végig a magyar színen. [50] Annál inkább egyeduralkodóvá válik viszont a darab és Gorkij szemléletének megítélésében az a nézet, hogy jeleneteinek végki-csengése pesszimista. A klerikális Alkotmány adja meg ebben a hangot még a német előadást követően. A lap szerint azt mutatja meg az író, „hogy esik vissza a sárba minden... Mindennek vége, ezeken többé senki sem segít, akik életben maradtak, továbbra is azok lesznek, akik voltak” [51]. És még a másik póluson, a radikális polgárság orgánumban WILDNER Ödön is ezt vallja: „Teljes pesszimizmussal... mutatja be, hogy ezeken már nem segít semmi. Mélyebbre, mind mélyebbre ássák be magukat a mocsárba, amelyben elvesznek” [52]. A Vásárhely és vidéke kritikusa szerint az író „sem fel nem emel, sem meg nem tisztít, még csak meg sem nyugtat... a lelkünkbe lopott problémákat meg nem oldja” [53]. A győri klérus már idézett orgánuma pedig a társadalmi ellentmondások örök megbonthatatlanságának tudatát látja erősíteni a darabban: „Megismerjük annak lehetetlenségét, hogy jószívű kézzel eredménnyel lehetne megbolygatni azokat a köröket, melyeket a különböző értelmiségű osztályok maguk köré vontak” [54].

SZINI Gyula szemléletesen érzékelteti ennek az általa is osztott konklúziónak a hatását: „A nézőtérén pedig a gazdag úr elszégyelli magát és megfordítja zsiros ujján a gyűrűt, hogy gyémántja csillogása ne bántsa annyira a mob szemét. A páholy márványvállú asszonya pedig, aki máskor ingerlő puhaságát monoklis szomszédja frakkjához nyomja, ezentúl valamivel „irodalmibb” szemmel fogja nézni azt a borostás állú, vörös bajszú névtelent, aki budoárja falára új tapétát ragaszt... Ennyi, csak ennyi volna utánrezgése annak a nagy zenének, amit Gorkij újonnan felfedezett „embere” érdekében megdördített? ... Aligha több”. [55].

Nem kerülül el a kritika figyelmét a dráma rejtett romantikája sem, melyben szoros rokonságot éreznek a fordításokból már ismert Gorkij-elbeszélésekével. SZINI Gyula egyik cikke elején — a Znanyije körül tömörült írók nálunk is közölt csoportképe kapcsán elmélkedve — magában abban a tényben is hihetetlen adag romantikát vél felfedezni, hogy „züllött existenciák... virágzó irodalmat teremtsenek meg egy északi városban, hol a kultúra sokkal finomabb, a nyomorúság és a pálinka bűze pedig sokkal vadabb, mint máshol”. [56]

Eddig megismert alakjainak belső affinitását vélik felfedezni a „busongó oroszban”, akinek lelkét „a világfájdalom egy kiváltképp orosz válfaja, a toszka nyomja, mely tárgyitalan vágyódásból, energiátlan sóvárgásból, a jobb után lomha, megnyűgő fájdalomból, béklyózó kétségbeesésből s egyéb passzív érzésekből szövődött” [57].

Azt, hogy „volt emberekből” verbuválódott hősei hirdetnek mélyértelmű igazságokat a színpadról, különböző szájjal fogadják. Az egyik oldalon a debreceni Szabadság „csodásan megrázó, nagy hatásúnak” érzi azt, amikor „rongyos alakok,

züllött lények hirdetik a színpadról az emberi fenségést a nézőtér jól ruházott és társadalmi tisztas helyzettel bírónak, akik a fenségesnek gondolatvilágában sokban jóval alul élnek” [58]. A másik végleten Szász Zoltán, akinek elutasító állásfoglalását a társadalmi problémák megszólaltatására nézve már láttuk, ugyanebből az attitűdből rokonítja az Éjjeli menedékhely szereplőit a régi romantika Ernani és Rinaldo típusú hőseivel és a szerzőt „durva módszerű körüldicsfényezésben” marasztalja el, mivel — „kisarjaszt érzéseket oly lelkekből, melyek ennek termelésére épp úgy képtelenek, mint ahogy a sarki vidékek talajából és légköréből nem fejlődik ki datolya és banán” [59]. A továbbiakban elméleti, esztétikai fundamentumot is terem az alakok és az általuk képviselt gondolatkör elutasítására azzal, hogy — szerinte — nem a tipikust, a tudományos törvényekbe foglalt általánost fejezik ki: „Eleven és művészi alakok és életdarabok azonban, ha nem nyílik mögöttük ilyen nagy igazságok napjában fürdő láthatár, szellemi izgatószerkek ugyan lehetnek, de nem nyújthatnak a léleknek nagy, új és előkelősítő belátásokat és átérzéseket” [60].

7. A tartalmi problémák fogadtatásával arányban éles vitát vált ki magának a drámai formának a kérdése is. A kritika legnagyobb része tanácstalanul áll vele szemben. Ennek az okára elég pontosan ráéreznek a legjelentősebb elmék a század első éveinek művészi forradalmát figyelve. ALEXANDER Bernát a Nemzeti Színházról szóló cikkében (alig néhány nappal a magyar nyelvű bemutató előtt) arról ír, hogy a szó igazi értelmében forrongás, átmenet figyelhető meg, „új művészet van kialakulóban, de a *formája még nem kész*”. Reinhardték előadásaira — köztük Az éjjeli menedékhelyre is — utalva bizonyítja, hogy „a stílusnak meg kell változnia. Kérjük az igazi realizmust” [61]. PÉTERFY Jenő összegyűjtött munkáinak 3. kötete megjelenése apropóján ír „A Hét” — ugyancsak a művészi formák megújulásáról és a régi esztétikai normák felülvizsgálásának szükségességéről. „A művész... nem rajzolhat sík földet és egyenes fallá nyírt fákat ott, ahol a zimankók szakadékokat vájtak a földbe és össze-vissza tördelték a fákat... A Hauptmann és Gorkij-féle írók, amikor kiforgatják a drámát a régi aesthetikába eresztett sarkaiból, azon az úton járnak, amelyet PÉTERFY már 1880-ban meglátott.” [62]

Tény tehát, hogy — nem új gondolatként, hiszen a moszkvai, pétervári, majd a berlini lapok is egyik fő kifogásként ezt emelték — a drámai konstrukció oldaláról is élesen bírálják a darabot. Már a német nyelvű premier után írnak arról, hogy az alcím tulajdonképpen a felépítés fogyatékoságait van hivatva elpalástolni [63]. Mások úgy vélik, hogy a szerző talán maga se szánta művét színpadra s nem igyekezett annak a dramaturgia által megállapított szabályok szerinti formát adni. A cselekménytelenség vádját „legtartalmasabban” (mert messze kitekintve a pusztán formai elemek mögül) a Neues Pester Journal már idézett szerzője fogalmazza meg. „Csupán számtalan epizódból, embrionális miniatűrtragédiákból, teljesen lazán beállított jellemekből összeálló sötét, zavaros alapszínben monoton hangulatú mozaik, amelyet szociológiai, etikai, morálfilozófiai igazságok burkolata fog össze — az egész a létnyomornak egy kimondhatatlanul sötét, célzatosan diszharmonikus, mélyen lehangolt polifóniája” [64].

A nagyobb tárgyilagosságra törekvő kritikusok megkísérlik a darab kompozíciós sajátosságait a problematikával egységben feltárni. „A Hét” bírálója a cselekmény bonyolításában az arisztoteleszi szabálynak mintegy ellenképeül egy hármas szempontot lát: „A mese zordan indul meg s a kezdő hangulatok kemény csapásokként zúdulnak az olvasó arcára. Később a fejlemények vigasztalóbbak lesznek s a darab a megértés és megbocsájtás nemes fonalaival szövődik végig” [65].

Hermann KONNERTH tanulmánya (bár — mint láttuk — szemléletileg szembenáll Gorkijjal) e témában több értékes gondolatot tartalmaz. Ő írja le — talán egyedül

— hogy „a mezítlásosok összességükben képezik a dráma hőst” és a kompozícióban „egységes, nagy, magában zárt összétont találunk, amely csak niehezen foglatható vonalakba, ahol azonban az egyes izzó pontok az egészre sugározzák ki meleg fényüket és az egész életén megint új lángra lobbannak”. Természetesnek tartja, hogy a darab nem tartalmaz a szokásos értelemben vett cselekményt. „Lényegében és totalításában” javasolja szemlélni a színművet, mert „mindez zilált és szegényes, ha az egyes vonásokat egy távolabbi nézőpontból nem látjuk összkompozícióvá egyesülni” [66].

A kritikusok többsége viszont nemigen jut tovább önmagukban helyes kérdések felvetésén a darab szokatlan kompozíciója láttán. A Magyar közéletben ezek így hangzanak: „Jelenti-e ez a dráma iskolai szabályainak a csődjét? Avagy forradalma-e ez egy új drámai korszaknak...?” SZINI Gyula érzi, hogy Tolsztoj, Csehov és Gorkij a drámának valami új formáját keresi, „mely természetesebb és az élethez hasonlóbb legyen” s eközben lerombolja a régi sablonokat és új eszközöket keres a drámaírás számára. Jóllehet az új orosz darabok „rapszódikus kompozícióját” a dráma nagy múltjához képest (a formában) hanyatlásnak tartja, a maga részéről ő sem zárkózik el a kérdés elől: „Lehet, hogy az orosz föld fogja szülni az új drámát, mely a rombolás helyén épít?” [67].

Az oroszok képviselte új dramaturgiai elvek kapcsán még az olyan szemleíró is, aki Sudermannt Gorkij fölé helyezi, ilyen: — igaz, a többiekhez hasonlóan válszolatlanul hagyott — kérdéseket tesz föl: „A színpadi művek keretének túlgását jelenti-e ez a párbeszédes filozófia? Forradalmat jelent-e a színpadi irodalom terén?” [68].

A magyar sajtó itt vázlatosan áttekintett sokszínű véleményét abban lehet összefoglalni, hogy Gorkij darabja, melyet a szerző világnézeti és esztétikai fejlődési szakaszával nagyon aszinkronban levő magyar polgári kritika természetesen nem tud — és nem is akarhat — maradéktalanul megérteni, életanyagával, a benne felvetett kérdések forró aktualitásával és dramaturgiai újszerűségével hat, azzal, hogy a színpadi naturalizmus reprezentatív alkotásaként kitágítja a drámai ábrázolás határait. Erre utal már a német bemutató kapcsán SZINI Gyula is, aki a 48-as-kodó lapok Reinhardt-bojkottja mögött („teuton-áradat”, „a német szellem a trójai faló”, „miért terjed a külföldi léhaság” — ilyen címekkel fogadják a legharcosabb szélsőjobb lapok a vendéjáték közeledtét) felismeri a szemlélet- és ízlésbeli konzervativizmust. „Nem, sovíniszta’ urak, — írja, — önök hiába bűnnek a németgyűlölet oroszlánbőrébe... Nem a pángermanizmus fáj önöknek, hanem más valami... Önök ’német előadásokról’ beszélnek fitymálva, én pedig az önök bosszantására ’modern drámai estékről’ referálok... Önök előtt a modernség ismeretét lezárja a Nemzeti színház repertoárja, amely bájos igyekezettel a legrosszabb oldalukról mutatja be a modern szerzőket... A Reinhardt társulata csak annyiban teljesít missziót nálunk, hogy modern drámai estéket rendez és megeleveníti azokat a betűket, amiket a mi színházaink nem akarnak vagy nem tudnak észrevenni...” [69] A következő számban a világirodalom jelentős kortársi teljesítményeit tekintve át (benne: „Az orosz irodalom döntő lépésekkel hódít tért a művelt nyugaton”) joggal fogalmaz élesen mind az összehasonlításban („És odakünn a nagyvilágban viharok zúgnak... De mi megfogjuk a kalapunkat, a vaskalapunkat, hogy el ne vigye a szél és örülünk, ha elült a vihar”), mind a változások érzésében-kívánásában („Nem érzi-e senki, hogy vagy megfulladunk a mi kultúránk füledt, meddő levegőjében vagy pedig irtózatoss tisztító viharoknak kell jönni, hogy kő kövön, előítélet előítéleten, tunyaság tunyaságon ne maradjon többé!”) [70].

8. E rész befejezéséeként még két mozzanat kívánczik ide: a darabnak egy iro-

dalmon kívüli, a magyar „nagy politikába” bekerült szereplése, és az, hogy milyen, az író iránti érdeklődést továbbbajzó szerepet játszott a darab az 1903. évi magyar Gorkij-recepcióban.

a) Eddigi tudomásunk szerint Az éjjeli menedékhely a legelső olyan orosz irodalmi mű, amelyre a magyar parlament falai között hivatkozás történik, tehát mint példaanyag bevonul a legfelsőbb szintű politikai harcba. (Másodikként majd hat év múlva Arcibasev Szanyin-ja kerül szóba parlamenti körökben és lesz — kis híján külön interpelláció tárgya).

A Krescányi-bemutatót követő napokban egyes fővárosi lapok parlamenti tudósításaiban néhány soronyi utalást találunk arra, hogy Rátkay László a felszólalásában azt ajánlja a miniszterelnöknek, menjen át Budára és nézze meg Az éjjeli menedékhelyet.

Hogyan lelt a darab népszerűsítőre magán a t. Házon belül? És miért éppen Rátkay Lászlóban, aki függetlenségi programmal a pinchelyi (Tolna) kerületet képviseli?

A literátus honatyában, aki féltucatnyi népszínmű és a Gyere haza, Kossuth Lajos c. népdal szerzője is, majd később a Petőfi Társaság tiszteletbeli tagja és az Országos színészegyesület titkára is lesz [71], természetesen „szakmai” érdeklődés is volt a Horváth-kert e jeles eseménye iránt. Az igazi ok felfejtéséhez viszont már nem elég a lapok foghíjas utalásait olvasni, ezt a parlament gyorsírók jegyzőkönyve segít csak fölfedni.

A vita arról folyik, hogy a hadseregen belül meg kell adni a magyar nyelvnek mint vezénylési nyelvnek a jogait. Ismeretes, hogy ez a követelés a függetlenségi párt egyik alapvető politikai céljának, a hadsereg magyarosítására való törekvésnek szerves része s így éppen az ennél kardinálisabb, aktuálisabb társadalmi és politikai problémák elől való elzárkózásnak az eszköze is volt.

A július 8-i, szerdai ülésen Rátkay László így fejezi be (a jegyzőkönyvben több mint 6 oldalt kitevő) beszédét, melyben Khuen-Héderváry, a néhány napja kinevezett miniszterelnök korábbi tevékenységét jellemzi (pl. hogy mint horvát bán letiporta a sajtószabadságot, rögtönítélő bíróságokat hozott létre, összeütközéseket provokált stb.): „A t. miniszterelnök úrtól pedig a következő szavakkal veszek búcsút. Ha ideje engedi a t. miniszterelnök urat, menjen át Budára a színikörbe. Ott most Gorkijnak az „Éjjeli menedékhely” című darabját adják. Ebben a színdarabban fenséges gondolatok vannak. Fenséges gondolatokat találhat az emberről is, mert azt mondják egyik helyen, hogy nem segítséget, nem alamizsnát kell nyújtani az embernek, hanem meg kell becsülni, fel kell emelni az embert. Hát, t. miniszterelnök úr, ha ez a tétel áll egy emberre, úgy még jobban áll egy nemzetre. (Élénk helyeslés a szélsőbaloldalon). Nem alamizsna kell a nemzetnek, hanem jogok. Mondja meg a t. miniszterelnök úr ott fent Bécsben, hogy nem alamizsnáért könyörgünk, hanem jogainkért, azokért, amelyek megilletnek bennünket, hiszen ezeréves nemzet volnánk, vagy mi.

Hát nemzeti zászlónkat, nemzeti nyelvünket nem szabad bevenni hadseregünkbe? ... Nyugalom, és békeség sem ebben a parlamentben, sem ebben az országban nem lesz addig, míg ezek a nemzetet megillető jogok a nemzetnek meg nem adatnak” [72].

Ilyen kontextusban elég beszédes ez a Gorkij-idézet. Tehát nem az elnyomott ember, a magyarul vagy másként beszélő és évente tízezerrel kívándorolni kényszerülő tömegek érdekében citálja Rátkay a forradalminak szánt és az értő közönségben így is rezonáló Szatyin-aforizmat. De nem is általában „a nemzet”, az Ausztriától félgymarmati függésben élő sorsa aggasztja. Csupán egy immár közismert, közszájon forgó „bon mot” lesz belőle, amit hatásosan fel lehet használni a szűk párt- és osz-

tályérdekeket szolgáló szó-csatározásban. Az egyik irodalom más nemzeti talajon való befogadása közben föllépő sajátos transzformációk ilyen esetére nem ez az egyetlen példa.

b) A század első éveiben a publikációk lavináját hívja életre a Gorkij iránt megmutatkozó, ekkor még valóban osztatlan érdeklődés. Ebben egyfajta láncreakció figyelhető meg: az érdeklődés újabb közléseket hív életre, ezek viszont — a tematikai ill. szemléleti kép gazdagodásával csakúgy, mint a közlésbe bekapcsolódó lapok körével — visszahatnak az érdeklődés felfokozódására.

Az 1903. év e szempontból szinte fordulatot hoz: 4 kötetnyi elbeszélése, 3 kisregénye, majd a bemutatót követően az Éjjeli menedékhely 4 különböző fordítása is megjelenik, néhány elbeszélését különböző gyűjteményekben (pl. Modern írók könyvtára) kiadják. Ezt kiegészítik a nagy fővárosi lapokban hozott művei.

Ezeket a KOZOCSA—RADÓ bibliográfiából eddig is ismert tényeket, illetve a belőlük összeálló összképet tovább árnyalhatják az általuk feltárt adatok [73].

Már a Reinhardt-vendégszereplés előtt (január—május) 15 eddig ismeretlen Gorkij-fordítást találtunk. Ezt követően az év végéig további három tucatnyit fedezhetünk föl. Különösen figyelemreméltó ez, ha azt is látjuk, hogy e több mint fél-száz adat kétharmad része Gorkij-műveinek (az említett bibliográfia által szinte érintetlen) vidéki sajtóban való meghonosodásáról tanúskodik. (Ezen belül: már itt kezd kibontakozni pl. a haladó erdélyi és bánáti sajtó jelentős szerepe az orosz irodalom díj jelenségeinek terjesztésében).

Közlük magának a darabnak három részletét is. Az általa fölvert hullámok sodrásában áramlanak realista elbeszélései és kisregényei (közte három helyen is folytatásokban: *Болесь, Бывшие люди, Двадцать шесть и одна, Герой*). Kezdenek fölfedezni egy „másik Gorkijt” is: az allegorikus-filozófikus (*О чërте, Емë о чërте* stb.) és főként a heroikus-romantikus novellák szerzőjét. (Négy helyütt szólal meg a *Весенние мелодии*, háromszor a *Старуха Изергиль*, több ízben a *Песня о Соколе, Хан и его сын* stb.)

A munkásmozgalom is kezdi bevonni eszmei fegyvertárába Gorkij műveit: a Sütők szaklapja a Huszonhat és egy-et közli, a nyomdászok színjátszó csoportja pedig — röviddel Krecsányiék után — betanulja az Éjjeli menedékhelyet, mely ezentúl állandó darabja lesz a munkásszínjátszásnak. [74]

JEGYZETEK

- [1] Az 1874-es előadást részletesen ismerteti MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: Tanulmányok a magyar— orosz irodalmi kapcsolatok köréből. II. k. 1961. 27—41. p.
- [1a] KOMLÓS Aladár: Gorkij és a magyar irodalom. — Gorkij Magyarországon. Művelt Nép (1951), 6—8. p.
- [2] Россиянов О. К. М. Горький и венгерская литература. — Горьковские чтения. М. 1959. c. 453.
- [3] Éjjeli menedékhely. — Egyetértés, 1903. aug. 15.
- [4] Egyetértés, 1903. jan. 6. Ugyanitt utal arra, hogy a budapesti Nemzeti Színház az évad elején már bejelentette a Kispolgárok előadási tervét. Adataink szerint több vidéki színház is tervezte a darab bemutatását. Szabó Endre fordítása el is készült (jelenleg az OSZK Színház történeti Osztálya őrzi), de a bemutatóra nem került sor. DANYILOV adata (Данилов С. С.: Горький на сцене. Изд. „Искусство”, 1958. c. 48.) tehát téves, annál is inkább, mert a Raimund-theater nem magyar, hanem bécsi osztrák színház volt.
- [5] „A mélységben” — Magyar Nemzet, 1903. jan. 8.
- [6] Балухатый С. Критика. — „На дне” М. Горького. Материалы и исследования. Изд. ВТО. 1940. c. 157—226.
- [7] I. STAUCHE: Maxim Gorkis Dramen in Deutschland. — Maxim Gorki. Dramen und Theater.
- [8] mouche: Gorkij Maxim legújabb darabjáról. — Egyetértés, 1903. febr. 15.

- 9 BEÖTHY László: Éjjeli kvartély. — Budapesti hírlap, 1903. febr. 20.
- [10] PINTÉR Ákos: Orosz színházi élet. — Jövendő, 1903. 10. sz. 43. p.
- [11] A Nachtsyl-t 7 ízben játszották. A legújabb NDK-beli Gorkij-recepció - kutatás fontos konklúziói közül csupán azokra a bennünket is érintőkre utalunk, hogy a) a társulat rendezője ekkor nem Reinhardt, hanem R. Vallentin volt, b) semmi németes és szimbolisztikus nem volt a Gorkij-darab interpretálásában, annál is inkább, mert c) A. Scholz, a színház megbízásából Moszkvába utazott fordító nemcsak a Művész Színház színpadképeit ábrázoló fotókkal, hanem több ládányi egyéb anyaggal tért vissza küldetéséből. — Bővebben erről Ilse STAUCHE tanulmányában, lásd 7. sz. jegyzet.
- [12] Krecsányi még Reinhardték ittartózkodása idején megszerzi az előadás jogát és június 3-án megkezdí a próbákat. A bemutató előkészületeiről érdekes részleteket közöl. Egyetlen passzusát legalább ki kell emelni a hírlaptenger hullámaiból: „Elkezdődtek a próbák. Istenem, milyen siralmas állapotok között! Benn a színpadon színpadon, egy vékony deszkafal által elválasztva, Blaha Lujza próbált zene mellett a népszínművekből, melyekben vendégszerepelt... mi pedig künn a színpadon nyílt udvarán, harminchat fok melegben, a nagy nyitott ponyvasátor alatt reggel nyolc órától délután kettőig szakadatlan próbáltunk. Az udvaron gyermekek kiabálása, a baloldali zongorateremben énekpróbák, az utcáról villamoskocsik csöngetése, lovak patkóinak csattogása és a tőzsomszédságban levő templom tornyából lezúgó harangszó képezték próbáinkon a kísérletet. Nők, férfiak szinte ájuldoztak a hősegtől” — Az „Éjjeli menedékhely” Budán. — A színház, 1904. 1. sz. 3. p. — Két héttel a premier után megjelenik könyvalakban is Kálnoki Izidor fordítása. A darab július 3. és szeptember 30. között összesen 42 előadást ér meg Budán és Pesten.
- [13] Már a magyar premier másnapján több vidéki igazgató megszerzi az előadás jogát és a szöveget és alig egy hónapi próbák után csupán augusztusban 5 helyen játsszák. (Kassa — aug. 1., Arad — aug. 4., Pozsony — aug. 8., Kaposvár — aug. 24., Hódmezővásárhelyen a szegedi társulat — aug. 30.) Legnagyobb színművészeink Gorkij iskoláját is kijárják, mint Janovics Szegeden, Rátkai Miskolcon vagy Somlay Aradon.
- [13a] A nyolcvanestendőös BARTOS Gyula emlékei az Éjjeli menedékhely első magyar bemutatásáról. — Független Magyarország 1951. máj. 21.
- [14] Éjjeli menedékhely. — Ország-Világ, 1903. 31. sz. 616. p.
- [15] (f. e.) Éjjeli menedékhely. — Budapest, 1903. júl. 5.
- [16] STUHLMANN Patrik: Maxim Gorkij „Éjjeli menedékhelye”. — Abaúj-Kassai Közlöny, 1903. aug. 19. és 23.
- [17] [VOINO]-VICH G[éza]: Vászonerdek nyáron. — A Hét, 1903. 28. sz. 465. p.
- [18] Uo. 466. p. Nagyon sokfelé természetesen a darabot sem, a stílust sem értik meg. „A nézőtérén sokszor észrevehető, hogy olyanok is vannak, akiknek ilyen színpadi termék élvezéséhez... éppúgy próbákra volna szüksége, mint a színészeknek, hogy belejöjjenek Gorkij művének a tónusába. Vannak, akik bohózatnak nézik mindazt, ami a színpadon történik és jóízű kacagással kísérik a jeleneteket”. — Az éjjeli menhely. Szegedi híradó, 1903. okt. 15.
- [19] (b.) Éjjeli menedékhely. — Újság [Kolozsvár], 1903. szept. 16. Még az arisztokrata Új világ is így ír: „A költő a kor szívébe markol jeleneteivel. Mindenki ismeri egy-egy alakját az életből”. — KEMÉNY Gábor: Korunk jelleme. — Új világ (Előkelő világ), 1904. 7. sz. 261. p.
- [20] ÁBRÁNYI Emil: Éjjeli szállás. — Budapesti napló. 1903. máj. 17.
- [21] (S.) Éjjeli menedékhely. — Ellenzék [Kolozsvár], 1903. szept. 16.
- [22] -y: Das Nachtsyl. — Neues Pester Journal, 17 Mai 1903. s. 7.
- [23] SZÁSZ Zoltán: Gorkij és a nyomor bölcsészete. — Jövendő, 1903. 29. sz. 34. p.
- [24] Borsod-Miskolci hírlap, 1903. dec. 24.
- [25] Ellenzék [Miskolc], 1903. dec. 22.
- [26] Dr. KURLÄNDER Arnold: Éjjeli menedékhely. — Tiszántúl [Nagyvárad], 1903. okt. 4.
- [27] BALASSA József: Gorkij igazsága. — Szeged és vidéke, 1903. okt. 15.
- [28] [LIPTAI Imre] L. I. Az éjjeli menhely. — Szegedi híradó, 1903. okt. 14.
- [29] H. KONNERTH: Maxim Gorky's „Nachtsyl”. — Akademische Blätter, 1903. 12. sz.
- [30] Ld. 22. jegyzet.
- [31] [SOLYMOSSY SÁNDOR] S. S. dr.: De profundis... A legelső rend irodalma. — Magyar Szemle. 1903. 44. sz. 517. p.
- [32] 46. sz. 543. p.
- [33] 46. sz. 543. p.
- [34] KOVÁCS Lajos: Éjjeli menedékhely. — Miskolci napló, 1903. dec. 20.
- [35] (f. b.) Éjjeli menedékhely. — Magyar Polgár [Kolozsvár] 1903. szept. 16.
- [36] Az új dráma. — Jövendő, 1903. 30. sz. 8. p.
- [37] H. I. Éjjeli menhely. — Délvidéki lapok [Lugos] 1904. jan. 28.
- [38] Színház. — Eperjesi lapok, 1903. okt. 18.
- [39] A forradalmi színház. — Jövendő, 1903. 14. sz. 51. p.

- [40] WILDNER Ödön: Színházi szemle. — Huszadik század. 1903. 6. sz. 534. p.
- [41] BEGETTER: GORKIJ „Éjjeli menedékhely”-e. — Magyar Szemle, 1903. 38. sz. 454. p.
- [41a] Kritikus: Az „Éjjeli menedékhely”. — Győri hírlap, 1903. okt. 29.
- [42] Éjjeli menedékhely. — Győri napló, 1903. okt. 25.
- [43] Dr. K. D. Színház. — Zombor és vidéke. 1903. nov. 5.
- [44] Gorkij az éjjeli szállásról. — Budapesti Napló. 1903. júl. 3. Eredetiben Baluhatij, közli id. mű 223—224. p.
- [45] Huszadik század, 1903. 6. sz. 535. p.
- [46] Ld. 16. jegyzet. Számos szintársulat így is játssza. A szatmárnémeti színházban pl. a helyi Heti szemle hibáztatja Arnold Antalt, amiért a szerepét „kissé paposan fogta föl, nagyon prédikált, igen remeten beszélt”. — 1904. jan. 1.
- [47] Ld. 41. jegyzet.
- [48] SZINI Gyula: Bemutató előtt. Gorkij. — Politikai hetiszemle, 1903. 20. sz. 8. p.
- [49] SZINI Gyula: Éjjeli menedékhely: — Pesti Napló, 1903. máj. 17. Ennek ellenére — akárcsak az orosz és a német polgári kritikában — nálunk is fölbukkan az a nézet, hogy Luka magának a szerzőnek a szöcsöve. Elsőnek BÉLDI Izornál, aki szerint Pepel alakjában Gorkij a fiatalkori önmagát adja, míg „a megkomolyodott Gorkij nézeteit, tanait, hitvallását Luka mondja el”. — [BÉLDI Izor] — ldi: Gorkij a budai színpadon. — Pesti hírlap, 1903. júl. 5.
- [50] BÁNYAI Gábor: L. Ny. Tolsztoj drámáinak fogadtatása 1945-ig. — Magyar—orosz, magyar—ukrán irodalmi kapcsolatok c. konferencia tézisei. Bp. 1975. 19. p.
- [51] (s. -o.) Éjjeli menhely. — Alkotmány, 1903. máj. 17.
- [52] WILDNER Ödön, id. cikk, 535. p.
- [53] (Dr. g. j.) Éjjeli menhely. — Vásárhely és vidéke, 1903. aug. 30.
- [54] Kritikus: Az „Éjjeli menedékhely”. — Győri hírlap, 1903. okt. 29.
- [55] SZINI Gyula: Modern drámaírók. Gorkij. — Politikai hetiszemle, 1903. 31. sz. 6. p. SZINI Gyula fejlődéséről és helyéről a századforduló irodalmában VARGHA Kálmán: Álom, szecesszió, valóság, 1973. Gondolat, 46—74. p.
- [56] SZINI Gyula: Modern drámaírók. Gorkij. — Politikai hetiszemle, 1903. 31. sz. 5. p.
- [57] (f. b.) Éjjeli menedékhely. — Magyar Polgár [Kolozsvár] 1903. szept. 16.
- [58] F. Z. Éjjeli menedékhely. — Szabadság [Debrecen] 1903. okt. 13.
- [59] SZÁSZ ZOLTÁN, id. cikk, 35—36. p.
- [60] SZÁSZ Zoltán, id. cikk, 36. p.
- [61] [ALEXANDER Bernát] Alfa: A Nemzeti Színházról. — Budapesti hírlap, 1903. jún. 27.
- [62] PÉTERFY Jenő. — A Hét, 1903. II. k. 482. p.
- [63] Nachtasyl. — A Hét, 1903. 20. sz. 332. p.
- [64] -y: Das Nachtasyl. — Neues Pester Journal, 17 Mai 1903. s. 7.
- [65] Nachtasyl. — A Hét, 1903. 20. sz. 332. p.
- [66] Ld. 29. jegyzet.
- [67] SZINI Gyula: Modern drámaírók. Csehov. — Politikai hetiszemle. 1903. 30. sz. 7—8. p.
- [68] K. Gy. dr.: Modern szerzők. — A színház, 1904. 23. sz. 377—378. p.
- [69] SZINI Gyula: Modern drámai esték. — Politikai hetiszemle, 1903. 21. sz. 10. p.
- [70] SZINI Gyula: Kultúra pohárban. — Politikai hetiszemle, 1903. 22. sz. 11. p.
- [70a] SZABÓ Endre: Fekete történet. 1909. 22. p.
- [71] Rátkayról ld. SZINYEI XII., Révay Nagy Lexikon XVI: 86, PINTÉR VII: 800—801, Színművészeti Lexikon IV.: 24
- [72] Az 1901. évi október 24-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XVII. k. Bp. Atheneum, 1903. A 302. országos ülés, 1903. június 8-án szerdán, 209. p.
- [73] FENYVESI István: Gorkij Magyarországon (1899—1919). Bölcsészdoktori értekezés. ELTE BTK 1972. 195. p.
- [74] FENYVESI István: A magyar munkásmozgalom és M. Gorkij (1901—1919) I—II. — Szegedi Tanárképző Főiskola Tud. Közleményei, 1974. és 1975. kötetek.

I. DAS NACHTASYL (1903)

István Fenyvesi

Die Aufführung des Stückes bringt anerkannterweise eine Wendung in der ungarischen Theatergeschichte. In der kritischen Aufnahme kommen — die Klassengesichtspunkte spiegelnd — vielerlei Stimmen zur Geltung. Das Grossbauerntum und der kämpferische katholische Klerus lehnen das Produkt der modernen sozialistischen Literatur in toto ab. Manche betonen seine ethnographische, thematische Neuartigkeit, andere versuchen es in eine überzeitliche und übergesellschaftliche Abstraktion zu heben. Infolge der heimischen (ungarischen) Unreife der bewussten revolutionären Tendenzen erklingt ganz isoliert das einzige Echo, welches mitfühlend auf seine gegen die bestehenden Verhältnisse aufwiegelnde Wirkung reagiert.

Das Humanismus-Ideal des Stückes wird von der Kritik gewöhnlich auf der Ebene der abstrakten Menschenliebe und des Mitleids konzipiert. Der geistig mobilere Teil des Klerus enteignet sich die Gestalt Luka's für sich selbst und will in ihm den Träger der Christus-Ideale gesehen wissen. Der Grossteil der Kritik gleitet über die Neuartigkeit des Dramas hinweg. Nur die allerobjektivsten versuchen in Einheit mit der Problematik die Kompositionsbesonderheiten des Stückes zu erschliessen, darzutun.

ПЬЕСЫ М. ГОРЬКОГО НА ВЕНГЕРСКОЙ СЦЕНЕ
(1903—1919)

I. «НА ДНЕ» (1903)

И. Феньвеш

Постановка пьесы приводит к общепринятому повороту в истории венгерского театра. В ее восприятии критикой, отражающей классовые оценки, слышится пестрая разногласия. Крупная буржуазия и воинствующая католическая церковь целиком отвергают пьесу как продукт современной социальной литературы. Одни подчеркивают в ней этнографическую, тематическую новизну, другие пытаются возвести ее в некую абстракцию над временем и обществом. В результате незрелости сознательных революционных тенденций в Венгрии, совершенно изолированно звучит единственный отклик, сочувственно реагирующий на ее воздействие, протестующее против существующих условий.

Гуманистический идеал пьесы формулируется критикой в целом на уровне отвлеченного человеколюбия и жалости. Более подвижные сферы церкви присваивают себе образ Луки и изображают его носителем идей Христа. Большинство критиков неспособно воспринять драматургического новаторства писателя, лишь наиболее объективные делают попытку раскрыть композиционные особенности пьесы в единстве с ее проблематикой.

A DIFFERENCIÁLÓ-ORIENTÁLÓ KÉPZÉS HAZAI ELŐZMÉNYEINEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

BERECZKI SÁNDOR

Az MSZMP KB 1972. június 15-i határozata az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól a magyar közoktatásügy fontos oktatási, nevelési problémáit veszi vizsgálat alá. Közoktatásügyünk jelenlegi helyzetének elemzéséből kiindulva megjelöli az oktató-nevelő munka távlati feladatait, figyelembe véve társadalmi fejlődésünk igényeit.

Az oktató-nevelő munka továbbfejlesztésének célkitűzései több területen vetnek fel az eddigiektől eltérő feladatokat. Megvalósításuk éppen azért jelent problémát, mivel oktató-nevelő munkánk további feladatait a hagyományostól eltérő módon kívánja megoldani.

Ezen új feladatok között a határozat egyik didaktikai problémaként az általános iskola tantervének tartalmi s egyúttal strukturális kidolgozását és kipróbálását is megjelöli. Az eddigi tantervátalakításokkal szemben a hangsúlyt most a tanterv új koncepciójának, struktúrájának megtervezésére helyezik. Ez az új struktúra abban tér el alapvetően a megelőző tantervektől, hogy lehetőséget biztosít az individuális sajátosságok figyelembevételére.

A határozat eddigi oktatómunkánk hiányaként mutat rá arra, hogy „a nemzeti tendenciáktól eltérően, minden tanulónak — az általános iskola felsőbb osztályaiban és a gimnáziumban is — a kötelező óraszámok keretében azonos tananyagot kell tanulnia, függetlenül attól, milyen egyéni képességei, milyen irányú tehetsége van. Differenciálásra csak a mindenkire kötelező magas óraszám felül van lehetőség és erre sem minden iskolában.” [1]

A határozat oktatómunkánk továbbfejlesztése érdekében éppen azért jelöli meg fontos feladatként azt, hogy „az oktatásügy tartalmi egységének erősítésével párhuzamosan fokozott gondot kell fordítani az egyéni képességek fejlesztésére, a kiemelkedően tehetséges tanulók képzésére”. [2]

A határozat az egyéni képességek megfelelő figyelembevételét társadalmi fejlődésünk egyik fontos feladatával: a pályaválasztás gondos megtervezésével és előkészítésével hozza kapcsolatba: „Az általános iskola pályaválasztási tevékenységét az oktatási-nevelési folyamat szerves részévé kell tenni”. [3] Az egyéni képességek figyelembevételének és a társadalmi célokat szolgáló pályairányításnak didaktikai eszközeként a határozat a szakköri munka fejlesztését írja elő s ugyanakkor rámutat arra, hogy „ki kell dolgozni a felsőbb (7—8.) osztályokban a fakultatív tárgyak rendszerének koncepcióját, s ezt kísérleti iskolákban ki kell próbálni.” [4]

A fakultatív rendszerű oktatásnak — az 1946-os tantervet kivéve — a magyar közoktatásban nincsen múltja, történelmi hagyománya és így nem rendelkezünk kellő tapasztalattal ezen aktuálissá vált közoktatási, didaktikai kérdésben. A beinduló kísérletek — újszerűségük mellett — ezért is vetnek fel sok problémát, s tekinthetők úttörő jelentőségű oktatási próbálkozásnak.

Mielőtt az 1946-os tanterv elemzésére rátérnék — amelyik a magyar neveléstörténet során először próbálkozott meg a fakultatív rendszerű oktatással — közoktatáspolitikai és pedagógiai szempontból érdemes megvizsgálni annak az okát, hogy népoktatásunk fejlődésének korábbi szakaszaiban készült tantervekben miért nem alkalmazták a fakultatív oktatásban rejlő oktatási, képzési lehetőségeket.

E neveléstörténeti tény oka elsősorban hazánk társadalmi fejlődésében s ezen keresztül közoktatáspolitikánk és közoktatásügyünk helyzetében keresendő. A magyar társadalom polgári fejlődésének lassú kibontakozása akadályozta a polgári közoktatásügy létrejöttét is. Témánk szempontjából ez elsősorban az egységes, általános, kötelező népoktatás kialakítása szempontjából jön számításba. A magyar közoktatásügy hosszú történeti fejlődése során sem sikerült megalkotni az egységes magyar népoktatás rendszerét, bár erre a haladó erők következetesen törekedtek. Nem tudták ezt biztosítani azok a törvények sem, amelyekkel bizonyos mértékig a társadalmi, felekezeti szempontból történő iskolarendszeri differenciáltságot próbálták csökkenteni, s bizonyos fókig egységesebbé tenni.

A magyar közoktatásügy feudális anarchiáját felszámoló 1777-es I. Ratio Educationis fontos lépést jelentett egy egységes közoktatási koncepció megteremtésének útján. Az 1848-ban elkészült népoktatási törvényjavaslat is tett erőfeszítéseket az egységes népoktatási rendszer kidolgozására. Az 1868. 38. tc. végül megalkotja — legalább is elvben — azt a népoktatási rendszert, amely igyekezett felszámolni a magyar közoktatásügy lemaradását a polgári fejlődéstől. A felekezeti megosztottság és a társadalmi rétegek differenciáltsága miatt azonban ez a fontos törvény sem tudta érvényre juttatni az egységes népoktatási rendszert.

Érthető tehát, hogy a legfontosabb közoktatáspolitikai törekvés — elsősorban a magyar munkáspártok s haladó gondolkodók részéről — az 1868. 38. tc. után is az egységes népoktatás megteremtése maradt. Ezért indult harc a 6 osztályos népiskola 8, 9, illetve 10 osztályossá történő kiépítésére, hogy ezzel a 6 éves kortól a 12—14 éves korú tanulókig megszüntessék a népoktatás differenciáltságát s egyúttal felszámolják közoktatásügyi rendszerünk trifurkációs jellegét.

Ha tehát az elmondottak alapján arra a kérdésre keresünk választ, hogy a fakultatív jellegű, differenciált oktatásnak miért nincs történelmi előzménye Magyarországon, akkor közoktatáspolitikai szempontból két okot említhetünk meg:

1. Magyarországon hosszú évszázadok alatt még az egységes népoktatási rendszer sem valósult meg, amelyre a differenciált oktatás felépülhetett volna s ezért a küzdelmet az egységes népoktatás megteremtésére kellett fordítani, mivel az szolgálta volna legjobban a magyar nép műveltségi színvonalának magasabb fokra történő emelését;

2. az egyes néprétegek, osztályok pályaválasztási tendenciáit — nagy tömegekben tekintve — a társadalom szerkezete és az erre épülő iskolarendszer szabta meg s ez mind közoktatáspolitikai, mind pedagógiai szempontból feleslegessé tette az egységes alpműveltségen nyugvó egyéni képességek feltárását és figyelembevételét a magyar iskolarendszer megtervezésénél és kiépítésénél. A 10 éves korban bekövetkező s a társadalom egyes osztályaira épülő szelekció meghatározott iskolatípusok, majd ennek alapján meghatározott életpályák felé terelték a tanulókat s így a pályaválasztás döntően nem az egyéni képességek pedagógiai, pszichológiai alapján történt.

Érdemes mindkét tényező néhány részletébe is betekinteni.

Az egységes népoktatásért folyó küzdelem gazdag neveléstörténeti anyagából csak néhány jellegzetes példát szeretnék kiemelni. KÁRMÁN Mór 1896-ban például a következőket írta: „Az én felfogásom szerint ott, ahol különösen azok az osztályok,

amelyek éppen a legújabb időben léptek be a nemzeti élet körébe, elsősorban iparosok, kereskedők, egyáltalán polgárok, kellő számban vannak, teljes, tökéletes népiskolákat kell felállítani, olyan népiskolákat, melyek a gyermeket a hetedik évtől egész a tizenötödik évig nevelik és ápolják”. [5]

LÉDERER Ábrahám 1897-ben hasonló véleményen van, sőt nézetét még határozottabb formában fogalmazta meg: „El kell terjeszteni azt a helyes nézetet, hogy minden magyar gyermek vallás, — nemzetiségi és rangi különbség nélkül neveltségének élete 18. évéig”. [6]

Az 1912-ben megtartott VII. Egyetemes tanítógyűlésen is azt az elvet hangoztatják, hogy a népiskola „nyújtson általános műveltséget, mely képessé tegyen minden egyes embert a nemzeti társadalom öntudatos tagjává lenni, erősítve a nemzeti összetartozás érzését és felébressze, fejlessze a szunnyadó szellemi és fizikai erőket.” [7]

A megalakuló szociáldemokrata párt is követeléseinek közé veszi az egységes népoktatás megteremtését: „Hogy a nép művelődést szerezhesen magának, mely okos, szerű kormányzatra minden közügyekben szükséges, kötelező iskolai oktatást kívánna a gyermekek 14. évéig.” [8]

A Tanácsköztársaság első intézkedéseivel megteremti az egységes, kötelező népoktatást, a Horthy-rendszer azonban az 1868. 38. tc. visszaállításával újra a társadalmi szelekciót szolgáló iskolarendszert építi ki. Így újra alapot ad azoknak a törekvéseknek, amelyek az egységes népoktatásért szállnak síkra. A szociáldemokrata, majd kommunista párt programjaiban megjelölt iskolakoncepció és közoktatáspolitikai elvek mellett az egységes népoktatás érdekében dolgozták ki javaslatukat többek között NAGY László, IMRE Sándor, KEMÉNY Gábor is.

E több oldalú követelés és a társadalmi fejlődés igényének kényszerítő hatására végül a Horthy-rendszer is kénytelen volt 1940-ben törvénybe iktatni a 8 osztályos egységes, kötelező népoktatást, amelynek megvalósítását azonban 10 évvel el is halasztják.

Az 1940-ben kiadott törvényt azonban már eleve úgy dolgozták ki, hogy az lényegében lehetetlenné tette az egységes népoktatás kiépítését, illetve megvalósítása esetén továbbra is fenntartotta volna a társadalmi osztályok szerinti differenciálódást. A törvény ugyanis azt írta elő, hogy a 8 osztályos népiskola tantervét úgy kell megszerkeszteni, hogy a hat alsó osztály egységes tananyaga után a két felső osztály tantervében a közismereti tárgyakon kívül a városi népiskolákban általános gazdasági, ipari és kereskedelmi, a falusi népiskolákban mezőgazdasági ismereteket, a leányiskolákban pedig nevelési, háztartási és kertészeti ismereteket kell tanítani.

A két felső osztály tantervének ezt a differenciáltságát éppen azért nem tekinthetjük a jelenlegi fakultatív rendszerű oktatás történeti előzményének, mivel nem a tanulói képességek figyelembevételével, hanem a társadalmi tagozottságnak megfelelően jelölt meg más-más művelődési anyagot a városi, illetve a falusi iskolák számára.

Az egységes népoktatásért folyó törekvések elsődlegességével, pontosabban: a ki nem alakult egységes népoktatási rendszer hiányával s az emögött meghúzódó társadalmi fejlődés elmaradottságával magyarázható az is, hogy a XX. század elején kibontakozó individualizáló törekvések nálunk nem éreztették jelentékeny mértékben hatásukat. A magyar közoktatásügy — mint az előzőekben már láttuk — csak 1940-ben jutott el az egységes népoktatás tervének kidolgozásáig s ezért — társadalmi, politikai okok miatt — nem vált társadalmi szükségletté az egyéni képességek differenciálásának érvényrejtuttatása. Az individualizáló törekvések elmaradása tehát elsősorban társadalmi, politikai okok miatt történt s ugyanakkor nem tette azt szükségessé közoktatási rendszerünk sem.

A nyugati pedagógiában fellépő individualizáló törekvések hazánkban szórványos próbálkozások formájában jelentkeztek. Ilyen volt például a budapesti Új Iskola, amelynek tanterve NAGY László koncepcióját vette alapul, s a közös, csoportokban folyó munkáltató oktatás mellett teret biztosított a szabad tevékenységi formáknak is: a tanítási órán kívül egyes munkacsoportok irodalmi, mások földrajzi témákkal, vagy idegen nyelvvél, ismét mások kézimunkával, színjátszással, vagy közhasznú, szociális célzatú munkával foglalkoztak.

Ez a differenciálás tehát a tanítási órán kívül tette lehetővé az önképzés különböző formáit, az egyéni képességek fejlesztését. Ebből a szempontból szerény próbálkozásnak tekinthető azokkal a túlzó individualizáló törekvésekkel szemben, amelyek a nyugati polgári pedagógiában jelentkeztek. (Dalton terv, Winnetka terv stb.) Ezek elterjedését hazánkban közoktatási rendszerünk centrális jellege is megakadályozta s így pedagógiai közgondolkodásunk sem fogadta megértéssel az egyéni képességek intenzívebb kibontakoztatására irányuló törekvéseket.

Ugyanakkor pedig már a társadalmi fejlődésünkben jelentkező problémák is azt mutatták, hogy fokozottabb mértékben kell figyelembe venni az egyéni képességeket. A magyar közoktatási rendszer zsákutcájellege elzárta a felemelkedés útját a jóképesseggű, tehetséges munkás, paraszttanulók elől. Ennek káros társadalmi kihatását FÖLDES Ferenc „A munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon” c. művében meggyőzően bizonyította be. Az uralkodó osztály maga is érezte iskolarendszerünk egészségtelen, a társadalmi fejlődést akadályozó felépítését s ezért került napirendre az ún. „östehtesség” felkutatásának, megmentésének kérdése. Ezért történtek próbálkozások kollégiumok szervezésére, melyekben a pszichológiai kísérletekkel kiválasztott és szelektált munkás, paraszt tanulók tanultak volna. E társadalmi szükséglet veti fel a tehetség és képességvizsgálatok elvi és gyakorlati problémáit, amelyek széleskörű vitákat váltanak ki.

A tehetségmentés, a tehetségkutatás azonban a Horthy-korszak társadalmi feltelei között nem jutott túl az elvi kérdések felvetésén. A társadalmi problémák szükségletéből pszichológiai, pedagógiai elvi vita bontakozott ki, s ez nem volt elegendő a közoktatásügyi kérdések megoldására. Ezek az elvi kérdések is nagyon a felszínen mozogtak. Hangoztatták ugyan a tehetségek kiválasztásának fontosságát, nem dolgozták ki azonban a kiválasztás pszichológiai, pedagógiai módszereit. E módszerek széleskörű és rendszeres alkalmazása nélkül pedig nyilvánvalóan nem lehetett szó arról, hogy a magyar nép gyermekei közül a képességek alapján válasszák ki a legmegfelelőbbet s biztosítsák fejlődésüket. Ez a szelekció így csak nagyon szűk réteget érintett s ezen belül is csak néhány képesség és tehetség területére korlátozódott (pl. a rajztehetségek kiválasztása).

Ez a társadalmi szelekció azért sem tekinthető a differenciált oktatás előzményeinek, mivel a képességek szerinti kiválasztás a nép nagy tömegei számára továbbra sem biztosította volna a differenciált oktatást. A tehetségmentés az uralkodó osztály szellemi felrészítését szolgálta volna s a nép tömegei közül kiemelt tehetségek bizonyos mértékben a társadalom elit rétegévé váltak volna. Az elvi viták — mint már említettem — nem vezettek gyakorlati eredményre. Így például nem vetődött fel tanterveméleti probléma és kísérlet sem történt speciális, különböző képességeket és tehetségeket figyelembevevő tanterv elkészítésére.

A Horthy-korszak vége felé a társadalmi és közoktatásügyi problémák megoldására pedagógiai szempontból két tendencia bontakozott ki:

1. a 8. osztályos népiskola megeremtése,
2. a tehetségek kiválasztása és kibontakoztatása.

A két tendencia közül gyakorlati megvalósításra egyik sem került, s így csupán elvi szempontból jelentősek.

A felszabadulás után kialakult új társadalmi rendszer megváltoztatta hazánk közoktatáspolitikáját és ennek alapján iskolarendszerét is. Ez az új társadalmi helyzet megteremtette a lehetőségét a művelődési monopólium elhódításának az uralkodó osztálytól, s szabad utat engedett az eddigi művelődéstől elzárt széles néptömegek számára. Ezért volt nagyjelentőségű népi demokratikus iskolarendszerünk első állomásának, az általános iskolának létrehozása, amely 6-tól 12 éves korig egységes alapokra helyezte minden magyar állampolgár művelődését.

Az előző történeti áttekintés során már rámutattam arra, hogy az egységes népoktatás megteremtéséért, milyen következetes harcot vívtak a haladó erők anélkül, hogy eredményt értek volna el. A népi demokratikus államrend e történeti mulasztást, elmaradást pótolta az általános iskola létrehozásával.

Az 1945 óta megjelent fontos iskolaügyi törvények, parthatározatok közoktatásügyünk legjelentősebb eredményének tekintik az egységes népoktatás megvalósítását.

Az MSZMP KB 1972-ben kiadott határozata is több helyen aláhúzza ennek jelentőségét: „Az egységes nyolcosztályos általános iskola ... oktatásügyünk fejlődésének alapvető tényezője.” „Az általános iskola több mint két évtizeden át eredményesen oldotta meg ezt a feladatát, hogy a felnövekvő nemzedék számára megadja a műveltség legfontosabb alapjait”. [9]

Az egységes alpműveltség eredményeinek eltérése mellett a határozat azonban arra is figyelmeztet, hogy e téren még fontos tennivalók vannak. Elsősorban az általános iskolák közötti színvonalbeli különbség csökkentésére hívja fel a figyelmet: „A nyolcosztályos általános iskolai oktatás színvonalának emelése és az egyes iskolák közötti színvonalkülönbség fokozatos kiegyenlítése az oktatásügy fejlesztésének legfontosabb feladata”.

A fenti idézetekből láthatjuk, hogy egységes népoktatásunkon belül — az egyes iskolák sajátosságai miatt — még színvonalbeli különbségek vannak s ennek felszámolása biztosítja az egységes oktatás tökéletes megvalósítását.

E fontos, az általános iskola lényegét érintő feladat mellett ugyanakkor fejlődésünk jelenlegi helyzetének megfelelően egy másik fontos feladat is jelentkezik: az egységes alpműveltség megadása mellett biztosítani kell az egyéni képességek kibontakoztatását is. Amint erre már utaltam, a határozat ennek két lehetőségét emeli ki: a szakköri munka fejlesztését és a fakultatív rendszerű oktatást. A fakultatív tárgyak rendszerének bevezetésére a magyar közoktatásügy történetében másodszor kerül sor.

Az általános iskola első, 1946-ban kiadott tanterve a tantárgyakat már két csoportra: a közös, valamint a választható tárgyak és gyakorlatok csoportjára osztja. Amint a történeti áttekintés során láttuk, a korábbi népiskolai — de a polgári iskolai és a gimnáziumi — tantervek nem vettek fel fakultatív tárgyakat.

Érdeemes megvizsgálni azt, hogy az általános iskola felszabadulás utáni első tantervébe miért iktatták be a fakultatív tárgyak rendszerét s ugyanakkor azt is, hogy az 1950-es — az általános iskola második — tantervétől kezdve miért szüntették meg azok oktatását? E két kérdésre adott válasz alapján feleletet kaphatunk arra is, hogy milyen társadalmi és közoktatásügyi okok tették ismét aktuálissá a fakultatív oktatás bevezetését.

Az 1946-os tanterv kidolgozására olyan időpontban került sor, amikor még működtek a korábbi társadalmi rendszer iskolatípusainak felsőbb osztályai: a népiskola, a polgári iskola és a gimnázium. Az általános iskola megnyitott osztályai így egyidőben működtek a megszűnőben levő iskolatípusok osztályaival. Az álta-

lános iskolai tanterv készítőinek ezért figyelembe kellett venni a korábbi iskola-típusok tanterveinek didaktikai célkitűzését is, mivel más-más képzési célt szolgált az említett három iskolatípus. Elsősorban tehát a három iskolatípus hagyományos tantervi struktúrájának egy iskolatípus — az általános iskola — tantervébe történő egységbe foglalásának eredményeképpen alkották meg a fakultatív tárgyak csoport-ját. Ezzel az intézkedéssel mindegyik általános iskola a közös tárgyak adta lehető-ségek alapján biztosítani tudta az iskolába járó tanulók társadalmi igényeit, további életpályájukra való felkészülésüket. Ebből a szempontból az általános iskola első tantervének még erősen érezhető volt a korábbi társadalmi tagozódásnak megfelelő szemléletmód: a falusi, városi általános iskolai tanulók továbbhaladását társadalmi helyzetük szabja meg döntő módon. Az általános iskola helyi igényeinek, a tanulók életkörülményeinek és ezzel összefüggésben pályaválasztásuknak figyelembevételével határozták meg az egyes fakultatív tárgyakat. Ezt az 1946-os tanterv elején közölt tájékoztató így fogalmazza meg: „Az általános iskolának a jelen rendelettel életbeléptetett tanterve az egységes közművelődési alapvetés biztosítása mellett lehetővé teszi, hogy a tanuló egyéni hajlamai és képességei a választható tárgyak keretében a helyi igények és követelmények figyelembevételével rugalmasan és szabadon bontakozhassanak ki.” [10]

A tantervet kiadó KERESZTÚRY Dezső miniszter e célkitűzés mellett a választ-ható tárgyak csoportjának tantervbe illesztését szélesebb társadalmi és pedagógiai okokkal is megindokolja. Hangsúlyozva azt, hogy „köznevelésünk megindult de-mokratikus átalakulását — a magyar demokrácia politikai, társadalmi és gazdasági követelményeinek megfelelően —, anyagi lehetőségeink figyelembevételével és a neveléstudomány legkorszerűbb eredményei és igényei szerint szilárd elhatározás-sal tovább folytassa és betetőzze,” [11] — pontosan meghatározza az általános iskola szerepét és funkcióját ebben a társadalmi átalakulásban. A tájékoztató más helyén a következőket olvashatjuk: „Az általános iskola hivatása társadalmunk helytelen osztálytagozódásainak megszüntetése, az egységes közműveltségi alapvetés megadása, a magyar népi közösség, főként a parasztság és a munkásság szellemi színvonalának általános felemelése, a magyar közösség egészéből történő helyes tehetségkiválasztás és tehetséggondozás általános megszervezése, az egyéni hajlamok tudatosítása és a helyes pályaválasztás előkészítése.” [12]

Ha az 1946-os tanterv e célkitűzését az 1972-es határozat megállapításával vetjük össze, akkor láthatjuk, hogy mind közoktatáspolitikai, mind pedagógiai szempontból azonos feladatmegjelöléssel állunk szemben. Ez azt bizonyítja, hogy az 1946-os tanterv helyes irányban indult meg akkor, amikor a fakultatív tárgyak rendszerét az egységes alpműveltségre építette fel.

Közoktatáspolitikai szempontból azért volt helyes az 1946-os tanterv célki-tűzése, mivel elsődlegesen az egységes műveltség, a munkásság és parasztság szellemi színvonalának felemelését jelölte meg megvalósítandó feladatnak. Pedagógiai és pszichológiai szempontból pedig azért, mivel az egységes alpműveltség megadásával együtt biztosítani kívánta az egyéni képességek kibontakoztatásán alapuló helyes pályaválasztást. Az 1946-os tantervnek ez a célkitűzése lépte túl a magyar közoktatás-ügy történetében először az uralkodó osztály érdekét figyelembe vevő szelekciót és a szűk osztályréteg érdekeit védő iskolarendszert. Különösen kiemelkedő ebből a célkitűzésből a helyes pályaválasztás hangsúlyozása, mint a társadalmi fejlődés lényeges eleme. Ezt a továbbiakban a miniszter tájékoztatója még nyomatékosabban is kiemeli: „Fontosnak tartom, hogy az egyéni nevelés az egységesebbé váló együttes nevelés keretében a lehető legnagyobb mértékben érvényre jusson, mert csak így biztosíthatjuk, hogy az egyes élethivatásokra a legrátermettebb emberek kiválasz-

tódjanak, feladatukra idejében felkészüljenek, korszerű tartalommal telítődjenek és ezzel közösségi életünknek valóban tudatos tagjává nevelődjenek.”

A differenciált oktatás gyakorlati jelentősége elsősorban a helyes pályaválasztás előkészítésében és segítésében mutatkozik meg. Így nagyon helyesen emelte ki a miniszter az egyéni képességek kibontakoztatásának fontosságát.

A választható tárgyról a tanterv tájékoztatójában a következőket olvashatjuk még: „A választható tárgyak és gyakorlatok sajátos jelleget adnak majd a műveltségi alapanyagában egységes általános iskolának. Mások a vidék és mások a város igényei, sőt mások az egyes tájak, mások a tanulók hajlamai.” [13]

Pedagógiai, didaktikai szempontból tehát helyes fontossági sorrendet jelölt meg az 1946-os tanterv: előbb az alapjaiban általános műveltség, majd erre épülhet a különböző szempontokat figyelembevevő — differenciált oktatás.

Közügyászpolitikai szempontból azonban az 1946-os tanterv differenciált oktatása éppen azért nem valósulhatott meg, mivel a felszabadulás után nem sikerült azonnal biztosítani az általános iskolák egységes színvonalú oktatómunkáját. 1948-ig a felekezeti iskolák, majd később az általános iskolák közötti színvonalbeli különbségek akadályozták meg a differenciálás végrehajtását.

Az 1950-es párthatározat után pedig ezekhez az okokhoz közoktatáspolitikai értékelések is hozzájárultak.

Az 1950-es párthatározat — az 1945-től 1950-ig terjedő időszak alatt jelentkező káros pedagógiai törekvéseket helytelenül általánosítva — egyértelműen hibásnak tekintette az 1946-os tanterv egyéni képességeket figyelembe vevő fakultatív rendszerű oktatását is. A fakultatív oktatást károsnak, az egységes műveltség nyújtásával összeegyeztethetetlennek tekintette. A történelmi múlt súlyos mulasztása miatt a párthatározat legfontosabb eredménynek az egységes népoktatás megteremtését tartotta s a fakultatív oktatást e fejlődési eredmény veszélyének, akadályozójának fogta fel.

Az 1946-os tantervet értékelve általánossá vált annak a nézetnek elfogadása, melyet Kovács József 1952-ben így fogalmazott meg: „Az 1945-ben létrehozott általános iskola komoly haladást jelentett népi demokráciánk iskolarendszerében azáltal, hogy az egységes 8 osztályos iskolát tette kötelezővé minden 6—14 éves korú gyermek részére. Az általános iskola tantervének súlyos hibája volt azonban az, hogy lényegében a régi négy elemihez mechanikusan hozzáillesztette a gimnázium alsó négy osztályának tantervét és nem számolt azokkal a nehézségekkel, amit ez a hatalmasan megnövekedett tanulólétszám és a lényegében változatlan tanár-létszám miatt jelentett. Még ennél is súlyosabb hibája volt, hogy egyáltalán nem számolt népi demokráciánk megváltozott szükségleteivel és igényeivel.” [14]

E megállapításokban volt ugyan igazság a tantervi anyagot tekintve, a népi demokrácia szükségleteihez való nem alkalmazkodás azonban — mint ezt az 1946-os tanterv tájékoztatója alapján is láthattuk — nem volt reális értékelés. Az értékelésnek az a megállapítása sem fogadható el, hogy „az 1946-os tanterv megoldhatatlan feladatok elé állította a tanulókat és a nevelőket.” Érdemes itt idézni az 1946-os tanterv tájékoztatójának idevonatkozó megállapítását: „A szabadon választható tárgyak kijelölésénél gondosan szem előtt kell azonban tartani azt, hogy iskoláink egyelőre inkább kevesebbre vállalkozzanak, de a kitűzött feladatot megfelelő személynél és tárgyi feltételek mellett jól végezzék el. Az iskola olyan tárgy tanítására, amelyet kielégítően ellátni nem tud, nem vállalkozhatik. Számolni kell azzal is, hogy a választott tárgyak az iskola jövőjére hosszú időre kihatással vannak: a nevelőket nem lehet folytonosan aszerint áthelyezni, hogy választják-e a tanulók egyik vagy másik tárgyat minden évben, vagy sem. De a helyi igények okos kielégítése

sem teszi kívánatossá a gyakori változást. Ezért e tárgyak kiválasztása nagy körültekintést, előrelátást, bölcs mérsékletet igényel.” [15]

Ez a követelmény éppen a reális alapok figyelembevételét húzta alá.

Kovács József a szabadonválasztható tárgyakkal kapcsolatban a következőket állapítja meg: „Nagyon tanulságos az általános iskola 1950-es tantárgyainak összehasonlítása az 1946-tól 50-ig érvényben volt tantárgyakkal, melyeknek kiválasztásában burzsoá szempontok érvényesültek. Ebben az időszakban 21 tantárgy volt érvényben, amelyek közül 13 közös, 8 pedig választható volt. Medinszkij rámutat arra, hogy a szabadon választható tantárgyak elburjánzása a burzsoá iskolarendszer jellegzetes vonása. Az USA-ban több mint 500 tantárgy közül lehet választani, s így előfordul, hogy alapvető tárgyakat például történelmet, vagy fizikát egyáltalán nem választanak”. „Az 1950. március 29-i párthatározat által leplezett ellenség a tantárgyak kijelölésében is igyekezett érvényesíteni a burzsoá befolyást.” [16]

E gondolatmenet elárulja, hogy a szerző nem tesz különbséget az USA oktatási rendszere, a túlzott mértékű individualizálás gyakorlata és az 1946-os tanterv reális célkitűzése között. Az 1950-es párthatározat szellemében az egyéni képességek figyelembevételét burzsoának, ellenségesnek minősítette.

Az 1946-os tantervet még napjainkban is hasonló módon értékelik. A főiskolák számára írt neveléstörténetben például a következőket olvashatjuk: „Az általános iskola 1946-ban bevezetett tanterve a demokratikus közoktatás nagy eredménye. Rövid 10 hónap alatt olyan tantervet készítettek, amely egységes művelődési anyagot biztosított 14 éves korig minden gyermeknek, s ezzel egyenlő művelődési feltételeket teremtet. A választható tárgyak és gyakorlatok módot adtak az egyéni hajlamok, képességek kibontakoztatására és a pályaválasztás előkészítésére. Ugyanakkor ... reformpedagógiai tendenciát tükrözött a szabadon választható tantárgyak túlzott térhódítása.” [17]

Ezzel az utóbbi megállapítással azért lehet vitába szállni, mivel az 1946-os tanterv — mint az előzőekben láttuk — a gyermekek társadalmi környezetét, illetve a korábbi iskolarendszert vette figyelembe a fakultatív tárgyak kiválasztásakor.

Úgy gondolom, hogy az 1946-os tanterv fakultatív tárgyainak rendszerében nem kell reformpedagógiai tendenciákat keresni. A tanterv tájékoztatója egyértelműen indokolta meg azok felvételét.

Az 1946-os tanterv szabadon választható tárgyainak beiktatását két szempontból lehet bírálni.

1. A szabadon választható tantárgyi rendszerre való áttérés — mivel történeti előzménye sem volt — társadalmi fejlettségünkhöz képest túl korán történt. A kezdeményezés helyes volt, ennek bevezetésére azonban nem értek meg a társadalmi feltételek. Több évszázados lemaradást kellett pótolni az egységes népoktatás megteremtésével s mind a közoktatáspolitikai, mind a pedagógiai hangsúlyt erre kellett helyezni. A különböző helyeken működő általános iskolák között — ismét a történelmi múlt hagyományai miatt — olyan nagy volt az eltérés, hogy minden erővel az oktatás egységes színvonalát kellett biztosítani. A szabadon választható tantárgyak ezt a közoktatáspolitikai és pedagógiai célkitűzést veszélyeztették azzal, hogy a különböző tárgyak beiktatásával végső soron az iskola helyi viszonyainak, az iskolarendszer korábbi tagozódásához hasonlóan differenciálta az egyes általános iskolákat.

2. A szabadon választható tárgyak felvétele más szempontból azért bírálható, mivel nem vette — de nem is vehette — számításba azt a nagyarányú társadalmi mozgást, amely szocialista társadalmunk építésével bekövetkezett. Az egyes társadalmi rétegek mobilitása irreálissá tette az 1946-os tanterv szemléletében rejlő —

s a korá bbi társadalmi felfogást tükröző — nézetet, amely a tanulókat adott társadalmi körülményeik figyelembevételével igyekezett egy-egy meghatározott tantárgy vála sztására készíteni.

Közo ktatáspolitikánk azonban azt tette szükségessé, hogy a munkás, paraszt tanulók minél nagyobb számban tanuljanak tovább s változzon meg ezáltal közép és felsőoktatásunk tanulóinak társadalmi összetétele. Ez a célkitűzés viszont nem indokolta a helyi körülményeket szem előtt tartó tantárgyválasztást, mivel a munkás, paraszt tanulók pályaválasztása és pályairányítása társadalmunk felgyorsuló fejlődését szolgálta.

Az a tény, hogy a szabadonválasztható tantárgyak csoportjába többségében az ún. készségi tárgyak kerültek s az 1946-os tanterv biztosította a mezőgazdasági és ipari ismeretek oktatását, s ezzel a munkaoktatás alapjainak nyújtását az általános iskolában, e tárgyak oktatásának megszüntetésével fontos tárgyak kerültek ki az általános műveltség tartalmából. Ezért vált az 1950-es tanterv intellektuális jellegűvé s ezért kellett több éven keresztül arra törekedni, hogy a gyakorlati jellegű tantárgyak ismét helyet kapjanak az általános iskola tantervi anyagában.

A választható tárgyak korai beiktatására vall az is, hogy oktatásukhoz nem voltak meg a kellő feltételek. Az 1946-os tanterv hiába hívta fel a figyelmet a körülmények reális számbavételére, ezek a körülmények minden szempontból nagyon korlátozottak voltak s így akadályozták a legalapvetőbb differenciálási igények kielégítését is. Így a tantárgyak szabadon választása sem járulhatott hozzá a tanulók képességeinek kifejlesztéséhez.

Mind a közoktatásügyi, mind a pedagógiai feltételek — a társadalmi körülmények fejlődésével együtt — csak fokozatosan értek meg a fakultatív oktatás bevezetésére. Társadalmi fejlődésünk csak most jutott el arra a fokra, hogy nagyobb mértékben igényelje a képességek tudatos fejlesztése alapján történő pályaválasztást. Pedagógiai szempontból is most jutottunk el odáig, hogy — korszerű tantervi koncepció megteremtésével — biztosítani tudjuk az egységes alapműveltség megadását s erre épülve a fakultatív tárgyak oktatását. Általános iskoláink oktatási színvonalában ma már nincsenek olyan nagy eltérések, mint az 1946-os tanterv időszakában, így az egységes műveltség is jobban biztosítva van. Ugyanakkor általános iskoláink oktatási, képzési feltételei is lényeges fejlődésen mentek át.

Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők járultak hozzá s tették lehetővé a differenciált oktatásra való áttérést, akkor a következő főbb megállapításokat tehetjük.

1. Közoktatáspolitikailag fontos tényezőnek tekinthetjük a származás szerinti kategorizálás eltörlését, amely társadalmi alapját teremtette meg az egyéni képességek fokozottabb figyelembevételének.

2. Lényeges elemként említhetjük meg ugyancsak társadalmunk fejlődési szempontjából a pályaválasztás kérdésének előtérbe kerülését s ezzel összefüggésben társadalmi mobilitásunk lassúbbodását.

3. Pszichológiai szempontból jelentős az a változás, hogy a figyelem a marxista személyiségkutatásra terelődött s ez magával hozta az egyéni sajátosságok intenzívebb vizsgálatát. Ezzel az eddig intenzíven, ugyanakkor azonban egy kicsit egyoldalúan vizsgált közösségi nevelés vált teljesebbé.

4. Ugyancsak pszichológiai szempontból jelentős a személyiség, a képességkutató módszerek térhódítása is, pontosabban e módszerek — marxista igényű — rehabilitálása.

5. Pedagógiai szempontból első helyen a korszerű tantervelmélet igényét emelhetjük ki, amely nagyobb intenzitással kívánja figyelembevenni az egyéni képességek kibontakoztatását.

6. Pedagógiai szempontból fontos az is, hogy az eléggé megmerevedett osztálykeretet — ezen alapvető szervezeti forma meghagyása mellett — a csoport-, illetve az individualizált munka alkalmazása frissíti fel s ezek jobban érvényre juttatják az egyéni képességeket.

7. Pedagógiai szempontból említendő még a korszerű oktatási módszerek alkalmazása is, amelyek szintén az egyéni sajátosságokra épülnek fel. (programozott oktatás)

Mindezen tényezők mögött azonban elsődlegesen társadalmi fejlődésünk igénye, s magasabb fejlettségi foka húzódik meg, amely nemcsak lehetővé, de ugyanakkor szükségessé is teszi a differenciált oktatásra való rátérést.

Ezek a tényezők is azt igénylik, hogy „a jövőben egy rugalmasabb és dinamikusabb iskolarendszer jöjjön létre. Ennek lényeges jegye minden bizonnyal az egyéni képességekhez és hajlamokhoz való alkalmazkodás.” [19]

Az egyéni képességekhez jobban igazodó oktatási rendszer előzményének tekintjük a szakosított tantervű osztályok bevezetését. Erre az 1956/57-es tanévben került sor. Az 1946-os tanterv 1950-ben történő megszüntetése óta így csak most vált lehetővé egy rugalmasabb oktatási forma kialakítása.

Az 1956/57-es tanévtől a szakosított tantervű oktatás eléggé változatosan alakult s több pedagógiai problémát is felvetett.

Az 1956/57-es tanévben ének-zene szakosított tantervű iskolák jönnek létre, 1966-ban már nem iskolák, hanem csupán szakosított tantervű osztályok működnek. Az 1968-ban kiadott minisztériumi utasítás bővíti a szakosítási lehetőségeket s megengedi idegen nyelvek és a matematika szakosított oktatását is. Ugyanakkor az 1968-ban kiadott utasítás már bizonyos korlátozást hajt végre a szakosítással kapcsolatban. Egyrészt arányosítja a természettudományos és nyelvi tagozatos, illetve a szakosított és általános tantervű osztályokat, előírva azt, hogy az utóbbiak a csoportoknak legalább 25%-át tegyék ki, másrészt elrendeli, hogy egy tanuló csak egy szaktergyat választhat.

Az 1970-ben kiadott utasítás engedélyezi testnevelési szakosított osztályok szervezését is.

A szakosított tantervű osztályok működése pozitív és negatív tapasztalatokat is eredményezett.

Pozitív vonás volt többek között az, hogy a szakosított tantervvel dolgozó osztályokban nagyobb fejlődési lehetőség nyílt a jó képességű, a nagyobb terhelést is vállalni tudó gyermekek számára. A kiemelt tantárgy tanítása pozitívan hatott a többi tantárgy tanulására is. A szakosított oktatás hozzájárult a fizikai dolgozók gyermekeinek kulturális hátrányának csökkentéséhez. A szakosított osztályokat mind a pedagógusok, mind a szülők nagy érdeklődéssel fogadták.

E pozitív vonások mellett azonban jelentkeztek a szakosított osztályok negatív tulajdonságai is. Így többek között a szakosított osztályok szelektáló jellege, túlterhelése, ezen osztályok tanulóinak közömbössége a közösségi megmozdulások iránt, s az, hogy a szakosított osztályokban a pályaválasztás gyakran nem kapcsolódott a tagozat profiljához.

E pozitív és negatív tapasztalatokat kell figyelembe venni a fakultatív oktatás bevezetésénél is, s ezzel fokozottabb mértékben biztosítani az egyéni képességek kifejlesztését, szélesítve annak társadalmi bázisát s erősítve hatását a társadalom fejlődésére.

- [1] Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Budapest, 1973. 60
- [2] Uo. 66.
- [3] Uo. 67
- [4] Uo. 67
- [4] Uo. 67
- [5] KÁRMÁN Mór: A népiskola tanulmányi rendje, különös tekintettel a fővárosra. Budapest, 1896. 28.
- [6] LÉDERER Ábrám: A népiskolai tanterv revíziójához. Népmvelők Lapja. 1897. 25.
- [7] A Magyarországi Néptanítók hetedik egyetemes gyűlésének naplója. Budapest, 1912. 64.
- [8] A népiskola. Népszava, 1890. 46. sz.
- [9] Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye, Budapest, 1973. 55.
- [10] Tanterv az általános iskola számára. Budapest, 1946. 8.
- [11] Uo. 7.
- [12] Uo. 7.
- [13] Uo. 8.
- [14] Uo. 10.
- [15] KOVÁCS József. A magyar közoktatás fejlődése a felszabadulás óta. Pedagógiai Szemle, 1952. 494.
- [16] Tanterv az általános iskola számára. Budapest, 1946. 11.
- [17] KOVÁCS József: idézett tanulmány, 495.
- [18] BERCZKY—KOMLÓSY—NAGY: Neveléstörténet. Budapest, 1973. 345.
- [19] LIGETINÉ, dr. Verebély Anna: Szakosított tantervű osztályok és fakultatív oktatás az általános iskolában. Neveléstudományi Közlemények, 1974. 29—52.

HISTORISCHER ÜBERBLICK DER HEIMISCHEN TENDENZIEN DER DIFFERENZIEREND-ORIENTIERENDEN BILDUNG

Sándor Bereczki

Verfasser untersucht in seiner Studie vor allem, welchen gesellschafts-politischen, kultur-politischen Ursachen es zuzuschreiben ist, dass bis zur Zeit der Befreiung Ungarns nicht der Anspruch und die Notwendigkeit der Entwicklung der individuellen Fähigkeiten erhoben wurde. Als Hauptursache wird das Fehlen eines einheitlichen Kultursystems erwähnt und gleichzeitig auch auf die entsprechende Selektion des Klassencharakters der Gesellschaft hingewiesen. Den Versuch eines fakultativen Unterrichtssystems unternahm erstmalig der Lehrplan vom Jahre 1946, der mehrere, auch den heutigen Forderungen entsprechende Prinzipien festlegte. Der Lehrplan von 1950 aber hob die fakultativen Gegenstände auf, und erst 1956 wurden die Klassen mit spezialisiertem Lehrplan eingeführt, welche auch die individuellen Fähigkeiten berücksichtigten. Der 1972 erlassene Beschluss KB der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei schreibt die Einführung des fakultativen Unterrichtes vor.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР ПРЕДЫСТОРИИ ДИФФЕРЕНЦИРУЮЩЕ-ОРИЕНТИРУЮЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЕНГРИИ

Ш. Берецки

Автор в своей работе в первую очередь пишет о том, что до освобождения по некоторым общественно-политическим и экономическим причинам и в политике всеобщего обучения не были учтены необходимость и потребность в развитии индивидуальных способностей учащихся. В качестве самой основной причиной он приводит недостаток единой системы всеобщего обучения, в то же время указывает и на селекцию, соответствующую классовому характеру общества. Впервые введением факультативного обучения попыталась программа за 1946 год и было выдвинуто несколько принципов, соответствующих современным потребностям. Однако, из учебной программы 1950 года эти факультативные предметы были исключены и только с 1956 года были организованы классы, где обучение происходило по специальному учебному плану, которые принимали во внимание и индивидуальные способности учащихся. По решению ЦК ВСРП от 1972 года введено факультативное обучение.

AZ ORSZÁGISMERET OKTATÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ OROSZ SZAKOS TANÁRKÉPZÉSBEN

BOKÁNYINÉ KOCSIS MARGIT

I.

Az országismeret meghatározása

Az országismeret tanításának módszertani kérdései, a tárgy helyének, tartalmának meghatározása nem újkeletű az idegen nyelvet oktatók körében. Számos külföldön megjelent publikáció, nemzetközi tanácskozás, konferencia tanúskodik erről. Hogy a kérdés különösen az elmúlt 10—15 év során a figyelem középpontjába került, abban nagy szerepe van az orosz nyelv- és irodalomtanárok nemzetközi szervezetének, a MAPRJAL-nak, amelynek keretében jelenleg egy speciális bizottság működik az országismeret területén folyó kutatómunka összefogására.

A szakirodalomban egybehangzó a megállapítás, hogy az orosz nyelv-oktatásában korábban négy fő aspektus; a lexika, a grammatika, a fonetika és a stilisztika volt a tanulmányozás tárgya. Az utóbbi évek módszertani kutatásai kapcsán, egy még sok vitát kiváltó, új aspektus jelent meg: az országismeret. Valamennyi forrásmunka utal egy, a kérdés kapcsán jelentkező kettősségre. Egyrészt ide tartozik bármely tudományág, amelynek tárgya a Szovjetunió, így a földrajz, a demográfia, a közgazdaságtan, a szociológia, a művészet, a történelem, az irodalom stb. A másik vélemény, amelyet főleg a szovjet kutatók képviselnek, a nyelv és kultúra elválaszthatatlanságából indul ki, a nyelv és civilizáció szoros kapcsolatát hangsúlyozzák.

Az első esetben a cél az, hogy a hallgatókat bizonyos alaptudással lássák el földrajzból, történelemből stb. A második esetben a tanár abból a kultúrából nyújt alapvető ismereteket a kommunikációhoz, ami minden, az illető nyelvet hordozó átlagos polgárnak birtokában van. E szemlélet képviselői rámutatnak, hogy az alapvető országismeret hiánya a beszéd tartalmi helytelenségéhez vezet, megnehezíti a szövegek, különösen a szépirodalmi művek megértését. Ebből kiindulva az országismereti problémák közé sorolják az ún. nem verbális beszéd, elsősorban a jelbeszéd kérdését is.

A két álláspont képviselői egyaránt megegyeznek abban, hogy nézeteik gyakorlatilag nem mondanak ellent egymásnak, mert az országismeret-oktatásának folyamatában szükséges fejleszteni a földrajz, történelem és más tárgyak ismeretét is, de ugyanúgy szükséges tökéletesíteni az országismeret-oktatását, mint a nemzeti kultúra alapismeretét is. A szovjet kutatók, élükön VERESCSÁGINNAL és KOSZTOMÁROVVAL, előadásaikban, megjelent publikációikban részletesen foglalkoztak az országismeret meghatározásával, egyes ágazatainak elemzésével. Véleményük szerint az országismeret a tanulandó nyelv országának kultúrája, amely az idegen nyelvtanítás módszertani anyagát képezi, tehát az „országismeret — a tanult nyelv országának kultúrája, amely a nyelv tanítása módszertanának anyagává, vagy pontosabban, a nyelv tanulása során kiegészítő ismeretszerzés anyagává vált” [1].

A továbbiakban a szerzők a kultúra és az országismeret kapcsolatát, a két fogalom bizonyos egybeesését fejtegetik: A kultúra — határozzák meg a szerzők — „az ember alkotó tevékenysége, mind a múlt, amelyet a kulturális értékek őriznek,

mind a jelen, amely ezeknek a kulturális értékeknek a terjesztésén alapul, azaz, amely az emberi történet gazdagságát átalakítja az élő személyek gazdagságává az univerzális elsajátítás, a jelen és magának az embernek átalakítása útján". [2] A szakirodalom az országismeret tanításának 9 értelmezését sorolja fel, illetve magyarázza meg. Ezek a következők:

— Az országismeret mint földrajz, történelem, etnográfia, stb. kurzus.

A kutatók itt kiemelik ennek az értelmezésnek történelmi gyökereit, amelyek a múlt századba nyúlnak vissza, amikor a gimnáziumok, intézetek, iskolák nagy részében az idegen nyelvet mesék, történetek, elbeszélések alapján tanították s ez nem nyújtott sem ismereteket, sem nevelési lehetőségeket. Ennek ellensúlyozására jelent meg a követelmény, hogy a tanulókat meg kell ismertetni a tanult nyelv országának tudományágaival, életével stb. Ez látszik bizonyítani, hogy az országismeret már kezdettől fogva nem tudományos-kutató jellegű, hanem a módszertan egyik ága. Ennek az értelmezésnek legnagyobb hiányossága, hogy nagyon gyenge a kapcsolat a tanult nyelv és a nyelven kívüli valóság között. Paradoxonnak tűnik, hogy az országismeret kurzusok, amelyek a nyelvoktatást voltak hivatva megjavítani, a valóságban elszakadtak a nyelvoktatástól.

Főiskolánkon, az orosz szakos képzés folyamán ez a kérdés szintén nem megoldott. Országismereti anyagot hallgatóink csak az egyes szaktárgyak keretében kapnak, amennyiben ezt az órakeret és a tananyag megengedi. Igaz, a nyelv- és stílusgyakorlatok (lexika) tárgy kereteiben III—IV. éven ún. országismereti témaköröket ír elő a tanterv. Ez azonban nem biztosítja, hogy jövőre orosz szakos tanáraink összefüggő elképzelést nyerjenek Szovjetunió földrajzáról, történelméről stb. Oktatóinkat évek óta foglalkoztatja egy speciális országismereti kurzus beindítása, hogy ezen a területen is tájékozott szakembereket képezhessünk.

— A szemléltetés hitelessége.

A negyvenes évek közepétől az audio-vizuális eszközök széleskörű bevezetése kapcsán vetődik fel a szemléltető eszközök hitelességének kérdése. A legtöbb helyen hiányossággént lép fel a szemléltetés nem hiteles módja. Külföldi kutatók kifejezték véleményüket, mely szerint az idegen nyelv tanítása nem csak egy új kifejezésforma megtanulása a régi elképzelésekhez, hanem jelentős részben egy új tartalom elsajátítása is. A meglevő szemléltető eszközök legnagyobb hibája éppen az orosz fogalmak ábrázolásában rejlik, még a nyelvet kiválóan ismerőknek sem sikerül összehasonlítani olyan anyagot, amely kifogástalanul megfelel a követelményeknek.

Tanszékünk oktatóinak is gondot okoz a szemléltetés, különösen az alsó évfolyamokon. Rendelkezésre áll ugyan egy nyelvi laboratórium, ahol pl. irodalomból, direkt országismeretből bőséges diafilm sor áll rendelkezésre. A gondot az I—II. éves lexika-anyagok szemléltetése okozza, ahol a mindennapi témakörökhöz nem áll rendelkezésünkre központilag készített szemléltető képsor. Az oktatók egyénileg próbálják összeválogatni az anyagot folyóiratok, képes újságok segítségével. Ezek azonban nem időállóak sem tartalmuknál, sem kivitelüknél fogva. (Az újonnan megjelenő jegyzetekhez esetleg el lehetne készíttetni egy-egy képsort minden témakörből a magyar főiskolákon dolgozó anyanyelvű tanárok segítségével.)

— Országismeret az oktatófilmekben,

Ez szorosan kapcsolódik az előző pontban kifejtettekhez, az ott felsorolt követelmények itt is érvényesek. Ezen a területen megemlíthető K: GÜNTER és J. SÜSS (NDK) „Utazás Moszkvába” című filmje, amelynek felvételei a Szovjetunióban készültek. Nagyon hasznos a moszkvai Módszertani Központ által készített tévéfilm sorozat, amely széleskörű ismereteket nyújt a Szovjetunióról. Ezekből a filmekből azonban, sajnos, egy sem áll rendelkezésünkre. Ezt valamelyest áthidalhatjuk szovjet

tudományos-ismeretterjesztő filmek kölcsönzésével, melyek között a III—IV. éves lexika anyaghoz szinte minden témakörhöz található.

— A mindennapi viselkedés nyelve.

Itt az ún. szokásos vagy mindennapi viselkedés nyelvéről van szó, amit a szociológusok gyakran rutinnak is neveznek. „Az ember, aki egy meghatározott kultúrában nőtt fel, ha megszegi a magatartási normákat, akkor tudatosan és jól előre látja a következményeket, amelyekhez ez vezethet. A külföldi viszont, ha az együttélés saját népére vonatkozó normái szerint lép fel, a kiközösítés veszélyébe kerül, kedvezőtlen benyomást hagyhat maga után és emiatt nem tud kontaktusba kerülni a beszélgető társal. De a legnagyobb veszélyt az rejtí magában, hogy a külföldi, ha számára új kultúrába kerül és nem ismeri a viselkedés szabályait, képtelen helyesen érzékelni az őt környező emberek cselekedeteit és ennek eredményeképp egy ún. kultúrsokk (culture shock) hatása alá kerül”. [3]

A külföldi diákok viselkedése alapján három periódus ismeretes:

1. az ún. rózsaszín periódus, amikor az újdonság hatására mindent pozitívan értékelnek;

2. a frusztrációs periódus, amikor jelentőssé válik a nosztalgia és a kultúrsokk következménye;

3. az akkulturáció periódusa, amikor elsajátítják az új viselkedési normákat és általában megtalálják helyüket a szokatlan körülmények között.

Megfigyelések alapján az első időszak két héttől két hónapig, a második másféltől három hónapig, a harmadik pedig mindaddig tart, amíg a diák a nyelvterületen tartózkodik.

Az orosz szakos tanárképzés mai rendszerét figyelembe véve, amikor egyre nagyobb teret kap a szovjetunióbeli részképzés lehetősége, az intenzív tanfolyamok szervezése stb., különösen figyelemre méltóak ennek az értelmezésnek tételei. Ha a hallgatókat a hazai képzés során megfelelően felkészítjük, ha az országismereti anyagot hozzáértően beépítjük a tananyagba, akkor csökkenthetjük vagy akár el is kerülhetjük a kultúrsokkot. Ez annál is szükségesebb, mivel a részképzés ideje mindössze félév, s nem mindegy, hogy hallgatóink mennyit profitálnak a Szovjetunióban eltöltött viszonylag rövid idő alatt.

— Az országismeret és a nyelvi kifejezési formák sajátossága.

A szakirodalom a verbális nyelvben három alapvető sajátosságot emel ki:

1. olyan jelenségek, amelyeknek nincs megfelelője a tanuló anyanyelvében;

2. olyan kifejezések, amelyek korábban a „nyelv lelkéhez” tartoztak;

3. olyan jelenségek, amelyek a nyelvi jelek rendszerén túl vannak.

Ezeknél a jelenségeknél fel kell figyelni az ún. nem ekvivalens lexikára, amelyeknek szavai nem fordíthatók idegen nyelvre egy szóval, csak körülírással vagy saját neologizmus segítségével fejezhetők ki.

Ez talán az egyik legtöbb problémát okozó területe az idegen nyelv tanulásának, illetve oktatásának, különösen a jövőben orosz szakos nevelőinek előkészítése során. KOSZTOMÁROV és VERESCSAGIN 1974-ben kiadott tanulmányukban részletesen foglalkoznak az országismeret elméleti kérdéseivel. Ezt a tudományágat két csoportra osztják: országismeret — amely vagy orosz vagy anyanyelven ismereteket nyújt a hallgatóknak, és nyelvi-országismeret, amely nem nélkülözheti az orosz nyelvet, „mert olyan ismereteket tanulnak, amelyek, valójában, a diák anyanyelvében nem is fejezhetők ki”. [4] Ide sorolják a nem ekvivalens lexikát is. A tanárok és hallgatók munkájának könnyítése céljából a szerzők egy nem ekvivalens lexikai nyelvi-országismereti szótár összeállításán dolgoznak, amelynek egyes részeit már vitára is bocsátották a kötetben.

— Az alapismeretek

Az idegen nyelvű szöveg megértéséhez nem elég tudni a szavakat és ismerni a nyelvtant, tehát a formát, hanem szükséges a beszéd tartalmát is ismerni. Az írók, művészek publikációikat azokra az ismeretekre alapozzák, amelyek sajátjai minden átlag orosznak. Ezeket szokás alapismereteknek nevezni. Sok esetben a külföldi és az orosz között nem a nyelvi akadály a meg nem értés oka, hanem az alapismeretek különbözősége.

Az alapismeretek megszerzésére orosz szakos tanárjelöltjeinknek legnagyobb lehetőséget az irodalomoktatás során nyújthatunk, amikor az egyes történelmi, földrajzi stb. témájú irodalmi művek tanulmányozása, olvasása kapcsán akár előadásokon, akár szemináriumokon a tanár kénytelen tájékoztatni őket. Ez azonban véleményünk szerint igen kevés. Meg kellene találni a módját — akár a már említett országismereti kurzus beindítása útján — hogy az irodalom és lexika órák töredékes tájékoztatása mellett bizonyos alapokat biztosíthassunk diákjainknak. Ha erre sor kerülne, akkor ezt az alsó évfolyamokon kellene kezdeni, hogy — amint ez az új tantervben szerepel — harmadéves korukra, mire az intenzív irodalmi kurzus beindul, már legyen elképzelésük, illetve ilyen irányú műveltségük.

A felsorolt értelmezéseken kívül a szakirodalomban még a következő nagyon fontos értelmezések szerepelnek: a szövegek nyelvi-stilisztikai elemzésének magyarázatai (lényege, hogy a szöveg elemzése kapcsán több információt nyújtsanak, mint amit a szó szerinti értelmezés lehetővé tesz); az auditív anyagok hitelessége (főkövetelmény, hogy az auditív anyagok hitelesen tükrözzék a szovjet emberek szokásait, gondolkodását, a szovjet életformát stb.); országismeret a beszédhelyzetekben és a jelbeszédben (ide tartozik az ún. nem verbális nyelv is, amely magában foglalja a jelbeszédet, a mimikát, a viselkedést stb. A jelbeszéd és a mimika valóságos, bár hang nélküli nyelv. A mimika és a jelbeszéd minden nyelvben az emberi közösségtől függően változik. Ezen ismeretek hiánya a kölcsönös meg nem értést eredményezheti.) Ezekkel az értelmezésekkel — fontosságuk miatt — tanszékünk oktatói külön foglalkoznak, s megfigyeléseikről egy későbbi munkában fognak beszámolni.

II.

Az országismeret helye és szerepe a nyelvoktatásban

„Napjaink idegen nyelvtanítás módszertanának jellegzetes vonása az egyre szorosabb kapcsolat az adott ország nyelvének tanulása és földrajzának, történelmének, közgazdaságának, tudományának és kultúrájának tanulmányozása között. Ez adja meg a lehetőséget arra, hogy a tanuló elegendő elképzelést kapjanak nem csak magáról a nyelvről, hanem annak széles kulturális-történelmi kontextusáról is.” [5]

A Szovjetunióról szóló első oktatófilmek szerzői nagyon precízen megfogalmazták az országismeret tanításának szükségességét. Ez a gondolat csendül ki a külföldi szakemberek írásaiból is. R. LADÓ pld. könyvében 17 pontban állította össze az országismeret tanításának elveit. Ezek közül számunkra a fontosabbak közül van a 15., melynek kapcsán a következőket írja: „A tanulandó nyelv országának kultúrájához való viszony ... a tanulókat arra kell nevelni, hogy igyekezzenek azonosítani magukat azokkal az emberekkel, akik számára az adott nyelv anyanyelv, és a néphez való baráti megértésre...” [6]. A kérdés megvilágítása során kollégája, Wallace E. LAMBERT könyvére és kutatásaira hivatkozik; aki felméréseket végzett kérdőívek segítségével annak feltárására, hogy a tanulók viszonya az adott országhoz hogyan segíti a nyelvtanulást.

Amikor az országismeret szerepéről, jelentőségéről beszélünk, akkor az előző fejezetben már részletesebben kifejtett tényekből kell kiindulni. Különös szerepe van az idegen nyelv tanulásában a beszédsszituációknak, az ún. nem verbális nyelvi eszközöknek, amelyek közül kiemelkedik a magatartás és a jelbeszéd jelentősége. Ezek a szempontok különösen fontosak a leendő tanárok képzésének folyamatában, amelyre döntő hatást gyakorolnak az iskolai követelmények — ahogyan erről G. BARTEN ír megjelent tanulmányában [7].

Amikor az országismeret szerepéről és jelentőségéről írunk, feltétlenül utalnunk kell az előző fejezetben leírt kultúrsokk létezésére és annak hatására.

A fent leírtak mellett még két fontos tényezőről kell említést tenni. Az egyik, hogy a tanulókra — milyen hatással van a szakszerűen adagolt országismereti anyag, amely egyik oldalról „emeli a tanulók általános műveltségi szintjét, fejleszti őket”, másrészt pedig fokozza az érdeklődést a tantárgy iránt”, [8], ami együttjárója az eredményes tanulásnak.

A másik tényezőre G. BARTEN hívta fel a figyelmet, mely szerint az orosz nyelv tanításakor, az orosz szakos hallgatókkal való foglalkozás során szem előtt kell tartani a barátsági munkára való felkészítésüket is, azaz az országismeret oktatása során valósuljon meg „az orosz szakos hallgatók felkészítése a Német—Szovjet Baráti Társaságban való társadalmi tevékenységre”. [9]

Végül szólni kell a politikai-nevelőmunka lehetőségeiről az anyag tanítása során. Szovjet kutatók erről így nyilatkoznak: „A legfontosabb: nyelvi-országismereti tanítási módszer lehetővé teszi, közvetlenül a nyelvi órán a politikai és ideológiai nevelőmunkát... a tanítási folyamat hatékonysága nem csak nyelvi tekintetben, hanem a politikai nevelőmunka vonatkozásában is emelkedik.” [10]

Az országismeret szerepének, anyagának megállapítása után a kutatókat nem kevésbé érdekli az országismeret helyének megállapítása az orosz nyelv oktatásának folyamatában, ennek keretében pedig elsősorban a jövőbeli orosz tanárainak felkészítése során. Erről így nyilatkozik G. BARTEN: „Az orosz nyelv tanárainak felkészítése során a képzési és nevelési célok realizálásához szükséges a „Szovjetunió országismerete” rendszer valamennyi komponensének harmonikus kölcsönhatása. Mint ennek a rendszernek effektív komponensei beigazolódtak: előadások és szemináriumok az országismeretből és irodalomelméletből; az orosz nyelvi gyakorlatok; a diákok önálló munkája a nyelvi laboratóriumban és odahaza az országismereti anyagból; a diákok diplomamunkái országismereti témából, különösen azoké, akik részképzésen voltak Szovjetunióban.” [11] Igen találóan jegyzi meg a szerző ugyanebben a cikkében, hogy a jövő nyelvtanárainak képzésében szükséges „az országismereti foglalkozások koordinálása a nyelvgyakorlatokkal, az irodalomtanítással és a módszertannal, s ugyanúgy a második szakkal is.” Ezek a megállapítások igen fontosak a tananyag összeállításánál, illetve a legnagyobb jelentőséggel a tankönyvek írásánál bírnak. Még egy figyelemre méltó szempont is szerepet játszik, amire B. NAUMANN és V. SATÓ hívják fel figyelmet: az az információ a Szovjetunióról, „amit a tanulók a filmekből, rádióból, televízióból, az újságokból és a folyóiratokból kapnak.” [12]. Ez utóbbi azért is fontos, mert napjainkban különösen a szocialista tábor országaiban, igen széles és sokoldalú tájékozódást nyerhet minden ember a Szovjetunióról, akár személyes tapasztalatok, akár a kommunikációs eszközök útján. Még inkább vonatkozik ez az érdeklődő orosz szakos hallgatókra.

Az országismeretnek, mint tananyagnak helyét keresve, a szakirodalomban kétszempontú figyelhető meg. Míg szerepének, anyagának megállapításában az álláspontok egységesek, az adagolás módjánál több vitatott probléma merült fel. Így M. I. MULICS [13] a következő kérdéseket teszi fel: 1. Mikor kezdhető meg az országismeret

oktatása és milyen nagy legyen az anyag? Véleménye szerint már az első órától kezdve oktatni kell az országismeretet, és az anyag mennyisége az iskolatípustól függ. Ezzel egyet kell érteni, de arra is rá kell mutatni, hogy a gyakorlatban nem sikerült egyeztetni, illetve beépíteni az országismereti anyagot a tananyagba. Erről tanúskodik a második kérdés: Kell-e illetve lehet-e növelni az országismereti anyagot a nyelvtan és az irodalom terhére? Véleménye szerint, ha a hozzáállás helyes, ez nem jelenthet túlterhelést a tanulók számára. Itt MULICS mintha megfeleldkezne egy — a szovjet kutatók által már kipróbált — módszerrel, az ún. nyelvi-országismeretről: ennek segítségével a nyelvgyakorlati órákba beépíthető az országismereti anyag. Az is általánosan elfogadott már, hogy az irodalom oktatása sem történhet országismereti anyag nélkül.

A másik vitatott kérdés szorosan kapcsolódik az előzőekhez — ez a külön vezetett országismereti kurzusok kérdése. Az előző fejezetben leírtak utalnak ennek a módszernek mint tradicionálisnak a létezésére nemcsak külföldön, hanem Szovjetunióban is (pl. a külföldi ösztöndíjasok részére tartott történelmi, földrajzi előadás-sorozatok). Ennek a módszernek az a jó oldala, hogy több információt nyújt a nyelvet tanulóknak Szovjetunióról, mint amit a nyelvórák anyagába be lehet építeni. Hiányosság viszont itt a nyelvi nehézség. Ha ugyanis olyan hallgató hallgatja ezeket, aki még nem bírja a nyelvet, vagy csak kezdi a nyelv tanulását, akkor ez nem csak az anyag elsajátításában okoz nehézséget, hanem a megértésében is, „nagyon gyakran, (különösen a nem szláv országokban) a hallgatók képtelenek orosz nyelven megvitatni összetett filozófiai vagy művészeti kérdéseket; ha a tanár szigorúan tartaná magát ehhez a nyelvhez, akkor az anyag mély ismerete károsodna” [14]. Tehát ha azt akarjuk, hogy a hallgatók valóban profitáljanak, akkor meg kell engedni az anyanyelv használatát úgy az előadásokon, mint a tankönyvekben. Véleményünk szerint helyes ez a következtetés, annál is inkább, mert ha a mi körülményeinket figyelembe véve, megvizsgáljuk az ilyen előadások célját, meggyőződhetünk, hogy a célok eléréséhez száz százalékgig meg kell értsék és el kell sajátítsák jövőben orosz szakos tanáraink a Szovjetunióról összeállított anyagot. Meg kell találni az országismereti anyagoknak a nyelv- és stílusgyakorlatokba beépíthető részét és meg kell határozni, mit adjunk külön előadásokban a többi területről.

A téma kapcsán 1974-ben megjelent tanulmánykötetben felvetődött még egy ezzel kapcsolatos aggodalom: ha az országismereti anyagot anyanyelven hallgatják a diákok, nem fogják ismerni a megfelelő terminológiát. Így például a norvég kutató I. BROK kísérleteket folytat ennek áthidalására oly módon, hogy a nyelvgyakorlati órákon előkészítik az előadások lexikai anyagát és kézhez kapja minden hallgató. Így az előadásokon már jóval többet megértenek és eredményesebben tudnak dolgozni. Véleményünk szerint ez a kísérlet érdekesnek és eredményesnek tűnik. Nálunk erre a célra jól ki lehetne használni a nyelvi laboratóriumot, amire már történtek eddig is kísérletek (pl. a II. éves történelmi lehallgató anyag).

III.

Országismereti problémák a főiskolai orosz szakos tanárképzésben

Fentebb már történt utalás arra, hogy a hallgatók milyen csatornákon kaphatják az országismereti anyagokat. E kérdésnek a problematikája számunkra különös jelentőséggel bír. Bizonyított tény, hogy az életbe kikerülve hallgatóinknak az adott munkaterületen nemcsak az orosz nyelv oktatóinak kell lenniük, hanem szakjuknál

fogva a barátsági munka tevékeny részeseinek is. Az orosz nyelvet mint idegen nyelvet tanítani nemcsak annyi, mint a többi tárgyat oktatni, hanem ez politikai jelleget is hordoz magában. Az orosz nyelvtanárnak nagy lehetőségei vannak a politikai nevelőmunkára és ezen belül a tanulók internacionalista szellemben nevelésére is. Itt kell szólnunk a tanárképzésben dolgozó oktatók felelősségéről is, hiszen tőlük függ, hogyan készül fel a jövőben orosz szakos nevelő a hivatására. A szakmai-módszertani felkészítés mellett arra kell törekednünk, hogy hallgatóink Szovjetunióról szerzett sokoldalú ismeretek birtokában kapják meg diplomájukat, hiszen ez egyik legalapvetőbb feltétele a fentebb leírt célok megvalósításának.

Sz. RUSZAKIEV [15] az ismeretszerzésnek három alapvető területét jelöli meg:

- amikor a hallgató kiutazhat Szovjetunióba;
- amikor az osztályteremben hozunk létre nyelvi környezetet;
- a különböző irodalmi művekből.

G. BARTEN [16] a következő lehetőségekről szól: előadások és szemináriumok országismeretből és irodalomból; gyakorlati foglalkozások a nyelvből; a hallgatók önálló munkája a nyelvi laboratóriumban; a hallgatók önálló munkája odahaza; a hallgatók diplomamunkája országismereti témából.

A mi hallgatóink helyzetét vizsgálva, az alábbi lehetőségek állnak rendelkezésünkre, hogy Szovjetunióról ismereteket szerezzenek:

1. A kötelezően előírt foglalkozások keretében

- a) előadások ruszisztikából, nyelvтанból ill. orosz és orosz-szovjet irodalomból;
- b) gyakorlati foglalkozások és szemináriumok nyelv- és stílusgyakorlatokból, nyelvтанból és irodalomból;
- c) a nyelvi laboratóriumban mind a nyelvtani gyakorlatok, mind a lehallgató anyagok kapcsán (a második évfolyam például 10 hónapon keresztül orosz történelmi témájú szövegeket hallgat, a harmadik évfolyam pedig a mai szovjet városokról, tájakról).

2. Óránkívüli lehetőségek:

- a) a hallgató odahaza végzett munkája során (kötelező irodalom, házi olvasmány, házi feladatok megoldása);
- b) Szovjetunióval kapcsolatos évfordulókra ünnepek, kiállítások, orosz nyelvi szakestek szervezése;
- c) filmvetítések, lemezhallgatások a tanszék Druzsba-klubjának szervezésében;
- d) a főiskolai MSzBT tagcsoportjának rendezvényei (írók, műfordítók, szovjet szakemberek meghívása, az időszakos „Hiradó” stb.).

3. A Szovjetunióban eltöltött idő alatt

- a) intenzív nyelvтанfolyam Leningrádban;
- b) részképzés Vlagyimirban;
- c) kirándulások, építőtáborok alkalmával.

4. Főiskolán kívüli lehetőségek:

- a) Busz-szervezésű idegenvezetői tanfolyam és idegenvezetés;
- b) levelezés szovjet diákokkal;
- c) szovjet művészekkel, írókkal való találkozás (pl. a szovjet költők estje, a Moszkvai Vahtangov-színház vendégszereplése stb.);
- d) a tömegkommunikációs eszközön keresztül (újság, TV, rádió stb.).

A fenti felsorolásból is kitűnik, hogy azok a hallgatók, akik komolyan veszik a tanulást és az információszerzést, bőven választhatnak a lehetőségek között. Valamennyi igen fontos terület, de számunkra legfeljebb teljesebb a főiskolai lehetőségek.

ségek biztosítása. Ezek közül jelen munkában a nyelv- és stílusgyakorlatok tárgy adta lehetőségekkel, illetve a tantervi program által biztosított lehetőségekkel szeretnénk részletesebben foglalkozni.

A lehetőségek vizsgálata előtt célszerű megnézni, hogy témánk szempontjából — milyen tárgy a nyelv- és stílusgyakorlat, milyen oktatási és nevelési célokat lehet megvalósítani a keretében. Valamennyi tantervi tervezet, illetve tanterv a tárgy gyakorlati jellegét emeli ki, céljaként egybehangzóan a mai orosz társalgási nyelv elsajátítását jelöli meg. Az 1962-ben kiadott tervezetben ez így fogalmazódik meg: „Az orosz lexika tanításának célja a mai orosz köznyelvnek meghatározott szókincs keretein belül gyakorlati aktív elsajátítása, valamint a szóképzésben, a szókincs stiláris értékelésében való gyakorlati jártasság elsajátítása. A mai orosz köznyelv gyakorlati elsajátítása elsősorban az élő beszéd megértését, a gondolatok orosz nyelven élő szóban és írásban való kifejezését, az orosz nyelvű olvasási készség kialakítását jelenti... A lexikai anyagnak a gyakorlati nyelvtudáson kívül a hallgatók eszméleti-politikai nevelését is elő kell mozdítania és hozzá kell járulnia a hallgatók országismeretének gyarapításához is. Ezért a témáknak lehetőleg a szovjet valóság atmoszférájában kell mozogniuk.” [17] Ezek a célkitűzések azóta is érvényben vannak, az évek során legfeljebb csak a témakörök sorrendiségében volt változás. A tárgy tantervi programjaiból megállapíthatjuk, hogy a tananyag két élesen elhatárolt részre és időre tagolódik: az I—II. évfolyamon levő, a mindennapi élettel kapcsolatos témakörök és a III—IV. évfolyamon levő direkt országismereti témák, általában földrajzi, történelmi, művészeti jellegűek.

Az I—II. évesek 1962-ben kiadott tantervi programjában a beszédgyakorlatok tantervi célkitűzéseinek és a napi témakörök tartalmának ismeretével megállapítható, hogy szinte valamennyi a magyar környezettel kapcsolatos, még csak kísérlet sem történt a mai szovjet valóság ábrázolására, sőt egyes témáknál csak erőltetetten lehetett áttenni a szituációt (pl. a fővárosunk, Budapest történelmi nevezetességei). Előrelépést jelentett az 1963-as program [18], amikor a szigorúan magyar környezethez kötött témákat egy általánosabb megfogalmazással oldották fel, bár az alapvető témakörök ugyanazok maradtak. Pl. a város témánál „A városban” megfogalmazás lehetővé teszi, hogy ne csak Szeged és közlekedése legyen a középpontban. Ennél a programnál a II. évfolyam részére előírt témák között maradt néhány, amely magában hordozza az előző hibákat, ilyenek: a főiskolai élet; KISZ és Úttörő szervezet; a termelőszövetkezetben. Az 1964-es tanterv és program [20] tulajdonképpen erre épült, ugyanazokat a vonásokat fedezhetjük fel benne és ez nem változik az 1970-ben [21] életbe léptetett reform után sem.

A tárgy oktatásában az 1973-as reformtanterv [22] hozott gyökeres változást, jóllehet a témakörök lényegében itt sem változtak, a program megfogalmazása viszont nagyobb lehetőséget biztosít a célok megvalósítására, amelyeket már a 62-es tanterv is nagyon világosan megfogalmazott. A tananyag összeválogatása, az életbelépés előtti jegyzetek javítása, új jegyzetek összeállítása útján a heti hat-hét órás kettővel, megközelíthettük a szovjet kutatók által javasolt módszert — a szövegek nyelvészeti-országismereti elemzését. A tantervi program bevezetése óta eltelt idő alatt első-másodéves hallgatóinknak olyan tananyagot igyekeztünk összeállítani (a jegyzetek még kiadás alatt vannak), amelyek tartalmuknál fogva a mai szovjet valóságot tükrözik, szituációik megfelelnek a hitelesség kritériumának. A nyelvi környezet megteremtésében jelentős szerepet játszanak a tanszék orosz anyanyelvű tanárai és dolgozói, segítségükkel a tananyagok összeállításában; az órák tartalmi vonatkozásaiban sikerült minőségi változást megvalósítani. Véleményünk szerint, a tantervi órakeretek jelenleg hatályban levő elosztása nyelv- és stílusgyakorlatokból sze-

rencsésnek látszik: egyrészt intenzív felkészülést nyújt a III—IV. éven beinduló irodalom orosz nyelvű feldolgozásához, másrészt mire részképzésre utaznak, a napi étellel kapcsolatos témák feldolgozásával tájékozódást kapnak a szovjet emberek életéről, szokásairól, alapot kapnak ahhoz, hogy a kint eltöltött félét hasznosan, tudásuk mélyítésére tudják felhasználni.

A másik nagy egységet, mint már jeleztük, a III—IV. évben betervezett direkt országismereti témák jelentik. Az 1962-es programban már nagyobb lehetőség volt az információszerzésre, viszont az utolsó félév anyagát (a pedagógus pálya szépségei; Makarenko munkásságáról; a kommunista ember főbb jellemvonásai; a gyakorló iskolában; az első tanóra; az óra értékelése; búcsú a főiskolától (államvizsga, kihe-lyezés stb.) szinte teljesen kiszorítottuk az egységesnek mondható témacsoportból. Az 1963-as programban beállt változás szerint az utolsó 6 fő téma szerepel:

- a mai szovjet élet;
- a szovjet iskolák;
- a tanár hivatása;
- a szovjet tudomány eredményei;
- napjaink szovjet művészete;
- a Szovjetunió harca a békéért.

Ezzel a kép teljes lett, minden téma egy csoportba tartozik — megfelelnek a cél-kitűzéseknek. Ez a program került bele az 1964-ben kiadott tanterv és programba. Az 1970-es programok szélesedtek, belekerültek a Szovjet Szövetséges Köztársaságok közül a legismertebbek, a fontosabb nagy városok története és pl. olyan napi fontosságú téma is, mint a „Barátság olajvezeték” stb.

Az új reformtanterv keretében a III—IV. éven a két nép történelmi és irodalmi kapcsolatáról külön témák is kerülnek feldolgozásra. A terv szerint (még csak III. évig jutottak a reformtanterv szerint képzett hallgatók) ennek a kitűzött oktatási célok mellett nagy lehetősége nyílik a politikai-internacionalista nevelésre is, alapot nyújt a későbbi barátsági munkához is (a szovjet ipar és mezőgazdaság, a szovjet közlekedés fejlődése, a mai szovjet tudomány, az úrkutatások, a szovjet nép harca a békés együttélésért, a szocialista gazdasági integráció).

A tantervi programokról tehát megállapíthatjuk, hogy az elmúlt tíz évben kielégítőek a programok adta lehetőségek, keretek országismereti munkánkhoz. A fellelhető hiányosságok nem a programok összeállításából adódtak. A nehézségeket elsősorban a tankönyvi ellátottság okozta. A jó, új lehetőségekhez nem állt rendelkezésre olyan tananyag, ami egységes lehetett volna a magyar főiskolák részére sem az alsó, sem a felső évfolyamokon. Ez nem csupán a magyar felsőoktatás problémája, mint már jeleztük, több nemzetközi tanácskozás témájaként szerepelt a tankönyv-probléma. Megvan rá a remény, hogy a közeljövőben a jegyzetek megjelenésével ez a probléma megoldódik.

Befejezésül szeretnénk jelezni egy sokakat foglalkoztató kérdést. Az előző fejezetekben írtunk arról, hogy az orosz szakos hallgatóknak milyen nagy szükségük van az információszerzésre Szovjetunióról. Programjaink ezt érzékeltetik is. De úgy érezzük, hogy ez kevés. Amit a tanórákon át tudunk venni információt, az a hallgatók szókincse miatt igen szűk korlátok közé szorul. Hasznosnak tartanánk, ha — mint ezt VERESCSAGIN és KOSZTOMÁROV javasolja és lehetségesnek tartja — anyanyelven előadássorozatot hallgatna minden orosz szakos, ezzel kiegészíthetnénk a különböző csatornákon kapott információt, s még jobban felkészíthetnénk hallgatóinkat jövőre hivatásukra.

- [1] *Верецагин, Е. М.—Костомаров, В. Г.: Язык и культура* (Издание Московского Университета, Москва, 1973)
- [2] *Культура, творчество, человек* (сб. статей, Москва, 1970)
- [3] *Верецагин, Е. М.—Костомаров, В. Г.: Язык и культура* (Издание Московского Университета, Москва, 1973)
- [4] *Лингвострановедческий аспект преподавания русского языка иностранцам, сборник статей*, Москва, 1974.
- [5] *Кириш, Т. К., Новиков, Л. А., Суслова, Е. В.: Фильмы-рассказы о Советском Союзе* («Русский язык за рубежом» 1971 № 4)
- [6] *Методика преподавания иностранных языков за рубежом* (Москва, 1967)
- [7] *Бартен, Г.: О страноведческом принципе русского языка.* («Русский язык за рубежом» 1972 № 2)
- [8] *Верецагин, Е. М.—Костомаров, В. Г.: Три типа лингвострановедческого комментария* (Русский язык в национальной школе 1972 № 1)
- [9] *Бартен Г.: О страноведческом принципе преподавания русского языка* («Русский язык за рубежом» 1972, № 2)
- [10] *Верецагин, Е. М.—Костомаров, В. Г.: Три типа лингвострановедческого комментария* (Русский язык в национальной школе, 1972, № 1)
- [11] *Бартен, Г.: О страноведческом принципе преподавания русского языка* («Русский язык за рубежом» 1972, № 2)
- [12] *Неуманн, Б., Сато, В.: О пособиях по страноведению* («Русский язык за рубежом» 1972 № 2)
- [13] *Мулич, М. И.: Страноведение- необходимая дополнительная информация при обучении русскому языку как иностранному* («Русский язык за рубежом» 1972 № 2)
- [14] *Верецагин, Е. М.—Костомаров, В. Г.: Язык и культура* (Издание Московского Университета, 1973)
- [15] *Русские, С.: О роли литературы и страноведения в связи с практикой преподавания русского языка в качестве иностранного.* (сб. Роль и место страноведения в практике преподавания русского языка как иностранного. Издание МГУ, Москва, 1969)
- [16] *Бартен, Г.: О страноведческом принципе преподавания русского языка* («Русский язык за рубежом», 1972 № 2)
- [17] *Az orosz lexika programjának tervezete* (1962)
- [18] *Az orosz lexika programjának tervezete* (1963)
- [19] *Az orosz nyelv és irodalom szakon folyó képzés tervezete és programjai* (Tankönyvkiadó, 1964)
- [20] *A Tanárképző Főiskola programja orosz nyelvből* (Művelődésügyi Minisztérium, 1970)
- [21] *A Tanárképző Főiskolák Programja orosz nyelvből* (Az 1973-ban életbe léptetett reformterv alapján)

ZUR FRAGE DES UNTERRICHTS DER LANDESKENNTNIS IM RAHMEN DER AUSBILDUNG DER RUSSISCH-LEHRER

Margit Kocsis-Bokányi

Im ersten Teil der Arbeit befasst sich die Autorin mit der Determination der Landeskennntnis, gibt ihre Feststellungen betreffs der Gebiete der Landeskennntnisse in der Fachliteratur sowie der Beziehungen von Kultur und Landeskennntnis bekannt, bietet eine Übersicht über die neun akzeptierten Interpretationen der Landeskennntnis und einige auch für unsere Hochschule geltende Beziehungen derselben.

Der zweite Teil untersucht das Verhältnis von Landeskennntnis und Sprachunterricht, sowie Ort und Rolle der Landeskennntnis, sein auf die Hörerschaft ausgeübte Wirkung.

Der dritte Teil enthält einen Rückblick der Verfasserin auf die Lehrpläne der vergangenen Jahrzehnte bzgl. der Russisch-Fächer und weist hin auf die im Programm der Sprach- und Stil-Übungen gesicherten Möglichkeiten. Weiter erfolgt ein Nachweis der Informationsmöglichkeiten der Studenten des Russisch-Faches während der Ausbildung innerhalb und ausserhalb der Hochschule.

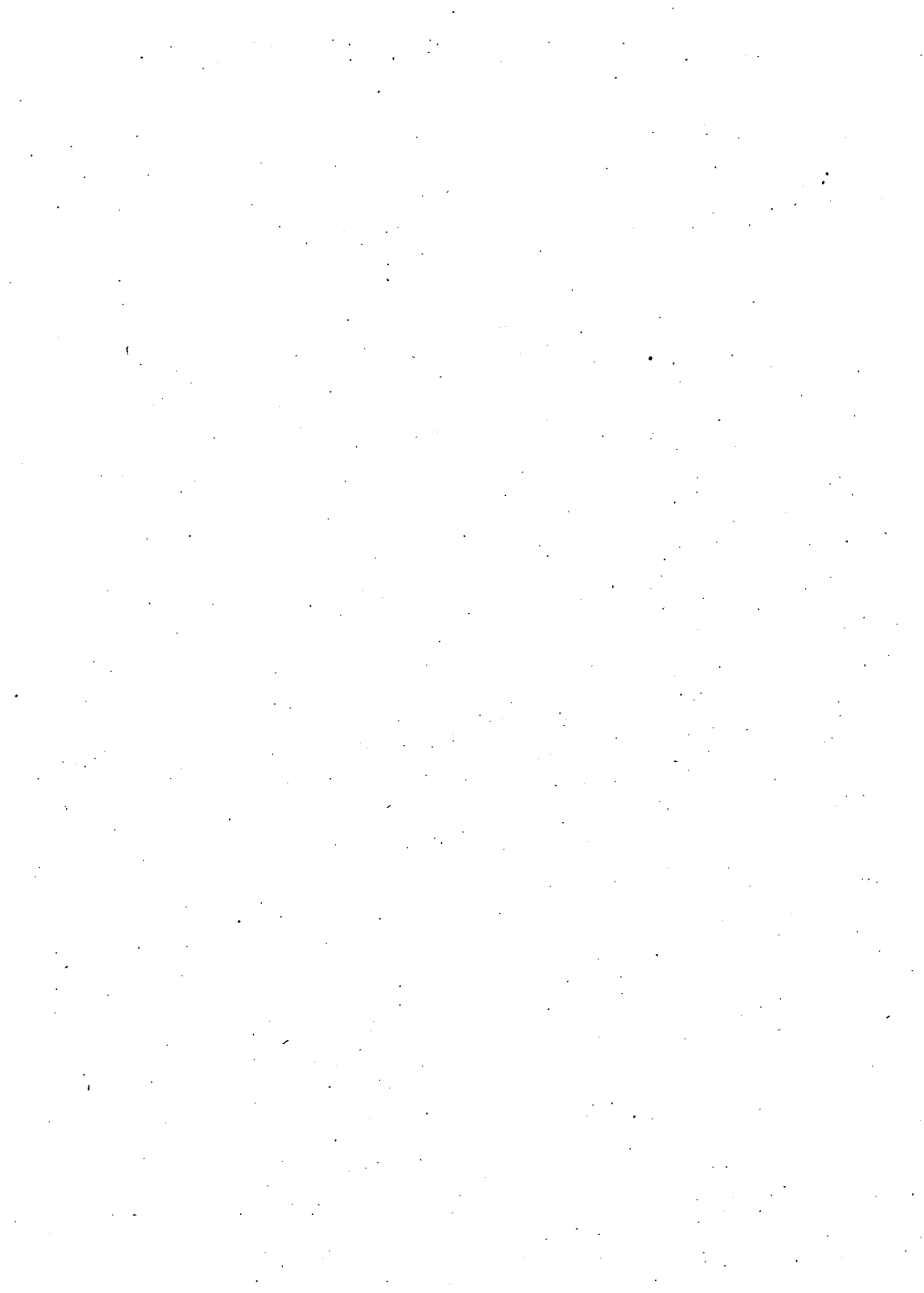
К ВОПРОСУ ПРЕПОДАВАНИЯ СТРАНОВЕДЕНИЯ В ПОДГОТОВКЕ УЧИТЕЛЕЙ РУССКОГО ЯЗЫКА

Боканинэ М. Кочиш

В первой части работы автор занимается определением понятия страноведения. Он знакомит с определениями специальной литературы, относящимися к области страноведения, к связи культуры и страноведения, дает представление о девяти принятых интерпретациях страноведения и о некоторых его аспектах, имеющих отношение к нашему институту.

Во второй части работы рассматривается взаимосвязь страноведения и преподавания языка, место и роль страноведения, его влияние на сознание студентов.

Автор в третьей части рассматривает учебные программы прошлого десятилетия, касающиеся отделения русского языка, указывает на возможности, предоставленные в программах предмета по разговорной практике. Кроме этого он показывает источники информации для студентов русского отделения в процессе подготовки их в институте и вне его.

A SZEGEDI TANULÓIFJÚSÁG SZABADIDŐ-PROGRAMJÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐ ADATA

FARKAS KATALIN ÉS ZENTAI KÁROLY

Az „idő” mindennapi életünk egyik központi tényezője. Állandóan szembe kell néznünk ezzel a kérdéssel: mit kell tennünk, mire használjuk fel a rendelkezésre álló időt? Időbeosztást készítünk. Naponként gondolunk a megszokott, a várható *feladatainkra* és arra is, amit szívesen *csinálnánk*. Az idővel kapcsolatos szakadatlan „gondok” végigkísérik a fiatalság napjait is. Az életkori sajátásaiktól és a személyiségük fejlettségének színvonalától függően kisebb-nagyobb gondossággal latolgatják az előttük álló „teendőket” illetve a lehetőségeket.

Az idővel való *gazdálkodás* rendkívül összetett témakörén belül sajátos hangsúlyt kap az ifjúság életében a „szabadidő” problematikája.

A neveléstudományt és a gyakorlati nevelőt a téma több vonatkozásban érdekli. Abból, a fejlődéslelektani érvekkel jól alátámasztott megállapításból kiindulva, hogy az ifjúság minden tevékenysége valamilyen formában, kisebb-nagyobb mértékben visszahat a személyisége alakulására, a nevelési feladatok tervezésénél szem előtt kell tartani a szabadidő-tevékenység személyiségalkító szerepét is. A gyakorlati nevelő számára az is elengedhetetlenül fontos, hogy megbízhatóan tájékozódjék egyesek, vagy meghatározott tanulócsoportok *érdeklődésének* irányulásáról, vagyis, *mit, milyen* mértékben szeretnének csinálni, milyen módon lehetne elképzeléseik megvalósulását segíteni, illetve ezek indítékait *pedagógiai* (vagy egyéb) megfontolások alapján módosítani.

Számos kérdés mellett az is problémát jelent az intencionális nevelés számára, hogyan vegyen részt az ifjúság szabadidő-tevékenységének előkészítésében, tartalmának pedagógiai célzatú kialakításában, anélkül, hogy az ifjúság a tevékenysége megválasztásában a „szabadságát” korlátozva érezné.

Vizsgálatunkkal jellemző adatokat kívántunk szerezni a különböző korú és fejlettségi szintű tanulócsoportokról arra nézve, hogyan vélekednek a szabadidő-tevékenység alapvető kérdéseiben: a szabadidő eltöltésének formái, keretei, tartalma mindezekkel kapcsolatos objektív feltételekről.

Feltételezésünk szerint az ifjúság egyes viszonylag homogén csoportjainak szabadidő-programja lényeges kérdésekben eltérést mutat. Itt olyan jelentős vonatkozásokra gondolunk, mint pl. a kedvelt tevékenységi formák egymáshoz viszonyított rangsora, a tevékenység tartalmának változása, mennyire elégedett egyes csoport a szabadidő jelenlegi mennyiségével stb.

A vizsgálatnál zárt feleletrendszerű kérdőívet alkalmaztunk. A megkérdezettek, fiatalok 30 kérdésre adtak választ. Az adatok gépi feldolgozását a JATE Kibernetikai Laboratóriuma végezte, amelyhez a programot PUSKÁS Albert főiskolai adjunktus készítette.

A vizsgálatot 6 közép- és 7 felsőfokú intézmény tanulóifjúsága körében végeztük. A reprezentatív szándékú mintavételnél az egyes intézmények tanulóinak számát kü-

lönböző okok miatt nem tudtuk ugyan azonos arányban meghatározni, azonban ez a körülmény elhanyagolható, mivel minden intézmény tanulói kellő számban válaszoltak kérdéseinkre. A nyert adatok elemzésénél és összehasonlításánál pedig az egyes kérdésekre kapott válaszok százalékos megoszlását vesszük alapul, amelyet minden vizsgált csoportra külön határozzunk meg. Ilyen módon néhány adatunk a szegedi felsőoktatási intézményekben — régebben más szerzők által — végzett vizsgálatok eredményeivel is összehasonlítható.

A vizsgálat során 1449 középfokú iskolai tanulót és 1577 egyetemi és főiskolai hallgatót kérdeztünk meg, akiknek megoszlása intézményenként a következő volt:

Intézmény	Fiú	Leány	Összesen
600. sz. MÜM	255	2	257
Ságvári Gimnázium	113	157	270
Radnóti M. Gimnázium	131	215	346
Rózsa F. G.—Szk.	82	84	166
Tiszaparti Szk.	100	162	262
Tömörkényi Szk.	17	131	148
Gimn. és Szakk.	443	749	1192
Középfokú isk. összesen	698	751	1449

Intézmény	Fiú	Leány	Összesen
JATE — JTK	51	111	162
JATE — BTK	31	59	90
JATE — TTK	111	148	259
SZOTE OK.	75	98	173
SZOTE GyK.	15	69	84
Élm. Főisk.	52	92	144
J. Gy. TKF	113	552	665
Felsőokt. össz.	448	1129	1577
Mind összesen	1146	1880	3026

Az adatokat intézményenként, ezen belül nemenként, majd intézménycsopontonként dolgoztuk fel. A nagyszámú táblázat összegező adataiból is csupán azokat használjuk fel elemzéseink során, amelyek megállapításaink alátámasztására szükségesek.

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatói a vizsgálatban részt vett összes egyetemi és főiskolai hallgatóknak mintegy 41%-át jelentik. Éppen ezért válaszaik nagy súllyal szerepelnek az átlagok kialakításában. Adataikat legtöbbször kiemelten is közöljük.

A közép- és felsőfokú intézményekhez tartozó fiatalok adatait egymással párhuzamba állítva, azonban mindig elkülönítve tárgyaljuk. Az átlagtól erősen eltérő

jelenségekre csak ritkán hivatkozunk, mivel e tanulmány keretei bővebb kitérésre nem adnak lehetőséget.

Az elemzéseknél nem voltunk tekintettel a vizsgált fiatalok származási kategóriájára. Mégsem tartjuk feleslegesnek, hogy erről általános képet nyújtsunk.

A szülőket foglalkozás szerint csoportosítottuk. Csupán az apa foglalkozása alapján a fiatalok megoszlása a következő volt:

Az apa:	fizikai dolg.	műszaki, admin., értelm.	az előzőkbe nem tartozó
középiskolások	37,7 %	46,7 %	15,6 %
szakmunk. tan.	10,0 %	30,3 %	59,7 %
felsőokt. hallg.	36,2 %	41,0 %	32,8 %
J. Gy. TK. Főisk. külön is	32,8 %	47,0 %	20,2 %

A fiatalok válaszainak értékeléséhez támpontot nyújt az is, hogy milyen arányban 1. laknak: szüleiknél, rokonaiknál Szegeden; 2. utazók, bejárók; vagy 3. albérlők; 4. kollégisták.

A 4. csoport százalékos megoszlása:

	1.	2.	3.	4.
középisk. szkm. nélkül	73,8	13,5	4,6	8,1
szakmunk. tan	51,4	26,4	0,6	21,4
egyet., főisk., össz.	15,1	1,8	33,8	49,3
J. Gy. TKF.	9,3	2,7	46,3	41,7

Amíg a megkérdezett középiskolai tanulók (ideértve a szakmunkás tanulókat is) nagyobb része szüleiknél lakik, illetve a közeli városokból, községekből jár be az iskolába, addig az egyetemi és a főiskolai hallgatók jelentős hányada a kollégiumokban, vagy albérletben lakik. A felsőoktatási intézményeknél az egyetemeken hallgatói magasabb százalékban kollégisták, a két főiskola hallgatói között pedig több az albérletben lakó. Megítélésünk szerint ezek a körülmények a vizsgálat eredménye szempontjából figyelmen kívül hagyhatók.

A megkérdezett fiatalok véleménye a szabadidő mértékéről

A szabadidő-tevékenység tartalmi vizsgálata előtt azt próbáltuk megállapítani, hogy az ifjúság általában miként vélekedik *saját* szabadidejének mennyiségéről. Ebből a célból három kérdésre kértünk választ.

Alapkérdés, hogy a fiatalok a rendelkezésükre álló szabadidőt, amelyet minden kötelességmulasztás, vagy szükségszerű tennivalójuk elmulasztása nélkül tetszőlegesen használhatnak fel (általában naponként vagy hetenként), *elegendőnek tartják-e?* (A két szélsőséget jelentő vizsgaidőszakot és a vakációt figyelmen kívül kellett hagyni).

A válaszok sorszáma:	1.	2.	3.	4.	5.
	számú válaszok megoszlása százalékban				
Szakmunkástanuló	9,7	31,2	30,4	23,7	5,—
Gimn., szakközépisk.	4,—	32,2	38,4	19,2	6,2
Főisk., egyetemek	5,3	24,2	31,7	30,8	8,—
J. Gy. TKF.	1,5	20,1	28,2	38,4	11,8

1. igen, teljesen elegendő; 2. ha jól gazdálkodom vele; elegendő; 3. kissé szűkre szabott, több is lehetne 4. nagyon kevés, több kellene; 5. gyakorlatilag nincs szabadidőm.

A szabadidő mértékét „teljesen elegendőnek” nagyon alacsony százalékban tartják a fiatalok. Viszont elég sokan érzik önmagukat is felelősnek azért, mert nem gazdálkodnak jól az idejükkel. Az elégedetlenkedők közül a kisebb igényűek a 3. számú válasz mellett foglalnak állást, míg a jelenleginél sokkal több szabadidőt igénylők a 4. számú feleletet választották. Ez utóbbiak aránya a tanárképző főiskolai hallgatóknál kiugróan magas (38,4%). Ugyancsak alig akad közöttük, aki teljesen elegendőnek tartja a szabadidejét (1,5%). Rejtett kontroll-válaszok révén olyan adatokhoz juthattunk, amelyek arra mutatnak, hogy az előző táblázatunkban összehasonlított állásfoglalások más összetételű válaszlehetőségek esetében módosulnak. Ezt tapasztaltuk a következő kérdésünk kapcsán.

A következőkben a fiataloknak ugyanis arra kellett válaszolniuk, hogy véleményük szerint miért nem elegendő a szabadidejük.

Hat válaszlehetőséget kaptak: 1. elég a szabadidőm; 2. túl sok a kötelező feladatom; 3. nehezebben teljesítem a feladatokat, mint mások; 4. *nem tudok* a szabadidőmmel *helyesen gazdálkodni!*; 5. anyagi okokból túlmunkát kell vállalnom; 6. egyéb ok.

Az 1. és 4. sorszámú felelet már az előbbi kérdés kapcsán is választható volt. (A vizsgálatnál alkalmazott kérdőívben a két kérdés között 20 másik kérdés szerepelt! Így a kölcsönhatás csökkent).

A válaszok sorszáma:		1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szaktunókásképző	%	32,8	21,7	6,6	7,4	3,5	28,—
Gimn., szakközép.	%	19,5	24,7	9,1	20,6	0,3	25,8
Főisk., egyetem	%	16,2	42,6	6,5	15,4	1,1	18,2
J. Gy. TKF	%	9,—	45,6	11,—	18,2	1,2	15,—

Milyen mértékben és miért változhattak meg a két különböző kérdésre adott (közel) azonos tartalmú válaszok előfordulásának arányai?

Az első esetben minden fiatalnak ötfokú skálát „kínált” az öt válaszlehetőség. Ezzel élve finomabban differenciáltak az „elegendő” és „nem elegendő” szélső határok között. A második kérdésnél pedig először csak azt kellett eldönteniük, hogy egyáltalán elegendő-e szabadidejük vagy nem. Ha az 1. sz. feleletet választották, akkor további megokolás már szükségtelen volt. Valószínűleg ezek között szerepelnek mindazok, akik az előző kérdésnél az 1. sz. feleletet adták, továbbá a rossz időbeosztás miatt részben magukat hibáztatók jelentős hányada. (Ezt igazolja, hogy minden tanulócsoporthoz az első kérdésre adott 1.+2. sz. válaszok összege megközelítően azonos a második kérdésre adott 1.+4. feleletek összegével).

A túl sok kötelező feladatra főleg az egyetemi és főiskolai hallgatók hivatkoznak. Legtöbbször az orvostanhallgatók soraiból emelnek panaszt a sok feladat miatt (51,6%), legkisebb mértékben a TTK. hallgatói (27%). A további 5 felsőoktatási intézmény fiataljai megközelítően az átlag körüli arányban foglalnak állást a feladatok túlzott volta mellett.

Örvendtes, és a tanuló ifjúság viszonylag jó anyagi ellátottsága mellett szól, hogy a tanuló fiatalok nagyon kis százaléka állítja, hogy szabadidejének egy részét megszorult anyagi helyzete miatt kellene pénzszerzésre fordítania. A szaktunókás-tanulók között akad a legtöbb (3,5%) ilyen fiatal, a gimnazisták és a szakközépisko-

lásoknál viszont a legkevesebb (0,3%). A szakmunkástanulók közül szinte minden második tartósan vagy legalább a nap jelentős részében távol van a szülői háztól, az időtöltő szórakozásukhoz pénzre van szükségük, ezért igyekeznek némi kiegészítő keresetre szert tenni. Ugyanakkor a gimnazisták 3/4 része szüleinél lakik. Ebben a vonatkozásban ez a körülmény bizonynyal szerepet játszik.

A közép- és a felsőfokú tanintézeteket látogató fiatalok elvileg egyetértettek a tananyag- és óraszámcsökkentésre irányuló tervekkel. Az intézkedésektől azt várták, hogy tanulmányaik terhei csökkennek és több lesz a szabadidejük. Megkérdeztük őket, hogy tapasztalataik szerint *érezhetően* több lett-e a szabad rendelkezésükre álló idő, s ha igen, milyen mértékben?

Válaszaik százalékos megoszlása:

A válaszok sorszáma:	1.	2.	3.	4.
	számú válaszok megoszlása %-ban			
Szakmunkástanulók	3,9	8,9	42,6	44,7
Gimn., szakközépisk.	1,2	8,5	57,6	32,7
Főisk., egyetemek összesen	2,8	6,4	76,5	14,3
J. Gy. TKF. (az előző sorból)	2,2	4,3	79,5	13,2

Az egyes csoportokban szereplő válaszok:

1. igen, lényegesen több lett a szabadidő; 2. feltétlenül észrevette a tanuló, hogy több lett a szabadidő; 3. alig tapasztalta azt; 4. egyáltalán nem lett több.

A kapott válaszok szerint a fiatalok nagy hányada nem tartotta elegendőnek a megtett intézkedéseket. Az elégedetlenkedők aránya minden csoportnál 90% körül mozog; a felsőoktatási intézmények hallgatóinál meg is haladta azt. Legkisebb arányban a tanárképző főiskola hallgatói „érezték”, hogy több lett a szabadidejük! A vizsgálat óta az 1975. év folyamán megtett további intézkedések (pl. minden hallgató részére egy teljes oktatás nélküli szabad nap stb.) feltétlenül javítottak a helyzeten.

A fiatalok szabadidő-tevékenységének tartalmi vizsgálata

Az „idő” minden tevékenységünk egyik meghatározó tényezője. Az „időkeret” felosztásánál különféle időigény, objektív és szubjektív tényezők sokasága játszik szerepet. A vizsgált egyes tanulócsoportokon belül bizonyos *objektív* körülmények megközelítőleg azonosak, változatosságuk csekély. Pl. a kötelező óraszám, tananyag, vizsga, stb., vagy hogy kollégista, albérletes-e és még sok egyéb. Ugyanakkor a *szubjektív* körülmények (érdeklődés, teherbírás, alvási igény, tanulási és munkatempó, képességek, stb.) jelentős differenciáló tényezők egy-egy csoporton belül. Feltételezhető, hogy az objektív tényezők hasonlósága nagy mértékben befolyásolja a fiatalok tevékenységi formáit — így tehát a szabadidő-tevékenységüket is. Ugyanakkor a szubjektív tényezők nagy változatossága megfigyelhető különbségeket hoz létre.

Az egyes csoportokon belül a szubjektív tényezők szerepe valószínűleg nagyobb különbségeket idéz elő, mint az objektív tényezők eltérései. Az iskolatípusok szerint összehasonlított tanulócsoportok között viszont inkább az objektív tényezők hatására mutatkoznak eltérések. Ennek a feltételezésnek számos igazolását adják vizsgálatunk eredményei.

Az adatok elemzésénél is ezt a szempontot tartottuk kiinduló pontnak.

A főbb tevékenységekre fordított idő megoszlása

A fiatalok elkészítették az időmérleget, amelyben feltüntették, hogy az általunk megadott 16 tevékenységre több hónap átlagát alapul véve naponként mennyi időt fordítanak. (Csak félóra pontossággal!) Az adatok egyes tanulócsoportokon belül is jelentős eltéréseket mutatnak. Ez részben természetes, egyben azonban arra is utal, hogy egyes fiatalok szabadidő-tevékenységét nagyobb hatékonysággal kellene pedagógiai eszközökkel és egyben az objektív feltételek megjavításával motiválni, mint ezt eddig tettük.

A következőkben csupán 3 csoport átlagolt időmérlegének 8 jellemző tevékenységére vonatkozó napi adatokat adjuk meg (órában két tizedes pontossággal). Az összehasonlítás kedvéért a kötelező elfoglaltságra fordított átlagos időt is közöljük.

Intézmény	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
Szaktanulók	6,97	1,60	,99	1,24	0,87	1,40	1,02	1,06 óra
Ságvári Gimn.	5,66	2,56	1,21	,64	1,29	1,36	1,14	1,13
J. Gy. TKF.	5,95	2,86	0,84	0,49	1,18	0,41	0,93	0,31

1. órarendi elfoglaltság, munkaidő; 2. felkészülés az órára, tanulás; 3. séta, sport; 4. udvarlás; 5. olvasás; 6. tv-nézés; 7. rádiózás, zenehallgatás; 8. mozi, színház.

A fiataloktól a táblázatban nem szereplő további 6 tevékenységre fordított idő mennyiségét is megkérdeztük. (Nem kötelező önképzés; közlekedés, bejárás, várakozás; alvás, passzív pihenés; étkezés, tisztálkodás; társadalmi munka; egyéb rendszeres időtöltés.) Ezeknek az adatoknak elemzésére e helyen nincs lehetőség.

Az órarendi elfoglaltság, illetve a napi munkaidő átlaga a szaktanulók-nál a legmagasabb. Ez a munkahelyen eltöltött kötelező munkaidőből adódik. Ezzel szemben az órára való felkészülésük kevesebb időt igényel. Szembetűnő, hogy az óráról órára készülő gimnazistáknak a kötelező feladatok elvégzésére átlagban kevesebb időre van szükségük, mint a tanárképzősöknek, akik pedig nagy igénybevételt jelentő vizsgaidőszakot figyelmen kívül hagyták.

A testedzést és az egészség megóvása szempontjából fontos sétát összekapcsoltuk. E tekintetben legjobb a gimnazisták helyzete.

Az udvarlásra legtöbb időt a *szaktanulók* fordítják, kétszer többet, mint a velük azonos korú gimnazisták. Ugyancsak közülük töltik legtöbbször szabadidejüket legszívesebben másnével partnerrel (49%). Ezzel szemben ők olvasnak legkevesebbet. A szaktanulók és a gimnazisták tekintélyes időt fordítanak színház- és mozilátogatásra. A tanárképző főiskolások mind a tv-nézés, mind a színház- és mozilátogatásra szánt idő alapján utolsó helyre kerülnek. (Kronikus szabadidő hiánya!)

Mozilátogatás

Nagyon érdekes megállapításra jutottunk, amikor a mozi- és színházlátogatás gyakoriságát külön-külön vizsgáltuk. Az előbbinél a *szórakozás*, az utóbbinál a *művelődés* szándéka a domináns. Milyen gyakran járnak a fiatalok moziba?

A válaszok sorszáma:		1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szaktanulók	%	22,5	44,7	14,—	5,5	11,7	9,—
Gimn. és szakköz.	%	3,9	22,7	32,—	18,7	19,4	3,3
Főisk. és egyetemek	%	11,3	32,1	31,3	11,4	12,4	1,5
J. Gy. TKF	%	4,6	24,6	36,2	16,2	15,9	2,5

1. hetenként többször is; 2. hetenként legfeljebb egyszer; 3. havonként 1–2 alkalommal; 4. ritkán; 5. csak ha kivételesen jó filmet adnak; 6. csaknem soha.

A középfokú intézmények tanulói iskolánként egymáshoz viszonyítva elég egy-
séges képet mutatnak a szakmunkástanulók kivételével. A kifejezetten szórakozási
tevékenység aránya egyébként is jelentősen nagyobb a szakmunkástanulóknál, mint
a más középiskolai tanulók bármelyik intézetében. A mozi az olcsó és könnyen
elérhető szórakozások közé tartozik. Ezzel is magyarázható, hogy a szakmunkás-
tanulók gyakrabban járnak moziba, hiszen minden ötödik többször is, ezen felül
minden 10 tanulóból 4,5 hetenként legalább egyszer elmegy a moziba. Ugyanakkor
előzőleg ők mérlegelik a legkisebb mértékben, hogy a filmet „érdemes-e” meg-
nézni!

A mozilátogatás mértéke szempontjából a felsőoktatási intézmények hallga-
tóinál elég figyelemre méltó eltéréseket találunk. Összeállításunkból kiolvasható,
hogy a megkérdezett hallgatóknak hány százaléka jár hetenként legalább egyszer
(egy részük többször is) moziba. Őket *rendszeres mozilátogatóknak* tekintjük.

BTK. hallgatói közül	54,5%
TTK. hallgatói közül	58,6%
JTK. hallgatói közül	55,6%
SZOTE. OK. hallgatói közül	42,1%
SZOTE. Gy. K. hallgatói közül	48,9%
Élelm. F. hallgatói közül	57,6%
J. Gy. TKF. hallgatói közül	29,1%
Egyetem és főisk. össz.	43,4%
gimn. és szakközép.	26,6%
szakmunkástan.	67,2%

A tanárképző főiskola hallgatói a legalacsonyabb százalékkal szerepelnek a rend-
szeres mozilátogatók között. Ezért azt is megvizsgáltuk, hogy ennek az aránynak a
kialakításában az egyes szakcsoportok hallgatói milyen arányban vesznek részt. Mi-
után az I. éves hallgatók a megkérdezettek között a legnagyobb számban voltak kép-
viselve, az ő adataikat valamennyi szakcsoportra együtt is kimutatjuk.

Szakcsoport	Rendszeresen moziba jár (hetenként) legalább egyszer:			
	N	%	N-ből hallgató- társával %	N-ből másnemű partnerrel %
A. szakos	210 31,6%	31,9	38,1	23,3
B. szakos	215 32,4%	22,3	32,9	32,5
D. szakos	179 26,9%	38,5	30,1	22,9
E. szakos	61 9,1%	24,6	24,6	23,9
	665 100%	29,1	—	—
I. évf. össz.	308 46,4%	23,7	30,7	23,0

Kevés a rendszeres mozilátogató az I. évfolyam hallgatói között. Ez érthető, ha
figyelembe vesszük, hogy a megkérdezett I. éves hallgatók 53%-a nagyon kevésnek
tartja szabadidejét (illetőleg véleményük szerint nincs szabadidejük. Úgy látszik,

hogy már a tanév elején kialakulnak az I. évesek társas kapcsolatai (nov.—dec.), mert a moziba is hallgatótársával vagy másnemű partnerrel jár legalább minden második I. éves.

SZENTIRMAI László 200 szegedi egyetemi és főiskolai hallgatótól szerzett adatokat a szabadidő tevékenységük tartalmáról. Vizsgálatát más módszerrel végezte és az már bizonyos mértékig „kiválasztódott” (könyvtárlátogatók) csoportra vonatkozott. Így adataink összehasonlítása csak nagyon korlátozott mértékben lehetséges. Azonban mindkét vizsgálat igazolta, hogy a *szórakozás jellegű* tevékenység mértékét leginkább befolyásoló objektív tényező a szabadidő *menyisége*. Nincs kimutatható szerepe a mozilátogatás gyakoriságának meghatározásában annak, hogy a hallgató kollégiumban vagy albérletben lakik-e. A JTK és a BTK. megkérdezett hallgatói valamennyien kollégisták voltak. Csoportjukon belül a rendszeres mozilátogatás aránya a TTK. és az Élelm. főisk. hallgatóinál tapasztalt arányokkal csaknem egyező, pedig ez utóbbiak között több volt az albérletben lakó, mint a kollégista. (V. ö. még a szakmunkástanulók adataival!)

A színházlátogatás

Vizsgálatunk során nem kutattuk a színházlátogatás motívumait. Feltételezésünk szerint itt a művelődés, a kulturális információszerzés szándéka jobban érvényesül, mint a szórakozás, pihenés keresése. Mi a tevékenység tartalmi értékelése szempontjából határozottan így minősítjük.

Kiindulásként hasonlítsuk össze a fiatalok három csoportjánál a színházlátogatás gyakoriságát mutató százalékos megoszlását.

Hányszor volt színházban az elmúlt évben?

	1. több mint hatszor	2. csak 1—2 alkalommal	3. egyszer sem
szakmunk. tan. %-a	40,4	46,—	13,6
gimn., szakköz. %-a	12,4	52,6	35,—
egyet., főisk. %-a	11,—	52,—	37,—
J. Gy. TKF. %-a	10,5	46,9	42,6
J. Gy. TKF-ből csak I. évf. %-a	10,7	51,4	37,9

A szakmunkástanulóknál mutatkozó nagyon kedvező arányt az az *objektív* körülmény magyarázza, hogy ennél az intézetnél a legtevésebb a színházlátogatás szervezése. A nevelők következetesen irányítják a tanulók színházlátogatását. Ez a külső indíték lényegesen nagyobb szerepet kap, mint a szubjektív motívumok. Ez azonban feltétlenül pozitív értékű nevelői befolyás, amelynek igényformáló és szokást kialakító hatása vitathatatlan. A különböző gimnáziumok és szakközépiskolák adatait nem részletezzük. Kíváncsi lenné ezekben az iskolákban is fokozatosan ránevelni a tanulókat, hogy gyakrabban járjanak színházba.

A felsőoktatási intézmények hallgatóinak adatai mellett külön is szerepeltetjük a tanárképző főiskola hallgatóinak százalékos megoszlását a színházlátogatás szempontjából. Ezt főleg azért tartjuk indokoltnak, mert a mintavételben magas részarányokban szerepelnek és ezért feltételezhető, hogy a felsőoktatási intézmények kedvezőtlen mutatóinak kialakításában a főiskola hallgatói marasztalhatók el. Az I. évf. hallgatóinak százalékos mutatói azt jelzik, hogy a II—IV. évfolyam hallgatói között találhatók többen, akik nem, vagy csak ritkábban járnak színházba. Ugyanakkor (más kérdésre kapott válaszokból) kitűnik, hogy a főiskolai hallgatók szeret-

nének több időt fordítani a színházlátogatásra (95%). Ha ez a kívánságuk realizálható lenne, akkor legalább kiegyenlíténék a színházlátogatás terén a más felsőoktatási intézmények hallgatóihoz viszonyított lemaradásukat.

Hangversenylátogatás

A fiatalok általában szeretik a zenét. Ennek ellenére viszonylag kevés időt fordítanak a zene *kizárólagos* hallgatására. Gyakran előfordul, hogy olyan elsődleges tevékenységük közben, amikor a zene nem zavarja őket, zenét is hallgatnak. Ez azonban csupán a fő tevékenységet mintegy kísérő zene. Kizárólagos, illetve a fő tevékenységet jelentő zenehallgatás, pl. a koncerten való részvétel. Erre a tevékenységre a szabadidőt kell ráfordítani!

Négy csoportba soroltuk a fiatalokat abból a szempontból, hogy milyen gyakran járnak hangversenyekre.

	1. rendszeresen	2. elég gyakran	3. évenként 1—2 alk.	4. nem járnak
szakmunkástanulók %	0,4	2,4	34,4	62,8
gimn., szakk. %	4,4	12,3	37,6	45,7
egyetemek, főisk. %	5,7	15,3	40,4	38,6
J. Gy. TKF. %	8,4	17,—	38,6	36,—

A főiskola hallgatói az első két kategóriában 4,4%-kal jobb arányban szerepelnek, mint a felsőoktatási intézmények hallgatóinak átlaga. E különbség értékét fokozza, hogy a főiskola hallgatóinak 98%-a még több időt szeretne fordítani a koncert hallgatásra. E tekintetben a legtöbb felsőoktatási intézmény hallgatóit jelentősen felülmúlják. (V. ö. a szabadidő-tevékenységek értékelését, hierarchiáját feltüntető táblázatunk adataival!)

A hangversenyek szeretete és élvezése bizonyos mértékben hozzáértést igényel. Ez már nem egyszerű szórakozás. A szakmunkástanulók között alig akad az 1—2. kategóriába tartozó. Számszerű adatokkal ugyan nem rendelkezünk, azonban tapasztalatok szerint sok közöttük az ún. könnyűzene rajongója. Viszonylagosan előbbre állnak a gimnazisták. Feltételezhetően azok a tanulók járnak rendszeresen, vagy gyakran hangversenyre, akik maguk is tanultak, vagy még most is tanulnak hangszeres zenét. A zenetanulás (mint kiegészítő tanulmány) mind nagyobb arányokat ölt. A zeneóvodák és az alsófokú zeneiskolák elterjedése nyomán a zenehallgatással kapcsolatos igények minőségi átalakulása várható.

A szórakozást, művelődést szolgáló egyéb tevékenység (olvasás, tv, rádió, aktív művészeti tevékenység, stb.) részarányának elemzéséhez nem állnak rendelkezésünkre kellően differenciált adatok. Ezért ezek általános elemzésére csak a különböző tevékenységek hierarchiájának tárgyalásánál térünk vissza.

A sport mint a szabadidő-tevékenység része

A vizsgálat feltárta és adatszerűen igazolta azt az ellentmondást, ami az ifjúság tényleges sporttevékenysége és az ezzel kapcsolatos igénye között fennáll.

Az ifjúságnak a sporthoz való viszonyát hármas vonatkozásban vizsgáltuk: a) milyen mértékben érdeklik a sportesemények? b) mi a véleménye az aktív sportolásról? c) mennyi időt fordít aktív sportolásra?

Milyen mértékben érdeklik az ifjúságot a sportesemények?

A válaszok sorszáma	1.	2.	3.	4.
Szaktanulmányok %	48,5	27,8	20,9	2,8
Gimn. és szakk. %	36,9	34,5	26,9	1,7
Főisk., egyetem %	30,2	38,2	35,9	5,7
J. Gy. TKF. %	22,8	33,—	39,—	5,2

1. nagyon érdeklik; 2. inkább igen, mint nem; 3. nincs különösebb jelentőségük számukra; 4. egyáltalán nem érdeklik.

A sport kedvelésében a szaktanulmányok vezetnek. Ennek csupán egyik magyarázata, hogy a mintavételben mindössze két leánytanuló szerepel, hiszen a gimnazistáknál (ahol a fiúk—leányok aránya kiegyenlítettebb, sőt több a leány) az 1—2. számú válaszok együttes aránya csaknem eléri a szaktanulmányokét. A felsőoktatási intézmények hallgatóinak adataival kissé részletesebben foglalkozunk.

Az aktív sportra vonatkozó vélemények megoszlása a felsőoktatási intézmények hallgatóinál (és a tanárképző főiskola hallgatóinál külön is) a következő:

Véleményük szerint az aktív sportolás	felsőokt. össz. létszám: 1577	tanárképző főisk. létszám 665
1. feltétlenül szükséges	22,6 %	20,2 %
2. nagyon hasznos	56,3 %	60,— %
3. nem tartja fontosnak	3,9 %	3,9 %
4. túl sok időt igényel	14,9 %	10,3 %
5. nem foglal állást	4,2 %	5,6 %

A hallgatók jelentős hányada (mintegy 80%-a) szükségesnek vagy fontosnak tartja az aktív sportolást. Alig akadnak, akik nem foglalnak állást. A tanárképző főiskola hallgatóinak véleménye (jelentéktelen eltéréssel) azonos a többi egyetemi és főiskolai hallgatóiéval.

Hasonlóan közel esnek egymáshoz az aktív sportolásban való részvétel szempontjából is a tanárképző főiskola és az összes megkérdezett hallgatók.

Milyen gyakran vesz részt sportszerű foglalkozáson?

	felsőokt. össz.	tanárkép. főisk.
1. csaknem naponként	3,7 %	4,3 %
2. többször hetenként	9,7 %	7,2 %
3. hetenként	3,2 %	4,5 %
4. kevesebbszer mint hetenként	3,7 %	2,7 %
összesen	20,3 %	18,7 %
5. csak időszakonként	1,2 %	1,8 %
6. egész ritkán	5,9 %	4,6 %
7. egyáltalán nem	75,— %	72,3 %

A tanárképző főiskola hallgatóinak adatai csak kisebb eltérést mutatnak a többi intézmények hallgatóihoz viszonyítva. Egyébként a kép elég egységes. A hallgatók többsége érzi a testedzés fontosságát és — szívesen is fordítana több időt erre — ha egyrészt idejéből jobban futná, másrészt a tárgyi feltételek is (sporttelepek, felszerelés, szervezés, irányítás) az igényeknek megfelelően szolgálnák ezt a fontos szabadidőtevékenységet. A szervezett edzések, sportszerű foglalkozások és a megalapozott

turizmus feltételeinek hiánya szinte leszoktatta a hallgatókat arról, hogy „törődjenek” aktív sportolásuk problémáival. Része van a helyzet kialakításában a hallgatók szűkre szabott szabadidejének mértékében is.

A szabadidő-tevékenység értékrendje, hierarchiája

Számos kutató kísérletet tett arra, hogy az általa fontosnak vélt szabadidő-tevékenységek hierarchiáját megállapítsa egy-egy vizsgált csoportnál. SZENTIRMAI László 16 tevékenység értéksorrendjét állapította meg a könyvtárlátogató szegedi egyetemi és főiskolai hallgatók megkérdezése alapján. Az általunk választott ugyan-csak 16 szabadidő-tevékenység nem egyezik az általa vizsgált foglalkozásokkal. Így az összehasonlítás csak részben lehetséges. Kérdésfeltevésünk is eltér az övétől. Mi arra a kérdésre kértünk differenciált választ, hogy az általunk felsorolt 16 tevékenység közül melyiket, milyen mértékben választaná a hallgató, ha ez módjában állna.

Négy választási lehetőség volt: 1. nagyon szívesen tenném; 2. szívesen tenném; 3. inkább mást tennék; 4. egyáltalán nem tenném. — Az első két választ vettük pozitívnak. Miután ezek lényegileg megegyeznek, ezek között csak a finomabb differenciálás céljából alkalmaztuk a kettős fokozatot, itt az 1. és a 2. számú válaszokat összevontan értékeljük.

Táblázatunk 1. oszlopában az összes megkérdezett egyetemi és főiskolai hallgató válaszai alapján megállapított csökkenő értékrendben soroljuk fel az egyes tevékenységeket, a 2. oszlopban pedig a tanárképző főiskola hallgatóinak adatait közöljük. A 3. oszlop a gimnazistákra, a 4. oszlop pedig a szakmunkástanulókra vonatkozik.

	1. felsőokt. összesen	2. tanárk. főisk.	3. gimn.	4. szakm.
1. olvasás, szépirodalom	96	96	57	34
2. aktív sport, séta, kirándulás	95	95	96	94
3. mozilátogatás	94	93	92	93
4. színházlátogatás	93	95	87	53 !
5. szakmai továbbképzés	87	86		
6. újságotlás	86	82		
7. koncert, zenehallgatás	82	98 !	57	34 !
8. ifjúsági mozgalmi munka	75	86 !		
9. diákkör, szakkör, kísérletezés	66	64		
10. zenés szórakozóhely látogatása	59	58	69	91 !
11. udvarlás	58	55	61	98 !
12. tv. nézés	57	48	69	91
13. pénzügyes foglalkozás	56	54	79	88
14. aktív művészet	47	57 !		
15. alvás, pihenés	37	33		
16. szerencsejáték	21	24		

A felsőoktatási intézmények hallgatóinál az első négy tevékenységgel kapcsolatos igény csaknem azonos mérvű, 50 százalékon aluli igény csupán 3 tevékenység iránt mutatkozik. Ez érthető. Az aktív művészi tevékenység az átlagosnál nagyobb felkészültséget és készséget követel. Ennek ellenére 47%-ban szeretnének ezzel foglalkozni. Hangversenyre is jóval többen szeretnének eljárni (82%), mint ahogyan a valóságban rendszeresen, illetve gyakran eljárnak (csak 21%). Ez is a tényleges és az elvárt szabadidő-keret közötti feszültségre utal.

A tanárképző főiskolások az első 4 elfoglaltság tekintetében csaknem azonosan oszlanak meg, mint a többi felsőoktatási intézmény hallgatói. Kiemelkedően magas

értéket kapott (még saját csoportjukban is) a hangversenylátogatás. Feltűnő, hogy a külön költséget nem jelentő, „tv-nézés” mindkét csoportosításban alacsony százaléku, különösen a főiskolásoknál. Ennek okát keresve a szóbeli kikérdezés alkalmával legtöbbször a szabadidő hiányára hivatkoztak.

A középfokú iskolák tanulóinál más a különféle elfoglaltságok értékelése. A sport, séta, kirándulás, valamint a mozilátogatás iránti igény mindkét csoportnál magasabb százalékban jelentkezik, mint az egyetemi és főiskolai hallgatóknál. A szakmunkástanulók a tényleges színházlátogatás tekintetében minden más csoportot megelőznek. Ugyanakkor az ezzel kapcsolatos igényük a *legkisebb*. A tényadatok kedvező volta a jó szervező munka eredménye. (Azonban úgy látszik, hogy a viszonylag gyakoribb színházlátogatás sem alapozta meg náluk a színház iránti fokozottabb igényt.)

Az előzőekben tárgyalt adatok is azt mutatták, hogy a szakmunkástanulók legszívesebben udvarolnak, ha ők maguk választhatják meg a tevékenységet. Ez más tanulócsoportokkal összehasonlítva külön figyelmet érdemel!

A szerencsejátékokat nem számítva az egyes elfoglaltságok iránti igény százalékos megoszlása elég jelentős szóródást mutat, a felsőoktatási intézmények hallgatóinál. Ez az értékelés szempontjainak viszonylagos határozottságát és sarkított voltát is jelzi.

Valamennyi felsőoktatási intézmény hallgatóival kapcsolatban külön szükséges foglalkozni azzal, hogy legnagyobb százalékban értékelt tevékenységi formák iránti igény és tényleges gyakorlat között erős feszültség áll fenn. Hasonlítsuk össze az előzőekben tárgyalt 4 tevékenységre vonatkozó tényt számokat a kifejezésre juttatott igények százalékos mutatóival.

	tényt számok		igénylés mértéke	
	felsőokt.	TKF.	felsőokt.	TKF.
aktív sport, séta	20,3 %	16,7 %	95 %	95 %
mozilátogatás	74,7 %	65,4 %	94 %	93 %
színházlátogatás	11,— %	10,5 %	93 %	95 %
hangversenylátogatás	21,— %	25,4 %	82 %	98 %

Viszonylag leginkább kielégítettnek látszik a mozilátogatási igény. Erre bizonyosan könnyebben találhatna alkalmat és időt a legtöbb hallgató, ha szabadidejével gondosabban gazdálkodnék, anélkül, hogy a többi szabadidő-tevékenysége rövidséget szenvedne. A másik három elfoglaltságra azonban a rendelkezésre álló szabadidő semmiképpen sem nyújthat elegendő keretet.

A szabadidő felhasználásának tervszerűsége

A fiatalok jelentős része nem ismeri el, hogy a szabadidejük egy, gazdaságosabban felhasználható része „üres járatként” elvész. Ezért rendszerint az objektív körülményeket teszik felelőssé. A szükséges elfoglaltságok közé beékelődő intervallumok, mint „felszabadult” időkeretek értékes felhasználása ritkán történik meg. Pedig ilyen módon sok időt nyerhetnének. Ez egyébként nagy akaraterőt, összeszedettséget és előrelátást követel a hallgatóktól.

Sokszor jelentős veszteség származik abból, hogy a hallgatók nem készíteneek rendszeresen tervet szabadidejük felhasználására. Az éppen adódó ötlet, vagy a magát szinte „felkínáló” alkalom gyakran nem a leghatékonyabb és a legértékesebb időtöltésre csábít. Több forrásból tudjuk, hogy a hallgatók gyakran nem jutnak kellő

időben azoknak az információknak a birtokába, amelyeknek alapján differenciáltabban dönthetnének szabadidejük éppen *legcélszerűbb* felhasználásáról, pedig ez is a tervezés feltétele.

Milyen mértékben tervezik meg előre a fiatalok szabadidejük felhasználását?

A válaszok sorszáma		1.	2.	3.	4.	5.	6.
Szaktanuló	%	17,2	20,6	6,9	3,5	4,5	47,3
Gimn. és szakközép.	%	19,3	30,3	1,8	2,8	2,5	43,3
Főisk., egyetem	%	16,3	39,9	7,8	3,2	2,2	30,6
J. Gy. TKF.	%	18,4	36,8	7,3	3,3	1,8	32,6

1. csak aznapra; 2. csak nagyjából; 3. hosszabb időre is tervez; 4. szabadidejét tervszerűen tölti; 5. főleg másokhoz igazodik; 6. öletszerűen, ahogy éppen kedve tartja.

A 6. sorszámú válaszok aránya a vártnál sokkal magasabb. Még a főiskolai és az egyetemi hallgatók 30%-a is többnyire a véletlenre bízta szabadidejének mikénti felhasználását. Nem azt jelenti-e ez, hogy kevés hallgatónak van — a tanulmányi feladatain kívül eső — olyan, lelkesedéssel, kitartással végzett szabadidő-tevékenysége, amelyre, amikor csak teheti időt és erőt fordít. A legérettebbek között is a legtöbben csak addig jutnak el, hogy „nagyjából” tervezik meg szabadidő-programjukat, de hosszabb időre előre közülük is csupán 7,8% tervez. Általában nehéz eldönteni, hogy egy-egy konkrét esetben ki játszik elhatározó szerepet valamely közös szabadidő-tevékenység megválasztásában. Ezért vallják viszonylag nagyon kevesen, hogy programjuk megválasztásában másokhoz alkalmazkodnak. Mivel egyedül kevesen töltik másoktól független szándékkal szabadidejüket, az alkalmazkodás elismerésének ilyen alacsony (2,2—4,5%) aránya elméletileg sem lehetséges, tehát gyakorlatilag a válaszokat is csak úgy fogadhatjuk el, hogy a fiatalok legtöbbször közösen alakítják ki programjukat, és ezért ritkán érzik, hogy szándékukat alárendelték mások akaratának.

A vizsgálat több, az eddigiekben nem érintett kérdésre is kiterjedt. Ezek között kettőt tartottunk még igen fontosnak: az ifjúságnak a klubéletben való részvétele, ezzel kapcsolatos állásfoglalása, és a társadalmi munkához, a közéleti tevékenységhez való kapcsolata. Mindkét probléma további vizsgálódást igényel. Annyi azonban bizonyos, hogy ezekkel a kérdésekkel is a jelenleginél nagyobb körültekintéssel, tervszerűbben kellene a nevelésnek foglalkoznia.

Pedagógiai következtetések:

1. Az ifjúság szabadidő-tevékenységének objektív és szubjektív meghatározóit az eddiginél tervszerűbben kell összehangolni.

a) az *objektív* tényezők: indokolt mértékű szabadidőmennyiség, amelyet első sorban azzal lehet elérni, hogy a különböző intézkedések (órarend, munkabeosztás, szabadnap, felesleges várakozások megszüntetése, stb.) szolgálják a fiatalok idejével való takarékos gazdálkodást; teremtsük meg az ifjúság által (indokoltan) leginkább igényelt tevékenységhez az anyagi feltételeket (sportlétesítmények, felszerelések, kulturált szórakozási alkalmak biztosítása, költségek, stb.); gondoskodjunk a szabadidő programok előkészítéséről, szervezéséről, propagandáról; fokozottabban vegyük igénybe az ifjúsági szervezetek önkormányzati testületeit és bátrabban támaszkodjunk ötleteikre, kezdeményezéseikre.

b)-A szabadidő mintegy „tulajdona” a fiatalnak. Ennek felhasználásában azonban az életkori sajátságaihoz, társadalmilag indokolt sok irányú igényeihez alkalmazott pedagógiai segítségre, közvetlen vagy közvetett motiválásra szorul. A nevelésnek ezért fokozatosan, folyamatosan, tervszerűen tudatosítani kell a fiatalokban az idő társadalmi és személyes értékét. A szabadidő-tevékenység megválasztásában fiatalokat motiválják olyan értékelési normák, amelyek társadalmi célkitűzéseinknek leginkább megfelelnek. Ezeknek a motívumoknak kialakításában a nevelésnek többet kell vállalnia, mint eddig.

A szabadidő-tevékenység különböző szintje — amint ezt feltételeztük — jellegzetes eltéréseket mutat a fiatalok különböző csoportjánál. A vizsgálat jól igazolta, hogy egyes — bizonyos szempontból homogén csoportok tevékenységének tartalmi és színvonalbeli különbségei időről időre ellenőrizhetők. A felmérések adatai jelzik a pedagógiai feladatokat. Ezek megoldásában nem alakult még ki egységes eljárás, mint ahogyan a szabadidő-tevékenység pedagógiájának elmélete is még kidolgozásra vár.

FELHASZNÁLT ÉS ÉRINTETT IRODALOM

- FUKÁSZ György: Szabad idő vagy szabadidő? — Valóság. 1974. 11. 79—86. o.
 JÁKI László: Szabadidő és pedagógia. Köznevelés. 1965. 13—14. sz.
 JÁKI László szerkesztésében: A hallgatók szabadideje. Bpest, 1970. Felsőokt. Ped. Kutatóközp. 234. o.
 PETRIKÁS Árpádné: Egy harmadéves egyetemi évfolyam jellemzése. Bp. 1967. — Felsőokt. módszertani pályázatok
 RADNAI Béla—TÓTH Gábor: Mivel tölti egyetemi-kollégiumi ifjúságunk az idejét? — Magy. Ped. 1961. 3. 295—302. o.
 SZÁNTÓ Miklós: Életmód, művelődés, szabadidő. — Bpest, 1967. 170. o.
 SZENTIRMAI László: Egyetemi hallgatók olvasási igényének vizsgálata. Szeged, 1966. Tiszatáj. 121—124. o.
 ZENTAI Károly: A szegedi főiskolai és egyetemi hallgatók alberleti körülményeinek szociálpszichológiai és pedagógiai vizsgálata. Szeged, 1972. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 253—272. o.

EINIGE TYPISCHE DATEN DES FREIZEIT-PROGRAMMS DER STUDIERENDEN JUGEND VON SZEGED

Katalin Farkas—Károly Zentai

Anhand einer Probenentnahme von 3026 Personen gingen Verff. der Frage nach, welche objektiven und subjektiven Faktoren die hauptsächlichen Formen und den Inhalt der Freizeit-Gestaltung der an verschiedenen Mittel- und Hochschulen studierenden Jugend beeinflussen. Die Untersuchungsergebnisse beweisen, dass das Freizeit-Programm der auf unterschiedlicher Entwicklungsstufe stehenden und unter abweichenden Bedingungen lernenden Jugendlichen die Gruppen differenzierende Abweichungen zeigt. Es werden Daten mitgeteilt über das Verhältnis des tatsächlichen Vorkommens der wichtigeren Betätigungsformen und der subjektiv bedingten Ansprüche der Jugendlichen. Verfasser befürworten eine dringende eingehendere Ausarbeitung der auf das Problem bezüglichen erziehungstheoretischen Kapitel.

Авторы на основе 3026 моделей наблюдали, какие основные формы проведения свободного времени молодежи, занимающейся в различных средних и высших учебных заведениях, какие объективные и субъективные факторы влияют на их содержание. Результаты их наблюдений подтверждают, что проведение свободного времени молодежи, находящейся на различном уровне умственного развития, в разных условиях, показывают расхождения, дифференцирующие группы. Они приводят данные о размерах действительно встречающихся основных форм проведения свободного времени и о субъективных потребностях молодежи. Авторы считают необходимым более детальную разработку глав по теории воспитания, касающихся этой проблемы.

A VIGILANCIA-NÍVÓ SZEREPE ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK EGYSZERŰ SZÁMOLÁSI FELADATÁNAK ALAKULÁSÁBAN

GERÉB GYÖRGY

I. Célkitűzés

Vizsgálatunk célkitűzése annak megállapítása volt, hogy milyen szerepet játszik a figyelem koncentrációja általában az éberségi szint egy meghatározott tantárgy tanulása során nyert tanulmányi eredményekben.

Korábbi vizsgálataink során már tanulmányoztuk az általános iskolai tanulók vigilancia-nívójának változását iskolai terhelés hatására [GERÉB 1975]. Feladatunknak tekintettük a fejlődő gyermek mentálhygiénés vizsgálatát a szükséges ennek következtében hasznos, valamint a felesleges és ezért káros terhelő hatások tükrében. Mindezen vizsgálatok munkapszichológiai nézőpontból keresték a választ arra, hogy az alapvető pszichikus funkciók sajátossága körében milyen szerepet játszik egy meghatározott életkorban a vigilancia-nívó alakulása. A műszeres vizsgálatok, valamint az ehhez csatlakozó tesztek adatai és a személyiség vizsgálata a figyelem és a fáradtság közötti kapcsolat néhány összefüggésére vetett fényt. Kiderült, hogy a vigilancia-nívónak általában nagy jelentősége van a tanulmányi eredményekben, s ez a megterhelés hatására a személyiség egészére vetítve jellegzetesen kiütkezik. Mind a napszakok, mind a tanév elején és végén nyert értékek ezt a kapcsolatot erősítették meg. A könnyű és nehéz napon, valamint az év elején és végén általában romlott a teljesítmény mennyisége és növekedett a hibák számszerű előfordulása is. A megterhelés hatásmechanizmusából érdemesnek látszott kiemelni a figyelem komponensét.

Jelen vizsgálatunkban kapott értékeinket akartuk finomítani azért, hogy az éberségi szint szerepét lehetőség szerint elkülönítettük a tanulmányi eredményekben a többi tényezőtől (szorgalom, tárgyi ismeret stb.). Tudatában vagyunk annak, hogy ez a kiemelés bizonyos mértékig önkényes, de létjogosultsága a szintetizálás szempontjából mégis kétségtelen. Analógiával élve: a kémiai vegyület hatásmechanizmusa is csak a megfelelő analízis után értelmezhető helyesen, bár maga a bontás mesterségesnek tűnhet. Ezen megfontolások alapján egy meghatározott tantárgy, nevezetesen a matematikai osztályzat alakulása és a vigilancia között kerestük a korrelációt általános iskolai 7. osztályos növendékeknél egy külterületi iskolában.*

Ma ga az iskolai teljesítmény, az osztályzatban kifejezett eredmény sok tényező függvénye. Nem véletlen, hogy egyes kutatók magát az osztályzatokat nem tartják elégségesnek a tanulók megítélésénél, és az egész személyiségre kiterjedő szóbeli véleményt csatolnak hozzá. A tanulók értékelésében kiemelt területnek tartják a figyelmi szint tanulmányozását. Ezen a téren különösen kiemelkedik ZEHNER és munkatársainak tevékenysége [ZEHNER 1972].

A figyelem sajátosságát, folyamatát már régóta számolási feladatokkal tanulmányozták. A klasszikus vizsgálatok közül megemlíthjük NETSCHAJEFF [1902], KRAE-

* Ezúton mondok köszönetet a Szegedi Hámán Kató Általános Iskola igazgatóságának és a 7. osztályok osztályfőnökeinek a vizsgálatokban nyújtott segítségükért.

PELIN [1925], RANSCHBURG [1913], NAGY [1913] nevét, az újabbak közül CSER [1933], DÜKER [1949], DURIČ [1958] kísérleteit.

Már KRAEPELIN is felhasználta az egyszerű ingerhalmaz adagolását a fáradtság és munkaképesség periodicitásának vizsgálatára. Az egész emberre jellemző állapotnak tartotta annak a ritmusnak a megállapítását, amely a figyelem és a fáradtság összefüggésében a személyiség egészének teljesítményét meghatározza [KRAEPELIN 1896]. KRAEPELIN a szz.-ekkel egyjegyű számokat adatott össze és az elvégzett feladatokat 5 perces turnusok szerint értékelte. A mennyiség és minőség (hibák alakulása) alapján vonta le következtetéseit a figyelem jellegére vonatkozóan. RANSCHBURG Pál alapvető vizsgálataiban a beszéd-, írás- és sajtóhibák keletkezésében fontos tényezőként említette meg a figyelem ingadozását. Kísérletei során elemi iskolai tanulókat vizsgált meg, akiknek tízes számkörben összeadási, kivonási, szorzási és osztási feladatokat kellett megoldaniuk. A számolási időket, a hibák mennyiségi és minőségi értékeit rögzítette és elemezte; az életkor függvényében értelmezte a teljesítő-képesség és a hibák előfordulásának összefüggését, valamint a figyelmi görbe alakulását. [RANSCHBURG 1913]. Másutt elmeorvosi szempontból hívta fel a figyelmet arra, hogy a fáradtság a figyelmet tönkreteszi, a gyermeket megviseli, kapacitását csökkenti. Az ilyen gyerek nyugtalan, csak akarata megfeszítésével ellensúlyozhatja figyelmetlenségét. [RANSCHBURG 1908]. SZENES „A tanuló tipikus számolási hibái és az elhárítás módja” c. munkájában kifejti, milyen alapvető szerepe van a figyelemnek a számolási hibák elkövetésében. Találón írja: „Minden munka megbízhatósága attól függ, milyen intenzitással tudjuk figyelmünket a munkára, egyidejűleg csakis erre irányítani. Ahol a figyelem, emlékezés, gondolkodás a teljesítő-képesség megfelelő fokán van, ott helytelen képzet reprodukálása nem jöhet létre.” [SZENES 1934: 51]

A vigilancia-nívó csökkenése az egész szellemi tevékenységre bénítólag hat. Ez megmutatkozik az ingerek befogadásában, az információ felvétele és tárolása, (input) valamint a kimenetel (output) és irányítás, szabályozás műveletében.

Már KARSTEN [1928], SALAMON [1948], SIMONSON [1935] kimutatták, hogy a figyelem csökkenése a magasabbrendű szellemi tevékenységet, elsősorban a gondolkodást bénítja, s monotóniához, majd a telítettség állapotához vezet el. JUNG rámutatott, hogy a figyelmetlenség következtében olyan szellemi erőfeszítést kell végeznünk, amely a fáradtságot megsokszorozza [JUNG 1942]. Az újabb munkapszichológiai kutatások a vigilancia-nívó tanulmányozását minden munkatevékenység alapvető ismérvének tekintik. A szünetek kialakítása, a munkafolyamat technológiájának tudományos feltárása csakis a figyelmi nívó vizsgálata útján lehetséges. Erre utalnak GRAF alapvető kísérletei (GRAF 1953), újabban BRACKEN [1954], LOMOV [1969], VASZKÓ [1970], PAPP [1973] munkapszichológiai összefoglalásai is.

Nagy László megfogalmazása szerint „életbevágó pedagógiai érdekek fűződnek a gyermekek szellemi képességének szabatos megállapításához” [NAGY 1913]. A helyes megterhelési szint és ennek nyomán a figyelmi nívó megteremtése többek szerint minden iskolai siker előfeltétele [ANTROPOV 1958, MEISNER 1958]. A figyelmetlenül végzett munka a gyermekek túlfáradásához vezet, s a túlzott erőlködés a neurózis forrása [GERÉB 1960, 1962], s rontja az iskola „pszichés klímáját” [GERÉB 1970]. Vizsgálataink során kimutattuk, hogy egyszerű számolási műveletek végzésénél létrejött fáradtságnál milyen nagy szerepe van a figyelmi tényezőnek [GERÉB és MOSONYI 1960], valamint azt is, hogy szellemi fogyatékosoknál éppen ez a szellemi kapacitás egyik jó indikátora [GERÉB és MOSONYI 1961]. A tevékenység monoton és intenzív állapotának összefüggésében is a vigilancia-nívó sajátos alakulásának törvényszerűségei szerint sikerült a figyelmi tényezőt elkülönítenünk [GERÉB 1970]. A kísérletek bizonyították, hogy a monoton állapot involválja a nagyobb figyelmet, ma-

gasabb vigilancia-nívót, s az visszahat a korábbi cselekvés éberségi szintje szerint a kapcsolódó tevékenységre. Későbbi vizsgálataink során e tényezők periódus-jellegét mutattuk ki általános iskolai tanulókon különböző iskolai terhelés hatására. Kiderült, hogy a tanév elején és végén, nehéz és könnyű nap hatására a figyelem ingadozik és a kompenzáció fontos mentálhygiénés következményeket ró a tanulókra, de az egész oktatási folyamat megtervezésére is kihatással van. A tanulóknak sokszorosan kell kompenzálniok figyelmi teljesítményük, éberségi szintjük fenntartása érdekében és ez sokszor vezet el neurózishoz is [GERÉB 1975].

Mindezek kiküszöbölését az utóbbi időben a magyar szakirodalom erőteljesen a gondolkodás fejlesztésének feltételeiben keresi. A problémamegoldó, a kreatív gondolkodás éberségi szint aktív állapotát feltételezi.

A korszerű matematika-oktatás nálunk is kialakult törekvései — az eltérő módszerek ellenére — megegyeznek abban, hogy az értelmi erők mozgósítása, a gyakorlati cselekvéssel összekötött gondolkodás, a magasfokú vigilancia-nívó mellett lehetséges. Pszichológiai alapvetésükben hangoztatják, hogy a sablonoktól mentes variánsokban gondolkodó, tudatos absztrakciós utat kialakító matematikai oktatás a tanulók részéről állandó „odafigyelést” követel. Éppen az a cél, hogy a sablonok, típusok, kész műveleti megoldások ne nyomják el az utat kereső kreatív gondolkodást. A kreativitás azonban csakis magasfokú vigilancia-nívó mellett valósulhat meg [LANDA 1969].

A matematikaoktatás korszerűsítése egyben azt a reményt is megvalósítja, hogy a tanulók kedvvel, érdeklődéssel vesznek részt ezeken az órákon. A figyelem és érdeklődés pedig a legszorosabban összefügg egymással, hiszen az érdeklődés olybá tekinthető, mint a figyelem strukturális alapja, a figyelem pedig mint ennek aktualizálása [RUBINSTEIN 1964, KARDOS 1964]. Közismert, hogy az érdeklődés hatására kialakult figyelem megnöveli az információfelvételt, mind mennyiségi, mind minőségi szempontból megteremtve a legelőnyösebb feltételeket [LOMOV 1969, HÓDOS 1965].

A figyelemnek, mint alapvető vektornak kiemelése az egész teljesítményből, mint „rezultánsból” azért is szükséges, mert a matematikaoktatás ún. hibakutatása éppen a figyelmetlenségből eredő káros megszokás, sablonosság visszatérő jelenségeit tárja fel, s kiküszöbölésének feltételeit alapvetően egy magasfokú figyelemmel kísért gondolkodó felépítés kialakításában keresi. [BEKE 1900, SZENES 1934, SZELIÁNSZKY 1938, FARAGÓ 1958, 1959, MOSONYI 1972.] A kreatív gondolkodás különböző definíciója ellenére alapvetően divergens gondolkodásra utal, ahol a hajlékonyság, eredetiség és az ezekkel összefüggő tényezők megvalósítása csakis magasszintű vigilancia-nívó mellett lehetséges [GUILFORD 1959, 1967]. Érthető, ha újtípusú intelligencia-teszt megalkotásánál és aktív közreműködést feltételező kreatív gondolkodást tekintik alapvetőnek, minden bizonnyal megfelelő éberségi szint feltételezése mellett. [BARKÓCZI—KLEIN 1968, KLEIN 1972, 1974.]

II. Módszeres eljárásunk

Korrelációt kerestünk a vigilancia-nívó, valamint a matematika jegyek között 7. osztályos növendékeknél. A tanulókat két csoportra osztottuk: az I. csoportba tartoztak a jeles és jó eredményt elért tanulók, míg a II.-ba a közepes vagy ennél rosszabb osztályzatúak. Az alábbi módszertani lépéseket végeztük el:

a) RÉVÉSZ—NAGY féle figyelmi próbákat, valamint

b) DÜKER—LIENERT-féle koncentrációs tesztet végeztettünk el a tanulókkal.

c) Tachisztozkóp segítségével 0,5 sec alatt 7 jegyű számot kellett a v. sz.-eknek megfigyelniök.

d) Disztributív figyelemvizsgáló berendezéssel vizsgáltuk a megoszló figyelem alakulását.

e) Alapvető szomatikus vizsgálatok iskolaorvosi eredményét összegyűjtöttük.

f) A tanulókról az osztályfőnök pedagógiai jellemzést adott, különös tekintettel a gyermek figyelmére, a matematika és egyéb tantárgyakban elért tanulmányi eredményeire.

Az alkalmazott tesztvizsgálatok olyan elemi számtani ismereteket feltételeztek, amelyeket a matematikában elért eredmény nem befolyásolt. Az egyszerű összeadás ugyanis már a II. osztály szintjén készséggé formálódott, technikai nehézséget egyáltalán nem jelentett.

A vigilancia, az éberségi szint sajátosságai általában összetett jelenségekört tükröznek. Közismert, hogy a figyelem nem tekinthető önálló megismerési funkciónak, tájékozódási rendszerünknek azonban mindenütt fellelhető alapját képezi. Bonyolult pszichoszomatikus összefüggések játszanak szerepet abban, hogy milyen mérvű az éberségi szint és ezen belül a figyelem sajátosságai hogyan érvényesülnek. Iskola-rendszerünk jelenlegi állapotában a szervezeti kereteket is feszegeti az a tény, hogy az ismeretek elsajátítása éppen az információmennyiség robbanásszerű megnövekedése következtében új utakat tör magának. A tanári deklarációt egyre inkább felváltja a tanulói aktivitást megkövetelő közös tevékenység, amely szükségszerűen megváltoztatja a tanár-diák kapcsolatot és ezzel együtt az egész oktatási folyamat jellegét. Új értelmet kap e folyamat bipoláris jellege. Már nemcsak az ismeretközlés és elsajátítás kétoldalú áramlatáról van szó, a tanár-diák kapcsolat a tanulók közös munkájának még aktívabb együttesében formálódik. A „cselekvő gondolkodás” [SALAMON 1964] a problémamegoldó és oksági gondolkodás [KELEMEN 1963, LÉNÁRD 1963, DOMJÁN 1974] a tanulók aktivitásának fölkeltése mellett és vele egyidejűleg természetszerűen az éberségi szintet is megnöveli. Mindennek azt kell eredményeznie, hogy a gyermek önbizalma növekedjék, szorongása oldódjék és javuljon az iskola pszichés klímája. Ebben az esetben ugyanis az értelmetlen szajkózás és az ezzel járó félelem, a túlmunka nyomán keletkező kimerülés nagymértékben csökkenthető [GERÉB 1972].

A túlterhelés elkerülése érdekében a tanulónak mindenekelőtt meg kell értenie a tananyagot. Sokszorosan több munkát fektet bele tanulmányaiba az a gyermek, aki figyelmetlenül vési be az iskolai anyagot, a megértést otthonra hagyja, vagy éppen e nélkül memorizál. Ez egyenes út az exhaustió felé.

Az egyes tantárgyakban különböző mértékben szükséges az éberségi szint ahhoz, hogy a tanulók eredményesen és gazdaságosan sajátítsák el az ismeretanyagot. Leíró tárgyagnál viszonylag kisebb mérvű veszteséget jelent a figyelmetlenül eltöltött tanóra, mint a nagyobb absztrakciót igénylő tantárgyaknál. Ezért választottuk ki éppen a matematikát, ahol feltevéseink szerint a siker feltétele dominánsan a megértés, méghozzá a tanári magyarázat figyelmes követése. Ezért kerestünk korrelációt e tárgyból elért eredmények és a vigilancia-szint különböző módszerekkel nyert paramétereit között.

III. Vizsgálati eredményeink

A két csoport eredményeinek összehasonlítása alapján szignifikáns különbség volt megállapítható. A számtanból jó eredményt elért csoport figyelmi teljesítménye lényegesen felülmúlta az ebből a tárgyból gyengén szereplő tanulók teljesítményét.

Az eredmények mennyiségi és minőségi értékrendje azonban további sajátos eltérést is felszínre hozott.

A RÉVÉSZ—NAGY eljárás segítségével egyszerű számolási feladatok mennyiségi és minőségi alakulását rögzítettük. A jó eredményt elért csoport átlagos teljesítménye az adott időkereten belül 132,52 volt, szemben a gyengén teljesítő csoport 115,89-es értékével. Ez a különbség az átlagban lényeges eltérést nem mutatott. Ez várható is volt, mert a készség szintjén és a korosztály számára igen egyszerű feladatoknál a munkaritmus hasonló eredményhez vezetett. Ha azonban ezen egyszerű feladatokban elért eredmény hiba-indexét vizsgáljuk, az eredmény már lényegesen szembeszökő, szignifikánsan eltérő. Míg a jól teljesítő csoport átlagosan 5,67 hibát követett el (valamivel nagyobb mennyiségi teljesítmény mellett), addig a rosszul teljesítő, a számtanból gyenge eredményt elért csoportnál ezen idő alatt mintegy háromszoros hibát regisztrálhattunk (átlagos hibaszámuk: 15,26, valamivel kisebb mennyiség mellett). A kettő viszonyából alakult teljesítményszintben mindezek alapján a százalékos érték lényegesen eltért egymástól: a gyengén teljesítőknél az összteljesítmény 87,71 %, míg a jó eredményt felmutatóknál 95,83 % volt. (1—2. sz. táblázat.)

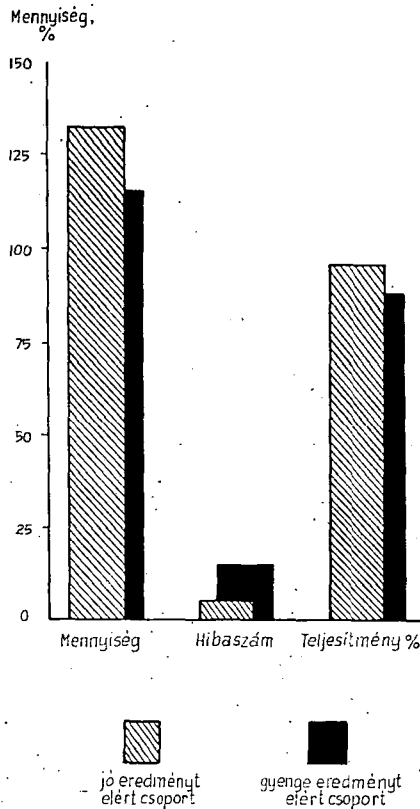
Ez az egyszerű próba is igazolta azon feltevésünket, hogy a számtanból elért eredmény esetében — még a legkönnyebb feladatok megoldásánál is — lényeges szerepet játszik a figyelem nívója, a vigilancia-szint és a magasabbszintű megértés, a logikai szférák, az aktivitás kialakításának alapvető feltételét képezi. (1. sz. grafikon.)

Vizsgálati alapelvnek tekintettük, hogy ugyanezen kérdést más, de hasonló szempontú teszt segítségével is megvizsgáljuk. Az általunk már több alkalommal eredményesen használt DÜKER—LIENERT féle KLT-teszt bizonyult erre alkalmas-

*Figyelem-próba eredményei RÉVÉSZ—NAGY alapján
I. számtanból jó eredményt elért csoport*

Sorsz.	Név	Mennyiség	Hibaszám	Teljesítmény %
1.	Á. E.	123	7	94,32
2.	B. L.	149	8	94,64
3.	B. Gy.	176	—	100,00
4.	Cs. T.	187	5	97,32
5.	Cs. I.	154	9	94,12
6.	G. É.	182	1	99,98
7.	H. Z.	81	4	95,00
8.	K. S. L.	133	11	91,74
9.	K. I.	63	—	100,00
10.	K. B.	167	7	95,80
11.	K. L.	148	11	92,53
12.	L. T.	121	—	100,00
13.	M. M.	127	13	89,76
14.	N. E.	130	3	97,00
15.	N. M.	83	3	96,37
16.	Ny. A.	130	6	97,36
17.	S. T.	138	3	98,52
18.	S. E.	131	1	99,98
19.	V. E.	82	5	93,90
20.	V. T.	145	9	93,75
21.	V. E.	133	13	90,24
Összeg:		2783	119	2012,33
Átlag:		132,52	5,67	95,83

1. sz. táblázat

1. sz. grafikon

nak.* E teszt segítségével tovább finomíthattuk értékeinket, mert a feladatok mennyiségi és minőségi paraméterei mellett az átlagos eltérés és a teljesítmény százalékos kiszámítása az előfordulások gyakoriságának függvényében értékelhető volt. [DÜKER—LIENERT 1959].

A KLT-vel kapott eredmények feltevéssünkét alátámasztották. Már a teljesítmény mennyiségi (nyersérték) alakulása (RWL) is érdekes eltérést mutatott. Míg a jó eredményt elért csoportnál ez 88,90-es átlagot képezett, addig a számtanból gyenge eredményt elért csoportnál ez 64,00 volt. Míg az előző feladatnál a mennyiségi különbség nem volt számottevő, itt ez is lényegesebbnek bizonyult. Ennek oka bizonyára az, hogy itt már kissé bonyolultabb (bár az életkor és tantervi követelményhez viszonyítottan nagyon egyszerű) feladatokat kellett megoldani. Itt az összeadás mellett kivonás is szerepelt, méghozzá a nagyobb eredményből kellett a kisebbet kivonni fejben és az eredményt volt szabad leírni. Ez koncentráltabb figyelmet igénylő feladatnak bizonyult és így az eltérés a két csoport eredménye között is szignifikánsabb volt. Hasonlóan eltérést állapítottunk meg a korosztály átlagos értékeinek

* A standardizálás során módosított értéket, a mi viszonyaink és a közben észlelt akceleráció alapján állapítottuk meg, és a tesztben megadott értékeket ennek megfelelően alakítottuk.

Figyelem-próba eredményei RÉVÉSZ—NAGY alapján
II. számtanból gyenge eredményt elért csoport

Sorsz.	Név	Mennyiség	Hibasám	Teljesítmény %
1.	A. L.	134	25	81,36
2.	D. G.	133	22	83,45
3.	F. A.	136	31	77,21
4.	H. E.	117	9	87,13
5.	H. I.	111	7	93,62
6.	H. Gy.	114	9	92,13
7.	H. Zs. E.	90	13	85,55
8.	J. L.	84	2	97,00
9.	K. É.	92	3	96,78
10.	L. I.	126	15	88,00
11.	L. P.	90	8	91,11
12.	M. L.	100	11	99,00
13.	M.E.	82	12	85,36
14.	M. M. K.	113	7	93,86
15.	N. B. I.	98	16	83,64
16.	N. É.	140	27	80,76
17.	N. P.	92	15	83,62
18.	R. L.	239	40	83,26
19.	T. L.	111	18	83,71
Összeg:		2202	290	1666,55
Átlag:		115,89	15,26	87,71

2. sz. táblázat

ranglistája és az egyes csoporton belüli szórás értékei (SWL és PR) tekintetében is. Ezek az eredmények: a gyenge csoportnál 102,05 és 52,47, míg a számtanból jó eredményt értekéknél 112,88 és 84,81. A teszt értelmezése szerint a legdöntőbb értéknek a hibák száma bizonyul (RWF). E téren az eltérés a két csoport között igen lényeges. Míg a számtanból rossz osztályzatot elért csoport általános hibaszáma 20,21, addig ez a jó eredményt elért csoportnál 7,42 volt. Az előző vizsgálathoz hasonlóan itt is mintegy háromszor annyi hibát követtek el a rosszul teljesítők a jól teljesítőkkel szemben, de ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a mennyiségi szintben is lényeges különbség mutatkozott, az eltérés még sokszorosan nagyobb.

A teszt értékelése során ezen tényezőknek együttes súlya és a kiszámításra megadott képletbe való helyettesítése alapján kapjuk meg az FQ végeredményt, amely a lehetséges elért mennyiségi, minőségi és szórási eredmények tükrében a teljesítmény végeredményét, az FQ-t adja meg. (Ennek értéke annál jobb, minél inkább megközelíti a 0,5-ös értéket.) A rossz teljesítményt elért csoport átlagos FQ-ja 1,94 volt, míg a számtanból jó eredményt elért csoport esetében ez lényegesen jobb volt és 0,54-nek bizonyult. Az eltérés magasfokon szignifikáns. (3—4 sz. táblázat és 2 sz. grafikon.)

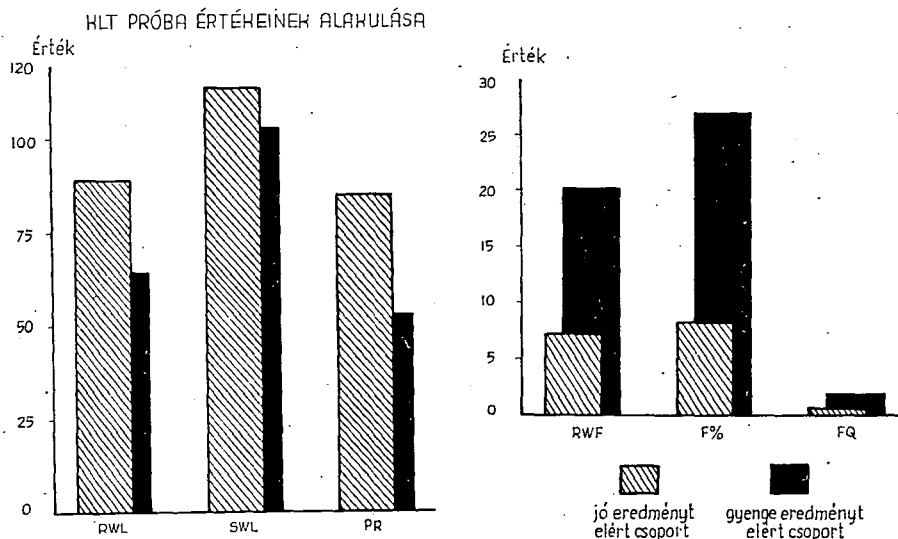
A vigilancia-nívó fontos összetevőjének tekinthetjük a figyelem megosztását. Az oktató munka során sokszor találkozunk olyan tanulókkal, akik éppen ezen a téren mutatnak gyengeséget és haladásuk eredményességét éppen a gyenge figyelmi megosztó-képesség gátolja. A disztributív figyelemvizsgáló berendezésünk segítségével az információk halmaza mellett igen eredményesen tudtuk az elosztás nyomonykövetését is vizsgálni. Az eszköz vezérlése ugyanis a vsz. által történt úgy, hogy az ingerekre adott válasz (a meggyulladt fényt a koordinációnak megtalálása útján lehetett eloltani és újabb impulzust létrehozni) a tanulók saját ritmusa szerint ala-

**KLT-próba értékeinek alakulása VII. osztályos tanulókánál
I. számtanból jó eredményt elért csoport**

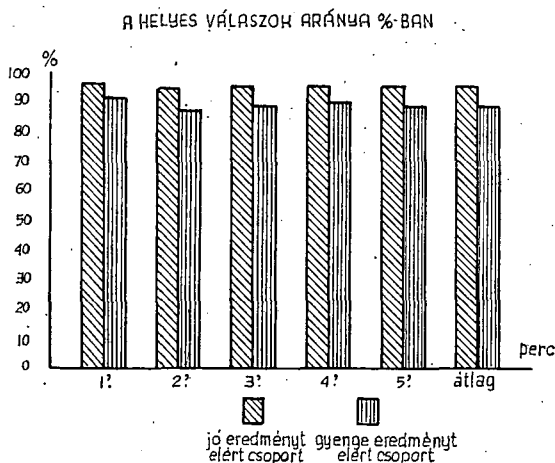
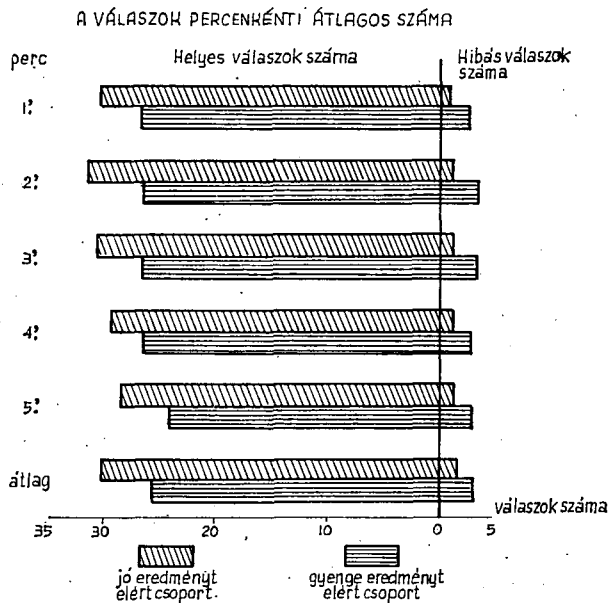
Sorsz.	Név	RWL	SWL	PR	RWF	F%	FQ
1.	Á. E.	114	126,8	99,7	9	7,89	0,52
2.	B. L.	91	115,5	93,2	13	14,28	0,95
3.	B. Gy.	76	108,0	79,0	2	2,63	0,17
4.	Cs. T.	111	125,3	99,5	18	16,21	1,08
5.	Cs. I.	108	132,2	93,3	9	8,33	0,55
6.	G. É.	113	126,1	99,7	4	3,53	0,23
7.	H. Z.	58	99,5	48,0	8	13,79	0,91
8.	K. S. L.	121	129,1	99,9	5	4,13	0,27
9.	K. I.	121	129,1	99,9	3	2,47	0,16
10.	K. B.	108	123,2	99,3	19	17,59	1,17
11.	K. L.	67	103,5	64,0	2	2,98	0,19
12.	L. T.	70	105,0	70,0	6	8,57	0,57
13.	M. M.	113	126,1	99,7	14	12,38	0,82
14.	N. E.	105	122,6	98,7	6	5,71	0,38
15.	N. M.	77	108,5	80,5	3	3,89	0,25
16.	Ny. A.	74	107,0	76,0	5	6,75	0,45
17.	S. T.	117	127,5	99,8	3	2,56	0,17
18.	S. E.	121	129,1	99,9	3	2,48	0,16
19.	V. G.	34	86,4	9,2	6	17,64	1,17
20.	V. T.	70	105,0	70,0	6	8,57	0,57
21.	V. E.	119	128,3	99,8	12	10,08	0,67
Összeg:		1867	2370,65	1779,10	156	127,46	11,41
Átlag:		88,90	112,88	84,71	7,42	8,21	0,54

3. sz. táblázat

kult. Önmaga szabályozta, hogy a megadott idő (5 sec) alatt milyen mennyiségű ingert aadgoljon a gép és választát mennyiség és hiba szerint maga a gép regisztrálta. Az eredmények különbsége a két csoport tekintetében itt is jelentősnek bizo-

2. sz. grafikon

3. sz. grafikon.

nyult. A feldolgozott ingerek száma, vagyis az impulzusokra adott feleletek mennyisége a gyengén teljesítő csoportnál átlagosan 130,15, míg a jó eredményt elért csoportnál ez az átlag 145,84 volt. Tehát a teljesítmény nyersértékét képező összválaszok számában is jelentős (2,48%-os eltérés mutatkozott). A helyes válaszok percek szerinti megoszlása tendenciáját tekintve lényegében hasonló görbevonulatot írt le, egymásközi durván párhuzamos eltolódás mellett (3. sz. grafikon). Az érték az 5. percben általában romlott. A hibák számszerű előfordulásában is lényeges különbség mutatkozott. A nagyobb figyelemmel dolgozó csoport (a számtanból jó eredményt felmutató tanulók) átlagosan 1,24 hibát követtek el, míg a rossz eredményt tükröző (számtanból is rossz osztályzatot elért tanulók) csoport ugyanezen idő alatt 3,03-as hiba-

*KLT-próba értékeinek alakulása VII. osztályos tanulóknál
II. számtanból gyenge eredményt elért csoport*

Sorsz.	Név	RWL	SWL	PR	RWF	F%	FQ
1.	A. L.	112	125,8	99,6	64	57,14	3,80
2.	D. G.	100	120,0	97,7	35	35,00	2,33
3.	F. A.	45	93,5	27,5	16	35,55	2,37
4.	H. E.	64	102,0	58,0	10	15,62	1,04
5.	H. I.	51	97,7	41,0	12	23,52	1,56
6.	H. Gy.	42	91,1	20,0	8	19,04	1,27
7.	H. Zs. E.	96	117,8	96,4	35	36,45	2,43
8.	J. L.	40	89,5	15,0	6	15,00	1,00
9.	K. É.	41	90,3	17,5	7	17,07	1,13
10.	L. I.	92	116,0	93,9	53	57,60	3,84
11.	L. P.	42	91,1	20,0	7	16,66	1,11
12.	M. L.	37	88,0	12,0	18	48,64	3,24
13.	M. E.	38	88,5	13,0	21	55,26	3,68
14.	M. M. K.	75	107,5	77,5	13	17,33	1,15
15.	N. B. I.	40	89,5	15,0	8	20,00	1,33
16.	N. É.	63	101,5	56,0	9	14,25	0,95
17.	N. P.	70	105,0	70,0	9	12,85	0,85
18.	R. L.	70	105,0	70,0	7	10,00	0,66
19.	T. L.	98	119,3	96,9	46	46,93	3,13
Összeg:		1216	1939,1	997,00	384	518,39	36,87
Átlag:		64,00	102,05	52,47	20,21	27,28	1,94

4. sz. táblázat

átlaggal dolgozott. Az arány itt is megközelíti a háromszorosot. (5—6. sz. táblázatok.) A görbe vonulata itt is párhuzamos eltolódás mellett hasonló tendenciát tükröz. A 2. percben kissé megnövekszik, de egészében majdnem egyenletes elosztást mutat.

5. sz. táblázat

Disztributív figyelemvizsgálat eredményei általános iskolai VII. osztályos tanulóknál I. számtanból jó eredményt elért csoport

Sor- sz.:	NÉV	Helyes válaszok száma percek szerint							Hibás válaszok száma percek szerint							Összes válaszok száma	Helyes válaszok %-os
		1'.	2'.	3'.	4'.	5'.	Ösz- szege	Átla- ga	1'.	2'.	3'.	4'.	5'.	Ösz- szege	Átla- ga		
1.	Á.E.	31	28	30	29	27	145	29,00	3	1	3	1	5	12	2,4	157	92,35
2.	B.L.	31	31	28	28	30	148	29,60	1	5	3	4	3	16	3,2	164	90,24
3.	B.G.Y.	35	37	37	35	31	175	35,00	0	0	0	1	0	1	0,2	176	99,43
4.	Cs.T.	23	26	28	25	22	124	24,80	1	1	0	2	0	4	0,8	128	96,87
5.	Cs.I.	29	29	30	29	28	145	29,00	2	1	0	0	2	5	1,0	150	96,66
6.	G.É.	35	34	34	32	32	168	33,60	1	2	0	0	0	3	0,6	171	98,24
7.	H.Z.	28	30	30	30	30	148	29,60	0	2	0	0	1	3	0,6	151	98,01
8.	K.S.L.	34	37	35	35	36	177	35,40	0	1	1	0	0	2	0,4	179	98,88
9.	K.I.	30	31	33	31	29	154	30,80	1	3	1	2	2	9	1,8	163	94,47
10.	K.B.	28	27	26	24	23	128	25,60	0	0	0	2	2	4	0,8	132	94,81
11.	K.L.	30	31	33	28	26	148	29,60	4	3	2	1	0	10	2,0	158	93,67
12.	L.T.	32	34	30	31	29	156	31,20	0	5	1	0	1	7	1,4	163	95,70
13.	M.M.	32	33	33	31	28	155	31,00	1	0	1	3	1	6	1,2	161	96,27
14.	N.E.	28	29	30	26	28	141	28,20	0	1	0	1	0	2	0,4	143	98,60
15.	N.M.	30	31	30	31	29	153	30,60	0	1	2	1	3	7	1,4	160	95,62
16.	Ny.A.	13	24	24	22	23	106	21,20	0	0	2	0	2	4	0,8	110	96,36
17.	S.T.	31	31	30	29	29	151	30,20	0	2	1	0	0	3	0,6	154	98,05
18.	S.E.	37	38	36	33	34	178	35,60	1	1	1	0	2	5	1,0	183	97,26
19.	V.E.	28	27	23	23	25	126	25,20	2	2	5	2	2	13	2,6	139	90,64
20.	V.T.	40	39	35	34	31	179	35,60	1	1	1	1	1	5	1,0	184	97,28
21.	V.E.	33	32	30	29	29	153	30,60	1	1	4	4	0	10	2,0	163	93,86
Összesen:		638	649	645	617	599	3158	631,40	19	33	28	24	27	131	26,2	3289	20,1327
Átlag:		30,38	31,38	30,71	29,38	28,52	150,38	30,06	0,90	1,57	1,33	1,14	1,28	6,23	1,24	156,61	95,87

6. sz. táblázat

Disztributív figyelemvizsgálat eredményei általános iskolai VII. osztályos tanulóknál II. számtanból gyenge eredményt elért csoport

Sor- sz.:	NÉV	Helyes válaszok száma percek szerint							Hibás válaszok száma percek szerint							Összes válaszok száma	Helyes válaszok %-os aránya
		1'.	2'.	3'.	4'.	5'.	Ösz- szege	Átla- ga	1'.	2'.	3'.	4'.	5'.	Ösz- szege	Átla- ga		
1.	A.L.	25	30	45	52	20	172	34,4	1	6	3	2	3	15	3,0	187	91,97
2.	D.G.	27	26	26	24	24	127	25,4	2	2	3	4	2	13	2,6	140	90,71
3.	F.A.	26	26	27	26	28	133	26,6	0	2	3	3	0	8	1,4	141	94,32
4.	H.E.	31	30	28	23	28	140	28,0	3	4	5	7	5	24	4,8	164	85,36
5.	H.I.	30	30	32	30	29	151	30,2	0	3	1	0	4	8	1,6	159	94,96
6.	H.GY.	28	32	27	27	26	139	27,8	4	4	3	2	5	18	3,6	157	88,53
7.	H.E.	10	14	12	13	13	62	12,4	6	5	5	5	2	23	4,6	85	70,45
8.	J.L.	22	21	19	22	21	105	21,0	1	5	3	1	0	11	2,2	116	90,51
9.	K.É.	18	19	19	18	18	92	18,4	2	2	1	2	1	8	1,6	100	92,00
10.	L.I.	28	25	30	24	26	133	26,6	4	8	5	9	6	32	6,4	164	80,60
11.	L.P.	33	30	30	32	28	153	30,6	1	4	0	1	2	8	1,6	161	95,03
12.	M.L.	32	30	27	25	26	140	28,0	2	1	4	3	3	13	2,6	1153	91,50
13.	M.E.	14	13	13	16	14	70	14,0	7	8	7	3	5	29	3,8	99	70,70
14.	M.M.K.	27	25	26	26	25	133	2,66	3	2	1	2	0	8	1,6	141	94,32
15.	N.B.I.	29	31	32	29	27	148	29,6	1	1	3	1	5	11	2,2	159	93,08
16.	N.É.	34	34	30	32	22	152	30,4	2	2	4	2	7	17	3,4	169	89,94
17.	N.P.	25	25	22	22	23	116	23,2	6	4	2	3	4	19	3,8	135	85,92
18.	R.L.	37	34	34	36	34	175	35,0	2	3	1	2	0	8	1,6	183	95,62
19.	T.L.	31	26	27	24	24	132	26,4	5	5	8	4	3	25	5,0	157	84,07
Összesen:		507	503	506	501	456	2473	494,60	50	71	65	55	57	298	57,6	2771	1679,59
Átlag:		26,68	26,47	26,63	26,36	24,0	130,15	26,03	2,63	3,73	3,42	2,89	3,00	15,68	3,03	145,84	88,39

Három eljárásmóddal vizsgáltuk meg egy általános iskola 7. osztályos növendékeinek vigilancia-nívóját, elkülönítve a számtanból jó és rossz eredményt elért tanulókat. Egyöntetűen kiderült, hogy az osztályzatokban lényeges szerepet játszik maga a figyelem. A matematikai ismeretek elsajátítása erős koncentrációt igényel, s lényegében a megértés első és legfontosabb forrása az iskolai óra, a tanári magyarázat. A példák megoldása, az összefüggések megértése és később a készségi szint elérése csak akkor lehet eredményes, ha az éberségi szint, a figyelmi nívó, koncentráció biztosított. Az érdeklődés és a tanulmányi eredmény szoros függvénye a vigilancia-nívónak, s az ismeretek egymásra épülésének logikus rendjét, láncát csupán ez biztosíthatja. A figyelmetlenül végzett feladat megértése nehéz, fárasztó és elkedvetleníti a tanulót. A korszerű matematika-tanítás ezért alapvetően épít a figyelmi szint biztosítására, mint az oktatás eredményességének egyik alapvető láncszemére.

IRODALOM

- ACH, N.—DÜKER, H.: 1935, Über Methoden und Apparaturen zur Untersuchung fortlaufender Arbeitsprozesse. Zschr. f. Psych. 133.
- ASTRUP, Ch., 1956, Nervöse Erkrankungen und soziale Verhältnisse. VEB Verlag Volk und Gesundheit, Berlin.
- BACHMANN, W., 1965, Untersuchung des Leistungsverlaufs am Fließband, Bericht über den 1. Kongress der Gesellschaft für Psychologie in der DDR. 242—247.
- BÁLINT I.—HÓDOS T., 1963, Futószalagon dolgozó motorkészítők idegrendszeri igénybevételének vizsgálata. Ideggyógyászati Szemle, 252—256.
- BARKÓCZI I.—KLEIN S., 1968, Gondolatok az alkotóképességről és vizsgálatának egyes problémáiról. Magyar Pszichológiai Szemle 4. 508—515.
- CHAPANIS, A., 1960, Human engineering. Operations research and systems engineering. The Johns Hopkins Press, Baltimore.
- CHMELAR, V., 1962, Über die Dauer der aktiven akustischen Aufmerksamkeit. Bericht über den 16. internationalen Kongress für Psychologie. Nort-Holland Publishing Company, Amsterdam.
- CSER J., 1933, A figyelem kísérleti vizsgálata 10—14 éves korban. A gyermek. 6—10.
- DOMJÁN, K., 1965, 1974 Ohsági összefüggések megértése 6—10 éves korban Akadémiai Kiadó, Bp. 238.
- DURIČ, L., 1958, Práceschopnost' žiakov v priebehu vyucovacieho procesu. Jednotá Škola. 4.
- DÜKER, H., 1959, Über ein Verfahren zur Untersuchung der psychischen Leistungsfähigkeit. Psychol. Forschung. 23.
- DÜKER, H., 1955, Untersuchungen über die sogenannte Aufmerksamkeit. Ber. 20. Kongr. Dtsch. Ges. für Psychol. 142.
- ERLEBACH—HOFF—IHLEFELD—ZEHNER, 1972, Schülerbeurteilung. Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin 279.
- FARAGÓ L., 1961, Lélektani szempontok érvényesítése a matematikatanítás metodikájában. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- FLORU, R., 1968., Psihofiziologia activității de orientare. La psihofiziologie de l'activité d'orientation. 347.
- GERÉB, Gy., 1948, Az iskolás gyermekek túlterhelése. Embernevelés, 1948. 4. I.
- GERÉB, Gy., 1959, Gyermekek fáradékonyágának pszichológiai vizsgálata; Gyermekgyógyászat 10. 129.
- GERÉB, Gy., 1962, Kísérletek a fáradtság lélektanának köréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 215
- GERÉB, Gy., Egyszerű műveletek monotóniát kiváltó hatásának vizsgálata általános iskolai tanulókon. Pszich. Tanulm. VIII. Akadémiai Kiadó, 101—120.
- GERÉB, Gy., 1968, Intenzív igénybevételt jelentő tevékenység és egyhangú cselekvés kölcsönhatásának pszichológiai vizsgálata. Pszichológiai Tanulmányok, XI.: 335—355.
- GERÉB, Gy., 1970, Az iskola pszichés klímájáról. Tankönyvkiadó, Budapest, 90.
- GERÉB, Gy., 1970, Intenzív tevékenység és monoton állapot kölcsönhatásának vizsgálata általános iskolai tanulóknál. MTA Pszichológiai Tanulmányok 12, Budapest, Akadémiai Kiadó, 249—266.

- GERÉB, Gy., 1971. Monoton-állapot, vigilitás és érzelem a kutatások mai állásának tükrében. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 263—275.
- GERÉB, Gy., 1972. Eljárásmód az éberségi szint vizsgálatára általános iskolai tanulóknál. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 167—180.
- GERÉB, Gy.—MOSONYI, K., 1960, A műveleti készség és fáradékonyság alakulása 10—14 éves gyermekeknél. Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged.
- GERÉB, Gy.—MOSONYI, K., 1961, Fáradékonysági tényezők befolyása egyszerű számolási feladatokra oligofrén gyermekeknél. Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged.
- GRAF, O., 1933, Die Schwankungen der Leistungsfähigkeit während des Tages und die Frage einer „physiologischen Arbeitskurve“. Arbeitsphysiol. 7. 358.
- GUILFORD, J. P., 1959, Three Faces of intellect. Amer. Psychol. 8., 469—479.
- GUILFORD, J. P., 1967, The Nature of Human Intelligence, New York; McGraw-Hill.
- GUILFORD, J. P. and HOEPFNER, R., 1971, Analysis of Intelligence, New York: McGraw-Hill.
- HAIDER, M., 1962, Ermüdung. Beanspruchung und Leistung. Franz DEUTICKE, Wien. 146.
- HÓDOS, T., 1965, A futószalag-munka pszichológiai vizsgálatának néhány tanulsága. Munkavédelem, No. 4—6: 42—48.
- HULL, W. P., 1963, Concept work with young children. Bulletin of the International Study Group for Mathematics Learning, 1. No. 2. 9—19.
- KARSTEN, A.—LEWIS, K., 1928, Psychische Sättigung. Psychologische Forschungen, 142—254.
- KELEMEN, L., 1963, A 10—14 éves tanulók tudásszintje és gondolkodása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 351.
- KELEMEN, L., 1968, A pedagógiai pszichológia alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest, 391.
- KLEIN, S., 1972, A komplex matematika-tanítási módszer pszichológiai hatásának vizsgálata. Magyar Pszichológiai Szemle, 1. 12—20.
- KLEIN, S., 1974, An Exploration of New Criteria for Use in Mathematics Course Evaluation. J. Structural Learning Vol. 4, 103—141.
- KRAEPELIN, E., 1896, Psychologische Arbeiten I. Leipzig.
- KRAEPELIN, E., 1903, Über Ermüdungsmessungen. Archiv f. Die Ges. Psychologie. 1.
- LANDA, L. N., 1969, Algoritmusok az oktatásban. Tankönyvkiadó, 339.
- LÉNÁRD, F., 1963, A problémamegoldó gondolkodás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 332.
- LISSÁK, K.—ENDRŐCZI, B., 1964, A magatartás idegi és hormonális szerveződése. Medicina, Budapest, 218.
- LOMOV, B. F., 1965, Zur psychologischen Struktur des Informations-aufnahmeprozesses durch den Menschen. Zschr. f. Psychologie, Band. 171.
- LOMOV, B. F., 1969, Ember és technika. Akadémiai Kiadó Budapest, 450.
- MOSONYI, K., 1972, Gondolkodási hibák az általános iskolai matematikaórákon, Tankönyvkiadó, 162.
- PAPP, Á., (szerk.) 1973, Munkapszichológia. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 308.
- PIERON, H., 1923, Le Cerveau et la pensée. Paris.
- RANSCHBURG, P., 1908, A gyermeki elme ép és rendellenes működése, egészségtana és védelme. Athenaeum, Budapest.
- RANSCHBURG, P., 1913, A figyelmetlenség pedagógiai pszichológiája. Pszichológiai Tanulmányok. I. k.
- RÓNA, B., 1964, Az iskolaegészségügy jelenlegi helyzete, problémái és feladatai. Tiszántúli mv. továbbk., Miskolc, Budapest, 17—36.
- RUDOLPH, H. J., 1947, Attention and interest factors in advertising. N. Y., Funk et Wagnalls. 103.
- SALAMON, J., 1964, Gyermekek gondolkodása a cselekvésben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 316.
- SCHMIDTKE, H., 1965, Die Ermüdung. Bern und Stuttgart.
- SZENES, A., A tanuló tipikus számolási hibái és az elhárítás módja. Különlenyomat „A cselekvés iskolája” módszertani folyóirat 1933/34. 5—6. számából. Prometheus-nyomda és Lapkiadó Vállalat Szeged. 53.
- VASZKÓ, M., 1970, Munkalélektan. Tankönyvkiadó, Budapest 521.

DIE ROLLE DES VIGILANZ-NIEAUS IN DER GESTALTUNG DER EINFACHEN RECHENAUFGABE BEI GRUNDSCHÜLERN

Mit drei unterschiedlichen Verfahren wurde das Vigilanzniveau der Schüler der siebenten Klasse einer Elementarschule untersucht, wobei die Schüler mit guten und schlechten Noten im Rechnen getrennt wurden. Es stellte sich eindeutig heraus, dass in den Zensuren die Aufmerksamkeit selbst eine wesentliche Rolle spielte. Die Aneignung der mathematischen Kenntnisse verlangt eine starke Konzentrierung, und im wesentlichen ist die erste und wichtigste Quelle des Verstehens die Schulstunde, die Erklärung des Lehrers. Die Lösung der Rechenaufgaben, das Verstehen bzw. Begreifen der Zusammenhänge und später das Erreichen des Fähigkeitsniveaus kann nur dann erfolgreich sein, wenn das Wachsamkeitsniveau, der entsprechende Aufmerksamkeitsgrad, die Konzentration, gesichert ist. Das Interesse und das Studienergebnis sind eine enge Funktion des Vigilanz-Niveaus, und die logische Ordnung des Aufeinanderbaues der Kenntnisse kann einzig und allein durch dies gesichert werden. Das Verstehen der unaufmerksam durchgeführten Aufgabe ist schwer, ermüdend und verstimmt den Schüler, nimmt ihm die Lust am Lernen: Der zeitgemäße Mathematik-Unterricht baut daher grundlegend auf die Sicherung des Aufmerksamkeitsniveaus als auf das ein grundlegendes Kettenglied des Erfolges des Unterrichts.

РОЛЬ УРОВНЯ ВИГИЛЯНЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЗАДАНИЯ ПРОСТОГО ВЫЧИСЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ШКОЛ-ВОСЬМИЛЕТОК

Д. Гереб

Мы наблюдали уровень вигилянции у учеников 7-го класса восьмилетки тремя способами, разделяя учащихся с плохими и хорошими оценками по математике. Однозначно выяснилось, что в отметках играло существенную роль само внимание. Усвоение математических знаний требует большой концентрации внимания, в сущности, первый и самый важный источник понимания — это урок в школе, объяснение преподавателя. Решение примеров, понимание связей и достижение уровня навыка дает результат только тогда, если обеспечен уровень вигилянции, внимания, концентрации. Интерес и результат в учебе во многом зависят от уровня вигилянции, только он может обеспечить логическое построение материала, сохранение накопленных знаний. Понимание невнимательно решенной задачи затрудняет, утомляет, расстраивает учащегося. Современное преподавание математики поэтому строится, в основном, на обеспечении уровня внимания, как на одно из основных звеньев в цепи эффективности обучения.

A MŰVELŐDÉSI FOLYAMATOK TUDOMÁNYOS IRÁNYÍTÁSÁNAK NÉHÁNY KÉRDÉSE A FEJLETT SZOCIALIZMUS FELTÉTELEI KÖZÖTT*

TÓTHPÁL JÓZSEF

1. Ismeretes, hogy a szocialista társadalom — tehát a kommunista társadalom első fázisa. — fejlődésének törvényszerűségeiről, a szocializmus lényegéről, érettségéről — másként kifejezve: *a fejlett szocializmus* sajátosságairól a szocialista országok társadalomtudományi irodalmában évek óta igen termékeny vita folyik. [1] Anélkül, hogy részletesebben belemennénk a különböző nézetek elemzésébe, a magunk részéről R. KOSZOLAPOV szovjet filozófus — magyarul is olvasható — egyik tanulmányának idevonatkozó, módszertani szempontból különösen fontos megállapítására szeretnénk utalni, aki ezzel kapcsolatban a munka és a termelés általános társadalmasításának MARX által felfedezett és LENIN által kiemelten hangsúlyozott törvényére irányítja figyelmünket. „Több évtizedes tapasztalatok szerint valamely ország szocialista érettségét nem lehet megítélni csupán aszerint, hogy milyen mértékben uralkodnak a népgazdaságban a társadalmi tulajdon formái. Fejlett szocializmusról csak akkor beszélhetünk, ha ténylegesen magas színvonalú a termelés társadalmasítása, vagy ami ugyanaz, ha képes megoldani azt a történelmi fontosságú feladatot, hogy szervesen összekapcsolja korunk tudományos-technikai forradalmának vívmányait a szocialista gazdálkodási rendszer előnyeivel” — írja többek között a szerző. [2]

A szocializmus fejlődését tehát — a fentiekből következően — *mindenoldalú összefüggésében* helyes felfognunk és mint totalitást, mint teljes rendszert kell vizsgálnunk, ahol a társadalom életfolyamataiban, életmódjában „a társadalmi viszonyok tudományosan optimalizált rendszere” mind teljesebben és gazdagabban bontakozik ki, mutatkozik meg.

Az optimalizálódás stádiumai az egyes szocialista országokban természetesen különbözőek lehetnek, de mindenütt egyet jelentenek az ember társadalmi viszonyai feletti növekvő uralmának fokaival. A társadalmi viszonyok feletti uralom növekedése a szocialista társadalmi rendszer totalitássá való átalakulásának tendenciáját mutatja, amely, mint *fejlődő totalitás*, olyan mértékben válik mind teljesebbé és fejlettebbé, amilyen mértékben uralkodóvá válnak a társadalom életmódjában a szocializmusra, a magas szinten szervezett kollektív társadalomra jellemző vonások.

Ebben a rendkívül bonyolult és sokoldalú társadalmi folyamatban *a kultúra hordozó emberé a döntő szerep*, aki a TTF vívmányainak és a szocialista gazdálkodási rendszer előnyeinek összekapcsolása által a munka és a termelés társadalmasítását mind magasabb szinten valósítja meg. A termelés oldaláról ez azt jelenti, hogy a tudomány és a technika eredményei — általában pedig a kultúra objektívációi — a termelőerők mind objektív, mind szubjektív faktorában hatékony, intenzív elemként

* Részlet a szerző. 1975-ben a Szovjetunióban megvédett „A szocialista kulturális forradalom a jelenkori tudományos-technikai forradalom feltételei között” c. kandidátusi disszertációjából.

funkcionálnak, tehát a termelés objektív és szubjektív feltételei szerves egységet alkotnak. Ami a szubjektív oldalt illeti, erre vonatkozóan az MSZMP programnyilatkozata a következőket tartalmazza: „A fejlett szocialista társadalom építése olyan emberek munkáját és aktivitását igényli, akik társadalmi céljaink megvalósításában fegyelmezett, jó munkájuk mellett a közügyekből is kiveszik részüket, ismerik és megtartják a szocialista erkölcs normáit, akik számára szocialista hazánk szeretete elválaszthatatlanul összefonódik a nemzetköziséggel. El kell érni, hogy a javuló anyagi feltételekkel szocialista módon éljünk. Ezért egész társadalmunk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása.” [3]

Ha a kultúrát ontológailag-történetileg az ember nembeli lényege, nembeli fejlődése megnyilvánulásának és megvalósulásának ítélezzük, amelyben alapvetően az ember természet- és társadalomátalakító — és önmagát mindenoldalúan megvalósító tevékenysége jut kifejezésre, úgy a fejlett szocialista társadalom kibontakozásának időszakában a kultúra fejlődésének folyamatában a gazdasági fejlődés törvényei által determináltan a szocialista kulturális forradalom új szakaszáról beszélhetünk.

Hogyan jelenik ez meg a konkrét társadalmi-történelmi gyakorlatban?

Mindenekelőtt úgy, hogy a fejlett szocialista társadalom gazdasági, társadalmi-politikai és szellemi szféráinak kapcsolata mind harmonikusabbá válik; olyan összhang kialakulása felé mutat, amelyben az egész emberi szükségletrendszer tartalmának fejlődését a kultúra — mint az ember nembeli tevékenységének objektivációs rendszere — határozza meg. A gazdaságnak és a kultúrának harmonikussá válása aktív hatást gyakorol a különböző osztályok és néprétegek szociális érdekeinek, céljainak és eszményeinek közeledésére. S ilyenformán a társadalom és benne a személyiség mindenoldalú fejlődésére. A mindenoldalúan fejlett individuum megformálódásának nyitja ugyanis a társadalmi viszonyok fejlődésében, gazdagodásában, gazdagságában rejlik. Az ember a maga mindenoldalú lényegét — társadalmi viszonyainak összességét [4] — társadalmi tevékenysége során sajátítja el. És amilyen sokoldalúan fejlett a társadalom, olyan sokoldalúan fejlődhet az egyéniség; és a másik oldalon: amilyen sokoldalú feltételeket biztosít a társadalom az egyén fejlődése számára, olyan mértékben járulhat hozzá az egyén a társadalom mindenoldalú fejlődéséhez. Ez a folyamat azonban egyáltalán nem spontán, önmagától megvalósuló folyamat, hanem igen nagymértékű tudatosságot követel a társadalom-irányítás minden szintjén és valamennyi szférájában.

2. A társadalmi viszonyok tudományosan optimalizálódó rendszerének mind teljesebb kibontakozása, a tudományos-technikai forradalom vívmányainak és a szocialista gazdasági rendszer előnyeinek szerves egyesítése a társadalmi gyakorlatban — tehát a fejlett szocialista társadalom építése — a társadalom tudományos irányítását feltételezi és igényli a társadalmi élet valamennyi szférájában, így a kultúra területén is.

A szocialista társadalom — mint totális önvezérlő rendszer [5] — az első olyan társadalmi-gazdasági alakulat az emberiség történetében, amelyben a társadalmi létfenntartási és termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével megeremtődnek a társadalom tudományos irányításának objektív feltételei. A termelési eszközök társadalmi tulajdona és az erre épülő társadalmi termelés és elosztás (kisajátítás) következtében megszűnik a termelési és más társadalmi folyamatok — kapitalizmus szülte — ösztönös szabályzóinak (mint piacviszonyok, konkurrencia stb.) működése. Mint V. G. AFANASZJEV megállapítja, „a piaci ösztönösséget, az anarchiát és kon-

kurrenciát tudatos, tudományos, tervszerű irányítás váltja fel”, amely — a társadalmi fejlődés alapvető törvényeinek ismeretében, a marxizmus-leninizmus elméleti tételeire támaszkodva — képes feltárni a társadalmi haladás főbb tendenciáit, és e tendenciáknak megfelelően irányítani, azaz megtervezni, megszervezni, szabályozni és ellenőrizni a különböző társadalmi (termelési) folyamatokat. Képes idejében felfedni és megoldani a társadalmi fejlődés ellentmondásait, biztosítani és szakadatlanul tökéletesíteni a rendszer *strukturális-funkcionális* egységét. [6]

Strukturális-funkcionális szempontból a társadalom — mint totális önvezérlő rendszer — két alrendszer dialektikus egysége: az egyik az irányítás *objektuma* (a társadalom mint egész és mint különböző szférák és folyamatok viszonylagos önállósággal bíró vonatkozásai), — a másik az irányítás *szubjektuma* (a marxista-leninista párt, a szocialista állam különböző szervei és intézményei, valamint más nem-állami, társadalmi szervezetek és intézmények rendszere), amely a társadalom szükségleteinek és céljainak megfelelően tudatos ráhatásokkal biztosítja a társadalom rendszerszerű működését.

Mint hogy az irányítási rendszer dialektikájának beható elemzése messzire vezetne, ezért itt csak néhány, számunkra fontos tényező kiemelésére szorítkozunk.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a fejlett szocializmus — de különösen a kommunizmus feltételei között — mint MARX írja A tőké-ben — „a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy az, mint vak hatalom uralkodna rajtuk.” [7] Ez a társadalmi gyakorlatban úgy jut kifejezésre, hogy a *társadalom „tudományosan viszonyul” önmagához*, saját tevékenység-rendszeréhez, saját előrehaladó, egyre bővülő „újratermelési folyamatához”. [8]

Ahhoz, hogy a társadalom tudományosan viszonyuljon saját tevékenységéhez, a *tudományos irányításnak a lehető legpontosabban kell reprodukálnia a szubjektumban az irányítás objektumát* (strukturáját, funkcióit, működési feltételeit, szükségleteit és céljait) — a maga lehetséges teljességében és bonyolultságában. Ellenkező esetben ellentmondás keletkezik az irányítás szubjektuma és objektuma között, és a rendszer optimális működése lehetetlenné válik. Különösen fontos ezt hangsúlyoznunk napjainkban, a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának korszakában — és olyan rendkívül bonyolult társadalmi szférában, mint a kultúra.

Korunkban a „tudomány-technika-termelés” rendszerébe szükségszerű szerves részként épül be a „művelődés”, amelyen — mint dinamikus közvetítő és csatorna-rendszeren — keresztül biztosítja a társadalom a munkában, a tudományban, a művészetben és a társadalmi érintkezés folyamán felsajátított nembeli objektívációk visszaáramlását a mindennapi életbe, hogy ott megtermékenyülve, elősegítsék a társadalmiság mind magasabb szinten történő újratermelését az emberi élet valamennyi szférájában.

E célt kell szolgálnia társadalmunk egész művelődési rendszerének — az iskola-rendszernek, az iskolán kívüli művelődésnek (közművelődésnek), a szakképzésnek, a felnőttoktatásnak, a tömegkommunikációs rendszereknek, egy szóval: a szocialista társadalom egész kultúra-teremtő tevékenységének. Ha a társadalomnak ez az „érrendszere”, a művelődés valahol elszűkül vagy „elmeszesedik”, akkor a társadalom azon szervei, amelyekbe az erők nem megfelelő mennyiségű „oxigént”, szellemi energiát szállítanak, előbb-utóbb elveszítik életképességüket és élettelenné válnak.

A kultúra tudományos irányítása tehát — a fentiekből következően — a *társadalom tudományos viszonyulását jelenti szellemi termelési folyamatához*, még pontosabban — kultúra-felfogásunkkal összhangban — saját nembeli tevékenységéhez, nembeli lényegéhez, amely az emberi élet egyetemes (univerzális) újratermelésére,

az ember mindenoldalú fejlődésének előmozdítására, társadalmisága mind magasabb szinten történő újratermelésére irányul.

Természetesen e folyamat tudományos irányítása, tehát megtervezése, megszervezése, szabályozása és ellenőrzése rendkívül összetett feladat. „A szellemi alkotó folyamatok tervezése azokban a formákban, amelyekben az anyagi termelést tervezik, lehetetlen dolog. A tervszerűség mindazonáltal a szocialista társadalom szellemi fejlődésének jellemző vonása. Nem lehet megtervezni száz kiváló színdarab kiadását, lehet viszont tervszerűen körvonalmazni, megvalósítani az alkotás magas teljesítőképességét, következésképpen a művek magas eszmei-művészi színvonalát biztosító intézkedéseket”, — állapítja meg ezzel kapcsolatban az ismert szovjet teoretikus, A. I. ARNOLDOV. [9] „A szocialista kultúra fejlődése — fundamentális ismereteket, komoly reális megközelítést igénylő, tudományosan irányított folyamat”, — írja ugyancsak A. I. ARNOLDOV. [10]

A fenti állásponttal lényegileg egyetértve, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy nézetünk szerint a kulturális tevékenység, a *művelődési folyamat objektív oldala* az, ami tudományosan irányítható, irányított folyamat; a kulturális tevékenység „technológiája” [11] az, ami adekvátan tervezhető. Az a folyamat, társadalmi mozgás tehát, amelyet a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában a kulturális forradalom megvalósítása objektív feltételei megteremtésének nevezhetünk, amely ily módon elválaszthatatlan a társadalmi forradalom egész folyamatától.

Mivel a *kultúra fejlődése* része a társadalmi fejlődés egészének, *szerves kapcsolatban áll a szocialista társadalom egyetemes gazdasági, politikai fejlődésével*. A művelődési folyamatok, a kulturális tevékenység tudományos irányítása, tervezése, szabályozása — a kultúra anyagi bázisának erősítése, a kultúra kincseinek társadalmi elosztása, a kultúra terjesztési formáinak, eszközeinek, csatornarendszerének állandó tökéletesítése tehát elválaszthatatlan a társadalom általános gazdasági-politikai irányításától. A gazdasági, politikai és kulturális célkitűzések, feladatok és cselekvések lényegüket tekintve egybeesnek vagy részben egybeesnek, kölcsönösen kiegészítik, erősítik (vagy gyengítik) egymást. A meghatározó természetesen az anyagi termelés sférája; de anyagi termelés sem lehetséges a szellemi oldal nélkül. Vagyis nem lehetséges külön az egyetemes társadalomirányítás rendszerében megtervezni úgy az anyagi termelés folyamatát, hogy ne vegyük számításba a szellemi termelés sféráját — és megfordítva: nincs szellemi termelés anyagi termelési folyamatokon kívül vagy nélkül. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy mind az anyagi, mind pedig a szellemi termelési folyamatoknak — általános törvényeik mellett — megvannak a sajátos, *specifikus törvényszerűségei* is.

Számunkra itt elsősorban — éppen elemzésünk tárgyánál és irányánál fogva — a művelődési folyamatok, a szellemi termelési folyamatok irányításának specifikumai az érdekesek.

3. A művelődési folyamatok irányításának, a kulturális tevékenység tervezésének specifikumai a szellemi termelésnek az anyagi termeléstől eltérő sajátosságaiból következnek.

A szellemi termelés történelmi fejlődését vizsgálva, ha a kezdeti időszakban — MARX szavaival — az „eszméknek, képzeteknek, a tudatnak a termelése... közvetlenül bele van szöve az emberek anyagi tevékenységébe és anyagi érintkezésébe” [12] —, úgy a jelenlegi szakaszból azt kell mondanunk, hogy a történelmi fejlődés során a szellemi termelésnek sajátos objektívációs rendszere jött létre, amely viszonylagos önállósággal rendelkezik. Ugyanakkor a szellemi termelés folyamata maga is átszőtt az anyagi termelés különféle elemeivel, nem választható el tehát az anyagi termeléstől. A másik oldalról nézve pedig, a szellemi termelés különböző elemei

az anyagi termelés tudatosan alkalmazott, „beépített”, „visszahelyezett” — termelőerővé változtatott elemeiként funkcionálnak. Sajátos kölcsönhatás alakult tehát ki az anyagi és a szellemi termelés formái és folyamatai között. Az eredetileg természetesen létező, „*természetadta integrációból*” — a társadalmi munkamegosztás differenciálta anyagi és szellemi termelés szféráira szétvált, illetve szétválasztott állapotból — ma egy tudatos, „*társadalmi integrációs*” folyamat kibontakozását és fejlődését figyelhetjük meg.

Az anyagi és szellemi termelés fejlődésének ez a tendenciája determinálja a szellemi termelés, a művelődési folyamatok, a kulturális tevékenység tudományos irányítását. Ez határozza meg az irányítás szubjektumának tevékenységét. E folyamatok tudományos irányítása széleskörű és pontos információt feltételez a jelenről és tudományosan megalapozott prognózist a jövőről. Csak ezek birtokában — a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek lehetséges pontos ismeretében, a fejlődés tendenciájának felismerése folytán — képzelhető el a társadalom életének, beleértve a művelődési folyamatokat is, tudományos irányítása.

E feladat megoldására csak a marxizmus-leninizmus elméleti tételeire és a forradalmi gyakorlat tapasztalataira támaszkodó *kommunista párt* — mint a tudományos irányítás legfőbb szubjektuma — képes. Az irányítás szubjektuma csak a marxista-leninista pártnak a társadalom egyetemes érdekeit kifejező politikája alapján — a strukturálisan különböző szinten és irányban (horizontálisan, vertikálisan) elhelyezkedő alrendszerek irányítását ellátó alszubjektumokkal együttműködve — képes a társadalom rendszerszerű optimális működését biztosítani.

Az irányítás szubjektumainak rendszerében a szocialista állam feladata a társadalmi élet különböző szféráiban végbemenő folyamatok közvetlen irányítása — a párt politikai irányvonalának megfelelően. A különböző nem-állami, társadalmi szervezetek és intézmények szintén e feladatok konkrét megoldásában vesznek részt.

A művelődési folyamatok irányításának, a kulturális tevékenység tervezésének legfőbb elvei és célkitűzései, a megoldásra váró feladatok a *párt művelődéspolitikájában* fogalmazódnak meg. A fejlett szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában ez általánosan fogalmazva az *ember mindenoldalú fejlődését* és kulturális igényeinek mind teljesebb kielégítését biztosító társadalmi-kulturális (művelődési) feltételek állandó fejlesztését, megteremtését jelenti. Ami a konkrét feladatokat illeti, ezek az egyes szocialista országok fejlettségi szintjétől függően természetesen bizonyos vonatkozásban és mértékben eltérőek.

Magyarországon az MSZMP KB a művelődési folyamatok irányítása, a kulturális tevékenység tervezése terén az elkövetkező évek megoldásra váró feladatait a X. és XI. kongresszus határozatain kívül az 1969. évi tudománypolitikai, az 1972. évi oktatáspolitikai, az 1974. évi közművelődés-politikai irányelvekben és a XI. kongresszuson elfogadott Programnyilatkozat-ban fogalmazta meg. Ezek mindegyike külön-külön is hangsúlyozza a párt és az állam irányító, tervező és ellenőrző tevékenysége fokozásának szükségességét a művelődési folyamatok különböző szférájában.

Az említett határozatok és irányelvek lényegileg átfogják a magyar társadalom egész kulturális tevékenységét, a művelődési folyamatok teljes rendszerét. Részletelesen feltárják az egyes részterületek fejlődésének tendenciáját és a soronkövetkező főbb feladatokat.

A *tudománypolitikai irányelvek* a tudomány gyors és rendkívül nagyméretű fejlődését, a társadalmi életben betöltött szerepének növekedését hangsúlyozva, kiemeli a pártirányítás jelentőségét a tudomány fejlesztésében: „A pártra, mint

a társadalom vezető erejére az a feladat hárul, hogy biztosítsa a tudományos tevékenység minél szélesebb kibontakozását, felszabadítsa és támogassa a nemzet alkotó erőit a munkásosztály, a dolgozó nép, a szocialista építés szolgálatában.” [13]

Korunkban a tudomány fejlődésének egyetemes jelentősége van; nem csupán a termelési folyamatot magát forradalmasítja, nem csupán a termelő szubjektum, az ember tevékenységét fejleszti, gazdagítja, hanem a termelési-társadalmi folyamatok irányításának is alapvető bázisa és forrása. Ily módon áthatja az ember egész tevékenység-rendszerét, a tervezéstől a megvalósításig: megismerő, természet- és társadalomátalakító, érték-orientációs és érintkező-kommunikációs tevékenységét egyaránt.

Általában — meg kell állapítanunk, hogy amikor a termelési folyamat szubjektumának, az embernek a megnövekedett szerepét — az ember mindenoldalú fejlődésének előmozdítását — hangsúlyozzuk a társadalomnak a természettel folytatott anyagcseréjében, ez szükségszerűséggént feltételezi az irányítás szubjektumának mind erőteljesebben érvényesülő *tudatos-tudományos tevékenységét*. Csak ezen az alapon érheti el a társadalom, hogy tudományosan viszonyuljon az életet egyetemesen (univerzálisan), mind gazdagabban és teljesebben újratermelő tevékenységéhez.

E célkitűzések gyakorlati megközelítését, elérését szolgálják a fentiekben említett oktatáspolitikai és közművelődés-politikai irányelvek, határozatok.

Ami az *oktatáspolitikai* folyamatok irányítását illeti, ez a tevékenység mindennek előtt az oktató-nevelő munka, a világnézeti nevelés hatékonyságának fokozására, az általános és szakműveltség állandó emelésére irányul, amely alapvető feltétele a kulturális forradalom megvalósításának, a fejlett szocialista társadalom felépítésének. Az oktatási és nevelési folyamatok tervszerű irányítása, tökéletesítése, fejlesztése nélkül a tudományos-technikai forradalom kibontakoztatása, a szocialista társadalom, a szocialista gazdaság intenzív fejlesztése — megvalósíthatatlan. Az oktatási és szakképzési rendszer tervszerű fejlesztése nélkül a különböző szociális csoportok közötti kulturális szintkülönbség, a fizikai és a szellemi munka közötti ellentmondások-különbségek, a város és a falu között meglevő különbségek megszüntetése — elképzelhetetlen. Csak az oktatási-nevelési intézmények tervszerű, célszerű továbbfejlesztése, a bennük folyó tartalmi munka színvonalának állandó emelése segítheti elő a társadalom egészséges mobilizációját, szellemi megújulását, a társadalom tagjainak növekvő alkotó, politikai aktivitását.

A *közművelődés-politika* területén — az iskolai oktató-nevelő tevékenységre építve — az irányításnak arra kell törekednie, hogy az iskolarendszerhez hasonlóan biztosítsa az iskolán kívüli művelődési folyamatok rendszerszerűségét. Ezen a téren az irányítás szubjektumának a megoldásra váró problémák igen széles körével kell szembenéznie.

A közművelődési rendszer fejlesztése és rendszerszerű működésének erősítése — napjainkban extenzív és intenzív fejlesztést egyaránt feltételez. Jelentős fejlesztést igényel a közművelődés intézményhálózata, különös tekintettel az anyagi-tárgyi és személyi működési feltételekre. A közművelődési rendszer sokszektorúsága a finanszírozási rendszer többszörös jellegét indokolja, de az eddiginél sokkal nagyobb tudatossággal és határozottsággal, következetességgel kell törekedni az anyagi erők koncentrálására.

Ami például a személyi feltételeket illeti, a korábbinál nagyobb erőfeszítésekre van szükség a közművelődés káderállományának képzése és továbbképzése terén, hiszen kultúrát terjeszteni nyilvánvalóan csak olyan ember képes, aki maga is kulturált. Magyarországon például — egy összefoglaló tanulmány megállapítása szerint

— jelenleg a főfoglalkozású népművelőknek mintegy 60—65%-a felel meg a képesítési utasítások előírásainak. Egy 1962. évi felmérés adatai szerint a népművelési apparátus 14,6%-a rendelkezik felsőfokú, 61,9%-a középfokú iskolai végzettséggel, 23,5%-a pedig általános iskolai vagy ennél alacsonyabb végzettségű. [14] Az azóta eltelt időben történt ugyan változás, de a népművelés káderproblémái távolról sem tekinthetők megoldottnak. A megoldás felé mutatják az utat azok az intézkedések, amelyek a népművelőképzés megindítását jelentik a tanárképző főiskolákon. De távoli még az a jövő, amikor a népművelési tevékenység társadalmi rangja az oktatási-nevelési munka szintjére emelkedik. Ennek csak egyik előmozdítója és rugója lehet az, hogy a népművelés, illetve a könyvtár szakot valamely tanári szakkal párosítjuk. E probléma megoldása feltételezi mind az oktatáspolitikai, mind pedig a közművelődés-politikai párthatározat maradéktalan, egységes szellemben történő végrehajtását. Feltételezi, hogy ne külön oktatási és közművelődési folyamatokban gondolkodjunk, hanem *a permanens művelődés* szellemében.

Mint a fentiekből is kitűnik, a kultúra mozgásának, a művelődési folyamatoknak az irányítása — távolról sem probléma mentes. A tudományos irányításnak éppen az a feladata, hogy ezeket az ellentmondásokat feltárja és alkotó módon törekedjék azok megoldására.

4. A fentiekben elsősorban a művelődési folyamatok, a kulturális tevékenység azon oldalait elemeztük, amelyek az ember közvetlen anyagi termelőtevékenységéhez kapcsolódnak. Az ember azonban miközben megismeri és átalakítja környezetét, maga is formálódik, fejlődik. Amikor az ember „visszaszorítja” a természeti korlátokat, ugyanakkor „kiterjeszti” saját határait: amilyen sokoldalúan elsajátítja a természetet, olyan sokoldalúvá válik maga is — és ez a kölcsönhatás, előrehaladó mozgás a szocialista társadalom, a fejlett szocializmus feltételei között mindinkább állandósul. Egyre inkább nyilvánvalóbbá válik, hogy *az ember mindenoldalú fejlődése a munka és a művelődés folyamatában valósul meg*. Azaz a társadalom számára a szabadidővel való gazdálkodás ugyanolyan jelentőségűvé válik, mint a munkaidővel való gazdálkodás. „Az idővel való gazdálkodás..., akárcsak a munkaidőnek a termelés különböző ágaira való tervszerű elosztása, első gazdasági törvény marad a közösségi termelés alapzatán. Sőt sokkal magasabb fokon válik törvénné...”, továbbá: „Akkor már semmiképp sem a munkaidő, hanem a rendelkezésre álló idő a gazdagság mértéke...”, — írja MARX a Grundrisse-ben. [15]

A művelődési folyamatok tervezésénél tehát a társadalomirányítás szintjén számolni kell *a szabadidő* fokozatos és állandó növekedésével; biztosítani kell a rendelkezésre álló idő egészséges, az egyén és a társadalom számára egyaránt hasznos eltöltésének lehetőségeit.

Amikor a marxista-leninista párt és a szocialista állam más társadalmi szervezetekkel és intézményekkel együttműködve mind fokozottabb tervszerűséggel megteremti és fejleszti a szellemi termelés alapjait, biztosítva a szellemi és anyagi értékek bővített újratermelésének feltételeit, az ember mindenoldalú fejlődésének lehetőségeit tágitja mind szélesebbre: mind a termelés, mind pedig a fogyasztás szférájában. Mind gazdagabb lehetőséget biztosít ezáltal a szabadidő hasznos, célszerű eltöltése, tehát az „emberi erő kifejtés” számára, amely a fejlődés során — annak feltételeként és eredményeként — MARX ismert kifejezésével szólva — mindinkább mint „ön cél” jelenik meg. Ezen a fejlődési fokon mind nagyobb jelentőségre tesz szert a tudományos és művészeti alkotó tevékenység, ami végső soron nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy az ember mindennapi élete mindinkább nembeli tevékenységgel telítődik, és az ember mindenoldalú fejlődése az emberi szabadság mind teljesebb kibontakozásában realizálódik.

A művelődési folyamatok, az ember kulturális tevékenységének tudományos irányítása tehát — természeténél fogva — egyik legfontosabb szférája a társadalom tudományos irányításának, a társadalmi viszonyok tudományosan optimalizált rendszere mind teljesebb megvalósításának.

A marxista-leninista párt és a szocialista állam szerepe a folyamat irányításában, a szocialista forradalom kiteljesítésében, a kulturális forradalom megvalósításában, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában egyre növekszik, és tevékenysége mint a „társadalmi agyban felhalmozott termelőerők” szubjektív faktora jelenik meg. Ezért hangsúlyozza az MSZMP KB közművelődés-politikai határozata, hogy: „A kulturális nevelő munka legyen a pártmunka szerves része. Szorosabb kapcsolatot kell teremteni a közművelődés és a tömegpolitikai munka között.” [16]

A kulturális forradalom a mindennapok forradalmi átalakítása folytán ily módon járul hozzá a szocialista társadalmi önirányítás fokozatos megvalósításához, ahhoz, hogy a társadalom tudományosan viszonyuljon önmagához, saját tevékenységéhez.

JEGYZETEK

- [1] L. „Béke és Szocializmus” 1973. évi 1., 3., 6., 7. és 10. száma; 1974. évi 2., 4. és 9. száma; IGNATOVSKIJ, P. A.: A fejlett szocializmus. Bp. 1975, Kossuth K.; KÁDÁR János: A fejlett szocialista társadalom építésének útján. Bp. 1975, Kossuth K.; Развитие социалистическое общество: сущность, критерии зрелости, критика ревизионистских концепции. «Мысль». М., 1973.
- [2] KOSZOLÁPOV, R.: A fejlett szocializmus elméletének módszertani problémái. — Béke és Szocializmus, 1974/9. 68. p.
- [3] A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusa. Bp. 1975, Kossuth K. 211. p.
- [4] „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” MARX, K.: Tézisek Feuerbachról. = MEM 3. Bp. 1960, Kossuth K. 9. p.
- [5] „Önvezérlő, önszabályozó rendszernek azokat nevezzük, amelyeket vezérlési folyamatok jellemeznek.” AFANASZJEV, V.: A társadalom tudományos irányítása. Bp. 1969, Kossuth K. 21. p. „A társadalmi-gazdasági alakulat... az a bonyolult dinamikus rendszer, amelynek immánens jellemzőit a vezérlési folyamatok alkotják.” U. o. 33. p.
- [6] U. o. 111. p.
- [7] MARX, K.: A tőke. III. köt. = MEM. 25. Bp. 1974, Kossuth K. 772—73. p.
- [8] MARX, K.: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. = MEM. 46/I. Bp. 1972, Kossuth K. 219. p.
- [9] А. И. Арнольд: Создание социалистической культуры — научно-управляемый процесс. В сб. «Теоретические проблемы социального управления.» М., 1968, стр. 185.
- [10] А. И. Арнольд: Культура и современность. М., 1973, стр. 106.
- [11] „A technológia felfedi az ember aktív magatartását a természettel szemben, felfedi életének közvetlen termelési folyamatát, és ezzel társadalmi életviszonyainak és az ezekből fakadó szellemi képzeteknek termelési folyamatát is.” MARX, K.: A tőke. I. köt. = MEM. 23. Bp. 1967, Kossuth K. 347. p.
- [12] MARX, K.—ENGELS, F.: Német ideológia. = MEM. 3. Bp. 1960, Kossuth K. 24. p.
- [13] Az MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei. = Társadalmi Szemle, 1969/7—8. 48. p.
- [14] Országos Népművelési Konferencia, 1970. Előkészítő tanulmányok, 3. Bp. 1970, Népművelési Propaganda Iroda. 86. p.
- [15] MARX, K.: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, 1—2. = MEM. 46/I. Bp. 1972, Kossuth K. 88. p.; U. o. 46/II. 172. p.
- [16] A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Bp. 1974, Kossuth K. 76. p.

EINIGE FRAGEN DER WISSENSCHAFTLICHEN STEUERUNG KULTURPROZESSE UNTER DEN BEDINGUNGEN DES ENTWICKELTEN SOZIALISMUS

József Tóthpál

Die Studie ist ein Ausschnitt aus der 1975 vom Verfasser in der Sowjetunion verteidigten Kandidatendissertation, betitelt: „Die sozialistische kulturelle Revolution unter den Bedingungen der wissenschaftlich-technischen Revolution der Gegenwart“.

Verfasser betont in seiner Studie bei der Analyse der Entwicklung der Gesellschaftsverhältnisse des vorgeschrittenen Sozialismus die Notwendigkeit der wissenschaftlichen Steuerung der Kultur- bzw. Bildungsprozesse. Die Arbeit weist vor allem auf die durch die Dialektik der Wechselwirkung der sozialistischen kulturellen Revolution und der wissenschaftlich-technischen Umwälzung determinierten Entwicklungstendenzen hin. Verfasser setzt auseinander, dass die wissenschaftliche Richtungsgebung der Kultur das wissenschaftliche Verhältnis der Gesellschaft zu den geistigen Produktionsprozessen voraussetzt und bedeutet, das in unzerreißbarer, organischer Beziehung zu den materiellen Produktionsprozessen der Gesellschaft steht, und hebt dabei die Bedeutung der kulturpolitischen Beschlüsse der Sozialistischen Arbeiterpartei Ungarns auf diesem Gebiet und der Parteiführung hervor.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАУЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРОЦЕССОВ ПРОСВЕЩЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА

И. Томпал

Данная работа — часть кандидатской диссертации автора «Социалистическая культурная революция в условиях современной научно-технической революции», защищенной в СССР в 1975 году.

Автор, анализируя развитие общественных условий при развитом социализме, подчеркивает необходимость научного управления процессов просвещения. Работа указывает в первую очередь на тенденции, определенные диалектикой взаимовлияния социалистической культурной революции и научно-технической революции. Автор раскрывает, что научное управление культурой предполагает и означает научное отношение общества к процессам продуктов умственной деятельности, которое находится в неразрывной, органической связи с процессами материального производства страны. Необходимо подчеркнуть в этой области значение решений ВСРП о задачах развития в области просвещения и значение руководящей роли партии.

A TÉVÉ ÉS AZ ISKOLÁSKORÚ GYERMEK

WALDMANN JÓZSEF

1. Talán nem véletlen, hogy Ellen KAY ismert művének „A gyermek évszázada” címet adta.

Ugyanakkor korunkat sokan a „technika századának” nevezik. Kétségtelen, hogy napjainkban az emberiség történetében eddig nem tapasztalt társadalmi-politikai változás és tudományos-technikai fejlődés következett be. Az iskoláskorú gyermek ebben a rendkívül dinamikus korban nő fel és éri el felnőtt korát. Az életre való felkészítésnek tehát arra is ki kell terjednie, hogy a gyermek felnőtté válva ne csak felismerje a termelési-technikai haladást, hanem maga is munkálója legyen a tudományos-technikai forradalomnak.

1.1. Nálunk a nevelés a felszabadulás óta a szocialista kulturális forradalom újabb a tudományos-technikai forradalom következtében új alaphelyzetbe került, tanárjelöltjeink számára e tényt társadalmi igényként szoktuk megfogalmazni. A pedagógiának fel kell figyelni erre a társadalmi igényre, nehogy elszakadjon a valószínűs élettől a szinte mindennap újat követelő társadalmi igénytől. Társadalmunk ezért kiépített egy tájékoztató és befolyásoló (emberformáló) rendszert, hogy a család és az iskola mellett a sajtó, a könyv, a rádió, a film és a televízió is hozzájáruljon a felnőttek mellett elsősorban a fiatalok állandó befolyásolásához, neveléséhez.

A fent említett tömegkommunikációs eszközök éppen tömegükkel — a sajtó mindennapi jelentkezésével, a könyv intimitásával, a rádió mozgékonyásával, a film szuggesztivitásával, a tévé nagyfokú hatékonyságával — és a közvetített tartalommal a legfrissebb híreket és eseményeket juttatják az olvasók, hallgatók és nézők mil-
lióihoz.

E rövid dolgozat nem alkalmas arra, hogy a tömegkommunikációs-eszközök tájékoztató és befolyásoló hatékonyságával foglalkozunk. Feladatunk csupán a *televízió és a gyermek* kapcsolatának néhány általunk fontosnak vélt témájának exponálása. Fontosnak tartjuk a tévé és a gyermek kapcsolatának többoldalú vizsgálatát, mert igaz ugyan, hogy a tévé a közművelődés csatornáinak csupán egyike, ám minden más művelődési intézménynél és eszköznél nagyobb szerepet játszhat. Ennek oka, hogy a tévé a kultúrát a lakásba szállítva otthoni kényelmes körülmények között könnyen befogadható audiovizuális módszerrel tájékoztat. Rohamos elterjedése a kultúrát szinte minden lakásba hazaszállítja.

Az országban több mint 2 millió családnak van tévéje. Tehát a tévé ma már hozzátartozik mindennapi életünkhöz, és velünk „lakik” a lakásban. Milliányian hallhatják-láthatják azonos időpontban. Rendkívül széles befolyását látva sokan úgy vélték, hogy a tévé által sugárzott válogatott nevelési célzatú műsor önmagától nevel. E gondolatot már az 1970-es Országos Népművelési Konferencia is megfogalmazta. Azt hiszem, azóta már világossá vált, hogy bár az automatizmus önmagában is hat, a tévé nevelő szerepe és hatékonysága mégis egészen más. Kell hozzá a tévé

központi apparátusa, az adóállomás és maga az ember, aki közérthető módon megfogalmazza és közvetíti, kódolja a tartalmat. Kell hozzá a vevőkészülék és az az ember, aki befogadja (dekódolja) az érzelteket és azokat értelmezi. Az értelmezett tartalmi elemek azután beépülve az átvevő ismeretrendszerébe, arra készítik, hogy véleményt mondjon, állást foglaljon és ezáltal közvetlenül, vagy közvetve visszacsatoljon. Mindebből az automatizmus spontán hatása éppen a legkritikusabb, mert nem mindig a kívánt. A kívánt hatás eléréséhez meghatározott szempontok, a helyes „látást”, elemzést és általánosítást elősegítő pedagógiai módszerek is szükségesek. Az látszik egyik fontos pedagógiai feladatnak, hogy már a gyermekeket is tudatos tévé nézővé neveljük, mert a tévé nevelési szerepe a leghatékonyabb a felnövekvő nemzedék személyiségformáló tevékenységében mutatható ki. Ez is oka, hogy vizsgálatunk középpontjában a gyermek és a tévé kapcsolata áll.

1.2. A sokoldalú emberképzés egyik időszerű feladata, hogy sürgető igényként technikai szemléletre is neveljünk. A tudományos-technikai forradalom hatásaként az ezzel kapcsolatos problémák az érdeklődés középpontjába kerültek s e tény szorgalmazza — esetünkben is — annak tisztázását, hogy mi a lényeg az ember és a technika kapcsolatában; hogy lehetne feltárni azt a viszonyt, ami az ember és a technika között kialakult?!

Sokan még ma is félnek a technikától és főleg a hatásától. Hangoztatják, hogy a technikai haladás veszélyezteti az ember sokoldalú kibontakoztatását, sőt... „a technika az emberiség átka, az ember adáz ellensége”. Ez a megfogalmazás csak részben jogos, mert „a humánus és a technika tőkés alkalmazása között lényeges ellentmondások feszülnek” [1].

A Goethe ábrázolta „bűvészinás”, mesterétől elcsent tudásával kiszabadította a palackba zárt szellemet. Vajon bír-e vele? Amikor az ember még nem ismerte a természeti jelenségek lényegét és a mögöttük rejlő erőket, félt ezektől. Napjainkban az ember mind több ismeret birtokába jut, s így korunkban is sikerült elszabadítani a technika szellemét. Itt is felmerül a kérdés, úrrá tudunk-e válni felette?! Válaszunk: igen! A technika az ember tevékenységének eredménye, s mint ilyen a humánus jegyeit viseli. „Nem végzetserősen uralkodik a technikától rettegő és azt meg nem értő modern Zäuberlehrling fölött. Éppen ellenkezőleg. A technika nem átok, hanem áldás a lényegét megvalósítani törekvő, a szocialista társadalmat építő emberek kezében.” [2]. A fentiekből levonható pedagógiai következtetés: „Minél tovább halad az emberiség, minél gazdagabbak a társadalmi, történelmi gyakorlat által felhalmozott eredményei, annál nagyobb mértékben nő a nevelés jelentősége, és válnak bonyolultabbakká feladatai.” „A társadalom mind hosszabb időt szentel a felnövekvő nemzedékek nevelésére, új nevelési intézmények jönnek létre, az oktatás szakosodik, és ezzel kapcsolatban differenciálódik a nevelői, pedagógusi szakma is; a tananyag mind gazdagabbá válik, a pedagógia módszerei tökéletesednek, fejlődik a pedagógiai tudomány. A történelmi haladás és a nevelés fejlődése közötti kapcsolat olyannyira szoros, hogy a társadalom történelmi fejlettségének általános színvonalából biztosan ítéltethetjük meg a nevelés fejlettségének színvonalát és fordítva: a nevelés fejlettségének színvonalából képet alkothatunk a társadalom gazdasági és kulturális fejlettségének általános színvonaláról.” [3].

A nevelés jelentősége tehát nő. A modern élet színvonalának egyik jellegzetes eszköze a tévé. A tévének mint a nevelés eszközeként, „segítőtárs”-ának megismerése fontos, alkalmazása a pedagógus számára nélkülözhetetlen. *Vizsgálatunk tehát másrészt arra terjed ki, hogy a tanárképzés gyakorlata mennyire tudja felkészíteni a tanárjelölteket e munkaeszköznek, a tévének az alkalmazására.*

2. A tévé és a gyermek az iskolában

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán a Pedagógiai Tudományos Diákkör 1968/69-ben kezdett tévé hatékonysági vizsgálatot. A vizsgálatnál két — a pedagógiai és közművelődési — szekcióban évenként több hallgató is foglalkozott. A következőkben néhány iskolai és iskolán kívüli témának az ismertetésével igyekszünk a felmerült kérdésekre választ keresni. Nevezetesen arra, hogy a szocialista kultúra megteremtése a szocialista ember formálástól függ. A szocialista embernevelés pedig a társadalmi nevelés két összefüggő alapvető rendszerének: a közoktatásnak és a közművelődésnek együttes feladata. Köztudott, hogy az ismeretek óriási gyorsasággal növekednek. Életünk állandó gazdagodása az élettől való új kapcsolatok kiépítését követeli. Mind az iskolai, mind az iskolán kívüli megnövekedett feladatok sürgető követelésként vetik fel a két terület szükségszerű együttműködését. Mindkét területen vannak sajátos feladatok, egyre több azonban az olyan feladat, amelyet a közoktatásban és közművelődésben dolgozóknak együtt kell megoldani. Erről az MSZMP KB 1974. márciusi határozat ezt mondja: „A folyamatos művelődés feltételeinek biztosítása érdekében megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a közoktatási és közművelődési intézmények között tartós és rendszeres, a pedagógiai célokat is segítő együttműködés kialakítására.” [4] Az együttműködés hivatalos igénye tehát már megtörtént. Hátra van, hogy ennek a szubjektív igénye mindkét oldalon valósággá váljék. Tény, hogy az utóbbi időben mindkét terület dolgozói mind szemléletben, mind tenniakarásban közelítenek egymáshoz. Mind gazdagabbá válik a közös tennivalók sokasága, s nem véletlen az sem, hogy a pedagógusképzésben — a tanárképző főiskolákon a közművelődés mint önálló tanári szak is teljes polgárjogot nyert, a tanítóképző főiskolákban pedig egyik legfontosabb tárgy a népművelőképzés. Így válik valóra, hogy „az iskolákban és a közművelődési intézményekben egyaránt érvényre kell jutnia annak a meggyőződésnek, hogy az iskolák oktatói-nevelői céljait csak más kulturális tényezőkkel együtt dolgozva érhetik el, a közművelődési intézmények pedig csak pedagógiai tevékenységük fokozásával, munkájuk színvonalának emelésével válhatnak alkalmassá az ifjúság és a felnőttek nevelésében betöltött nélkülözhetetlen szerepük ellátására.” [5]

Vizsgálatunk középpontjában három konkrét kérdés áll:

- az iskolai oktatás,
- a tévé egy matematika órán,
- a tévé egy kémia órán.
- a tévé és a gyermek kapcsolata iskolán kívül.

2.1. A tévé egy matematika órán

A hallgatók feladata az iskolatelevízió matematika adásának hatékonysági vizsgálata.

Megismerkedtünk az audiovizuális eszközök oktató-nevelőmunkában betöltött és főleg a jövőbeni betöltendő szerepével. Mi az oka, hogy az audiovizuális eszközök iránt napjainkban így megnövekedett az érdeklődés?

— A technikai-tudományos találmányok az élet minden területét elárasztották. A tudományos információ óriási mértékben megnövekedett. E tények egyrészt hatottak az oktatás tartalmára, másrészt módosították a módszereket.

— A modern gyártási folyamat alkotó jellegű. Az alkotójelleg újabb követelményeket támaszt az emberekkel szemben, bármilyen helyet is foglaljanak el az

oktatás folyamatában. Ezért szükségesnek látszik már az iskolában a tanulók figyelmét az önálló alkotó munkára irányítanunk, hogy képesek legyenek a feladatot megérteni és a megoldáshoz vezető optimális utat megkeresni. Ez pedig csak akkor válik lehetségessé, ha már iskoláskorban (sőt előbb) elkezdjük a gyermeket gondolkodó lényé nevelni.

„Az ember azáltal lesz gondolkodó lény, azáltal válik a gondolkodás alanyává, hogy képes bármilyen dologgal annak „logikája” szerint bánni, nem pedig egy előre-gyártott, fejbekódolt cselekvési sémát követ. A gondolkodó ember tud a külvilág objektív logikája szerint cselekedni, míg a nem gondolkodó ember csupán mások által kitermelt, a saját tulajdonná tett elképzelések szerint cselekszik, a belé kódolt ismereteknek engedelmeskedik.” [6]

— Az audiovizuális eszközök a modern iskola leghatásosabb munkaeszközei a pedagógus segítői. Alkalmasak a tárgy, a folyamat, a jelenség visszatükrözésére vagy pedig képesek ezek valóságyszerű ábrázolására. Ezzel lehetőséget adnak a problémahelyzet létrehozására, a valóságot lényeges vonásaiban szorosan megközelítő, a megismerésre vonatkozó feladatok feltételeinek kialakítására. És miután a gondolkodás a valóságos tárgyi, gyakorlati tevékenység révén keletkezik és fejlődik; annak előfeltétele és egyben eredménye is. A tárgyi gyakorlat által megteremtett előfeltételek nélkül nincs gondolkodás. Ez fordítva is igaz, mert gondolkodás nélkül nincs tárgyi gyakorlat. És minél bonyolultabb a tárgyi gyakorlat, annál gazdagabb és konkrétabb gondolkodást feltételez és vált ki. [7]

— Az iskolában csak fokozatosan kerül előtérbe a különböző ismeretforrások és a gondolkodási képesség újszerű fejlesztése helyének és szerepének átértékelési folyamata. Ehhez az szükséges, hogy megváltoztassuk a tanítandó anyag tartalmát, módszereit és eszközeit. A hagyományos anyagot be kell építeni egy korszerűbb matematikai ismereteket és szemléletet tükröző tananyagba. Az eddigi túlnyomórésztben memorizáláson alapuló lexikális adatok helyett az agy gondolkodóképességét kell fejleszteni. A reformtörekvéseknek azok a támogatói akik tananyagcsökkentés címén más, de ugyanolyan a memóriára épülő anyaghalmazzal „kódolják” be az agyat, teljesen téves úton járnak.

— Az audiovizuális eszközök hatékony használata nem lehetséges a régi tanítási módszerekkel. A tévének, mint munkaeszköznek és segítőtársnak, meg kell felelni a korszerű törekvéseknek. A tudományos kutatás alapelemeinek alapos megismerése után és a fenti elvekkel történt ismerkedés után kezdődött az „Egyenletek és egyenlőtlenségek” c. tévéadás hatásfokának vizsgálata.

2.1.1. „Egyenletek és egyenlőtlenségek” c. matematika óra hatásfokának mérése érdekében a hallgatók személyesen beszéltek a felkért szaktanárokkal, majd kérdőívet juttattak el hozzájuk. Már a kezdet nehézségekkel járt, mert a pedagógusok egy része közömbösnek mutatkozott, néhányan pedig a sok objektív nehézség (tanteremhiány, pedagógushiány, órarendi összeegyeztethetetlenség, ha a készülék elromlik hosszú időbe kerül a megcsináltatás stb.) — miatt ellenszenvvel fogadták a tervet. A kérdésekre adott válaszok részben szükséztűk és semmitmondók. (Mindenesetre ez is állásfoglalás).

Jellemző, hogy a felkért 20 iskolából 3 nem is válaszolt; 4 jelezte, hogy objektív akadályok miatt a felmérést nem tudja elkészíteni; 4 osztály értékelésétől egyéb okok miatt kellett eltekinteni, 1 osztálynak az utófelmérése hiányzott. Végül is 8 osztály 182 tanulója munkájának értékelése vált lehetségessé. A kérdőívek és feladatlapok elkészítésének hogyanjával és az értékelés különböző módszereivel — helyszűke miatt — itt nem kívánunk foglalkozni.

Bár a végső következtetés az, hogy a sok zavaró mellékkörülmény és a mér-

hető osztályok (húsz helyett nyolc) kis száma miatt általános érvényű szabályt levonni nem lehet, a munka mégis több hasznos tanulssággal szolgált.

2.1.2. — Az újnak a régi helyébe való behatolása még a tévé korában is lassú.

— Részben igazolta, hogy a zavaró körülmények ellenére az iskolai oktatásban a tévé létjogosultsága már nem vonható kétségbe.

— Az adások készítőinek fejleszteniök kell az adások tartalmát és közvetítő módszereit. Szükséges az átvevők ismeretkörének és adott körülményeinek nyomatékosabb figyelembe vétele.

— A főiskolai hallgatók egyre hatékonyabb kapcsolatba kerülnek a tévé-órákkal — tehát már nem válnak a modern munkaeszközöktől idegenkedő, hanem azokat igenlő tanárokká.

2.2. Egy iskolatelevíziós adásra épült kémia óra vizsgálata [8]

Természetes, hogy a fenti című dolgozatnak az alapját ugyancsak a már említett modern kommunikációs eszközökről és a tudományos kutatás alapjairól tanultak képezik. Itt már tudomásul szolgáltak az előző évi matematika óra mérésének tanulságai. Az is természetes, hogy az audióvizuális eszközök közül jelenleg is a tévét szemeltük ki. A tévé már erre az időpontra mennyiségénél fogva a legáltalánosabban felhasználható eszköz, hiszen lezárult a „televíziót minden iskolának” mozgalom is. Az iskolák tévével való ellátottsága ebből a szempontból kielégítő. *A problémát nem a célnak megfelelő felhasználás jelenti.*

A pedagógusok néhányan jobban bízik a hagyományos jól bevált módszerek alkalmazásában. Igaz, hogy a tartózkodásnak más okai is vannak:

- a tévé előadást jól elő kell készíteni,
- megfigyelési szempontok adása elkerülhetetlen,
- feladatlapok készítése, óraeleji ismertetése is szükséges lehet,
- részt kell venni a gyermek és a tévé aktív kapcsolatában,
- elemezni és folytatni kell a tévé nyújtotta ismeretanyag feldolgozását.

E feladatok több esetben nem korlátozódnak csupán egyetlen tanítási órára. A többlet-munkán kívül zavart okozhat a tanmenet és az adás közötti időeltolódás is. Sajnos a tanárképző főiskolákon az iskolatelevízió pedagógiai kérdéseit sem a szakmetodikában, sem a neveléstudományi tanszékeken nem oktatják kellő súllyal. Pedig az ITV. felhasználásának eredményessége nagy mértékben ettől is függ. Jó, ha a pedagógus ebben az új munkaeszközben a tévé-ben nem csak a többlet-munkát érzi, hanem észreveszi a korszerű tanítási eszköz mivoltát és annak előnyös tulajdonságait. „... egy új eszköz létjogosultsága csak akkor mérhető fel helyesen, ha világosan látjuk, milyen többletet nyújt a korábbi eszközök és módszerek mellett.” [9] Ehhez talán még egy idézet kívánczik: „Emlékezetünk tartósan tárolja:

az olvasott információk	10%-át
a hallott információk	20%-át
a látott információk	30%-át
a hallott és látott információk	50%-át
a hallott, látott és megbeszélte információk	70%-át. [10]

2.2.1. A kémia tanításának néhány sajátossága

A kémia természeténél fogva azon tárgyak közé tartozik, amelyek leginkább igénylik a szemléltetést. A hagyományos kémia oktatásában is a különböző szemléltetési módok: a bemutató kísérletek, tanuló-kísérletek, modellek használata, táblai rajz, üzemek látogatása és anyaggyűjtés — mind az oktatás alapja. Mindez a szakszerű tanári magyarázattal kiegészítve olyan tudást adhat, mely lehetővé teszi a valóság tudományos megértését. A kémia gyakorlati problémáiból kiindulva a valóság jelenségeit értékeli s az élet által fölvetett jelenségek mögött álló törvényszerűségeket megérteti, amikor az élet és a tudomány összefüggéseit feltárja.

Az iskola szemléltetési lehetőségei azonban korlátozottak. A helyi körülmények s a jelenség maga is lehet korlátozó tényező. Ezzel szemben „mennyi egyszerű fizikai, kémiai, biológiai kísérletet láthatnak és hallhatnak filmen, tévében, amelyek bemutatására az iskolában nincs, vagy soha nem is lesz lehetőség, vagy amelyek bemutatására nincs az iskolában megfelelően képzett szaktanár.” [11]

Ismeretes, hogy vannak kísérletek, amelyek lassú lefolyásuknál fogva egyetlen órán be sem mutathatók. A film, a tévé sajátossága, hogy e nehézségeken is úrrá tud lenni. A nehezen érthető kémiai alapfogalmak kialakítását és megértését szolgálhatják a lényegre megragadó és kiemelő „trükkfilmek”. A film „betekintést ad olyan folyamatokba, amelyek közvetlenül nem szemléltethetők, pl. az atomreaktorokban lejátszódó folyamatokba, megjelenítheti a molekulák mozgását, az elektronok áramlását, a víz körforgását, vagy akár az égítések keletkezését.” [12]

2.2.2. A terv szerint Szeged egyik iskolájában 2 osztály és Békés megyében Békés, az azóta már városi rangra emelt nagyközség egyik iskolájának 2 osztályában folyt a vizsgálat. Szegeden az egyik osztályban (VIIa) rendszeres tévé órákat tart, a kontroll osztályban (VIIb) az órarendi átcsoportosítás megoldhatatlansága miatt hagyományos módszerekkel tanít ugyanaz a szaktanár. Békésen csak a kísérlet idejére teremtettek lehetőséget az egyik VII. osztálynak a tévéadásos óra megtekintésére. Egyébként mindkét békési osztály egyazon szaktanár vezetésével a hagyományos módon tanul. Tehát a vizsgálatnak alkalma nyílt egy városi és egy falusi iskola eredményeit,

egy rendszeres tévés órát néző,
egy hagyományos órán résztvevő,
egy egyszeri alkalommal tévét néző,
egy hagyományos órán résztvevő osztály

(Szegeden 70 tanuló, Békésen 51 tanuló) eredményeit összevetni, illetve értékelni.

Itt sem feladatunk az órák lefolyásának szakszerű részletezése, mely a pontozási normák megállapítására, az óravázlat elkészítésére, a vizsgált osztályok ismeretetésére, a mennyiségi és minőségi elemzés vizsgálatára és bírálatára vonatkozhatna, csupán a tanulók és a tévé kapcsolatából eredő néhány tanulság ismertetésére vállalkozhatunk.

2.2.3. Tehát újabb értékelési adatok jutottak birtokunkba.

— Észrevettük, hogy a tévé mint pedagógiai munkaeszköz — ha a sok zavaró körülmény miatt nem is igazolta a várakozást — nagyon jelentős (de nem egyetlen) és egyre nagyobb szerephez jut az oktatásban és közreműködésével mind hatékonyabbá tudjuk tenni az oktató-nevelő munkát.

— Nagyon fontos, hogy a tanuló az óra aktív résztvevője legyen. Baj s ez vagy a tanár hibája, vagy az adás hibája, — ha a tanuló egyszerű nézővé degradálódik.

— Az általános iskolai tanulónak is, meg kell tanulni fokozatosan hogy a sok forrásból és még több csatornán érkező információkat felfogni, értékelni és értelmezni; majd ismereteink rendszerébe beépíteni. Nem szabad elfelejteni, hogy a befogadó, tehát jelen esetben a tanuló éppoly jelentős tényező, mint a közlő s a tévének a hatása csak akkor lesz igazán pozitív, ha a közlés és visszacsatolás folyamata biztosított.

2.2.4. Összegezésként elmondhatjuk, hogy az iskolai oktatásban is sokszor jelen van a véletlenszerűség, a spontaneitás s az automatizmus sokszor kétséges hatása érvényesül. Mi mégis optimisták vagyunk, mert vizsgálataink óta eltelt évek gyakorlati tapasztalata igazolni látszik, hogy előtérbe került az a felismerés, mely szerint korszerű technikai környezetben nem élhetnek korszerűtlenül gondolkodó emberek.

3. A tévé és az iskoláskorú gyermek kapcsolata az iskolán kívül

Diákkörünk vizsgálata kiterjedt az iskolán kívüli gyermek-tévé kapcsolatra is. Tudomásul kellett vennünk, hogy a szülők nem adnak és nem is adhatnak megfigyelési szempontokat, sőt legtöbb esetben nem ellenőrzik, csak tudomásul veszik, hogy valamelyik műsort megnézte. A pedagógusok egy része érzi és tudja, hogy tévé önmagában semleges. Éppúgy fejlesztheti a személyiséget, mint ahogy károsan befolyásolhatja. Hatékonysága elsősorban a közvetítő és a befogadó embertől függ. A mi esetünkben a befogadó az iskoláskorú gyermek.

3.1. Egy szegedi, tehát városi csoport eredményeinek vizsgálata szolgált hasznos tanulsággal. A csoport tulajdonképpen táncklub. Tagjai elsősorban a táncokkal kapcsolatos ismeretek elsajátításával foglalkoznak, részben azért, hogy később táncosokká váljanak, másrészt — a többség — azért, hogy a művészetek tudatos értőivé, élvezőivé váljanak. Természetes, hogy az itt folyó oktató-nevelő munkában nem a tévé-e a legfontosabb szerep, de szerephez jut több vonatkozásban is és számunkra jelen esetben ez a fontos. A csoport vagy közösen néz meg bizonyos adásokat, vagy otthoni feladatul kapja egyes műsorszámok megfigyelését.

3.2. Falusi csoportokat Bakson, Tápén és Tiszaszigeten vizsgáltunk. Kutatásaink közben arra a meggyőződésre jutottunk, hogy gyermekcsoport csak ott található, ahol áldozatkész, megfelelő vezető akad. Bakson tanítónő, Tápén könyvtáros, Tiszaszigeten kiskatona a csoportvezető. E csoportok foglalkozásainak a közép-pontjában a játék áll. Komoly szerepet kap a könyv is. A tévé műsorai vasárnap délelőtt jutnak nagyobb szerephez, főleg rossz időjárás esetében. Szerepe mégis jelentős. Pl. Tápén a bábcsoport a tévé hatására alakult meg. Egyébként a tápai csoportot látogattuk legtöbbször. Kísérleteink haszonnal jártak mind a vezető könyvtáros, mind a főiskolai hallgatók számára s a csoport is profitált, mert érdekesebbé, színezebbé váltak a foglalkozások.

3.3. A vizsgált 21 tanyai iskola mind megannyi tanyai művelődési központnak tekintendő, persze nem a közművelődés tudományos igényű kategorizálásában, annak anyagi és szervezeti erejével, hanem az élet gyakorlatának igazolása szerint és szorosan a tanyavilág adott körülményeire vonatkoztatva. A változó és fejlődő körülmények nem szüntették meg a tanyavilágot, de átalakították. Az életkörülmények még ma is elmaradottabbak a zártabb falusi s még inkább a városi lakosok települési viszonyaihoz mérten. Következésképpen a művelődési körülmények is jóval szerényebbek. Pedig az itt felnövekvő gyermek épp úgy igényli a művelődést, a szórakozást, a tévé-vel való kapcsolatot mint bárki más. Sajnos a falusiakkal s méginkább a városiakkal való összehasonlításban alulmaradnak, hátrányos helyzetben vannak.

4. Összegezés

E tanulmány mozaikjainak rendezőelve a gyermek és tévé kapcsolata. A kapcsolat feltárása és hatékonyságának vizsgálata iskolában és iskolán kívül tanyán, faluban, városban történt. Nem nélkülözhattuk azoknak a kulturális és társadalmi körülményeknek a bemutatását, amelyek ismerete nélkül nem bontakozhatna ki reális kép.

E kép kialakításához itt az összegezésben hozzátartozik még egy szempont figyelembe vétele. Nevezetesen az „Általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja”, röviden a Nevelési Terv a következőket írja: „A nevelő munka tervezete lehetővé teszi, hogy a korcsoportonként megjelölt tevékenységi formák alapján minden nevelésben érdekelt tényező céltudatosan, fokozatosan, tervszerűen, összehangoltan végezze nevelő munkáját. Biztosítani kívánja, hogy a gyermek erkölcsi nézeteinek, ítélőképességének, meggyőződésének, érzelmeinek és magatartásának formálása, elsősorban tényleges tevékenysége, az iskolai közösségben és az iskolán kívül végzett munkája, e munkatevékenység iskolai és otthoni megszervezése és ellenőrzése útján is megvalósuljon.” [13]

Valóban nagy szükség volt és van a Nevelési Tervre, hiszen: „Szinte teljesen hiányzott a különböző korosztályú gyermekek és ifjak erkölcsi és esztétikai fejlettségi színvonalának leírása. Reális nevelési követelményrendszer felépítése a fejlettségi szintek ismerete nélkül pedig nem lehetséges.” [14]

A Nevelési Tervet 1970-ben adták ki. Azóta megszületett az iskolai feladatok korszerűsítéséről — és a közművelődés fejlesztéséről szóló párthatározat. Mindháromban utalás történik a tévé szerepére is. A Nevelési Tervben a felsőtagozatos osztályokra a következők vonatkoznak:

- 5. oszt. „Figyelje és rendszeresen hallgassa a rádió és a tévé ifjúsági adásait.”
- 6. o. „Hallgassa meg a rádióban és a televízióban a természettudományos népszerű előadásokat. Hívja fel barátai figyelmét is ilyen műsorszámokra.” 140. p.
- 7. o. „Tekintse meg a televízió ismeretterjesztő műsorait, s törekedjék az itt szerzett ismeretek felhasználására az iskolai munkában.” 171. l.
- 8. o. „Vegyen részt filmelőadások, rádió- és tévéjátékok közös megvitatásában.” 171. p.

Véleményünk szerint ez ma már kevés, hiszen néhány sürgető jellegű feladatról már beszélnünk kellene:

Az egyik az, hogy e téren a pedagógusjelölteket és a pedagógusokat képezni, illetve továbbképezni kellene. Pl. a jelenleg használt és 1971-ben kiadott „Pedagógia” c. főiskolai tankönyv a didaktikai rész X. fejezetében: „Az oktatási eszközök és módszerek c. alfejezetben szól erről a kérdésről:

- auditív oktatási eszközök. Az iskolarádióról — másfél oldalon,
- vizuális oktatási eszközök... — másfél oldalon,
- audio-vizuális oktatási eszközök. Az iskolatelevízió. Két és fél oldalon.

Ez összesen 5 és 1/2 oldal! Ezért a gyermek- és ifjúsági műsorról pl. említés sem tétetik.

A másik sürgetőnek látszó probléma a család felelősségének a felébresztése. A tévé, a rádió, a sajtó, különböző intézmények és a pedagógusok közös feladata lehetne „összpontosított támadást” indítani a család, a gyermek érdekében. Nem lenne érdemtelen feladat.

JEGYZETEK

- [1] VÁRKONYI Nándor: A tudományos technikai forradalom kapcsolata a szocializmus fejlődésével. Kézirat.
- [2] U. o.
- [3] A. N. LEONTYEV: Ember és kultúra. Ember és világ, tudomány és emberiség. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964, 57. l.
- [4] A Központi Bizottság határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól. (Az MSZMP KB 1974. márc. 19—20-i ülésének a közművelődéssel foglalkozó napirendi pontja. Kossuth K. 1974.)
- [5] A Központi Bizottság határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól. (Az MSZMP KB 1974. márc. 19—20-i ülésének a közművelődéssel foglalkozó napirendi pontja. Kossuth K. 1974.)
- [6] Dr. VONSIK Gyula: A tudás tegnap és holnap. (Módszertani Műhely Budapest, 1973. 1., 2. sz. 68. old.)
- [7] U. o.
- [8] BOÓR Éva—GYARAKI Erzsébet: Fenti cím. Az OSZK. 1972. évi Pécsi találkozóján kiemelt díjat nyert pályázat
- [9] HOLICS László: Az ITV. jelentősége napjainkban. (Audiovizuális Közlemények 1970/1. 117. p.)
- [10] ÁGOSTON—NAGY—OROSZ: A technikai eszközök szerepe az oktatásban. (Audiovizuális Közlemények 1970/1. 18. p.)
- [11] ÁGOSTON—NAGY—OROSZ: A technikai eszközök szerepe az oktatásban. (Audiovizuális Közlemények 1970/1. 19. p.)
- [12] U. o.
- [13] Nevelési Terv 170. p.
- [14] U. o.

DAS FERNSEHEN UND DAS SCHULPFLICHTIGE KIND

József Waldmann

Die Studie mit dem Titel „Das Fernsehen und das Schulkind“ befasst sich mit den Beziehungen, die sich zwischen TV und Kind innerhalb und auch ausserhalb der Schule herausbilden. Als zweite Aufgabe betrachtet sie die Untersuchung der sich aus dieser Beziehung ergebenden Effektivität. Zu diesem Zweck hat ein Pädagogischer Wissenschaftlicher-Studentenzirkel unter Leitung des Verfassers als Lehrer seit 1968 verschiedene Untersuchungen vorgenommen. Diese Untersuchungen erstreckten sich auf die Fernseh-Schulsendungen, auf Mathematik- und Chemie-Stunden und auf die Auswirkungen der ausserschulischen Kinder- und Jugend-Sendungen. Sie fanden in der Stadt und auf dem Lande in mehreren Dörfern und in 21 Schulen der Gehöfte-Gegenden statt. Die Resultate sind trotz der vielen störenden Umstände doch ermutigend. Sie zeigten vor allem zahlreiche Lehren für die an den Untersuchungen teilnehmenden Lehreranwärter, aber auch die in die Untersuchungen miteinbezogenen praktizierenden Pädagogen und Kindergruppenführer haben bei der Volziehung der vielfältigen Aufgaben profitiert. Die Hauptekenntnis davon ist, dass die Lehreranwärter vorbereitet, dazu angelernt werden müssen, wie sie dereinst ihre Zöglinge zum bewussten Fernsehen, zur Auswahl und Beurteilung des Programms zu erziehen haben, dazu, dass sie es als natürlich empfinden, das Fernsehen als ein pädagogisches Arbeitsmittel zur Gestaltung des Verhaltens, der Betätigung und der Lebensform heranziehen.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ И ДЕТИ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

И. Вальдман

Работа «Телевидение и дети школьного возраста» занимается связями, возникающими между ребенком и телевизионными передачами как в школе, так и вне её. Второй задачей он считает исследование эффективности этой связи.

В интересах этого Студенческое научное общество по педагогике проводило различные наблюдения с 1963 года под руководством перподавателя-автора. Эти наблюдения охватили и передачи школьного телевидения, уроки по математике и химии, а также эффективность внешкольных передач для детей. Наблюдения велись в городе, в нескольких деревнях и в 21-ой школе хуторов.

Результаты, несмотря на многочисленные затруднения, надежны. Эти наблюдения были полезными в первую очередь для будущих преподавателей, принимавших участие в наблюдениях, в то же время в процессе решения многообразных задач приобрели опыт и практикующие педагоги, и руководители детских групп, подключившиеся к наблюдениям. Главный вывод — будущих преподавателей необходимо подготовить, научить воспитывать своих учеников, приучить к сознательному пользованию телевизором, выбору телепередач, оценке их, научить их тому, чтобы они считали естественным, что телевидение является педагогическим средством формирования поведения, деятельности, образа жизни человека

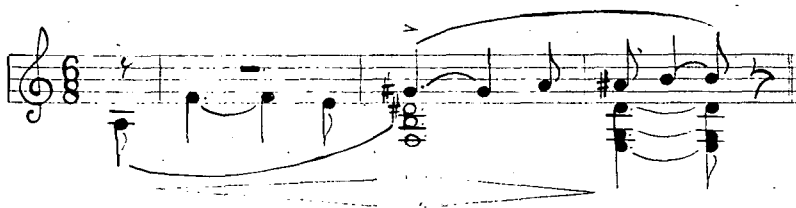
IV. MŰVÉSZET

A TRISZTÁN-AKKORD

AVASI BÉLA

A romantikus operairodalomnak talán legnagyobb hatású, legtöbbet vitatott műve a „Trisztán és Izolda”, Wagner Richardnak 1859-ben befejezett alkotása. Thomas MANN „fenségesen morbid, emésztő és varázslatos, a romantika legádázabb és legfenségesebb misztériumaiba mélységesen beavatott műnek” nevezi. [1] Az opera alapgondolata talán NOVALISTÓL ered: „A halálban a legédesebb a szerelem”. [2] SÓLYOM György szerint azonban a Trisztán zenéjénél „alig ismerünk mámorosabb, megkínzottabb kapaszkodást az élet teljes, hiánytalan áramával való konfliktusba; ...” [3] A „Trisztán-ban kétségtelenül a század minden erénye és bűne összpontosult: homály, nagyszájú pesszimizmus, görcsös önkívület, a mindent-feloldásig és elmosásig feszített kromatika, fantasztikus és kusza bozótja a modern zenekari többszólamúságnak;” — véli SZABOLCSI Bence. [4]

A romantikus zenében a kromatikának meghatározó, fő szerepe van. „Nagymértékben növeli a romantikus zene belső feszültségét, intenzitását ...” — fejtegeti KÓKAI Rezső, — majd így folytatja: „Nemcsak sajátos hangzatfűzéseket, hanem olyan új hangzatokat is eredményez, melyek a klasszikus összhangzattan szabályai szerint már csak igen nehezen, vagy alig érthetőek és magyarázhatók. Ilyen közismert „új” romantikus hangzat az ún. „Trisztán-akkord”, mely Wagner hasonló című operájának központi hangzata”.

A „Trisztán-akkord”-nak a klasszikus összhangzattan szellemében fogant magyarázatai nem kielégítőek; az akkord csak kromatikus szólamvezetés elve alapján válik érthetővé.” [5]

ERNST KURTH a romantikus harmóniákról szóló könyvében rövid összefoglalást ad a Trisztán-akkord első elemzéseiről. [6] KARL MAYRBERGER (Die Harmonik Richard Wagners. 1883.) szerint az első akkord „Zwitterakkord”. Ez a fogalom SECHTER német zenetudóstól való, s az akkord alkotórészeinek két hangnemhez való tartozását jelenti. A Trisztán-akkord *f* hangja ugyanis á-mollból, a *disz* é-mollból származik. MAYRBERGER megjegyzi, hogy „Zwitter”-akkordon olyan alterált akkordot ért, amelyik tisztán egyik hangnemhez sem tartozik. (A „Zwitter” főnév magyar jelentése: 1. korcs; 2. hermafrodita.)

Salomon JADASSOHN (Melodik und Harmonik bei Richard Wagner. 1899.) a Trisztán-akkordot és feloldásait négyszeres hangnemváltás formájában mutatja be, miközben minden dallamhanghoz egy alterált harmóniát társít. A Trisztán-zene lényegéből fakadó, messze előremutató gondolat.

Ernst KURTH az első kádencia alapformáját H^7-E^7 akkordfordulatban á-moll hangnem domináns zárlatában látja. Az alterációkat a kromatikus szólamvezetéssel magyarázza. A H^7 -ben (természetesen a terckvartmegfordításban) a *fisz* helyett megszólaló *f-é*-re vezet. A *gisz* szabadon belépő alsó váltóhangja *á*-nak. Ez a szólam kromatikus késleltetéssel *áisz*-on keresztül *h*-ra tart. A *disz* is kromatikus folytatódik *d-re*. [7]

WEINER Leó részletesen elemzi a Trisztán-Előjáték harmóniáit, azok funkcióit, a modulációkat s megjegyzéseket fűz az újszerű jelenségekhez. [8] Az Előjáték 2. ütemében felhangzó *f-gisz-h-disz* akkordot WEINER kétértelműnek nevezi, mert „a ténylegesen hangzó akkordot (*f-ász-cesz-esz*) a hallgató nem tudja azonnal az előzően hallott hangokkal (*á-f-é*) kapcsolatba hozni: már az *á-f* hangközről sem érzi azonnal, hogy ez a két hang vajon F-dúrakkord terce és alaphangja-e, vagy az á-mollakkord alaphangja és kvintjének váltóhangja-e? Hogy F-dúr, vagy á-moll hangnem-e, amelyben a kompozíció indul, csak a következő ütemek meghallgatása után dőlhet el; s miközben a hallgató erre a döntésre vár, hirtelen egy olyan hangtömböt (effektíve hangzó *f-ász-cesz-esz*) érzékel, mely a benne már (bár bizonytalanul) derengett tonalitást teljesen megzavarja: hogyan kerül *f-ász-cesz-esz* az *á-f-é* szomszédságába? hiszen ez, mintha *esz-moll II.⁷*-akkordja volna! De ez a bizonytalanság csak pillanatokig tart: a következő harmónia: á-moll V.⁷ már eloszlatja a bizonytalanságot, kétségtelenül á-moll hangnemben érezzük magunkat: nem: *f-ász-cesz-esz*-ről van itt szó, hanem *f-gisz-h-disz*-ről, melyben *gisz* csak beugró váltóhangja *á*-nak, a tulajdonképpeni akkord tehát á-moll hangnem bővített $\frac{4}{3}$ -akkordja: *f-á-h-disz*”. [9]

MOLNÁR Antal a Trisztán-akkordot szintén a bővített szextes terckvart egyik változatának tartja, amikor a következő romantikus zárlatra utal [10].

Az első hangzás á-moll bővített szextes terckvartja, a *gisz* váltóhang a Trisztán-akkordot szólaltatja meg.

„A kétértelmű, bizonytalan tonalitás leghíresebb példája az ún. Trisztán-akkord” — írja tankönyvében FRANK Oszkár [11], majd WEINER Leó véleményével egyetértésben ő is úgy gondolja, hogy „a szextugrásos Trisztán-motívum végén belépő akkord első hallásra *esz-moll II.⁷*-nek tűnik (*f-ász-cesz-esz*) de a folytatásból kiderül, hogy á-moll bővített terckvart akkordja: erősen hangsúlyozott, beugró váltóhanggal (*gisz*)”.

Az első három ütem szólammozgásainak hatását figyelve MOLNÁR Antal a következőket állapítja meg: „legjobban az ellenmozgás emeli ki a szólamokat. Ha az ellentétes irányú szólamok egyébként egyenrangúak, az emelkedik ki leginkább közülük, amelyik nagyobb lépésekben (nagyobb gesztusokkal) mozog. Wagner Trisztán-jában (a kezdeti) főmotívum egészen mást jelentene, ha a fölfelé áhító

kromatikával szemben nem lépne fel egyidejűleg a kísérő szólamok fájdalmas lefelé csuklása. A félzárlatba való kicsengésen kívül főleg az ellenmozgás, „a kétirányú kromatika feszültsége teszi e motívum „vágyakozó” természetét, nemcsak maga a kromatika.” [12]

Közelítsünk először a hangnem problémájához! A csellókon megszólaló Trisztán-motívum első hangjai nemcsak á-moll vagy F-dúr tonalitást sugallnak, hanem d-mollt is. (A kottaábra hibás, az alsó F-kulcs helyett tenor kulcs értendő.)

Az 5. fokon való kezdés még tonálisan erősebbnek tűnik is, mint a tercről való indítás. A klasszikus műveken nevelődött hallgató tehát e három hangnemre gondolhat a Trisztán-akkord megszólalásáig. De akármelyikbe is éljük bele magunkat, az oboákon felhangzó *gisz*, valamint a klarinét és fagott *h* hangjait nem értelmezhetjük enharmónikusan *ász*-nak, ill. *cesz*-nek. A Trisztán-motívum *é* hangjával mind a *gisz*, mindpedig a *h* diatonikus hangközt alkot (nagy tercet, ill. tiszta kvartot). Az enharmónikus *ász* szűkített kvart, a *cesz* pedig bővített terc távolságra van az *é* hangtól. Az á-moll hangnem összhangzatos változatában *h* 2. fok, *gisz* 7. fok, viszont a *cesz* és *ász* a tonalitástól idegen alterált hangok. A cselló motívumzáró (ill. az angol kürt kezdő) *disz* hangja á-moll dominánsának alterált alsó váltóhangja. A barokk és klasszikus szerzők gyakran írják körül kis szekundokkal a domináns fő hangot. Ehhez hasonlót hallunk itt is a cselló *f-é-disz* menetében. Az angol kürt szólama azonban a *disz* hangot nem vezeti vissza a dominánshoz, hanem lemegy annak szeptimjére (az *é* kihagyásával *d-re*). Az ilyen, elíziós jelenség is ismert a korábbi stílusok zenéjében. A *disz* helyett elképzelt enharmónikus *esz* hang az á-moll tonalitást homályosítaná a tonika domináns tiszta kvint szűkítésével. (Az egy „b” előjegyzésű d-moll és F-dúr hangnemekről az enharmónikus variáns hangok közül elsősorban a *cesz* idegen, az *ász* d-mollban elképzelhetetlen, az *esz* mindkét tonalításban gyakori klasszikus alteráció.)

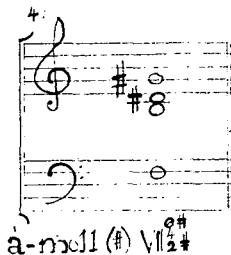
A Trisztán-motívum *f* hangját WEINER elemzése „beugró felső váltóhang”-nak nevezi, s á-moll I. fokú akkordjához tartozónak érzi tonikai funkcióval. [13] Általánosságban az *f* valóban felső váltóhangja az *é*-nek. A Trisztán-motívumban azonban az *f* dallamilag és ritmikailag sokkal jelentősebb mint az *é*, ezért itt a váltóhangértékelés megtévesztő. A valóság hú dallamelemzés inkább kívánja azt, hogy az *é*-t súlytalan átfutó hangnak értelmezzük *f* és *disz* között. A romantikus melódiaképzés a klasszikus dallamban másodrendű hangokat (a felső- és alsó-váltóhangot) fő szerephez juttatja, a klasszikus melódiában fontos 1. és 5. fokot, például, csak mellékesnek tekinti. Ezért az első három hangra kiterjesztett I. fokú akkordjelzés, valamint a tonikai funkció megjelölése nem tükrözi a motívum zeneiségét. (Kérdéses egyáltalán, hogy az Előjáték során többször is kíséret nélkül felhangzó Trisztán-motívumot szükséges-e valamiféle elképzelt harmóniába beleerőszakolni? Az *f*-fel együtt hangzó á-moll akkord ui. már nem marad többé I. fok, hanem VI. fokú négyeshangzattá, pl. kvintszextt alakul. Amikor az *f* megszólal, a tonikai funkció is kétségesse válik, mert moll hangnemben a VI. fok inkább szubdomináns jellegű.)

A Trisztán-akkord WEINER elemzése szerint bővített terckvart, melyben a *gisz* beugró alsó váltóhang, s az akkord funkciója szubdomináns. Az ún. bővített szextes terckvart azonban csak az ütem hatodik hatodában (az utolsó nyolcadban) szólal meg, a beugró *gisz* alsó váltóhang viszont öt nyolcadon át hangzik. A *gisz* melodikusan is fontosabb, s az *á* csupán átmenő hang a kromatikusan továbbmenő szólamban. Még az akkord hangszerezése is jelzi, hogy Wagner fontosabbnak tartja a *gisz*-t, mint az *á*-t, mert előbbit két, utóbbit csak egy oboával játszatja decrescendo dinamikában. Az *f-h* tritonuszt a *gisz* alatt fagottok és klarinétok duplázzák, az *á* alatt azonban a klarinétok elhallgatnak.

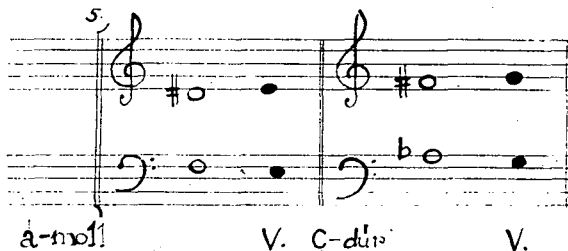
A Trisztán-akkord tehát zeneileg sokkalta jelentősebb, mint az öt váltó terckvart, a Trisztán-akkord az önálló harmóniai jelenség, s a terckvart a mellékes. Érdekes, hogy ezt emeli ki esztétikai megfontolásból Ernst KURTH is, amikor az akkordot, mint „önmagában hangzó impressziót” az egész mű szimbólumának nevezi. [14]

Ami az akkord funkcióját illeti, meggondolandó szubdominánsnak értelmezni olyan harmóniát, amelyben a vezetőhang ennyire kiemelkedik. Igaz, a bővített szextes terckvart szubdomináns jellegű, mert a bővített szextet alkotó két hang, az *f* és a *disz* erősen törekszik a dominánssra. A Trisztán-akkordban azonban ez a szubdomináns jelleg a vezetőhang domináns jellegével egyidőben jelentkezik, ezért az akkord funkciós jellege elhomályosodik, bizonytalanná válik. A klasszikusok műveikben az akkordok tiszta, egyértelmű funkciójára törekedtek, alterált akkordjaik azt célozták, hogy a funkciós jelleg minél erősebben érvényesüljön. A Trisztán-akkordban megszólaló alterációk viszont éppen az akkord funkcióját teszik kétségesse, vagyis a Trisztán-akkord tipikusan romantikus harmóniai jelenség.

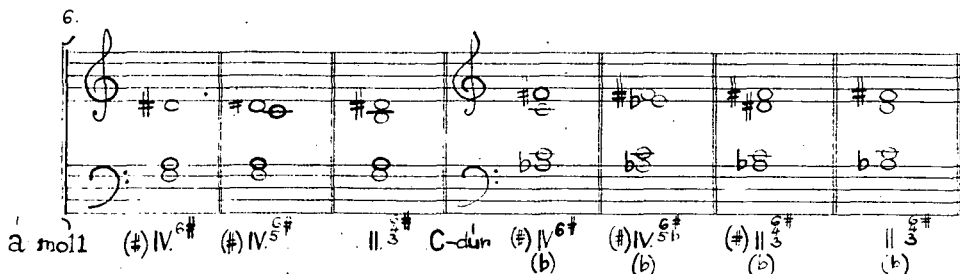
A Trisztán-akkord szerkezetét tekintve szekundakkord, az összhangzatos á-moll VII. fokára épült négyeshangzat harmadik megfordítása, melyben az akkord alaphangja (*gisz*) és kvinthangja (*disz*) módosított.

A négyszólamú szerkesztés basszusa tehát az akkord szeptimhangja. A szekund-akkord számjelzésében a 2. és 6. mellett kereszt áll, ami bővített szekundot és bővített szextet jelent. A Trisztán-akkord a bővített szextes alterációk romantikus tagja. A klasszikus stílusban a bővített szextes akkordok az ún. abszolút alterációk közé tartoznak, azaz csak egy bizonyos dūr-, vagy moll-hangnem akkordjai. Jellemző ismertetőjelük a basszus és valamelyik felső szólam között hangzó bővített szext intervallum, tehát mindegyikük *akkord-megfordítás*. (Alapállású akkordjukban szűkített terc szólal meg, ez igen ritka a romantika előtt.) A bővített szextet alkotó hangok a domináns főhangra törekszenek, azokat kis szekund távolságra közelítik meg.

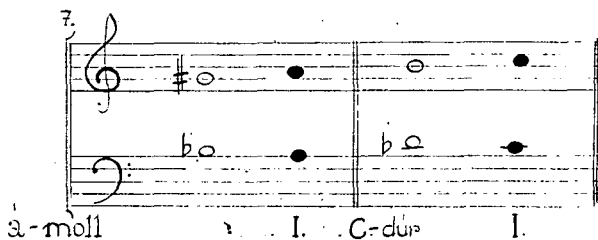

E bővített szext intervallum a klasszikus stílusban háromféle módon egészül ki harmóniává.

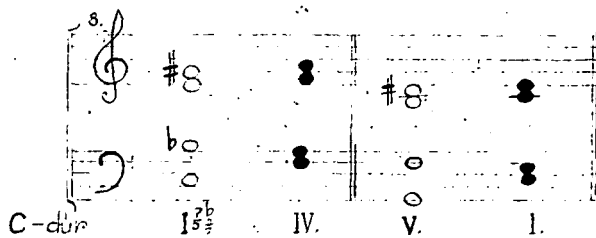

Láthatjuk tehát, hogy a bővített szext nem egy bizonyos fokra épülő akkord alterált hangköze. Az akkordok elnevezésüket a jellegzetes hangköztől kapták: bővített szextes szext-, kvintszext-, ill. terckvart akkord. Moll hangnemekben csupán egy módosított hangjuk van. A dūr hangnemek alterációs gazdagságát fokozza még, hogy a bővített kvintszext akkord enharmónikus formában, mint terckvart-megfordítás is megjelenhet. Ez a terckvart természetesen a kvintszexttel azonos hangzású és nem tévesztendő össze az „igazi” terckvarttal. Ez utóbbi alaphangja ui. a dūr hangnem II. foka (RE), míg a bővített kvintszexttel enharmónikus terckvarté a dūr hangnem emelt második foka (RI).

A bővített szextes akkordok a klasszikus művekben néha (igen ritkán) domináns jellegűek, ilyenkor a bővített szext hangjai a tonikai főhangra törekszenek.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy bővített szext található a dúr hangnemek domináns szeptimjeinek és az I. fokú mellékdomináns szeptim bővített kvintes alterációiban is.

Ilyenkor a bővített szext szólamai a IV., ill. az I. fokú hármashangzat terchangjaira vezetnek.

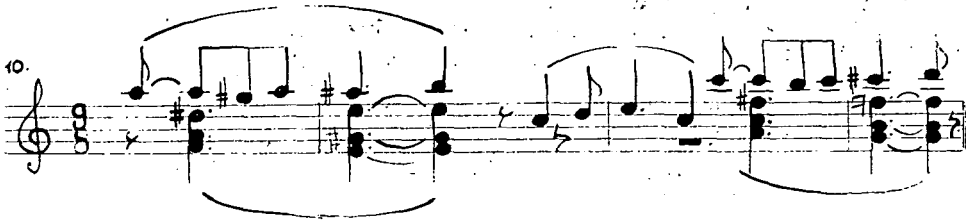
A hármashangzatoknak két, a négyeshangzatoknak három megfordítása lehetséges. Az ötféle akkordmegfordítás közül, bővített szextes alterációként, a klasszikusok csak háromfélt használtnak. A bővített szextes kvartszext- és szekund-akkordok a romantikus zene leleményei.

A Trisztán-Előjátékban a bővített szextes alterációk mind az ötféle akkordmegfordítását megtalálhatjuk.

A Trisztán-akkordot követő ütem harmónikus jelenségét már egyértelműen elemzik a teoretikusok: olyan dominánsszeptim-akkordot hallunk, amelyben a kvinthang késve szólal meg. A késleltetés itt is újszerű, a dallam alulról, alterált kvartról lép a kvintre. A Trisztán-akkord és az azt feloldó kvintkésleltetéses domináns-szeptim a Trisztán-zene legjellemzőbb harmóniakapcsolata.

A késleltető szólam motívuma az Előjáték (opera) folyamán többször is önállósul. A kora romantikus Ludwig SPOHR „Az alkimista” c. operájában (1830) kísértetiesen előlegezi a trisztáni hangvételt.

A gisz itt alsó váltóhang s bővített szextes kvintszext felett szól. A C-dúr részletben már nincs bővített szextes akkord. A kvintkésleltetés azonban a Trisztán hangja, noha csak domináns hármashangzatra oldódik.

Az Előjáték 6. ütemében újra halljuk a Trisztán-akkordot, ezúttal az elsőnél kis terccel magasabban.

Sem a Trisztán-motívumból, sem az akkordokból nem derült ki egyértelműen, hogy C-dúr avagy c-moll hangnem az uralkodó. A klasszikus zenei összefüggések ugyan azt sugallják, hogy egy-moll hangnem után közvetlenül felhangzó kis terccel magasabb hasonló zenei anyag a párhuzamos dúrban van, kérdéses azonban, hogy ez elegendő bizonyíték-e a hangnem megállapításához. A Trisztán-motívum 4. ütemben felhangzó változata nagy szext ugrással kezdődik: *h-gisz*. Az előző á-moll hangnem után ez természetes írásmódnak tűnik. Ha azonban elfogadjuk, hogy az első Trisztán-motívum lényege a domináns főhang körülírása, á-mollban *f-é-disz*, akkor kis terccel feljebb ez *ász-g-fisz* hangokat jelenti. A második Trisztán-motívum valójában tehát szűkített-szeptim ugrással kezdődik. Mivel azonban a bővített szextes alterációk (mint a Trisztán-akkord) és a domináns szeptim az *azonos nevű* dúr és moll-hangnemekben megegyezik, a Trisztán-motívumot elnyelő akkordsorozat sem dönti el a hangnemet. Az azonos nevű dúr- és mollhangnemek egybeolvadása is a klasszikus stílusban meginduló és a romantikában kiteljesedő zenei folyamat. Ugyanez az akkord (más hangszerelésben és szólamelosztásban) hangzik fel az Előjáték 70. ütemében. Az Á-dúrból C-dúrba tartozó moduláció a hegedűk és brácsák szólamaiból itt egyértelműen megállapítható.

A 80. ütemtől kezdve háromszor hangzik fel a Trisztán-motívum a kürtökön és csellókon.

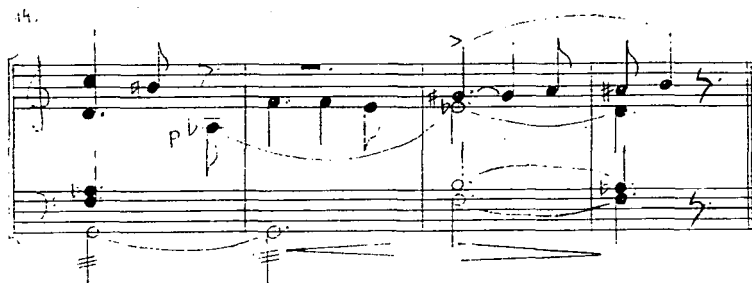
A fokozásba a basszusklarinét és a brácsák, majd a fagottok is bekapcsolódnak. Az uralkodó hangnem Esz-dúr (esz-moll). A motívum záróhangja kétszer *f-ász-cesz-esz* harmóniába olvad, mely mollbeli II. fokú szeptimakkord, harmadszorra pedig a Trisztán-akkordba. Esz-moll II. fokú szeptimakkordja enharmónikus á-moll Trisztán-akkordjával.

A Trisztán-motívum *esz-disz* enharmóniláját a hangszerek kottaképe is mutatja, a basszusklarinét, az F-kürtök és a csellók szolamában *esz*, a fagottok, az E-kürtök és a brácsák szolamában *disz* hanggal zárul a motívum.

E néhány ütem az Előjáték visszatérő részének előkészítése és kezdete. A kis terccel magasabb Trisztán-akkord, gazdagabb hangszerelésben, a 86. ütemben tér vissza.

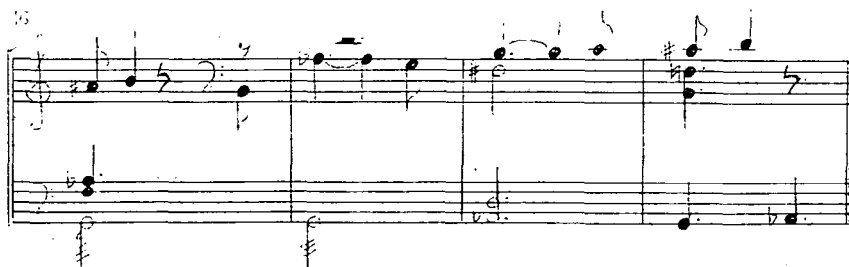
Az Előjáték végefelé, c-moll hangnemi környezetben, még két ízben szólal meg a Trisztán-motívum és a Trisztán-akkord. A 100–103. ütemben az üstdobok c-moll domináns orgonapontja felett az á-mollbeli motívum és akkord hangzik fel.

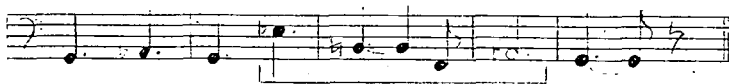
Furcsa hangnemi kettősség (bitonalitás) az írásmódban és a hangzásban. A motívum kezdőhangja á-moll hangnemi értelmezés szerint *gisz*, az enharmónia itt az előző c-mollból származik. Az á-moll Trisztán-akkordjába illő *disz* helyett viszont Wagner *esz*-t ír, ezzel előre jelzi, hogy nem á-moll V. fokú akkordjára törekszik, hanem visszamegy c-mollba. Az akkord *gisz* hangjával meginduló kromatikus szólam teljes egészében á-mollból való. Ezt legerősebben a késleltető *áisz* hang mutatja, amely c-molltól teljesen idegen. A késleltetésben az *ász-áisz* intervallum kétszeresen bővített oktáv! A 102. ütemben levő enharmónikus Trisztán-akkord tercszerkezete ötös hangzatra utal, de kvart-, ill. szekund szerkezetű akkordként sem egyszerű.

A 103. ütemben a basszusklarinét írásmód szerint is szűkített szeptim ugrással kezdi a Trisztán-motívumot. Ennek záróhangján szólal meg az Előjáték folyamán utoljára a Trisztán-akkord.

A c-moll tonalitás itt egyértelmű. A mélyvonósokon megszólaló zárómotívumban a Trisztán-akkord felbontott hangjainak enharmóniai rajzolódnak ki.

A tercszerkezet jóval bonyolultabb, mint a 102. ütemben levő akkordban (lásd 15. kottaábra), a kvartszerkezet viszont összefüggő.

A Trisztán-akkord további enharmóniáit az Előjáték szűk kvintes, kis szeptimes négyeshangzataiban kell keresnünk. A 23., 25. és 45. ütemben levő *a-fisz-cisz-disz* terckvart akkord *É-dúr* VII. fokú szeptimakkordjának megfordítása, enharmónikusan g-moll Trisztán-akkordjára vezethető.

Kottapéldánk utolsó akkordja a 43. ütem második nyolcadán szólal meg.

A 60. és 89. ütemben C-dúr VII. fokú szeptimakkordja hallható, mely esz-moll (Esz-dúr). Trisztán-akkordjának enharmónikus variánsa: *h-f-á-d*, *cesz-f-d-á*.

A 78. és 79. ütem b-moll II. fokú négyeshangzatával kezdődik, melynek egyik enharmóniája é-moll Trisztán-akkordjával egyezik: *c-gesz-b-esz*, *c-fisz-áis-disz*. A 80–83. ütemben az esz-moll II. fokú szeptimakkord enharmóniájaként, mint már tudjuk, valóban megszólal á-moll Trisztán-akkordja.

A 95. ütemben c-moll II. fokú kvint-szekstjének enharmóniája fisz-moll, a 97. ütemben f-moll II. fok terckvartjának enharmóniája h-moll, a 99. ütemben g-moll II. fokú alapállású négyeshangzatának enharmóniája cisz-moll Trisztán-akkordjához vezet.

Említettük, hogy WEINER Leó elemzésében a Trisztán-akkordot olyan bővített szeptes-terckvartnak nevezi, amelyben az akkord tercét beugró alsó váltóhang késlelteti. Felfogásunk szerint azonban a Trisztán-akkord bővített szeptes szekund, mely után a terckvart átmenő jelenség. Tanulságos ezek után az Előjáték többi bővített szeptes akkord-effektusait megvizsgálni!

Emelkedő irányú szekund szekvencia kezdődik a 36. ütemben, mely bővített szeptes alterált akkordokból és kvintkésleltetési domináns szeptimből áll.

(Az Előjátékban mindhárom akkordkapcsolat oktávval magasabban megismétlődik.)

A bővített szext felett vonuló motívum mindhárom hangja egyszersmind akkordhang is, így egymást követően szext-, terckvart- és kvintszext-akkordokat hallunk. A *desz-h* az F-dúr, (a motívum *á* hangja miatt az akkordban nemcsak bővített szext, hanem bővített kvint is jelen van, ezért az akkord eltér a klasszikus bővített kvintszext szerkezetétől), az *esz-cisz* a g-moll, az *f-disz* az á-moll hangnem bővített szextje. Ez utóbbi bővített szextes akkordsorozat azonban nem domináns szeptimre, hanem II. fokú mellékdomináns szeptimnóra akkordra oldódik. WEINER elemzésében a szekvencia harmadik részét azonban nem á-mollnak, hanem É-dúr-nak tekinti, s a bővített szextes akkordot domináns jellegűnek magyarázza [15]. A bővített szextes akkordok és a szeptimnóra között azonban funkcióváltást érzünk. Ha tehát a szeptimnóra domináns, akkor a bővített szextes akkordok szubdomináns jellegűek. (Egyébként a szekvenciázás is ezt sugallja.)

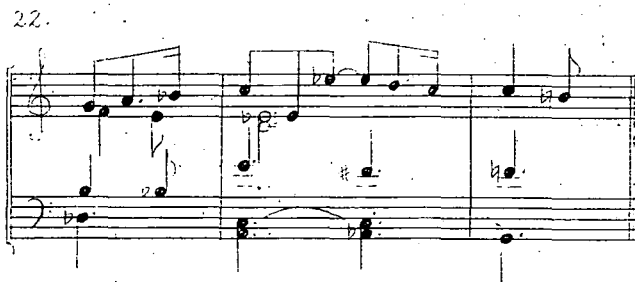
A 90. ütemtől kezdve ez a szekvencia (ismétlések nélkül) visszatér: Bővített szextes akkordokat azonban csak F-dúr és g-moll hangnemekben hallunk, az á-moll tonalitás IV. fokú szextakkorddal kezdődik.

A visszatérő szekvencia előtt, a 89. ütemben d-moll bővített szextes akkordjainak másféle sorozatát halljuk.

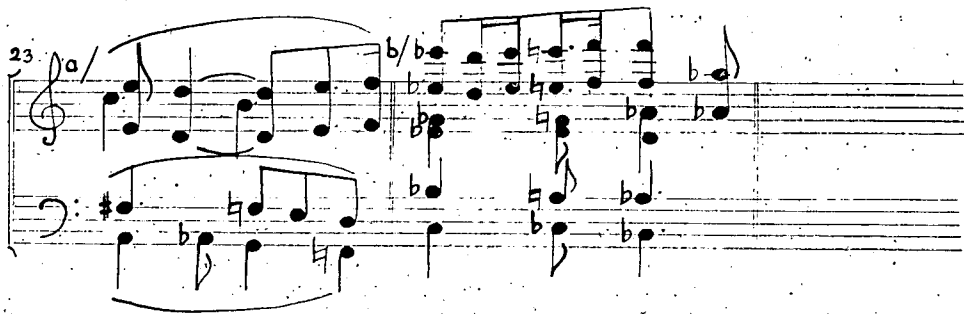

Itt az első akkord terckvart, melyet kvartszext, újra terckvart, végül kvintszext szerkezetű bővített szextes akkord követ. Egy tizedhatod hosszúságban tehát a ritka kvartszext is hallható.

A 98. ütemben F-dúr, a 99.-ben C-dúr bővített szextes alterációt már nem a szokásos kvartkésleltetési dominánsszeptim követi.

A 34. ütemben a C-dúr, a 79. ütemben pedig az esz-moll hangnem bővített szextes akkordja, mint átmenő jelenség bukkan fel.

A bővített szextes akkordok a klasszikus művekben rendszerint úgy jelennek meg, hogy a bővített szext mélyebbik hangja szól a basszusban, magasabbik hangja pedig tetszés szerint valamelyik felső szólamban. Új, romantikus hangzást jelent, ha a bővített szext intervallum mindkét hangját a felső szólamok hangoztatják. Az Előjátékban a Trisztán-motívum harmadik variánsa folytatódik ilyen akkorddal. (8–11. ütem.)

Az ötödik nyolcadon két felső szólam közt *f-disz* bővített szext hangzik. A basszus *c* hangja beleillik á-moll bővített kvintszextjébe, a *gisz* azonban idegen ettől (*á* lenné a negyedik akkordhang). WEINER elemzésében a következőket írja: [16]

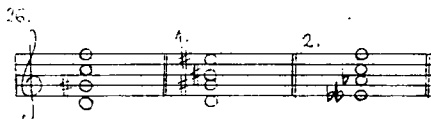
„A 10. ütem nagyon rejtélyes és érdekes. Csak alapos elmélyedés után válik világossá, hogy itt harmóniailag a következők történnek: Az ütem elején a *c-f-gisz-d* úgy hangzik, mint az éppen érvényben levő *C-dúr* hangnem alterált II.₂-akkordja: *c-f-ász-d*. Ez az akkord azonban kétértelmű...: *gisz* az ütemen végig tartott váltóhangja (vagy késleltetése) *á*-nak, *d* pedig alterálatlan előkészítése *disz*-nek. Ha tehát az ütem elején *gisz* helyett *á*-t, *d* helyett pedig *disz*-t képzelünk, a tulajdonképpeni akkord...: *c-f-á-disz* = á-moll bőv. 6 fordítás. Az ütem utolsó nyolcadán aztán *f* is, *disz* is feloldódnak *é*-re, de *gisz* még mindig megmarad, úgy, hogy á-moll I.⁶-akkordja helyett *c-é-gisz* bővített hármashangzat hangzik (melyben azonban *gisz*: késleltetés); mire a következő ütem elején *gisz* feloldódik *á*-ra; már az egész *harmónia megváltozik: h-disz-fisz-á* = á-moll V: V_c (váltódomináns). A 10. ütem harmóniai lényege a tonikai szextakkord (*c-é-á*); sajátos, de mégis ezt az akkordot érezzük a 10. ütem lényegének, annak ellenére, hogy: 1. súlytalan és igen kis tartalmú (csak a 6/5 nyolcadon át tart), 2. homályban tartja a *gisz* késleltető hang. Eszerint a bőv. 6-variáns (*c-f-á-disz*, ill. *c-f-gisz-d*) csak váltóakkordja a tonikai szextakkordnak (noha uttóbínál sokkal hosszabb tartani és súlyos). A mondattakat talán még jobban megvilágítja, ha a 10. és 11. ütemet sematikus *vázlatban* mutatjuk be:”

A C-dúr tonalitásból kiinduló enharmónia (*ász-gisz*) természetesnek tűnik. Az enharmónikus átváltozás itt a hangzás folyamán következik be, hisz' a 11. ütem késleltetett akkordja valóban á-moll váltódominánsa, s a *gisz* ennek szeptimjére vezet. Az ütem ötödik nyolcadán elképzelt bővített szextes kvintszext fordítás, valamint a hatodik nyolcadon vélt I.⁶ akkord erőltetett magyarázat. Az ütem elején hangsúlyozottan, kiemelt hangszerelésben ui. ismét a Trisztán-akkordot halljuk erősen áttételek enharmóniában és variált szerkezetben.

A leírt kottakép kvart-szerkezetű négyeshangzat megfordítása. A kvart-szerkezet csak a hatodik nyolcadon tűnik el, ahol bővített hármashangzat szól, az összhangzatos á-moll III.-fokú alapállású akkordja. A különböző funkciók keveredése, egyidejű jelenléte a 10. ütem kezdő akkordjára is jellemző: a *gisz* a domináns, az *f* és *d*, ill. *disz* a szubdomináns, s a *c* hang a tonikát képviseli (az *e* a domináns és a tonikai funkciót egyaránt erősítheti, ill. gyengítheti). Természetesen ahol ennyi funkciós jellegzetesség van egyszerre, ott egymás hatását semlegesítik.

A négy hangot azonban enharmónikusan és más szerkezetben úgy is fel lehet írni, hogy az a Trisztán-akkordot idézi fel.

Első variánsunk *fisz*-moll (*Fisz*-dúr), a második *gesz*-moll (*Gesz*-dúr) Trisztán-akkordja. Az Előjáték 3., 6. és 10. ütemében tehát a Trisztán-akkord (ill. annak enharmónikus és szerkezeti variánsa) *á*-ra, *c*-re és *fisz*-re épülő hangnemek akkordjaként hangzik fel. Figyelemreméltó, hogy sem az á-mollt, sem a c-mollt I. fokú akkord nem képviseli. A *fisz*-moll, mint tonalitás, tulajdonképpen csak Trisztán-akkordjának enharmóniája révén van jelen.

Ha azonban a Trisztán-motívum megjelenését bizonyos logika szerint figyeljük, akkor a *fisz*-moll jelenléte talán mégsem elhanyagolható.

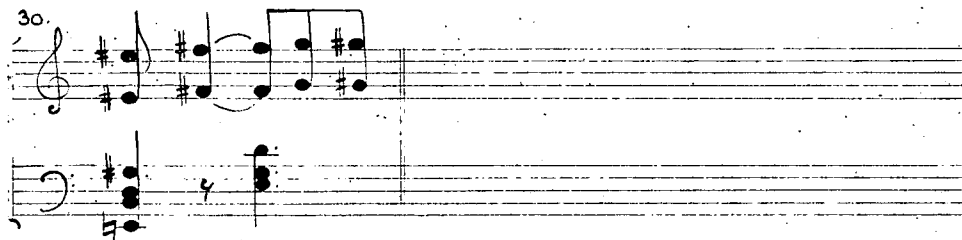

A motívum kezdőhangja először 1. fok á-moll-ban, másodszor 7. fok c-mollban. Harmadszor 6. fok? Ha igen, akkor *fisz*-mollban. Az egész Előjátékon (operán) végigvonuló kromatikus szólamvezetés hangnemeket elválasztó és egybeolvasztó, feszültségeket teremtő és feloldást sóvárgó varázslatának egyik csodája ez a 10. ütemben levő akkord. Wagner is különös jelentőséget tulajdonít neki, mert az Előjátékban első ízben ismételi, a 10. és 11. ütemet oktávval magasabban (más hangszerelésben) újra halljuk.

A 10. ütem akkordjai egyszersmind modulációs fordulatot is jelentenek. Erről WEINER így ír: moduláció „c-dúrból á-mollba közös akkorddal. Nagyon rejtett kapcsolat: *c-f-gisz-d* (az ütem elején) = *c-f-ász-d* = C-dúr II.₂ mélyített szexttel =

= *c-f-á-disz* = á-moll bővített 6/5 fordítás, melyben *á*-t *gisz* váltóhang és *disz*-t *d* alterálatlan előkészítő hang helyettesíti.” [17]

A Trisztán-motívum harmadik variánsa is új hangnem felé vezet, az első igazi megállás azonban csak a 17. ütemben következik be, amikor is Á-dúr domináns szeptimje mollbeli VI.-fokú álzárlatba torkollik. A moduláció egyik érdekes fordulata az *eisz-fisz* motívum átértékelése. A *fisz* hang az első megjelenésében a *h*-ra épített dominánsszeptim kvintje. Miután az Előjáték 3. és 7. ütemében az alulról kromatikus szólamvezetéssel késleltetett kvinthang mindig domináns szeptim alkotóhangja volt, jogosan gondolhatnánk arra, hogy most is V. fokú akkordról van szó, tehát É-dúr, vagy é-moll hangnemben járunk. Az ismétlések ezt szinte meg is erősítik. Amikor azonban ötödszörre hangzik fel az *eisz-fisz* lépés, alatta Á-dúr (á-moll?) dominánsszeptim akkordját halljuk. Az *eisz* itt az V.-fokú ötöshangzat nónahangját késlelteti.

Az ötöshangzat a nagy nóna miatt inkább Á-dúr hangnemet jelez, s csak az álzáratos fordulatban jelenik meg az á-moll tonalitás. A moduláció pontos útja tehát: c-moll, é-moll (É-dúr), Á-dúr végül á-moll. A Trisztán zenére jellemző hangnemváltozások egyik példája, hogy á-moll VI. fokú akkordját szinte azonnal C-dúr IV. fokú hármashangzatává kell átértékelnünk.

Az Előjáték visszatérő részében a 10. ütemnek megfelelő akkord a 89. ütemben szólal meg.

Tercszerkezetű alapállású négyeshangzat, C-dúr VII. szeptimakkordja. Mindössze egyetlen enharmónikus átértelmezéssel esz-moll Trisztán-akkordja jelenik meg előttünk: legyen *h*-ből *cesz* hang!

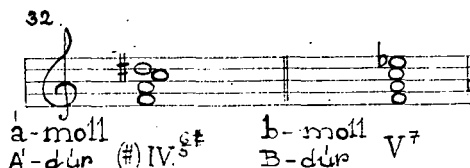

A bővített szext megfordítása, a szűkített terc jóval ritkább alterációs jelenség. Az Előjátékban mindössze két példát találunk rá. A 62. ütemben Á-dúr (á-moll), a 74.-ben C-dúr hangnem dominánsát közelíti meg úgy két szólam, hogy a mélyebbik alulról, a magasabbik felülről lép kis szekundot:

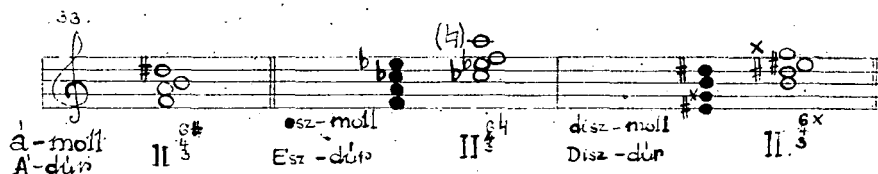
A *disz-f* és a *fisz-ász* szűkített tercet alkotó hangok alapállású négyeshangzatok alap-, ill. terchangjai.

Végezetül tekintsük át a bővített szextes akkordok enharmóniáit! A klasszikus művekben leggyakrabban a bővített szextes kvintszext akkord enharmónikus átértékelésével találkozunk. Ismeretes, hogy valamely hangnem bővített szextes kvintszextje a kis szekunddal magasabb hangnem domináns szeptimakkordjával enharmónikus.

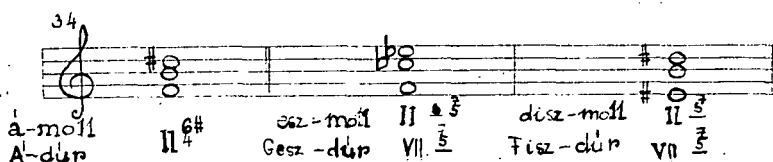
A bővített szextes szextakkord ugyanilyen hangnemi viszonylatban a domináns-szeptim akkord kvinthiányos formájával enharmónikus: *f-á-disz* = *f-á-esz*.

A bővített szextes terckvart akkord enharmóniáját a poláris hangnemek bővített szextes terckvartjában találjuk meg.

Itt kettős enharmónikus átértelmezésről és hangközmegfordításról is szó van. Az á-mollbeli akkord bővített szextjének enharmóniái esz-mollban, ill. disz-mollban kis szeptim (*f-disz*: *f-esz*, ill. *eisz-disz*), ennek megfordítása nagy szekund intervallum. A másik két hang, *á-h*, nagy szekund hangköz enharmóniái *á-cesz*, ill. *giszisz-h*, szűkített tercek, ezek megfordításai esz-moll, ill. disz-moll bővített szextjei.

A bővített szextes kvartszext enharmóniáit a kis terccel mélyebb moll hangnem II. fokú szeptimakkord terchiányos változatában, valamint ennek párhuzamos dúr hangnemében, VII. fokú akkordként találhatjuk.

A bővített szextes szekundakkord, vagyis a „Trisztán-akkord”, enharmóniái a poláris moll hangnemekben és ezek párhuzamos dúr hangneveiben találhatók.

35.

a-moll 64 esz-moll II.7 disz-moll II.7
A-dúr VII. 2# Gesz-dúr VII.7 Fisz-dúr VII.7

C-dúr 6# fisz-moll II.7 gesz-moll II.7
c-moll VII. 2b A-dúr VII.7 Bb-dúr VII.7

Ha á-moll vagy Á-dúr párhuzamos hangnemének bővített szextes szekundakkordjait, valamint ennek enharmóniáit is felírjuk, akkor teljessé válik a polaritás.

36.

fisz-moll 6# c-moll II.7 hisz-moll II.7
Fisz-dúr VII. 2# Esz-dúr VII.7 Disz-dúr VII.7

Joggal állapítja meg CORNIDES DONÁT György egyik tanulmányában [18], hogy „itt már azzal a jelenséggel találkozunk, ami LENDVAI Ernőt a tengelyrendszer elméletéhez vezette.” FRANK Oszkár is megjegyzi, hogy a „Trisztán-akkordban ... a legszélsőbb hangnemek, a tritonusz távolságú á-moll és esz-moll... közti összefüggésről van szó. A poláris hangnemek azonos funkciójú értelmezése a bartóki tengelyrendszerben válik általánossá.” [19]

Míndezekhez csak annyit, hogy van egy klasszikus akkord, amelytől egyenesebb út vezet a bartóki tengelyrendszerhez, s ez a szűkített szeptim. Ez a négyeshangzat, amelynek drámai hatását, funkciókat felfokozó erejét, valamint az enharmónikus átváltozásokra való gazdagságát már a klasszikus szerzők sokoldalúan kiaknázták, a romantikában sem vesztett jelentőségéből. A következőkben mégis a klasszikus stílusra jellemző funkciós és enharmónikus szerepét mutatjuk be, melyből megállapítható, hogy BARTÓK közvetlenebb folytatója MOZART és BEETHOVEN művészetének, mint a romantikának.

37.

C-dúr VII. 7b (#) V. 7 (#) IV. 7b (#) II. 7 (#) I. 7b III. 7b

Az azonos funkciót képviselő szűkített szeptimakkordok egymás enharmónikus variánsai, domináns a VII. és # V. fokú, szubdomináns az # IV. és # II. fokú, végül tonikai jellegű az # I. és III. fokú szűkített szeptimakkordok.

- [1] THOMAS MANN: Richard Wagner szenvedése és nagysága c. tanulmányból (1933), mely a „Wagner és korunk” c. kötetében jelent meg. (1963) Az idézet a magyar kiadás 96. oldalán olvasható. Fordította Keszi Imre. Budapest, 1965. Zeneműkiadó.
 - [2] THOMAS MANN i. m. 96. lap.
 - [3] SÓLYOM György: Wagner Richárd, tanulmány a Zenei Lexikon III. kötetében 635. lap Budapest, 1965. Zeneműkiadó.
 - [4] SZABOLCSI Bence: A zene története. II. kiadás 341. lap. Budapest, 1940. Rózsavölgyi.
 - [5] KÓKAI Rezső: Századunk zenéje. Munkatárs FÁBIÁN Imre II. kiadás 20. lap. Budapest 1967. Zeneműkiadó
 - [6] Dr. Ernst KURTH: Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners „Tristan” 48—49. lap. Berlin 1923. Max Hesses Verlag.
 - [7] Dr. Ernst KURTH i. m. 46—47. lap.
 - [8] WEINER Leo: Elemző összhangzattan. (Funkció-tan) 209—231. lap Budapest, 1944. Rózsavölgyi.
 - [9] WEINER Leó i. m. 226—227. lap.
 - [10] MOLNÁR Antal: Gyakorlati zeneesztétika 250., ill. 255. lap Budapest, 1971. Zeneműkiadó.
 - [11] FRANK Oszkár: Zeneelmélet III. 252—254. lap Budapest, 1973. Tankönyvkiadó.
 - [12] MOLNÁR Antal i. m. 249—250. lap.
 - [13] WEINER Leó i. m. 209. és 219. lap.
 - [14] Dr. Ernst KURTH i. m. 63. lap.
 - [15] WEINER Leó i. m. 211. lap.
 - [16] WEINER Leó. i. m. 228—229. lap.
 - [17] WEINER Leó i. m. 217. lap.
 - [18] CORNIDES DONÁT György: Adalékok egy nevezetes akkord: és egy nevezetes motívum történetéhez. MAGYAR ZENE III. évf. 3. száma 265. lap. Budapest 1962.
 - [19] FRANK Oszkár i. m. 254. lap.
- A kottapéldák Richard Wagner „Vorspiel und Isoldens Liebestod aus Tristan und Isolde” c. művének kispartitúrája (Edition Peters Leipzig) alapján készültek.

TRISTAN-AKKORD

Béla Avasi

Der erste Akkord von Wagner's Oper symbolisiert sozusagen die tragische Liebe von Tristan und Isolde. Die Analyse der aus vier Stimmen bestehenden Harmonie beschäftigt die Musikwissenschaft seit rund hundert Jahren, ohne dass sie eine eindeutige, befriedigende Lösung gefunden hätte. Die „chromatische Stimmenführung“ als einzige ursprüngliche Ursache mutet als Umgehung der Frage an. Struktur und Klang des Tristan-Akkordes sind eine direkte Fortsetzung der Harmoniewelt der Klassiker (Haydn, Mozart und Beethoven). Der Tristan-Akkord ist der romantische Spross der sogenannten erweiterten alterierten Sext-Akkordfamilie: der erweiterte Sext-Sekundakkord. Während aber die klassischen Harmonien eine eindeutig subdominante Funktion vertreten, kommen im Tristan-Akkord die Charakteristika der subdominanten und dominanten Funktionen vermischt vor.

АККОРД—ТРИСТАН

Б. Аваши

Первый аккорд оперы Вагнера как бы символизирует трагическую любовь Тристана и Изолды. Анализ созвучия, состоящего из четырех звуков, приблизительно 100 лет занимает музыковедов, однако единого, подходящего решения пока нет. «Хроматическое голосоведение» как единственная причина — обойти этот вопрос. А структура и звучание аккорда «Тристан» является прямым продолжением мира гармонии классиков (Гайдн, Моцарт, Бетховен). Аккорд «Тристан» — это романтическое детище т.н. расширенной секстетной модифицированной семьи аккордов — расширенный секстетный секунд-аккорд. Но тогда как классические созвучия представляют собой однозначную субдоминантную функцию, то в аккорде «Тристан» особенности субдоминантных и доминантных функций встречаются консквентно.

STILISZTIKAI JELCSOPORTOK KÉPZŐDÉSE A KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁS FOLYAMATÁBAN

VINKLER LÁSZLÓ

A művészi kifejezés nem érheti be index-szerű jelekkel, hanem jelek képi formáival, képjelek csoportjaival dolgozik. A jelcsoportok olyan asszociációs képződmények, amelyek — képzőművészetről lévén szó — vizuális-plasztikai nyelven fejeznek ki művészi tartalmakat. Belső szerkezetük meghatározó mind a tartalom, mind a forma szempontjából és lényegében az élménystruktúra objektívációját jelenti. Az élménystruktúrára vallanak rá a jelek kapcsolatainak különféle formái. Külsődleges kapcsolatok másfajta művészeti formát hoznak létre, s ismét másfajta jelek benső, úgyszólván „genetikus” kapcsolatai.

Külsődleges jel-kapcsolatokra kirívó példát kínál Arcimboldo [2] évszak sorozata. Egyes darabjai portrék, amelyeket az évszakokra jellemző termékekből hord össze. Botticelli „Tavaszz”-a [3] viszont eggyé olvadt jelek csoportjaiból áll: leányalakjai virág-szerűek, táncuk úgy lengedezik, mint a növények a tavaszi szélben. Cézanne portréin átütnek azok a festői élmények, melyeket almái árulnak el [4], asztalkendőinek redőzetében pedig benne érezhetjük a St. Victoire hegy formai tektonikáját. Arp „növekedés” c. szobrában [5] ifjak alakjai és növényi formák olyan alakzattá olvadnak össze, amely már egyiküket sem ábrázolja, hanem magát a növekedést juttatja kifejezésre.

Ez a tanulmány azonban nem egyes művek elemzésével, vagy költői méltatásával foglalkozik, hanem a művészi alkotásban tipikus jelcsoportokat keres, azoknak geneziséét kutatja, és egyes tipikus jelcsoportok történeti változásainak problémáit igyekszik megközelíteni. Természetes, hogy művészi formát alkotó jelcsoportok a kompozíció általános törvényeivel egységben, a társadalmi mozgásformákkal viszonyosságban és tőlük való függőségben alakulnak.

A művészi alkotás keletkezésének csiráit keresve, hasznos a gyermekkor tipikus képzeteihez nyúlnunk. A rajzoló kisgyermek tematikus képzetei között vezető szerepet kap az ember, a ház, a Nap, a fa, az állatok és a járművek. Az ember az apa vagy az anya képében jelenik meg. Ezeknek a tipikus témáknak a jungi archetipusokkal nyilvánvaló érintkezési felületük van [6]. Kombinációik alkotják az első kompozíciókat, asszociatív kereszteződéseik pedig *stilisztikai jelcsoportokat* alkotnak [7]. Amint látni fogjuk ugyanis, nemcsak arról van szó, hogy az ősképzetek kezdetben primitív, később pedig differenciáltabb formákat öltenek, hanem arról is, hogy differenciálódásuk során termékeny tartalmi és formai kölcsönhatásaik állnak elő. Ezek nélkül a művészetek története igen sivár képet mutatna. A művészi alkotásban semmi sem jelentheti pusztán önmagát, minden tárgyi és alaki motívumnak önmagán túl is kell mutatnia. A képzettársítások alapján működő képzelet hozza létre azokat a *hibrideket*, amelyek közül néhány kirívó példa általában jól ismert. Ilyenek a szárnyas oroszlánok, kentaurok, kecskelábú ördögök.

A stilisztikai jelcsoportok szoros kapcsolatban vannak a kompozíció proble-

matikájával. A stílust úgy is értelmezhetjük, mint a kompozíció következményét, funkciója nem tárható fel pusztán a modell reprodukálásának módjaként.

A stílus úgy is felfogható, mint többé-kevésbé állandósult kompozíciós szerkezetek kodifikálása.

Ha a kompozíciót genetikusan vizsgáljuk, létrejöttének élményalapjaiig kell hatolnunk. Ha a gyermeki képzeteknek művészettörténeti vetületeit keressük, azokhoz a stilisztikai hibridekhez kell fordulnunk, amelyekben a már említett ősképeknek szerepe van. Egyes kutatók szerint pl. az anya és a ház képzete összeolvadhat, vagy helyettesítheti egymást [8]. Ha ez így van, az építéssel kapcsolatos kifejezésekben, sőt ezekben épületre utaló metaforikus formáiban is bizonyítékot kell találnunk. Az „*Alma mater*”, az „*anya-szent-egyház*” kifejezések is magukban hordanak valamit az anyatest és a ház egyaránt védelmező funkciójából.

Egyfelől tehát a ház megjelenésének természeti előzményeit, a védettség természeti formáit, másfelől az azokat felváltó mesterséges formákat kell szemügyre vennünk. Az őskőkorból nem volt még lakóház. Az ember barlangokba húzódott, öntudatlanságban élhetett a Földanya ölén, mint az anyaméhben. Amint az ember megszületése után ma is fejlődésének ellentmondásos időszakába lép, így volt ez a történelmi fejlődés során is: védtelensége a környezettel szembeni védekezésre készíteti. Feltűnő, hogy a hároméves gyermek szenvedélyes építőmester, mintha csak újkőkort élne. A gondolkodás absztrakt rendszerének kialakulása a történelmi fejlődésben a földműveléshez és az építkezéshez kötődik. A geometria az tudomány, amelynek első vonásai ezekkel a tevékenységi formákkal együtt rajzolódik ki. Miután képzőművészettel foglalkozunk, bennünket a fal síkjának megjelenése sajátos vonatkozásban érdekel. A sík mértani fogalom, de új viszonyítási rendszer alapja is: a képzőművészet különféle rendszerei így vagy úgy, vele vannak kapcsolatban. Van művészet a barlangokban is, a magas kultúra megjelenése azonban éppen a falsíkoktól kínált rendszerezési lehetőségben különbözik tőle elsősorban. Az új geometrikus rendnek látomása piramisokat, templomokat hozott létre, és ehhez igazodik az emberábrázolás is [9]. A szobrász a fal síkjából vagy a hasábos kötömb lapjaiból indul ki, s ez egészen más eredményekre vezet, mint a sárból, bőrből, tollból való, vagy akár a fa anyagát felhasználó alakítások a vadság idején. Ez az építészet semmiképpen nem helyezhető egy szintre a hódok vagy a méhek építkezéseivel. Az ember és a ház stilisztikai egysége különbözik attól a természeti egységtől, amely az építkező állatokat és építményeiket egybekapcsolja. Az ember éppen a természettől való elkülönülése nyomán hozza létre mesterséges alkotásait, amelyeket magasabb szinten kapcsol önmagához. Az emberi alak és a ház változatos esztétikai kölcsönösségbe kerül aszerint, hogy milyen társadalmi és ideológiai rendeltetésű építményeket hoz létre. Az ember és ház összekapcsolódása stilisztikai ötvözeteket alkot. Jó példa rá az emberalak és az oszloprend funkcionális azonosíthatósága [10]. Emellett tanúsodik a nyelv is. Az oszlopnak is van feje, törzse, lába. Az ember éppúgy hordhat terhet a fején, mint ahogyan az oszlop a gerendázatot hordozza. Az első oszlopok fatörzsekből készültek. A fatörzs kérge a görög oszlopok canelurái és az ember ruházata asszociatív egymással felcserélhetők. Oszlopok helyett állhatnak — mint az Erechteion esetében — ruhás leányalakok, de az első szobrok is oszlopszerűek, amint az archaikus xoanonok [11] bizonyítják. Az oszlopok ősei, a fatörzsek maguk is szellemi dimenzióval rendelkeztek: a primitív népképzelet a fában lakó szellemekről tud [12]. Alighanem facsoport volt az első természetes templom, majd fák törzseit használták az építkezésekhez, s csak később cserélték ki ezeket kőoszlopokra. Ezek vették fel magukba szobrászati formában is a szellemi tartalmakat. Az építészet tehát az embert a természettől elhatárolja, de azzal össze is kapcsolja.

A természet anyagot ad az építéshez, sőt mi több: a kirekesztett természet az építészet formáin minduntalan visszatér, kivirágzik rajta az ornamentikában vagy a szobrászati és festői díszítéseken.

Az ember és a fa képzetkapcsolatai ikonográfiailag sokrétű anyagot érintenek. Az ősi életfa-eszme és a megváltás gondolata elválaszthatatlan a mítoszok világában az ember sorskérdéseitől [13]. Az életfa bibliai formájában a jó és gonosz tudás fája, tilalomfa tehát, amelynek megdöntése a mítosz szerint az embert kiszolgáltatja a fájdalomnak, a munkának és a halálnak. Érthető, ha a törzsi leszármazás képét ikonográfiailag fa formájában: a családfa formájában szokás ábrázolni. A leszármazás, élet és halál váltakozása, a halálról való tudás az emberi pszichikum tragikus sarkpontja. A fa mint szimbólum sokszoros kapcsolatban van a halállal, de a fa keresztfája is, a megváltás mítosza a fával függ össze történetileg és ikonográfiailag. Azért kerül a keresztfája tövébe Ádám koponyája, hogy Krisztus vére rácsorogjon. A dionysoszi tragikum is a növényi létformában mutatkozott meg a legszemléletesebben: a szőlő megtaposása és vérenek bor formában való feltámadása rokon a keresztény elképzelésekkel [14].

A templomháznak és a fának jelcsoportban való genetikus egyesülése a gótikában a legszemléletesebb. Nemcsak a gótikus katedrális pillérsorainak erdőszerűségére kell gondolnunk [15], hanem arra az általános alaprajzi képletre is, amelyben a keresztalak visszaül a feszületre és a megfeszítettre. A növényi formák, amelyek a gótikus katedrális elborítják, más stilisztikai képződményekben is felbukkannak. A quattrocento formáin túl, a rokokó belső dekorációján, a szecesszióban és az absztrakt expresszionizmusban a növényi motívumok, indák, és általában a növényi létforma ritmikai képletei kimeríthetetlen variánsokban térnek vissza. Itt említjük meg Mondrián stílusalkotó kísérletét, amelynek során a realisztikus faábrázolástól eljutott annak tagadásáig: a puszta geometriáig; és arra, hogy milyen nagy hatással volt a modern házépítés anorganikus irányban kibontakozó stílusfejlődésére.

Ha a festészet fejlődése felől vizsgáljuk a falsíkok létrejöttének következményeit, nem állhatunk meg az első lépéseknél. Nem ismerjük kielégítően azt a folyamatot, amely tudatunkban az érzékléstől a képi ábrázolásig végbemegy. Mégis sokkal többet tudunk róla annál, hogysem beérhetnénk PLATON megfigyelésével vagy BRUNELLESCHI nézőpontot rögzítő ládájával [16]. Mind a kettő a camera obscura elvét előlegezi. Sokáig azt tételezték fel, hogy szemünkben a képi látás olyan mechanikus közvetlenséggel megy végbe, mint a camera obscurában. Sok vizsgálatot végeztek újabban a látás természetét illetően, s ezek alapján úgy véljük, hogy a legbonyolultabb idegéletteni tudatfolyamatok formájában képződik az érzékelés ingereinek sokoldalú analízise és szintézise folyamán a kép [17]. Mégis úgy gondoljuk, hogy azok a tapasztalatok, amelyeket fizikai kísérletek során szereztünk; hozzájárultak a látás olyan optikai törvényeinek megismeréséhez, amelyek nélkül a perspektivikus ábrázolás szabályait nem állíthatták volna fel a renaissance mesterek. Lényegesen különbség van az egyiptomiak naív integrációval dolgozó ábrázolási rendszere és a fejlett görög, különösen pedig az újkori európai művészet egyetlen centrumból a képsíkra vetített rendszerei között.

A festészet úgy is felfogható mint olyan kompenzáció, amely végső fokon a látási ingerek és a vizuális plasztikai képzetek között jön létre. Agyi kamráinkban is újra képezzük képzetek és emlékképek formájában a külső jelenségek belső megfelelőit. A barlangi festmények ábrázolásai is úgy lehet az ingerszegény környezetben szükségszerűen jelenítik meg azt, amit a külvilágból hiányérzetként magukkal hoztak [18]. Joggal gondolhatjuk ugyanezt a pompeii lakóházak freskóiról is, hiszen a

pompei házaknak nincsen ablaka [19]. A házat e tekintetben metaforikusan fejtünk vizuális berendezése utánképzésének tekinthetjük. De több is ennél. Az ember a naív szemléletben az objektív létet szívesen képzelel el mint külsőt, a tudatot pedig belsőként szemléli. Az épületet olyan modellnek lehet tekinteni, amely naív módon, de magas művészi igénnyel is formálja meg a filozófia alapkérdését. Az ókori házak a külsőt a belsőtől általában nagy határozottsággal különböztetik meg. Nem kétséges, hogy megvan ennek a kauzális magyarázata, amely az építészeti technikák fejlettségéből vagy fejletlenségéből, de a társadalmi szükségletekre utalva is keres és talál magyarázatot az adott stilisztikai megoldásra. Mindennek elismerése mellett úgy tűnik, hogy az épület szerkezeti konstrukciója szimbólikus érvénnyel is bír. A gótika építkezéseire talán a legjellemzőbb az ablakok sokasága, mérete és díszessége. Ha meggondoljuk, hogy ez az a történelmi időszak, amely az egyéni érzelmek kifejezésére utat talált, nem nehéz a külsőnek a belsőbe való behatolását olyan szerkezeti jelnek tekintenünk, amely ezt kifejezi. Ahogyan a külső fény áthatol a színes üvegeken, úgy dereng fel az emberi tudatban is a világ érzelmi egységének sejtelve [20].

A reneszánsz palotában a belső falakat a külső világnak mind objektívebb képei borítják. A perspektív ábrázolásban a szubjektív apparátus empirikus feltárása már elég arra, hogy az objektív valóság és annak tudati képe az egybeesés irányába alakuljon. A ház így ismét a tudatról alkotott nézetek metaforikus megfelelője. Ezek után könnyen kimutatható az egyes stíluskorszakok építészetének metaforikusan is értelmezhető strukturális jelentése. A szenzuális és illúziót keltő egysége és feszültsége a barokkban, a racionális vonások a klasszicizmusban. A modern építészet pedig a külső és belső terek egymásba nyílásában, átlátszóságában hordozza a modern ember szemléletét, amely a külső és a belső közötti dualisztikus határokat feloldja.

A jelcsoport érzékenységre és kifejező erejére vall, hogy a ház, mint az ember bensőségnek hordozója, milyen képlékeny jelenség, s hogy milyen mésszemenően meghatározza rendeltetése, s az, hogy mikor mit burkol. A parasztház éppúgy elválaszthatatlan attól az élet- és tudatformától, amelynek terméke, mint amennyire a városi ház sem választható el attól. Így van ez nem is csak a lakóházak, hanem egyéb rendeltetésű közösségi, kultikus építmények vonatkozásában is. A városi közösségek nélkül nincs gótikus katedrális, s hogy éppen a gótika termel ki olyan stilisztikai jelcsoportot, amelyben a geometrikus építészeti gondolkodásmód genetikus kapcsolatban marad a növényivel, és felveszi magára és magába az antropomorf elemet, azt mutatja, hogy a városiasodásnak még kezdeténél van. Mi magunk éppen az elvárosiasodási folyamat kiteljesülésének vagyunk tanúi. A XIX. század végétől a technikai fejlődés oda vezet, hogy az épület lehántja magáról antropomorf vonatkozásait, emberhez kötöttségét a jelcsoport külsőleg nem ábrázolja, hanem az épület funkcionális organizáltsága által érvényesíti. A városiasodásnak radikális kifejezése a kubizmus és a futurista mozgalom. Az építészet technoid karaktere annyira áthatotta a festészetet is, hogy az ezek által a mozgalmak által létrehozott stilisztikai jelcsoportok inkább olyan hibridek, amelyeket nem emberformájú házakként, hanem házformájú emberekként lehetne jellemezni.

A klasszikus szemléletmód még arra törekedett, hogy minden tárgyi jelenséget a maga sajátos struktúrája szerint kezeljen, s azok csak finom stilisztikai kölcsönhatások révén rendeződjenek harmónikus kompozícióvá. A világkép a XIX. században a klasszikus rendtől a termékeny káosz felé törekszik. Az impresszionizmus olyan jelcsoportokat hoz létre, amelyekben közömbössé válik a valóság tárgyainak különös struktúrája, pontosabban: csak látási érzeteink révén alkotnak egységet az emberivel. Az építészetet szükségszerűen rekeszti ki ez a szemléletmód, hiszen az a közvetlen anyagi valósággal dolgozik. Maga a festészet sem áll meg ezen a még oly

festői, csak a színérzéklésre alapozott szemléletmódnál. A konstrukció már Cézanne-nal visszatér, az optika képi logikával társul: az ember-ház jelcsoport új módon organizálódik. A kompozíció architektónikus rendje maga alá rendeli a részstruktúrák autonómiáját. Ez azt jelenti, hogy a képépítésben a kompozíciós struktúra, mint „egész”, nemcsak hogy átveszi — mint már az impresszionizmusban is — a vezető szerepet, a „részek” nem tekinthetők többé maguk is egészeknek, visszanyerik viszont tárgyi létüket, amelyet az impresszionizmusban elveszítettek. Ez azt is jelenti, hogy a részek új funkcióhoz jutottak az új módon szervezett egészben. Új funkciójuk óhatatlanul deformálja őket; a modern kompozícióban semmi sem tarthatja meg tapasztalati igazságát, ha az a nagyobb egység belső rendjének ellene szegül.

Ebben a XX. századi stilisztikai metamorfózisban az ember-ház jel-együttes szerepe is megváltozik. Már Cézanne képein sem olyan stabil, derékszögű szerkezet képviselői a házak, mint a reneszánsz óta voltak. Nem tudni biztosan, emberi érzelmek bizonytalansági tényezői fejeződnek-e ki ebben, vagy inkább az új képi integráció parancsai. Mindenesetre új geometria van kialakulóban: a nem euklideszi. A tárguló világban a ház játékszerré válik, ha ez a növekedés kibékíthetetlen ellentétekre, ezek pedig katasztrófára vezetnek. A kubizmus alkotásaiban ennek a történeti folyamathoz pontos képét szemlélhetjük. Ha a kubizmust most csak tárgyalt jelcsoportunk vonatkozásában is vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy mind a városiasodás, mind a növekedéssel járó dimenzionális átalakulások kifejezője.

A tárgyi szerkezetek újrafelvétele az impresszionista atomizáltság ellenhatása, és olyan folyamat, amely történetileg megismétlődik, amikor az analitikus kubizmus geometrikus káoszára válaszul megjelenik a szintetikus kubizmus tárgyigénye. A városiasodással együttjár a gyáripár hatalmassá fejlődése, ez pedig megszünteti a kézműipari kultúrák stiláris homogenitását. Stilisztikai egységet csak a heterogén elemek atomizálásával vagy feldarabolásával lehet már elérni. Maga a tér, amely korábban biztos tapasztalások rendszere volt, vajódik ebben az átalakulásban. A kontrasztos új meg új fordulatokat vesz, a formák meghasadnak az új téri alakulatok rendszerében [21]. Az emberi forma nemcsak hogy nem társul az építésihez, hanem olyan heves *cserebomlási folyamatában* hibridizálódik vele, amelyben mind a kettő felbomlik. Az ember-ház jelcsoport kifejezi egyaránt a történelem negatív és pozitív tendenciáit. A modern építészet raszteres szerkezetei a személytelenség irányába vezetnek. S ez nemcsak stilisztikai kérdés, hanem technikai és szociális probléma elsősorban. Ugyanaz a technicizmus azonban, amely a ház desantropomorfizálására vezet, új módon ismét utat nyit az embernek [22].

A külső és a belső viszonyát a modern város stereotíp építészete negatív is tárgyasítja. A ház előregyártott elemeiben nincs semmi személyes. Berendezését is típus-bútorok alkotják. A szobák falain megjelenik az áruként gyártott kisipari festészet: a giccs. A technikai civilizáció fejlődésével azonban ugyanebbe a lakásba bevonul a televízió képernyője. Előregyártott műsorról, központilag irányított kultúrával, de éppen ezáltal olyan új lehetőségekkel is, amelyekre korábban nem volt példa. A görög polisz színháza, mint közösség-formáló tér, a középkori katedrális, mint világhépfoldozó közösségi építmény, a nagyvárosi méretek mellett műemlékként funkcionál. Az integrációnak új kiterjedésekben kell érvényesülnie a művészet társadalom-szervező funkciója során. Az előregyártott lakásokra szétosztott központi kultúrprogramnak vannak negatívumai a kultikus közösségekkel szemben — lehetnek és vannak azonban pozitívumai is. A ház valami módon azonban betölti azt a funkciót, amelyet mint a világnézet kivetülésének terét, mint a külső valóságnak és tudati bensőségnek viszonyát jellemeztünk. A külső és a belső közötti határok át-

meg áttörése így vagy úgy, ma is új fokozatokat ér el. A környezetteremtő művészetnek, a külső és belső viszonyát objektíváló építészetnek, szobrászatnak és festészetnek úgy tűnik, lényegében két kommunikatív tendenciája van. Az egyik a technika fejlődésével lehetővé tett vizuális közvetítés útja, a másik a képzőművészetek stiliztikai módszereihez hű sűrítés. A sűrítés valójában hibridek genetikus létrehozása a jelcsoportok organizációja útján. Az absztrakt építészetet elemberiesíteni: ez Le CORBUSIER „modulor”-jának értelme. Az organikus motivációnak a jelcsoportba való újrafelvételét célozza a paksi kísérlet [23].

Az építészet elsődrendűen téralkotó-téralakító művészet. Ha az ember-ház jelcsoportról elméltünk, elsősorban a tér vonatkozásrendszerében tettük azt. Ez azonban aligha kielégítő. Tér és idő a valóságban elválaszthatatlan principiumok. Nemcsak a modern fizikai világképben válik ez a gondolat lényegessé, megtaláljuk az ősi mítoszokban is. A görög kozmogonia Gaia képzete földanya alak, mindenképpen térképzetek hordozója. Kronos — neve is elárulja: az idő atyja. Az anyai szférához természetesen kapcsolódik minden, ami földszerű: a barlang, a tűzhely, az edények. A ház úrnője végső fokon matriarchális jelenség. Az atyai szférához, képviselje azt Uranos, Kronos vagy éppen Zeusz, az ég, a felhők, a villámlás tartoznak [24]. Ég és föld násza: az eső olyan ritus, amelyet az ősi földműves kultúrákban igen reálisan fogtak fel és bíztak példával való előidézésében. A görögök képzeletében az első mozgató, az ősrítmus, amely az eget és földet termékenységre bírja: Eros volt [25].

Az idő mérésére azonban a Nap, a Hold, a csillagok járása adott késztetést. A Nap útja határozza meg a földi irányokat. A Piramisok, a templomok oldalaikkal, szentélyeikkel meghatározott módon tartoznak hozzá az égtájakhoz. Az égtájak ideológiai tartalommal bírnak, az ember életútjának égi képei. A teret átszelő mozgás: az út, és a teret a maga teljességében megragadó állapot: a megérkezetség sokszoros kifejezéshez jutnak az építészetben és áttételesebben minden képzőművészetben alapvető jelentőségűek. Kialakul az irány és a középpont, mint rendező elv, mint a kompozíció legfőbb szerkezeti jelei [26]. Jelentésük történetileg változó, gyökerében azonban az epikai és a drámai mag mindig felfedezhető marad. A középpont kifejezése a piramis vagy a kupola. Az irány objektívációi az utak és a szalagszerű kompozíciók. Irány és középpont egysége a kontraposzt tragikus tartalmat hordozó szerkezeti elvében mutatkozik meg.

Az *ember és föld*, az *ember és ég* jelcsoportok lépnek esztétikai akcióba valahányszor a *tér*, illetve *idő* jelek, mint jelentéshordozók funkcionálnak a képzőművészeti alkotásokban. Történetileg — amint láttuk — antropomorf képeik mitikus formában képeznek ilyen jelcsoportokat. A modern művészet azonban desantropomorfizálja anélkül, hogy eredeti kozmikus tartalmaiktól megfosztaná azokat, sőt általánosabb értelemben ruházza rájuk a tér-idő szerepet.

Az ég megtermékenyítő, a föld termékenység-elvéhez a Nap éltető-elvként társult. A keresztény ideológiában újraképződnek jelentéseik. Az épület a föld tartozéka, de égne emelkedik. Csak történeti változatok a különböző formák, a bábéli toronytól a gótikus katedrálisokig [27]. Az út és az örök megérkezetség kombinációi mindezek az építmények. A felvonulási utak, amelyek a piramisokhoz, a templomokhoz vezetnek, a lépcsős fel- és körüljárók Mexikóban vagy a Zikkuratokon, a peripterosok oszlopperítései és a kápolnakoszorúk a középkori katedrálisok szentélyei körül, hogy a falakon körülvezető ábrázolásokról ne is szóljunk — valamennyien az út és a megérkezés egyesülését hirdetik.

A szimbolika másik koordinátája a *világosság* — *sötétség* elv polaritása. A föld mélye és az éjszaka, az álom, a születés előtti és a halál utáni lét a sötétség országához, a napvilág és az élet, az éber tudat és a szellemi világosság eszméje a fényes

égbolthoz kapcsolódik. Bár a görög és a keresztény szemlélet ellentétes a túlvilág elképzelésében, a fényhez a kívánatos, az árnyékhoz a nem kívánatos létforma kapcsolódik [28].

A tér-idő, a világosság-sötétség koordinátái a különféle műfajok és művek általános és különös jel-együttéseiben történetileg úgyszólván korlátlan variabilitással rendelkeznek. A tér-idő és fény-árnyék koordináták alárendelő szerkezetei hozzák létre a drámai, a tragikus szerkezeteket. A spirálissá csavart középtengely a forgató erők kifejezője, az irány és a fordulat egysége ezekben a szerkezetekben valósul meg. Ez a szerkezet hordozza adaequat módon a belső és külső feszültségét, egymásba való átcsapását.

A fény és árnyék szerkezeti koordinátái a kézzel fogható valóságostól átvezetnek a látszatok ellentmondásos birodalmába. PLATON nem véletlenül tiltakozik az „árnyék-festészet” ellen [29], és államában a tragédiákat sem látja szívesen.

A képzőművészetben a tragikus szerkezetek úgy tűnik: piramidális alakban jelennek meg a legszívesebben. A piramis síremlék, a lét tragikumának emlékműve. A görög tympanonok, ezek a háromszögletű oromfalak az agon, a küzdelem és katarzisz egységének legadaequátabb kifejezői. A tympanon szimmetriatengelyét, egyszersmind magasságát megtestesítő istenalak az oldalak felől „támadó” erők kiegyenlítője, benne testesül meg az eszme, amelyben az ellentétek harca feloldást nyer.

A szalagszerű formátumot epikainak, a piramidális szerkezetet tragikainak természetesen csak erős általánosítással lehet minősíteni. A konkrét művészi alkotások olyan jel-organizmusok, amelyekben az általános meghatározottságokat egyedi jelzések különös szövedéke alakítja. Így például Leonardo da Vinci kompozíciós módszerében is lényeges szerepe van a piramidális építkezésnek, drámaisága mégis sajátos, lírai vonásokkal teli. Ehelyütt lehetetlen volna a jelcsoportok finomabb taglalására vállalkozni, be kell érünk az utalással. Be kell érünk annak hangsúlyozásával, hogy az idő-elv fokozottabb érvényre jutása a tér elven belül drámai konstrukciót teremt, amely drámaiságát az idő-tényező eluralkodása során veszíti el akkor, amikor a fény és a szín mindent úgyszólván akadálytalanul tölt be. Akkor, amikor a Nap nem istenség többé, nem is szimbóluma semmiféle királyi hatalomnak, vagy személyiségnek [30]. Az ember-Nap jelcsoport átalakul, de szerepe nem csökken, sőt megnövekszik: igazi hatását a festészetben fejt ki. Az antik Apollon eszme helyére a bizánci Pantokrátor lép. Megjelenése nem plasztikai megtestesülés, hanem a fény által fokról-fokra megszüntetett anyagság. Legmegfelelőbb megjelenése az aranytól csillogó gömbhéj: a kupola. A plasztika küzdelem kifejezése, a tympanon tragikus színpad, a kupola viszont a dicsőségnek, a teljesedésbe menő katarzisznak architektonikus kifejezése. A gömbalak mint jel, a pithagorászi világképpel kapcsolatos. Ez a jel sem fogható fel egyértelműen. A filozófiában előbb jelenik meg a tökéletesség és az univerzum kifejezéseként, mint az építészetben. Viszont olyan jel is egyszersmind, amely a bizánci szemléletnek éppen ellenpólusát is alkotja: a reneszánsz individuumban benne fejezi ki arra való igényét, hogy az univerzum központja legyen. Részletesebb elemzés mutathatná ki, hogy a gömbalak szerepe a konkrét jelegyüttesben milyen konkrét különbségek útján fejez ki nagyon is különböző tartalmakat. Ezek a különbségek azonban nem fedhetik el a jel konstanciáit, legalábbis annyira nem, hogy lényeges alapvonásaik — bár más tendenciával — ne érvényesüljenek. A drámai tartalmak piramidális, háromszögletű alakzatokban strukturálódtak, a görög színház azonban körkörös szerkezetű. Színpada közepén van, ott zajlik a tragédia. A színpad a katarzisz öntő formája, a kupola a katarzisz pozitív megvalósulása az alatta megismétlődő szertartás felett. A gömb a két jelcsoportban tehát ellen-

tétes: a színház kráterében az ember a földdel, a kupola terében viszont az éggel alkot hibridet. A kettő egymást feltételezi: kölcsönös vonzásuk a körszínpad hatásához éppúgy hozzátartozik, mint a templom kupolájáéhoz. Mind a kettő megállítja az időt, kivételes pillanat: a holtpont tragikus tetőpont csakúgy, mint az örök eszme az arannyal kirakott kupola középpontjában. A Nap pályájának itt mintha talp-, illetve tetőpontját tűznék ki. A holtpontot, mint a mozgás kivételes pillanatát, a szobrászi kontrapozst emberformában hozza létre. A festészet is ismeri, a drámaiság kifejezését azonban a fény és színviszonyok kontrasztjaira bízva mihelyt vezető művészetté lehet.

A festészet a képzőművészet ágazatai között a legkönnyebben mozgó, a legdinamikusabb természettel rendelkezik. Mégis az építészet és a plasztika készletet reális mozgásra, a festészet síkján legfeljebb a szem járhat, teret bejárni csak képzeletben lehet. Az idő és tér viszonyok tehát a különböző művészetekben különféleképpen osztoznak a képzeti és a kézzelfogható összefüggésein.

Külön tanulmányt érdemelne ember és Nap híbridek nyomunkövetése a kőkori Nap-jelektől Van Gogh vásznáig. Mindenesetre korán megjelenik a futó ember alakjában ábrázolt Nap. Klasszikus szépségben Apollon jeleníti meg. Apollon differenciáltan fejezi ki a Nap által fenntartott kozmikus rendet és harmóniát, a nap gyógyító és pusztító erejét. Hélioossal szemben az emberi szellem vonásai uralkodnak benne. Rendteremtő alakja a legtisztább formában Olympiában jelenik meg a Zeusz-templom oromfalán. Kinyújtott karja parancsol. A rendbontással szemben a törvényt képviseli. Keresztény Nap-ember hibridet Krisztus alakja képez: most csak Michelangelo Utolsó Ítéletének Krisztusára hivatkozunk. „Rotatorikus” [31] mozgásban levő végtagjai új kozmoszra utalnak. Nem teremst állapotot, mint az olympiai Apollon, sokkal inkább mozgásba hozza a régóta stabilizált világot: dinamikus rendet teremt. Egyidejű a kopernikuszi heliocentrikus világkép megjelenésével. Van Gogh Napja nem emberformájú, de emberi érzelmek vajdó ritmusát fejezi ki az a fény-kozmosz, amelyet úgyszólván mint erőteret mozgat.

A Napnak és embernek kölcsönhatását azonban a festészet felől akkor közelítjük meg a legteljesebben, ha a fény mellett a színek problémáival is szembenézünk. Hogyan fejezi ki magát az ember különböző korokban a színek által, milyen kolorisztikus rendszereket dolgoz ki, amelyekben képi világát megfogalmazza? Ismét olyan kérdés, amely nem is egy tanulmánynak, de könyvtárnyi könyvnek is tárgya lehetne. Néhány gondolatlan kíváncsok csak hozzájárulni a témába való betekintéshez.

A fény és anyag fizikai viszonyaként áll elő a szín. A dolgok színe éppúgy megkülönbözteti, mint összekapcsolja őket. Azonos alak különböző színben, vagy különböző alak azonos színben: olyan osztályozási rendszert jelent, amelynek felbecsülhetetlen jelentősége van a festészet szempontjából, de az emberi szellem differenciálódásának is kikerülhetetlen útja. A szín azonban nemcsak megnevezhető fogalomszerűség, hanem érzéken differenciált ugyanazon név alatt is. A „felszínek” különbözőségének szemiotikai értéke nem kisebb, mint a zenében a felhangoké. Az üvegablak, a freskó, a tempera, az olajfestmény valamennyien más-más fényanyag relációt jelentenek. S ezeken belül is mennyi a módosítás lehetősége! A transparenncia nemcsak az üveg tulajdonsága, hanem a freskóé is, újabb lehetőséget nyit számára az olajfestés felfedezése. De transparens az üvegmozaik is, szemben az ókori kőmozaikkal. A transparenncia alapján is lehet osztályozni a jeleket. Természetesen a transparenncia más szemiotikai értéket hordoz a bizánci mozaik, a gótikus üvegablak, vagy Leonardo da Vinci esetében. Mégsem közömbös, hogy ezeknek a művészeteknek közös szemiotikai alapeleme van.

A festészeti jelek osztályozásának formai szempontból lehet alapja a színkeze-

lésnek mozaikszerűsége. Ilyen első sorban maga a mozaik, de mozaikszerű az impreszionizmus, a pointillizmus és minden foltszerű szín-elosztás; mindaz tehát, aminek a „divizionizmus”-hoz valamiféle köze van. Van Gogh ecsetkezelése pl. sokkal jobban hasonlít a mozaikmesterek színfelrakási technikájára, mint az olajfestés mestereire; Jan van Eycktól Frans Halsig vagy az Avignoni Pietától Jacques Louis Davidig, holott az olajfesték anyaga összekapcsolja őt velük. Mindez igen rövidre fogott utalás csupán arra, hogy a jelek konstanciái rendkívül képlékenyekké válnak a jelcsoportokban. Hibridjeik megszámlálhatatlanok, de vannak tipikus csoportosulási formák, amelyek körül stilisztikai struktúrák rendeződnek. A mozaik pl. egyszerre transparens és divizionisztikus Bizáncban, de divizionizmus és transparencia elképzelhetetlen volna Monet vagy Seurat számára, holott mozaikszerűen festenek.

Ismét messze vezetne, ha a színek pszichológiai hatásának alapjait keresnők. Mégis, a mi szempontunkból jó osztályozási módként kínálkozik a föld-színek és a „ég-színek” megkülönböztetése. Ami a föld-színeket illeti, nemcsak anyaguk miatt illetheti őket ez a gyűjtőnév, ugyanis az ilyen festékeket valóban a föld anyagából készítik, hanem azért is, mert mélységük a szellemet az anyaghoz kapcsolja. A bensőségesen meleg és a tragikus színskála alapját képezik. Minél többet használ belőlük a festő, annál valószínűbb, hogy ilyen jelentéstartalmakat juttat kifejezésre. Rembrandt vagy Munkácsy most elegendő példa. Az ég színei, amelyekhez a víz és levegő színei is kapcsolódnak, jelentéstani szempontból nem vezethetők vissza anyagukra. Elég, ha itt analógiás-asszociatív kapcsolatokra utalunk. A szellem itt nem a súlyos anyaghoz, hanem a könnyű anyagokhoz társul, s ez elég arra, hogy konstans jel-értékét meghatározza. Itt is ugyanolyan képlékenységgel találkozunk, mint az architektónikus formák esetében. A kékek szürkés, barnás árnyalatai földközelségbe vonják azokat, míg a föld-színek derűs változatai az ég felé emelkednek. A „hideg” minősítés, amellyel a kékes színeket illetik, relatív tehát. Így a távolság kifejezésének is viszonylagos jelei.

Az ember és a Nap jelcsoporttá való szerveződésében igen fontos osztályozási alapot képvisel a Nap fehér fényének prizmatikus törése: a szivárvány. A szivárvány-színek egyesíthetők olyan módon is, hogy nem a három tiszta fő színt, hanem két optikailag tiszta színnek keverékét egyesítjük a harmadik tiszta színnel. A színhármasság így szín-kettősséggé, azaz komplementer rendszerré alakul. Ilyen komplementer páros viszont természetesen ismét három van, a három fő színnek megfelelően. A komplementerek szembehelyezése a fény felé, összekeverésük az árnyék felé vonzza azokat. Így is mondhatnám: a föld felé vonzódik az egyik, az ég felé a másik. Végző egyesítésük a Nap fénye vagy az éjszaka sötétje felé vezet. Ellentétjeik és ellentmondásaik tarkasága a világ eleveniségének szimbóluma ebben a jelrendszerben.

Ez is képlékeny szisztéma, a lét tarkasága más értelemmel bír a gótikus katedrálisok ablakain, ahol a konkrét fény hatol be rajtuk keresztül, s uralkodik felettük [32], mint például Szinyei Merse Pál Majálisán, ahol a tarkaság a világfelület reflexe, így teológiai koncepciót nem szolgálhat. Csontváry festészetében a színek kezelése ismét olyan filozófikus szándékot hordoz, amelynek a Naphoz való kapcsolódása tudatos. „Napút” festőnek lenni: számára a pantheizmus egy formájává összpon-tosul [33].

Mindezzel csupán néhány lehetőséget kívántam megjelölni a stilisztikai jelcsoportok képződésének és feltárásának folyamatában. Végezetül szeretnék néhány gondolatot felvetni a jelek és jelcsoportok *cseréjéről* a kulturális életfolyamatban.

A kultúra mint létezési mód, mint eleven történeti folyamat, komplex jelenség. A stilisztikai képződmények sokszoros kölcsönhatások és cserefolyamatok rend-

szereben jönnek létre. Az ember a természetet a maga módján szemléli, a természet-hez való alkalmazkodás, a természettel folytatott küzdelem során létrejött anyagi viszonyok szerint, amelyeket ugyan maga hozott létre, de amelyek által önmagát alakította is. Az ember a természethez kétféleképpen tartozik. Egyfelől mint annak része, másfelől mint ellentéte. Mint „része” az alkalmazkodás útján halad. Mint ellentéte alkotóként átalakítja azt. Legyen szó autonóm művészetről, vagy ornamentikáról, figuratív, vagy „non-figuratív” kifejezőmódról, a művészetek az emberi kultúrák kialakításában sajátos cserefolyamatokban egészítették ki egymást.

Stilisztikai kölcsönösséget teremt a ruházkodás, hiszen a ruha az emberi testnek a természeti és társadalmi környezettel való hibridje. A stílussteremtő művészetek a természetit és a mesterségest egyaránt kölcsönösségi vonatkozásba hozzák a történeti-társadalmi viszonyokkal. Az épületek és a bútorok, a bútorok és az eszközök ugyancsak cserefolyamatokban hibridizálódnak. Az ember arányai kivételnek a kozmoszra, az emberen kívül világ behatol az embernek önmagáról alkotott képébe. Minél inkább differenciálódik egy kultúra, annál nehezebben vonhatja stilisztikai képződményeit genetikai egységbe. Minél heterogénebb anyag vesz részt a stilisztikai cserefolyamatban, annál elkerülhetetlenebb a műfaji elkülönülés; vagy az absztrakciós folyamatok jelentkezése. Ennek a fejlődési foknak felelnek meg a stilisztikai kompenzációs rendszerek. Mellettük a kulturális homogenitást a naív művészet vagy a klasszicizmus képviselheti.

Tanulmányomban a stilisztikai hibridek képződésének problémájával a régi művészeti formák alapján foglalkoztam, mert úgy gondolom, hogy a stilisztikai jelek, jelcsoportok nem érthetők meg azok nélkül a tipikus képződmények nélkül, amelyeket a művészet nyelvként létrehozott. A történelem nagyobb nyelvújítónak bizonyult a művészetekben, mint magában a szó eredeti értelmében vett nyelvekben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a XX. század mestereinek stilisztikai kódjai nem épülnek azokra a pszichológiai alapokra, amelyek nélkül érzelmi kommunikáció semmiféle művészeti formában nem lehetséges.

Ha a művészet nyelvének, mint kommunikációs rendszernek feltárásához a legcsekélyebbel is sikerült hozzájárulnom, munkám nem lehet egészen hiábavaló.

JEGYZETEK

- [1] L. HEGEL: Esztétika. I. Akadémiai Kiadó, Bp. 1952. 76. l.; továbbá Werner HOFFMANN: A modern művészet alapjai. Corvina, 1974. 67. l.
- [2] Arcimboldo 1530—1593. L. Művészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, 1965.
- [3] Botticelli 1444—1510. U. o. 284. l.
- [4] Cézanne 1839—1906. U. o. 396. l. A szövegben arra utalok, hogy Cézanne almái egyfelől geometrikus vonatkozásrendszer hordozói, képi szerkezetek fontos építőelemei, amelyek geometrikus ideáik révén önmagukon túli rendet képviselnek, ugyanakkor érzéki frissességük a pillanatnyi léttel is érintkezésben van. Ugyanez vonatkozik az asztalkendő és a St. Victoire hegy rokonítására, de minden cezanni képelemre. Valamennyien ennek a kettős vonatkozásrendszernek vonzatában alakulnak festészetté. Tárgyi preferenciái, amelyek gyakran visszatérő motívumaiban nyilvánulnak meg, viszont szubjektív motíváltság hordozói.
- [5] Arp. 1887—. U. o. 104. l.
- [6] Ehelyütt szellemi tartozásomat kívánom törleszteni azoknak a tudósoknak, akik gondolkodásomat alakították. Elsősorban KERÉNYI Károlynak, a nagyszerű klasszika-filológusnak, aki szellemi kapcsolataiba is betekintést engedett. Így JUNG archetipusait a görög mitológia eleven anyagában szemlélhettem, de neki köszönhetem Thomas MANN mítoszfeldolgozásainak és SZONDI Lipót pszichológiai koncepciójának megértését is. Ez a kör tette lehetővé, hogy az alkotás spontán indítékai többszörös szellemi dimenziót nyerhessenek.

- [7] Ugyancsak köszönettel emlékezem Sík Sándorra, aki megtisztelt azzal, hogy esztétikájának képzőművészeti vonatkozásait velem, amint több helyütt szövegében utal is rá, „fiatal festő barátjával” megvitassa. Gondolkodásom kialakulásában ez ott is felbecsülhetetlen érték marad, ahol tendenciáink nem esnek egybe.
- [8] Sigmund FREUD: Álomfejtés. Somló Béla Könyvkiadó, Bp. 296—297. l. L. továbbá MÉREI Ferenc—V. BINÉT Ágnes: Gyermeklélektan, Gyerek anya nélkül c. fejezetét. 23. l. Bebizonyosodik, hogy az anya és a ház csak együtt alkotnak védekezést a csecsemő számára, külön-külön nem tölthetik be szerepüket a gyermek egészséges fejlődésében (a következtetésnek ez a megfogalmazása tőlem). U. o. XXVII/a. és b. ábra arra mutat, hogy a ház és játszótér együttes ábrázolása az organizmus belső átélésével — erre mutat az utak és terek rajza — társítja a ház külső képét. V. ö. továbbá MEZEI Árpád: Az építészet jelentősége az ember fejlődésében és a művészetek kapcsolatában. Mérnöki Továbbképző Int. 1966. 18. l.
- [9] V. ö. KOKOSCHKA: Életem. Gondolat, 1974. 252. l.
- [10] A képzetek összeolvadása, a „kettős tudat” jelensége, s az, hogy a dolgok átalakulhatnak egymásba, mélyen a gyermekkorba visszanyúló képessége az emberi léleknek, és a kreativitás alapját képezi. V. ö. MÉREI—BINÉT: Gyermeklélektan, 238—239. l.
- [11] L. Művészeti Lexikon IV. 756. l.
- [12] J. G. FRAZER: Az aranyág. 68. l.
- [13] V. ö. Homéroszi Himnuszok. Kétnyelvű klasszikusok sorozat. Officina, KERÉNYI Károly előszava: Protogonosz Koré.
- [14] KERÉNYI Károly: Ser Frühe Dionysos. Universitetsforlaget Oslo—Bergen. 26. l.
- [15] FRAZER: Az aranyág, 68. l.
- [16] V. ö. Pierre FRANCASTEL: Művészet és társadalom. Gondolat, 1972. 31—68. l.
- [17] Új távlatok a pszichológiában. Gondolat, 1972. 13—117. l.
- [18] Lásd: MEZEI Árpád: Az építészet jelentősége, stb., mint fent: 32. l.
- [19] V. ö. KERÉNYI Károly: Pompei oder der Zauber der Malerei. Kézirat (szerző tulajdonában). „Mit der Malerei kam das Auge in das augenlose Haus. In der nächsten Zeit schon — auf der Stufe des zweiten pompejanischen Stils — hatte es schon zu sehen, es eröffneten ihm Ansichten und Aussichten im fensterlosen Zimmer! Eine nachgeahmte Architektur, doch eine, die nicht bloss als Ersatz für eine nicht vorhandene gelten wollte, sondern die durch perspektivische Tiefgliederung, durch Hermen und Karyatiden, durch scheinbar aufgehengte Tafelbilder, durch die Öffnung, oder Unbrechung der Wände nach Landschaften hin, durch Ausblicke auf, sonst nur auf der Bühne Sichtbare Szenen der Dichtung und der Mythologie, wirkte und bewirkte dass das Drückende und beengende aus dem Haus verschwand.”
- [20] Plotinosz filozófiájában az Egytől az értelmi elven keresztül a világlelektől és végül az egyéniségig a létezés egyre halványul, olyanformán, ahogy a Napból kisugárzó fény is, amint égő forrásától egyre távolodik, mind homályosabbá lesz. Útjának során az elsődleges Egy végtelen energiája ugyancsak beleütközik a tehetetlen sötét anyag, a formátlan nemlét ellenállásába.” GILBERT—KUNH: Az esztétika története. Gondolat, 1966. 93. l. Másrészt figyelembe kell venni a szeretet-központú világképet is, amelyet SZENT Ferenc hirdet meg a kereszténység számára.
- [21] Ennek a téri metamorfózisnak modellje lehet az ún. Möbiusz-öv, amely előbb a megcsavarodás révén egyetlen felületté lesz, majd hosszanti hasadásai révén mind differenciáltabb alakzatokat vesz fel.
- [22] Le CORBUSIER híres „modulor”-ja az emberi méreteket, mint a modern épület arányait meghatározó viszonyokat fogja fel.
- [23] A paksi kísérlet nagy vitát váltott ki az Élet és Irodalom hasábjain 1975 őszén: CSETE György a növényi ornamentika alkalmazását kísérli meg, a raszter merevségét oldják dekoratív, görbült sávjai. MAJOR Máté a Bauhaus szellemében elutasítja; NAGY László, a költő, a népi szemlélet alkalmazását látja benne és védelmébe veszi.
- [24] FRAZER: Az aranyág; 59. l. Egyébként I. Giorgione Vihar c. képét, a termékenység emberi idillje mögött ott a természet is: a villám nyilvánvalóan termékenység-szimbólumként jelentkezik az esővel együtt, amely a föld-anyát áztatja meg. Szerelmi beteljesüléshez eső: általános rendezői fogássá lett.
- [25] PLATON összes művei. I. Magyar Filozófiai Társaság 1943. A lakoma Hésziodosz idézete, 603. l.
- [26] V. ö. POGÁNY Frigyes: Szobrászat és festészet az építőművészetben. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1965. 81. l.
- [27] A litánia szövegében: „Mária aranyház, elefántcsonttorony...”
- [28] PLATON. U. o. I. 694. l. Phaidros. „Mármost az igazságosság, meggondoltság és a többi lelki érték fényességéből semmi sincs meg itteni hasonmásaikon; hanem minthogy homályos szervekkel közelítünk képmásaikhoz, csak kevesen és alig-alig szemlélhetik az ősképet, amitők visszatükröznek.”

- [29] PLATON. U. o. I. 1135. l.
 [30] XIV. Lajos francia királyt — holott a XVII. századi abszolút monarchia képviselője — Napkirályként emlegették.
 [31] L. Charles de TOLNAY: Michelangelo. Del Turco editore Firenze 1951. „E il Christo il centro di un sistema solare intorno a cui gravitano i moti circolari tutte le costellazioni; e non a caso giovane inberbe, i capelli ondati, il corpo perfetto, egli e così simile a un Apollo.”
 [32] V. ö. POGÁNY Frigyes: Szobrászat és festészet az építőművészetben. U. o. 212. l.
 [33] V. ö. NÉMETH Lajos: Csontváry. Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata, 1964. 150. l.

DIE BILDUNG (ENTSTEHUNG) STILISTISCHER ZEICHENGRUPPEN IM PROZESS DES BILDKÜNSTLERISCHEN SCHAFFENS

László Vinkler

Verfasser geht in dieser Studie von der Vermutung aus, dass im Prozess des Schaffens die sich aktivisierenden Assoziationsverknüpfungen nicht nur individuell determiniert sind, sondern auch typische Gruppierungsweisen haben. Diese tauchen bereits im Kindesalter auf und bilden die Konstanzen der geschichtlich ständig wechselnden visuell-plastischen Ausdrucksweise. Der Mensch, das Haus, der Himmel, die Erde, die Sonne usw. bilden dauerhafte Zeichenverbände die in den stilhistorischen Gestaltungen bis auf den heutigen Tag nachweisbar sind.

ОБРАЗОВАНИЕ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ГРУПП ЗНАКОВ В ПРОЦЕССЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА

Л. Винклер

Автор в этой работе исходит из того предположения, что в процессе творчества активизирующиеся ассоционные связи не только индивидуально определены, но имеются и типические способы их группирования. Они проявляются уже в детском возрасте и дают константы постоянно исторически меняющегося визуально-пластического языка. Человек, дом, небо Земля, Солнце и т.д. составляют такие постоянные группы знаков, которые в истории стиля проявляются и в наши дни.

Tanulmányok a társadalomtudományok köréből

I. Marxizmus—Leninizmus

<i>Bezdán Sándor</i> : Az alföldi mezővárosi olvasóköri századforduló körüli tevékenységről	3
<i>Fórizs Sándor</i> : A mezőgazdasági ingatlanok tagosítása Csongrád megyében és hatása a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődésére (1949—1956)	15
<i>Koncz János</i> : A tudományos-technikai forradalom és hatása a pedagógusok munkájára a fejlett szocialista társadalom építésének folyamatában	27
<i>Rigó József</i> : Az információ és a visszatükrözési folyamat kapcsolatáról	43
<i>Tóth Ferencné</i> : Dél-Alföld értelmiségi rétegének szerkezete és területi elhelyezkedése a felszabadulás után	53

II. Nyelv és irodalom

<i>Baróti Tibor</i> : Megjegyzések Lermontov „A költő halála” című versének magyar fordításaihoz	69
<i>Baróti Gaál Márta</i> : E. T. A. Hoffmann mesései	81
<i>Békési Imre</i> : A hárommondatos újsághírek konstrukciós formái	91
<i>Kemény G. Gábor</i> : A szomszédos szocialista országok magyar nyelvű sajtójáról	101
<i>Békési Márta</i> : Az igekötők hatása a mozgást jelölő intranszitiv igék tranzitívra válásában az orosz és a magyar nyelvben	111
<i>Madácsy Piroska</i> : Bérczy Károly, a beszélyíró	123
<i>Fenyvesi István</i> : M. Gorkij darabjai magyar színen (1903—1919) I. Az éjjeli menedékhely (1903)	135

III. Pedagógia és pszichológia

<i>Bereczki Sándor</i> : A differenciál-orientáló képzés hazai előzményeinek történeti áttekintése ..	149
<i>Bokányiné Kocsis Margit</i> : Az országismeret oktatásának kérdéséhez az orosz szakos tanárképzésben	161
<i>Farkas Katalin és Zentai Károly</i> : A szegedi tanulóifjúság szabadidő-programjának néhány jellemző adata	173
<i>Geréb György</i> : A vigilancia-nívó szerepe általános iskolai tanulók egyszerű számolási feladatainak alakulásában	189
<i>Tóthpál József</i> : A művelődési folyamatok tudományos irányításának néhány kérdése a fejlett szocializmus feltételei között	205
<i>Waldmann József</i> : A tévé és az iskoláskorú gyermek	215

IV. Művészet

<i>Avasi Béla</i> : <i>Trisztán-akkord</i>	225
<i>Vinkler László</i> : Stilisztikai jelcsoportok képződése a képzőművészeti alkotás folyamatában.	241

INHALTVERZEICHNIS

I. Marxismus—Leninismus, Geschichte

<i>Bezdán, S.</i> : Über das Wirken der Lesegesellschaften in den Marktflecken der Ungarischen Tiefebene um die Jahrhundertwende	3
<i>Fórizs, S.</i> : Die Koppelung der landwirtschaftlichen Immobilieni Komitat Csongrád und ihr Einfluss auf die Entwicklung der Produktionsgenossenschaftlichen Bewegung (1949—1956)	15

<i>Koncz, J.</i> : Die Wirkung der wissenschaftlich-technischen Revolution auf die pädagogische Tätigkeit im Bau der sozialistischen Gesellschaft	27
<i>Rigó, J.</i> : Information und Philosophie II.	43
<i>Frau Tóth, I.</i> : Struktur und territoriale Platzierung der Intelligenz des Alföld (Südliche Ungarische Tiefebene) nach der Befreiung.	53

II. Sprache und Literatur

<i>Baróti, T.</i> : Bemerkungen zu den ungarischen Übersetzungen des Gedichtes „Der Tod Dichters“ von Lermontow	69
<i>Baróti-Gál, M.</i> : Die Märchen-Helden von E. T. A. Hoffmann	81
<i>Békési, I.</i> : Die Konstruktionsformen der Dreisätze-Zeitungsnachrichten	91
<i>Kemény, G.</i> : Über die ungarisch-sprachige Presse der sozialistischen Nachbarländer	101
<i>Békési-Kocsondi, M.</i> : Die Wirkung der Verbalpräfixe im Transitivwerden der intransitiven Zeitwörter I.	111
<i>Madácsy, P.</i> : Károly Bérczy der Epiker	123
<i>Fenyvesi, I.</i> : Maxim Gorki's Werke auf ungarischen Bühnen (1903—1919) — I. Das Nachtsyl (1903)	135

III. Pädagogik und Psychologie

<i>Bereczki, S.</i> : Historischer Überblick der heimischen Antezedenzen der differenzierend-orientierenden Bildung	149
<i>Kocsis-Bokányi, M.</i> : Zur Frage des Unterrichts der Landeskenntnis im Rahmen der Ausbildung der Russisch-Lehrer	161
<i>Farkas, K.</i> — <i>K. Zentai</i> : Einige typische Daten des Freizeit-Programms der studierenden Jugend von Szeged	173
<i>Geréb, Gy.</i> : Die Rolle Vigilanz-Niveaus in der einfachen Rechenaufgabe bei Grundschulern	189
<i>Tóthpál, J.</i> : Einige Fragen der wissenschaftlichen Steuerung der Kulturprozesse unter den Bedingungen des entwickelten Sozialismus	205
<i>Waldmann, J.</i> : Das Fernsehen und das schulpflichtige Kind	215

IV. Kunst

<i>Avasi, B.</i> : Tristan-Akkord	225
<i>Vinkler, L.</i> : Die Bildung (Entstehung) stilistischer Zeichengruppen	241

СОДЕРЖАНИЕ

I. Марксизм—ленинизм, история

<i>Бездан, Ш.</i> : О деятельности читательских кружков Алфельдских сельских городов в начале столетия	3
<i>Фориж, Ш.</i> : Распределение сельскохозяйственного недвижимого имущества в Чонградской области и его влияние на развитие кооперативного движения (1949—1956 гг.)	15
<i>Конц, Й.</i> : Научно-государственная революция и её влияние на работу педагогов в процессе строительства развитого социалистического общества	27
<i>Риго, Я.</i> : Информация и философия	43
<i>Тот Ференц</i> : Структура слоя интеллигенции Южного Алфельда и его территориальное расположение после освобождения	53

II. Язык и литература

<i>Бароти, Т.</i> : Заметки к венгерским переводам стихотворения Лермонтова «На смерть поэта»	69
<i>Баротинэ М. Гал</i> : Герои сказок Э.Т.А. Гоффмана	81
<i>Бекеш, И.</i> : Конструкционные формы газетных заметок в объеме трех предложений	91
<i>Габор Г. Кемень</i> : О прессе на венгерском языке соседних социалистических стран	101
<i>Кочондинэ М. Бекеш</i> : Влияние приставок в транзитивации непереходных глаголов движения в русском и венгерском языках	111
<i>Мадачи, П.</i> : Новеллист Карой Берци	123
<i>Феньевеш, И.</i> : Пьесы М. Горького на венгерской сцене (1903—1919) — I. «На дне» (9103)	135

III. Педагогика и психология

<i>Береуки, Ш.:</i> Исторический обзор предьстории дифференцирующе-ориентирующего образования в Венгрии	149
<i>Боканинэ М. Кочиш:</i> К вопросу преподавания страноведения в подготовке учителей русского языка	161
<i>Фаркаш, К.—Зентаи, К.:</i> Некоторые характерные данные проведения свободного времени сегедских учащихся	173
<i>Гереб, Д.:</i> Роль уровня вигиянции в формировании задания простого вычисления у учащихся школ-восьмилеток	189
<i>Тотпал, Й.:</i> Некоторые проблемы научного управления процессов просвещения в условиях развитого социализма	205
<i>Валдман, Й.:</i> Телевидение и дети школьного возраста	215

IV. Искусство

<i>Аваици, Б.:</i> Аккорд—Тристан	225
<i>Винклер, Л.:</i> Образование стилистических групп знаков в процессе художественного творчества	241

Felelős kiadó: Dr. Moholi Károly
Készült: monószedéssel, íves magasnyomással, 22,5 A5 iv terjedelemben,
az MSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint
Példányszám: 225
76-5370 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató